ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№3(115)

Алматы
«Қазақ университеті»
2025

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

KazNU Science · ҚазҰУ Ғылымы · Наука КазНУ

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 3 (115) қыркүйек



04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Куәлік № 16496-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР
Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент *(Қазақстан)*
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:
Ахатов У.А., з.ғ.к. (бас редактор) *(Қазақстан)*
Алимкулов Е.Т., з.ғ.к., доцент м.а. (бас редактордың орынбасары) *(Қазақстан)*
Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Куаналиева Г.А., з.ғ.д. *(Қазақстан)*
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Омарова А.Б., з.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Жатканбаева А.Е., з.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к. *(Қазақстан)*
Жанибеков А.К., PhD *(Қазақстан)*
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор *(Эстония)*
Лю Сяохун, профессор *(Қытай)*
Минина В., проректор *(Ресей)*
Гаврилов В.В., з.ғ.д. *(Ресей)*
Мажорина М.В., з.ғ.к., доцент *(Ресей)*

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОР
Нұрбақытова Ж.Н., з.ғ.магистрі *(Қазақстан)*

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

ҚАЗАҚ УНИВЕРСИТЕТІ
БАСПА ҮЙІ

Жоба менеджері
Гульмира Шаккозова
Телефон: +7 701 724 2911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 15973

Пішімі 60x84/8. Көлемі 14,1 б.т. Тапсырыс № 1845.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

Баспа журналдың ішкі мазмұнына жауап бермейді.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2025

1-бөлім

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ

Section 1

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Раздел 1

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

МРНТИ 10.01.11 https://doi.org/10.26577/JAPJ202511531

С.М. Ильясова[1, 2*], Н.А. Алдабергенова[1]

[1]Университет «Туран», Алматы, Казахстан
[2]Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан
*e-mail: isamal@mail.ru

ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНАЯ ПРАКТИКА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПКАХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ (на примере Кызылординской области)

В статье рассматривается правоприменительная практика противодействия коррупции при проведении государственных закупок в общеобразовательных школах Кызылординской области. Определены основные проблемы и предложены возможные направления их решения.

Исследование направлено на понимание того, как на практике действуют антикоррупционные меры в сфере закупок, какие трудности возникают и какие шаги помогут сделать процесс более прозрачным и справедливым.

Научная ценность работы заключается в систематизации опыта и анализе особенностей применения антикоррупционных норм в образовательной сфере, что расширяет представления о правовых механизмах предупреждения коррупции. Практическая польза исследования состоит в разработке рекомендаций, которые могут способствовать улучшению открытости и результативности закупочных процедур в школах региона.

В работе использованы методы анализа, сравнения и системного подхода, а также изучение законодательства и конкретных случаев правоприменительной практики.

Результаты показали, что при проведении закупок сохраняются проблемы недостаточной прозрачности и контроля. В связи с этим предложены конкретные меры по повышению открытости, ответственности и внедрению цифровых инструментов.

Ценность исследования состоит в том, что оно раскрывает реальное состояние антикоррупционных процессов в сфере школьных закупок и даёт практические рекомендации для их совершенствования. Выводы могут быть полезны для образовательных организаций и надзорных структур при повышении законности и эффективности закупочных процедур.

Ключевые слова: государственные закупки, антикоррупционная политика, правоприменение, среднее образование, Кызылординская область.

S.M. Ilyassova[1, 2*], N.A. Aldabergenova[1]

[1]Turan University, Almaty, Kazakhstan
[2]Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan
*e-mail: isamal@mail.ru

Law enforcement practice of anti-corruption measures in public procurement of general education schools (a case study of Kyzylorda region)

The article examines the law enforcement practice of combating corruption in public procurement processes in general education schools of the Kyzylorda region. The main problems are identified, and possible ways to solve them are proposed.

The research aims to understand how anti-corruption measures are implemented in practice within the procurement system, what challenges arise, and what steps can make the process more transparent and fair.

The scientific value of the study lies in systematizing experience and analyzing the specifics of applying anti-corruption norms in the education sector, thereby expanding the understanding of legal mechanisms for preventing corruption. The practical significance is reflected in the development of recommendations aimed at improving the openness and efficiency of procurement procedures in regional schools.

The study employs methods of analysis, comparison, and a systematic approach, as well as the examination of legislation and specific cases of law enforcement practice.

 © 2025 Al-Farabi Kazakh National University

The results show that issues of insufficient transparency and control still persist in the procurement process. Therefore, specific measures are proposed to enhance openness, accountability, and the introduction of digital tools.

The value of the research lies in revealing the real state of anti-corruption processes in school procurement and offering practical recommendations for their improvement. The findings can be useful for educational institutions and supervisory bodies in strengthening the legality and effectiveness of procurement procedures.

Keywords: public procurement, anti-corruption policy, law enforcement, secondary education, Kyzylorda region.

С.М. Ильясова[1, 2*], Н.А. Алдабергенова[1]

[1]Тұран университеті, Алматы, Қазақстан
[2]Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
*e-mail: isamal@mail.ru

Орта білім беретін мектептердің мемлекеттік сатып алуларында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың құқық қолдану тәжірибесі (Қызылорда облысының мысалында)

Мақалада Қызылорда облысының жалпы білім беретін мектептерінде мемлекеттік сатып алуларды жүргізу кезінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың құқық қолдану тәжірибесі қарастырылады. Негізгі мәселелер айқындалып, оларды шешудің ықтимал бағыттары ұсынылған.

Зерттеу сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралардың іс жүзінде қалай жүзеге асатынын, қандай қиындықтар туындайтынын және процесті ашық әрі әділ ету үшін қандай қадамдар жасау қажет екенін түсінуге бағытталған.

Зерттеудің ғылыми құндылығы білім беру саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормаларды қолдану ерекшеліктерін талдау мен тәжірибені жүйелеу арқылы құқықтық тетіктерді жетілдіру туралы түсініктерді кеңейтуде көрініс табады. Практикалық маңызы аймақ мектептеріндегі сатып алу рәсімдерінің ашықтығы мен тиімділігін арттыруға ықпал ететін ұсынымдар әзірлеумен айқындалады.

Жұмыста талдау, салыстыру және жүйелік тәсіл әдістері, сондай-ақ заңнаманы және құқық қолдану тәжірибесінің нақты жағдайларын зерделеу пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері сатып алу барысында ашықтық пен бақылаудың жеткіліксіздігі мәселелерінің сақталып отырғанын көрсетті. Осыған байланысты ашықтықты, жауапкершілікті арттыру және цифрлық құралдарды енгізу бойынша нақты шаралар ұсынылды.

Зерттеудің құндылығы мектептегі сатып алу саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы үдерістердің шынайы жағдайын айқындап, оларды жетілдіруге арналған нақты ұсыныстар беруінде. Зерттеу қорытындылары білім беру ұйымдары мен бақылаушы құрылымдарға сатып алу рәсімдерінің заңдылығы мен тиімділігін арттыруда пайдалы бола алады.

Түйін сөздер: мемлекеттік сатып алулар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, құқық қолдану, орта білім, Қызылорда облысы.

Введение

В нынешних условиях проблема борьбы с коррупцией в сфере государственных закупок в системе среднего образования остаётся особенно важной, что подтверждается реальными фактами и данными из практики. В Кызылординской области в 2024–2025 годах зафиксированы многочисленные случаи нецелевого расходования бюджетных средств, предназначенных для школ. По информации прокуратуры и Антикоррупционной службы региона, за присвоение свыше одного миллиарда тенге были осуждены руководители районных отделов образования и бухгалтеры 23 школ, которым назначены реальные сроки лишения свободы до восьми лет (https://www.gov.kz/).

Указанная ситуация стала поводом для проведения в 2025 году исследовательской работы на базе Кызылординского университета имени Коркыт Ата по инициативе регионального департамента Антикоррупционной службы. Исследование было направлено на выявление факторов, способствующих совершению коррупционных правонарушений со стороны должностных лиц школ. В его рамках нами проведены выезды в районные центры, беседы с директорами, бухгалтерами и сотрудниками отделов образования. Итогом работы стал аналитический отчёт, направленный в Антикоррупционную службу для

дальнейшего использования в профилактической и методической деятельности.

Обнаруженные устойчивые коррупционные риски в сфере управления финансовыми ресурсами и недостаточная эффективность внутреннего контроля показывают, что необходим всесторонний научный анализ практики применения антикоррупционных мер при осуществлении государственных закупок в образовательных учреждениях, в частности средних школах. Данная проблема затрагивает не только правовую, но и социально-нравственную сферу, что подчёркивает её важность и актуальность для теории и практики.

Коррупция в сфере образования изучается многими отечественными и зарубежными исследователями. Так, А.А. Агыбаев отмечает, что коррупция представляет собой сложный социально-правовой феномен, не сводимый к уголовно-правовому определению (Агыбаев 2019:122). В зарубежных трудах внимание уделяется морально-этическим и цифровым факторам: Най-Ин Ван (Тайвань) связывает эффективность антикоррупционной культуры с моральным лидерством руководителя школы (Ван 2023: 3); Илона Высмулек (Польша) подчёркивает зависимость коррупции от уровня финансирования (Высмулек 2024: 11); Г.М. А. Нонвайд (Западная Африка) доказывает, что цифровизация эффективна лишь при высоком уровне цифровой грамотности (Нонвайд 2025: 7). Исследования М. Ш. Эмрана и А. Найихубы показывают, что коррупция в школах усиливает социальное неравенство (Эмран 2020: 986; Найихубы 2023: 80). Южноафриканские авторы Диппенаар А., Гроббелар С. С. и ван Ройен Г.-Й. доказывают эффективность цифровых инструментов финансового контроля (Диппенаар 2021: 21).

По мнению авторов, несмотря на заметный интерес исследователей к теме противодействия коррупции в школах, практика её реализации в сфере государственных закупок общеобразовательных школ Казахстана всё ещё изучена поверхностно. На наш взгляд, необходимо уделить больше внимания на региональный аспект, вопросам внутреннего контроля и управленческим рискам, которые существенно влияют на эффективность антикоррупционных мер.

Объектом исследования является процесс взаимодействия государственных органов, образовательных организаций и контролирующих структур при проведении государственных закупок в школах.

Предметом исследования выступают особенности правоприменения и практические механизмы реализации антикоррупционных мер в общеобразовательных школах Кызылординской области.

Цель работы заключается в том, чтобы комплексно изучить, как на практике применяются антикоррупционные меры в сфере государственных закупок, какие проблемы при этом возникают и какие шаги могут повысить прозрачность и эффективность контроля за использованием бюджетных средств.

Для достижения этой цели авторами были поставлены и решены следующие задачи:

1. Изучить основные теоретические подходы и правовые основы противодействия коррупции в сфере образования;

2. Рассмотреть действующие нормы законодательства, регулирующие закупочные процедуры;

3. Проанализировать конкретные случаи и материалы уголовных дел, связанные с нарушениями в школах Кызылординской области;

4. Определить основные причины и условия, способствующие коррупционным проявлениям;

5. Подготовить рекомендации, направленные на повышение прозрачности, ответственности и профилактику нарушений.

В ходе работы использовались методы анализа, сравнения, системного и эмпирического исследования, а также изучение документов, правовых актов и практических материалов.

Подход исследования основывался на сочетании правового, институционального и поведенческого анализа, что позволяет рассмотреть проблему не только с точки зрения законодательства, но и через реальные управленческие и организационные процессы, происходящие в школах.

Гипотеза исследования заключается в предположении, что снижение коррупционных рисков возможно при условии комплексного сочетания правовых, организационных и цифровых инструментов, направленных на прозрачность и подотчётность закупок.

Значение проведённой работы состоит в том, что её результаты могут быть полезны органам образования, антикоррупционным структурам и самим школам при разработке более эффективных механизмов контроля и управления государственными средствами.

Обзор литературы

Проблема борьбы с коррупцией в системе образования, в том числе в сфере государственных закупок, привлекает внимание как казахстанских, так и зарубежных исследователей. В научных трудах основное внимание уделяется тому, как правовые, организационные, управленческие, этические и цифровые факторы влияют на эффективность реализации антикоррупционных мер и политики в целом.

По мнению Б. Сериева, Г. Султанова и Б.Гусенова, одним из перспективных инструментов общественного контроля за использованием бюджетных средств является краудсорсинг, который способствует формированию прозрачности и подотчётности в деятельности образовательных организаций. Учёные приводят примеры успешных международных практик – «I Paid a Bribe» (Индия, Кения), «FixMyStreet» (Великобритания) и «Check My School» (Филиппины), – показавших эффективность общественного участия в снижении коррупционных рисков (Сериев 2021: 97). В Казахстане аналогичным механизмом является портал *openlegalacts.egov.kz*, обеспечивающий открытость нормотворческих процессов, однако, на наш взгляд, потенциал применения краудсорсинговых технологий в сфере образования остаётся ограниченным.

Невбахар Эртас, исследуя коррупционные риски в чартерных школах США, отмечает, что снижение прозрачности управления образовательными ресурсами создаёт предпосылки для злоупотреблений. Учёная подчёркивает важность институциональной ответственности и усиления внутреннего контроля, что, по нашему мнению, напрямую соотносится с проблемами, наблюдаемыми в казахстанских школах (Эртас 2021: 17). Мы полагаем, что выводы зарубежных исследователей имеют универсальный характер и могут быть адаптированы к национальной практике для повышения эффективности антикоррупционных мер в сфере образования.

В трудах Б. Хандоко, Л. Бамбанга и Г.Н. Томаса обоснована целесообразность интеграции бухгалтеров-криминалистов в состав следственных подразделений, что, по мнению исследователей, способствует более эффективному выявлению и расследованию финансовых нарушений (Хандоко 2022: 543). На наш взгляд, данный подход представляет интерес и для Казахстана, где расследования экономических преступлений чаще всего осуществляются юристами, не имеющими профильной подготовки в области финансового анализа, что нередко снижает качество расследований и доказательственную базу по делам о коррупции.

Л. Сысоева и М. Мартинес-Усарральде рассматривают взаимосвязь между уровнем коррупции, качеством образования и миграционными процессами. По мнению исследователей, укрепление образовательной системы напрямую способствует снижению социальной напряжённости и утрате мотивации к миграции. Их выводы подтверждают, что качественная образовательная политика не только формирует устойчивые ценности честности и ответственности, но и должна рассматриваться как важный элемент антикоррупционной стратегии государства (Сысоева 2025: 317).

В целом анализ научных источников показывает, что борьба с коррупцией в сфере образования требует не узкого правового, а комплексного подхода, который объединяет юридические, организационные, экономические и этические меры. Исследователи подчёркивают важность прозрачности, общественного контроля и личной ответственности участников образовательного процесса за использование бюджетных средств. Однако, по нашему мнению, вопрос региональных особенностей и практической реализации антикоррупционной политики в школах пока изучен недостаточно. Этот пробел и стал основанием для выбора темы настоящего исследования, целью которого является анализ особенностей правоприменительной практики и поиск эффективных решений на примере Кызылординской области.

Методология

Методологическая основа исследования направлена на глубокое изучение того, как на практике реализуются меры по противодействию коррупции при проведении государственных закупок в школах, и на поиск реальных путей повышения прозрачности и эффективности контроля в этой сфере.

Гипотеза исследования основана на предположении, что добиться реальных результатов в борьбе с коррупцией возможно только при сочетании правовых, организационных и профилактических инструментов, опирающихся на принципы открытости, подотчётности и участия общества в управлении бюджетными средствами.

Эмпирическая база включает материалы 27 уголовных дел, рассмотренных Антикоррупционной службой Кызылординской области в 2020–2024 годах, данные портала государственных закупок, официальные отчёты и решения судов, что позволило проследить реальные закономерности нарушений.

Исследование проходило в несколько этапов: сначала собирались и систематизировались факты и документы, затем анализировались выявленные случаи в сопоставлении с действующими нормами законодательства, после чего формулировались выводы и рекомендации, направленные на совершенствование правового регулирования и организационного контроля.

В работе применялись методы анализа, сравнения и системного подхода, а также контент-анализ процессуальных и отчётных материалов.

Новизна исследования заключается в использовании подлинных уголовных дел в качестве эмпирической базы, что позволило выявить характерные особенности коррупционных проявлений и предложить практические шаги по повышению эффективности антикоррупционных мер в школах Кызылординской области.

Результат и обсуждение

Анализ законодательства Республики Казахстан, регулирующего сферу образования, государственных закупок и противодействия коррупции, показал наличие достаточно развитой нормативной базы. В частности, ключевыми актами выступают Закон Республики Казахстан «О государственных закупках» от 1 июля 2024 года № 106-VIII и Закон «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года № 410-V, а также ряд подзаконных актов, методических рекомендаций и инструктивных писем Агентства по противодействию коррупции. Следует отметить, что данные документы формируют теоретическую основу для обеспечения прозрачности, подотчётности и эффективности использования бюджетных средств в образовательных организациях.

Однако, как показал анализ правоприменительной практики, между нормативными предписаниями и их фактической реализацией сохраняется заметный разрыв. На наш взгляд, это связано не столько с недостатками законодательства, сколько с институциональными и кадровыми барьерами, препятствующими его эффективному применению. Таким образом, несмотря на формально закреплённые принципы открытости и подотчётности, результативность антикоррупционных мер остаётся ограниченной, что требует усиления контроля и совершенствования механизмов их исполнения на уровне образовательных учреждений.

Одним из актуальнейших проблем в системе государственных закупок в целом является отсутствие специалистов по закупочному праву, финансовому аудиту и антикоррупционному комплаенсу создаёт условия для коррупционных проявлений. Слабая подготовка кадров нередко приводит к нарушениям не по злому умыслу, а из-за непонимания сложных процедур и норм законодательства. В этой связи справедливо согласиться с мнениями И.А. Калиева и Б.В. Поломарчука, которые отмечают, что наибольшие коррупционные риски возникают на стадиях планирования, подготовки технических спецификаций и оценки заявок (Калиев, 2021: 57). По мнению А.А. Романова неясность правового положения заказчиков отрицательно сказывается на прозрачности закупочного процесса и делает контроль за его проведением менее эффективным (Романов 2021: 35). На наш взгляд, необходимо усилить внешние механизмы комплаенс-контроля со стороны уполномоченных органов, чтобы снизить коррупционные риски на всех стадиях закупок.

Анализ практических материалов Антикоррупционной службы Кызылординской области подтверждает приведённые выше выводы. В школах региона чаще всего фиксируются такие формы коррупции, как фиктивное начисление заработной платы работникам, которые фактически не исполняли свои обязанности, заключение договоров с аффилированными организациями, искусственное завышение стоимости товаров и услуг, а также обход конкурсных процедур через закупки из одного источника. Так, в 2022 году Жанакорганский районный суд рассмотрел уголовное дело, где были установлены факты фиктивных выплат, а похищенные средства распределялись между директором и бухгалтером школы. Кроме того, в 2021 году прокуратура выявила случаи заключения контрактов с компаниями, связанными с представителями местных органов образования, что привело к хищению бюджетных средств на сумму свыше одного миллиарда тенге(https://inbusiness.kz/).

Стоит отметить, что характерной особенностью большинства выявленных преступлений является манипулирование бухгалтерской от-

чётностью с целью сокрытия перераспределения средств. С практической точки зрения, оно становится возможным из-за низкого уровня цифровизации финансовых процессов и использования устаревших программных решений, таких как «1С: Бухгалтерия», не обеспечивающих автоматическую верификацию данных. Согласно данным анализ практических материалов отсутствие интеграции между бухгалтерским и казначейским учётом на протяжении многих леи препятствовало эффективному аудиту и позволило вносить несанкционированные изменения со стороны бухгалтеров в отчётные документы.

Проведённый анализ конкурсной практики показал, что нарушения часто допускаются при оценке заявок и определении победителя. Так, в закупке № 6675033-1 санаторная школа-интернат №8 в нарушение Правил осуществления государственных закупок допустила участие поставщика без подтверждения квалификации. Аналогичные нарушения выявлены и в других процедурах (№ 48530674–48542126), где победителями становились компании, не зарегистрированные в регионе (https://www.goszakup.gov.kz/).

По данным аналитического отчёта Антикоррупционной службы, типичными нарушениями явились обход конкурсных процедур, применение метода закупки из одного источника, злоупотребление служебными полномочиями. Так, в 2021 и 2022 годах Управлением образования области были заключены прямые договоры с компанией «JSOFT» на сумму 334 млн тенге и 558 млн тенге соответственно. Стоимость услуг превышала среднерыночные показатели на 12–18 %, тогда как обоснование выбора поставщика отсутствовало (Аналитическая справка 2023).

Эти примеры показывают, что в практике государственных закупок по-прежнему преобладают решения, принимаемые по усмотрению отдельных должностных лиц, что идёт вразрез с принципами честной и добросовестной конкуренции. Контрольные органы зачастую ограничиваются фиксацией нарушений, не квалифицируя их как коррупционные, что ослабляет превентивный потенциал законодательства. Выводы авторов подтверждаются исследованиями С.С. Молдабаева и Н.А. Катаева, которые указывают на институциональную разобщённость и региональные различия уровня контроля (Молдабаев 2022: 58).

Сопоставление результатов проведённого анализа с международными исследованиями показывает, что выявленные нарушения во многом соответствуют типологии индикаторов коррупционных рисков («red flags»), предложенной М.Фазекасом и И. Тотом. К таким признакам относятся ограниченное число участников закупок, повторяющиеся победы одних и тех же компаний, завышение цен и сокращённые сроки подачи заявок (Фазекас 2016: 147). На наш взгляд, совпадение этих признаков с казахстанской практикой указывает на системный характер коррупционных рисков и необходимость адаптации международного опыта к национальным условиям.

Международные организации также отмечают, что успех борьбы с коррупцией во многом зависит от зрелости государственных институтов и прозрачности процедур закупок. По данным Всемирного банка, эффективность антикоррупционных мер напрямую связана с уровнем открытости процессов принятия решений и качеством управления закупочной системой (World Bank, 2016) https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/166784469087772264). Исследования OECD (2019) показывают, что страны, внедрившие электронные системы мониторинга закупок (*e-Procurement Monitoring*), смогли сократить количество жалоб и повысить доверие к результатам тендеров (https://www.oecd.org/gov/ethics/Corruption-Public-Procurement-Brochure.pdf). На наш взгляд, подобный опыт может быть полезен и для Казахстана, особенно в контексте совершенствования механизмов контроля и общественной прозрачности в сфере образования.

В Казахстане также предпринимаются шаги по цифровизации процессов государственных закупок, однако реализуются они пока несистемно и точечно. Отсутствие единых цифровых стандартов, частые обновления программных модулей, несогласованность между ними и необходимость ручного ввода данных создают почву для ошибок и искажений информации. На этом фоне заслуживает внимания предложение о создании Единой системы бухгалтерского учёта (ЕСБ), которая обеспечивала бы непрерывный электронный контроль и автоматическую проверку операций в режиме реального времени. Такая система могла бы стать эффективным инструментом проактивного антикоррупционного мониторинга, позволяя синхронизировать данные с казначейской системой и своевременно выявлять аномалии – например, завышение цен,

дублирование закупок или снижение уровня конкуренции.

Особого внимания требует кадровое обеспечение антикоррупционной устойчивости. В сельских школах Кызылординской области остро не хватает квалифицированных бухгалтеров и юристов, из-за чего учёт нередко ведётся дистанционно. Передача руководителями своих ЭЦП подчинённым устраняет персональную ответственность и повышает риск подлога. По мнению авторов, решением приведенной проблемы может стать введение должностей юриста и специалиста по закупкам, прошедших сертификацию и обучение антикоррупционному комплаенсу.

Проведенные нами интервью с директорами и бухгалтерами показали, что коррупционные риски ниже в школах с внутренним контролем, цифровым документооборотом и прозрачными процедурами, тогда как в организациях с устаревшими методами управления нарушения встречаются чаще. Это, по нашему мнению, подтверждает, что антикоррупционная эффективность во многом зависит не только от качества правового регулирования, но и от уровня этической культуры управленцев, их готовности действовать в соответствии с принципами прозрачности и ответственности.

Обобщение полученных данных показывает, что устойчивое снижение уровня коррупции возможно только при комплексных изменениях в нормативной, институциональной и организационной сферах. На наш взгляд, необходимо переходить к риск-ориентированной модели антикоррупционной политики, которая сочетает правовые, цифровые и кадровые инструменты. Среди приоритетных направлений можно выделить совершенствование законодательства с учётом индикаторов коррупционных рисков, повышение квалификации специалистов по государственным закупкам, внедрение единой системы бухгалтерского учёта, развитие внешнего аудита и формирование антикоррупционной культуры в образовательных организациях.

Такие меры соответствуют выводам О.А.Кунбосынова, который отмечает, что успешная реализация антикоррупционной политики возможна только при интеграции принципов добросовестного управления в стратегию государственных закупок и использовании риск-ориентированных подходов (https://repository.apa.kz). Аналогичная позиция отражена в исследованиях Академии Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, где подчёркивается важность усиления ведомственного и прокурорского надзора, развития аналитических подразделений и внедрения системы проактивного мониторинга (https://academy-gp.kz).

В целом результаты проведённого исследования подтверждают выдвинутую гипотезу: повысить эффективность противодействия коррупции в сфере государственных закупок возможно только при комплексном сочетании правовых реформ, цифровых инструментов и профессионального развития кадров. Устойчивость антикоррупционной системы, на наш взгляд, зависит от перехода от формального контроля к превентивной модели управления рисками, где ключевую роль играют прозрачность процедур, независимый аудит и персональная ответственность должностных лиц. Эти выводы формируют основу для дальнейших практических рекомендаций, представленных в заключении.

Заключение

Исследование показало, что коррупционные риски в сфере государственных закупок образовательных организаций Казахстана носят системный характер и требуют комплексного подхода к их снижению. Анализ материалов Антикоррупционной службы Кызылординской области, судебных решений и нормативных актов выявил устойчивые закономерности коррупционного поведения и институциональные слабости, ограничивающие эффективность правоприменения.

Основные причины коррупции связаны с пробелами в законодательстве, низким уровнем цифровизации закупок, недостаточным мониторингом и нехваткой квалифицированных специалистов. Большинство нарушений совершается на стадиях планирования, подготовки технических заданий и заключения договоров, где сохраняется высокий уровень дискреции и слабый контроль. При этом фиксируются случаи подмены правовых решений административной целесообразностью и передачи полномочий неподготовленным лицам.

Результаты интервью с директорами и бухгалтерами подтверждают, что формальный характер процедур, слабый внутренний контроль и отсутствие цифровых инструментов создают условия для неформальных практик. В тех школах, где внедрены внутренний аудит, электронный документооборот и прозрачные процедуры, уро-

вень коррупционных рисков значительно ниже.

Сравнение казахстанской практики с международным опытом показало, что снизить уровень коррупции возможно при внедрении риск-ориентированного подхода. По данным Всемирного банка и OECD, эффективность антикоррупционных мер зависит от открытости процедур и зрелости институтов контроля. Для Казахстана приоритетом должно стать сочетание правовых, организационных и цифровых решений, направленных на повышение прозрачности и рациональное использование бюджетных средств в сфере образования.

Проведённое исследование позволило авторам сформулировать следующие предложения, направленные на повышение прозрачности и снижение коррупционных рисков в сфере государственных закупок образовательных организаций Республики Казахстан:

1. Внести изменения в законодательные акты, регулирующие сферу государственных закупок, предусмотрев объединение всех антикоррупционных норм и контрольных функций в компетенции одного уполномоченного органа. Это позволит исключить дублирование обязанностей, устранить конфликт интересов и обеспечить единообразный подход к оценке коррупционных рисков на всех этапах закупочного процесса.

2. Закрепить на законодательном уровне требования к профессиональной подготовке членов конкурсных комиссий и специалистов по закупкам.

3. Ввести в штатные расписания общеобразовательных школ должности юриста и специалиста по закупкам, наделённых персональной ответственностью за законность и прозрачность закупочных процедур.

4. Реализовать проект по внедрению единой цифровой платформы – Единой бухгалтерской системы, интегрированной с казначейской системой. Внедрение ЕБС позволит оптимизировать бюджетные расходы за счёт отказа от ежегодных закупок множества разрозненных и технически несовместимых бухгалтерских программ.

5. Разработать и интегрировать в веб-портал государственных закупок систему индикаторов коррупционных рисков, позволяющую автоматически выявлять подозрительные операции и сигнализировать о возможных нарушениях в режиме реального времени.

6. На государственном уровне обеспечить сельские школы стабильным интернет-соединением.

7. Организовать регулярные обучающие программы для руководителей школ, бухгалтеров и сотрудников хозяйственных подразделений, направленные на формирование культуры подотчётности и этической ответственности.

8. Расширить полномочия аналитических подразделений прокуратуры и антикоррупционной службы для проведения комплексных проверок закупочных процедур и выявления нарушений до стадии заключения контракта.

Реализация предложенных авторами мер позволит обеспечить переход от формально-декларативных к стратегическим и институционально обеспеченным решениям в сфере противодействия коррупции. Комплексное применение правовых, организационных и цифровых инструментов укрепит прозрачность и подотчётность государственных закупок, повысит эффективность расходования бюджетных средств и снизит риски злоупотреблений на уровне образовательных организаций.

Литература

Академия Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. *Актуальные вопросы противодействия коррупции: межведомственное исследование.* – Астана, 2024. – 112 с. – Режим доступа: https://academy-gp.kz (дата обращения: 05.10.2025).

Аналитическая справка о результатах внешнего анализа коррупционных рисков в деятельности Министерства просвещения по вопросам планирования и освоения бюджетных средств в сфере образования. – Астана, 2023. – 38 с. – Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции; Министерство просвещения Республики Казахстан.

Антикоррупционная служба Республики Казахстан. *Назначены приговоры по делу о хищении средств в образовательной сфере в Кызылординской области* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/news/details/704434 (дата обращения: 06.10.2025).

Ағыбаев А.Н. *Сыбайлас жемқорлық қылмыстарына заңдылық сипаттама: оқу құралы.* – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 122 б.

Всемирный банк. *Предотвращение коррупции в государственных закупках: руководство для практиков* [Preventing Corruption in Public Procurement: A Manual for Practitioners]. – Вашингтон: World Bank, 2016. – С. 73–82. – Режим досту-

па: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/166784469087772264 (дата обращения: 06.10.2025).

Государственные закупки Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.goszakup.gov.kz/ (дата обращения: 06.10.2025).

Dippenaar A., Grobbelaar S. S., van Rooyen G.-J. Mitigating the Risks of Corruption: A Scoping Review of the Adoption and Diffusion of Technologies for Fiscal Management in Schools // *Proceedings of the 30th International Conference of the International Association for Management of Technology (IAMOT 2021): MOT for the World of the Future*, Cairo, Virtual, 19–23 September 2021. – 2021. – P. 779–788. – DOI: 10.52202/060557-0059.

Emran M. S., Islam A., Shilpi F. Distributional Effects of Corruption When Enforcement Is Biased: Theory and Evidence from Bribery in Schools in Bangladesh // *Economica.* – 2020. – Vol. 87, No. 348. – P. 985–1015. – DOI: 10.1111/ecca.12337.

Ertas N. Administrative Corruption and Integrity Violations in the Charter School Sector // *Public Integrity.* – 2021. – Vol. 23, No. 1. – P. 15–32. – DOI: 10.1080/10999922.2020.1758535.

Fazekas M., Tóth I. J. From Corruption Risks to State Capture: A New Analytical Framework with Empirical Applications from Hungary // *Political Research Quarterly.* – 2016. – Vol. 69, No. 2. – P. 140–156. – DOI: 10.1177/1065912916639137. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/269113674_From_Corruption_to_State_Capture_A_New_Analytical_Framework_with_Empirical_Applications_from_Hungary (дата обращения: 06.10.2025).

Handoko B., Bambang Leo, Thomas G. N. Forensic Accountant Data Analytical Skills Opportunity as Fraud Investigator in Industry 4.0 Era // *Proceedings of the 13th International Conference on E-Business, Management and Economics (ICEME 2022)*, Virtual, Online, July 16–18, 2022. – ACM International Conference Proceeding Series, 2022. – P. 540–546. – DOI: 10.1145/3556089.3556105.

Калиев И.А., Поломарчук Б.В. *Коррупция в сфере государственных закупок* // Учебное пособие по антикоррупционной политике. – Алматы: Туран университеті, 2021. – С. 56–64.

Кунбосынов О.А. *Антикоррупционная политика и государственные закупки: проектное исследование.* – Нур-Султан: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2023. – Режим доступа: https://repository.apa.kz (дата обращения: 05.10.2025).

Молдабаев С.С., Катаев Н.А. *Коррупция в сфере государственных закупок: региональные особенности* // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2022. – Т. 102, № 4. – С. 55–61. – Режим доступа: https://bulletin-law.kaznu.kz (дата обращения: 05.10.2025).

Nayihouba A., Wodon Q. Reducing Petty Corruption in Schools in Africa: A Role for Faith? // *Review of Faith and International Affairs.* – 2023. – Vol. 21, No. 1. – P. 79–95. – DOI: https://doi.org/10.1080/15570274.2023.2179810.

Nonvide G. M. A., Degbedji D. F., Faton C. Y. Does Education Influence the Relationship between ICT and Corruption Control in the WAEMU? // *SN Social Sciences.* – 2025. – Vol. 5, No. 3. – Article No. 24. – DOI: 10.1007/s43545-025-01051-7.

ОЭСР. *Предотвращение коррупции в государственных закупках* [Preventing Corruption in Public Procurement]. – Париж: OECD Publishing, 2019. – С. 58–66. – Режим доступа: https://www.oecd.org/gov/ethics/Corruption-Public-Procurement-Brochure.pdf (дата обращения: 06.10.2025).

Пасс А.А. *Эволюция антикоррупционного законодательства Республики Казахстан и его влияние на систему государственных закупок* // Вопросы права и государства. – 2019. – № 3. – С. 40–47. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru (дата обращения: 05.10.2025).

Приговор Жанакорганского районного суда от 12 ноября 2022 года по делу № 132-22/2022. – Жанакорган, 2022.

Романов А.А. *Актуальные проблемы борьбы с коррупцией в системе государственных закупок Республики Казахстан* // Научное сообщество студентов: материалы Международной студенческой конференции. – 2021. – № 5. – С. 34–39. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru (дата обращения: 05.10.2025).

Сериев Б.А., Султанов Г.С., Гусенов Б.Ш. *Мемлекеттік басқару жүйесіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу: оқу құралы*. – Алматы: New Book, 2021. – 236 б.

Суд наказал работников образования Кызылординской области за хищение более 1 млрд тенге [Электронный ресурс] // *Inbusiness.kz.* – 13.02.2024. – Режим доступа: https://inbusiness.kz/ru/last/sud-nakazal-rabotnikov-obrazovaniya-kyzylordinskoj-oblasti-za-hishenie-bolee-1-mlrd-tenge (дата обращения: 05.10.2025).

Sysoyeva L., Martinez-Usarralde M. Control of Corruption and Education: Determinants of Migration in the European Union // *Humanities and Social Sciences Letters.* – 2025. – Vol. 13, No. 1. – P. 313–323. – DOI: 10.18488/73.v13i1.4107.

Whang N.-Y. Causes and Consequences of Corruption in Schools: The Role of Prevention and Control Promoted by Leaders' Moral Impetus // *SAGE Open.* – 2023. – Vol. 13, No. 3 (July–September). – DOI: 10.1177/21582440231192110.

World Bank. *Preventing Corruption in Public Procurement: A Manual for Practitioners.* – Washington, 2016. – P. 73–82. – Режим доступа: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/166784469087772264 (дата обращения: 06.10.2025).

Wysmułek I. Corruption in the Public Schools of Europe: A Cross-National Multilevel Analysis of Education System Characteristics // *International Journal of Comparative Sociology.* – 2024. – Vol. 65, No. 1. – P. 10–38. – DOI: https://doi.org/10.1177/00207152221096841.

References

Akademiia General′noi prokuratury Respubliki Kazakhstan. (2024). Aktual′nye voprosy protivodeĭstviia korruptsii: Mezhvedomstvennoe issledovanie [Current issues of anti-corruption: Interdepartmental study]. Astana. Retrieved from https://academy-gp.kz

Analiticheskaia spravka o rezul′tatakh vneshnego analiza korruptsionnykh riskov v deiatel′nosti Ministerstva prosveshcheniia po voprosam planirovaniia i osvoeniia biudzhetnykh sredstv v sfere obrazovaniia [Analytical report on the results of external analysis of corruption risks in the Ministry of Education's budget planning and use]. (2023). Astana: Agency of the Republic of Kazakhstan for Countering Corruption & Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan.

Anti-Corruption Service of the Republic of Kazakhstan. (2025). Naznacheny prigovory po delu o khishchenii sredstv v obrazovatel′noi sfere v Kyzylordinskoi oblasti [Sentences in the embezzlement case in the educational sector of Kyzylorda region] [Electronic resource]. Retrieved from https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/news/details/704434

Agybaev, A. N. (2019). Sybaĭlas zhemqorlyq qylmystaryna zańdylyq sipattama: oqu qūraly [Legal characteristics of corruption crimes: Textbook]. Almaty: Qazaq Universiteti.

Vsemirnyĭ bank [World Bank]. (2016). Predotvrashchenie korruptsii v gosudarstvennykh zakupkakh: rukovodstvo dlia praktikantov [Preventing corruption in public procurement: A manual for practitioners]. Washington, DC: World Bank. Retrieved from https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/166784469087772264

Gosudarstvennye zakupki Respubliki Kazakhstan [Public procurement of the Republic of Kazakhstan]. (2025). Retrieved from https://www.goszakup.gov.kz

Dippenaar, A., Grobbelaar, S. S., & van Rooyen, G.-J. (2021). Mitigating the risks of corruption: A scoping review of the adoption and diffusion of technologies for fiscal management in schools. Proceedings of the 30th International Conference of the International Association for Management of Technology (IAMOT 2021) (pp. 779–788). https://doi.org/10.52202/060557-0059

Emran, M. S., Islam, A., & Shilpi, F. (2020). Distributional effects of corruption when enforcement is biased: Theory and evidence from bribery in schools in Bangladesh. Economica, 87(348), 985–1015. https://doi.org/10.1111/ecca.12337

Ertas, N. (2021). Administrative corruption and integrity violations in the charter school sector. Public Integrity, 23(1), 15–32. https://doi.org/10.1080/10999922.2020.1758535

Fazekas, M., & Tóth, I. J. (2016). From corruption risks to state capture: A new analytical framework with empirical applications from Hungary. Political Research Quarterly, 69(2), 140–156. https://doi.org/10.1177/1065912916639137

Handoko, B., Bambang Leo, & Thomas, G. N. (2022). Forensic accountant data analytical skills opportunity as fraud investigator in Industry 4.0 era. In Proceedings of the 13th International Conference on E-Business, Management and Economics (ICEME 2022) (pp. 540–546). https://doi.org/10.1145/3556089.3556105

Kalieev, I. A., & Polomarchuk, B. V. (2021). Korruptsiia v sfere gosudarstvennykh zakupok [Corruption in the field of public procurement]. In Uchebnoe posobie po antikorrupcionnoi politike (pp. 56–64). Almaty: Turan Universiteti.

Kunbosynov, O. A. (2023). Antikorruptsionnaia politika i gosudarstvennye zakupki: proektnoe issledovanie [Anti-corruption policy and public procurement: Project study]. Nur-Sultan: Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan. Retrieved from https://repository.apa.kz

Moldabaev, S. S., & Kataev, N. A. (2022). Korruptsiia v sfere gosudarstvennykh zakupok: regional′nye osobennosti [Corruption in public procurement: Regional features]. Vestnik KazNU. Seriia Iuridicheskaia, 102(4), 55–61. Retrieved from https://bulletin-law.kaznu.kz

Nayihouba, A., & Wodon, Q. (2023). Reducing petty corruption in schools in Africa: A role for faith? Review of Faith and International Affairs, 21(1), 79–95. https://doi.org/10.1080/15570274.2023.2179810

Nonvide, G. M. A., Degbedji, D. F., & Faton, C. Y. (2025). Does education influence the relationship between ICT and corruption control in the WAEMU? SN Social Sciences, 5(3), Article No. 24. https://doi.org/10.1007/s43545-025-01051-7

OECD. (2019). Predotvrashchenie korruptsii v gosudarstvennykh zakupkakh [Preventing corruption in public procurement]. Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd.org/gov/ethics/Corruption-Public-Procurement-Brochure.pdf

Pass, A. A. (2019). Evoliutsiia antikorruptsionnogo zakonodatel′stva Respubliki Kazakhstan i ego vliianie na sistemu gosudarstvennykh zakupok [The evolution of anti-corruption legislation of the Republic of Kazakhstan and its impact on the public procurement system]. Voprosy prava i gosudarstva, (3), 40–47. Retrieved from https://cyberleninka.ru

Prigovor Zhanakorganskogo raionnogo suda ot 12 noiabria 2022 goda po delu No. 132-22/2022 [Judgment of the Zhanakorgan District Court dated November 12, 2022, in case No. 132-22/2022]. (2022). Zhanakorgan.

Romanov, A. A. (2021). Aktual′nye problemy bor′by s korruptsiei v sisteme gosudarstvennykh zakupok Respubliki Kazakhstan [Current problems in combating corruption in the public procurement system of Kazakhstan]. Nauchnoe soobshchestvo studentov: Materialy Mezhdunarodnoi studencheskoi konferentsii, (5), 34–39. Retrieved from https://cyberleninka.ru

Seriev, B. A., Sultanov, G. S., & Gusenov, B. Sh. (2021). Memlekettik basqaru jüyiesindegi sybaĭlas zhemqorlyqtyn aldyn alu: oqu qūraly [Prevention of corruption in the system of public administration: Textbook]. Almaty: New Book.

Sud nakazal rabotnikov obrazovaniia Kyzylordinskoi oblasti za khishchenie bolee 1 mlrd tenge [The court punished education workers in the Kyzylorda region for embezzling more than 1 billion tenge]. (2024, February 13). Inbusiness.kz. Retrieved from https://inbusiness.kz/ru/last/sud-nakazal-rabotnikov-obrazovaniya-kyzylordinskoj-oblasti-za-hishenie-bolee-1-mlrd-tenge

Sysoyeva, L., & Martinez-Usarralde, M. (2025). Control of corruption and education: Determinants of migration in the European Union. Humanities and Social Sciences Letters, 13(1), 313–323. https://doi.org/10.18488/73.v13i1.4107

Whang, N.-Y. (2023). Causes and consequences of corruption in schools: The role of prevention and control promoted by leaders' moral impetus. SAGE Open, 13(3). https://doi.org/10.1177/21582440231192110

World Bank. (2016). Preventing corruption in public procurement: A manual for practitioners. Washington, DC: World Bank. Retrieved from https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/166784469087772264

Wysmułek, I. (2024). Corruption in the public schools of Europe: A cross-national multilevel analysis of education system characteristics. International Journal of Comparative Sociology, 65(1), 10–38. https://doi.org/10.1177/00207152221096841

Сведения об авторах:

Самал Мырзамуратовна Ильясова (автор для корреспонденции) – магистр юридических наук, докторант Университета «Туран» (Алматы, Казахстан), Кызылординский университет имени Коркыт Ата, (Кызылорда, Казахстан, e-mail: isamal@mail.ru).

Нонна Алдабергеновна Алдабергенова – кандидат юридических наук, профессор Высшей школы права Университета «Туран» (Алматы, Казахстан, e-mail: n.aldabergenova@turan-edu.kz).

Information about the authors:

Samal Myrzamuratovna Ilyassova – Master of Law, PhD student at Turan University. (Kazakhstan, Almaty) Korkyt Ata Kyzylorda University (Kazakhstan, Kyzylorda, e-mail: isamal@mail.ru).

Nonna Aldabergenovna Aldabergenova (corresponding author) – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Professor at the Higher School of Law of Turan University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: n.aldabergenova@turan-edu.kz).

Авторлар туралы мәлімет:

Самал Мырзамуратқызы Ильясова (хат алмасулар үшін автор) – заң ғылымдарының магистрі, «Тұран» университетінің докторант. (Алматы қ., Қазақстан Республикасы; Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті (Қазақстан, Қызылорда қ., e-mail: isamal@mail.ru).

Нонна Алдабергенқызы Алдабергенова – заң ғылымдарының кандидаты, «Тұран» университетінің Құқық жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: n.aldabergenova@turan-edu.kz).

Поступило: 8 сентября 2025 г.

Принято: 10 сентября 2025 г.

2-бөлім

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ

Section 2

CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

Раздел 2

КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

МРНТИ 10.15.23 https://doi.org/10.26577/JAPJ202511532

Е. Оңдашұлы[1], Е.К. Нурпеисов[1], Л.Б. Нусипова[1], Б.Ж. Куандыков[2], А.С. Байкенжеев[3*]

[1]Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
[2]Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан
[3]Академия Комитета национальной безопасности РК, Алматы, Казахстан
*e-mail: ahilbek_tgp@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ КОНСТИТУЦИОННОЙ ЮСТИЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Актуальность исследования обусловлена современными процессами конституционной реформы в Республике Казахстан, направленными на укрепление демократических институтов, обеспечение верховенства Конституции и расширение механизмов защиты прав и свобод граждан. В статье рассмотрены теоретические и законодательные основы конституционной юстиции в Казахстане.

Цель исследования заключается в осмыслении теоретико-правовых принципов регулирования конституционной юстиции с опорой на положения конституционно-правовой теории и практику их законодательного закрепления. Методологическую базу составили общенаучные методы анализа и синтеза, индукции и дедукции, абстрагирования и обобщения, а также специальные – сравнительно-правовой и лексико-правовой методы.

Научная новизна работы проявляется в обосновании необходимости легитимизации деятельности конституционных судов посредством механизма референдума, что связано с их особым положением как высшего органа контроля за деятельностью государственной власти.

В качестве результатов показано, что Конституционный Суд Республики Казахстан действует в легитимном правовом поле, а его решения обладают несомненной юридической силой. Ключевым нововведением Конституционного закона «О Конституционном Суде» является предоставление гражданам права на прямое обращение в Суд в случае нарушения их конституционных прав и свобод, что усиливает демократический и гуманистический характер национальной юстиции. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования его выводов для дальнейшего теоретико-практического осмысления роли Конституционного Суда и совершенствования законодательства в данной сфере.

Научная статья подготовлена в рамках реализации грантового проекта «Крушение Российской империи и возрождение Казахской государственности: историко-правовой анализ»», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (AP19678348).

Ключевые слова: Конституция, законодательство, конституционное правосудие, Конституционный Суд, легитимность, конституционная жалоба.

Y. Ongdashuly[1], Y.K. Nurpeissov[1], L.B. Nussipova[1], B.Zh. Kuandykov[2], A.S. Baykenzheyev[3*]

1 Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
[2] Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
[3] Academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: ahilbek_tgp@mail.ru

Theoretical and legislative foundations of constitutional justice in the Republic of Kazakhstan

The relevance of the study is determined by the ongoing processes of constitutional reform in the Republic of Kazakhstan, aimed at strengthening democratic institutions, ensuring the supremacy of the Constitution, and expanding mechanisms for the protection of citizens' rights and freedoms. The article examines the theoretical and legislative foundations of constitutional justice in Kazakhstan.

The purpose of the study is to conceptualize the theoretical and legal principles of regulating constitutional justice, based on the provisions of constitutional law theory and the practice of their legislative implementation. The methodological framework includes general scientific methods such as analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction and generalization, as well as specific methods, including comparative-legal and lexical-legal analysis.

 © 2025 Al-Farabi Kazakh National University

The scientific novelty lies in substantiating the necessity of legitimizing the activities of constitutional courts through the mechanism of a referendum, given their unique status as the supreme body of control over state authorities. The results show that the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan operates within a legitimate legal framework, and its decisions hold unquestionable legal authority. A key innovation of the Constitutional Law "On the Constitutional Court" is granting citizens the right to directly appeal to the Court in cases of violations of their constitutional rights and freedoms, which strengthens the democratic and humanistic character of national constitutional justice. The practical significance of the study is determined by the possibility of applying its findings for further theoretical and practical understanding of the role of the Constitutional Court and for improving national legislation in this field.

The scientific article was prepared as part of the implementation of the grant project «The collapse of the Russian Empire and the revival of Kazakh statehood: a historical and legal analysis», funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (AR19678348).

Keywords: Constitution, legislation, constitutional justice, Constitutional Court, legitimacy, constitutional complaint.

Е. Оңдашұлы[1], Е.К. Нурпеисов[1], Л.Б. Нусипова[1],
Б.Ж. Куандыков[2], А.С. Байкенжеев[3]*

[1] Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
[2] Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
[3] Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Академиясы, Алматы, Қазақстан
*e-mail: ahilbek_tgp@mail.ru

Қазақстан Республикасындағы конституциялық әділеттің теориялық және заңнамалық негіздері

Зерттеудің өзектілігі Қазақстан Республикасындағы конституциялық реформалар үдерістеріне негізделеді. Бұл реформалардың басты мақсаты – демократиялық институттарды нығайту, Конституцияның үстемдігін қамтамасыз ету және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетіктерін кеңейту. Мақалада Қазақстан Республикасындағы конституциялық әділеттіліктің теориялық және заңнамалық негіздері қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты – конституциялық әділеттілікті құқықтық реттеудің теориялық-құқықтық қағидаттарын конституциялық-құқықтық теория ережелері мен олардың заңнамалық бекітілу тәжірибесіне сүйене отырып талдау. Әдіснамалық негізді жалпығылыми талдау мен синтез, индукция мен дедукция, абстракция мен жинақтау әдістері, сондай-ақ арнайы салыстырмалы-құқықтық және лексико-құқықтық талдау әдістері құрайды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – мемлекеттік билік органдарының қызметін бақылайтын жоғарғы орган ретіндегі ерекше мәртебесіне байланысты конституциялық соттардың қызметін референдум тетігі арқылы заңдастыру қажеттілігін негіздеуде көрінеді.

Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты заңды құқықтық алаңда қызмет ететінін және оның шешімдері даусыз заңды күшке ие екенін көрсетті. «Конституциялық Сот туралы» Конституциялық заңның негізгі жаңалығы – азаматтарға өздерінің конституциялық құқықтары мен бостандықтары бұзылған жағдайда Сотқа тікелей жүгіну құқығының берілуі. Бұл ұлттық конституциялық әділеттіліктің демократиялық әрі гуманистік сипатын күшейтеді. Зерттеудің практикалық маңызы Конституциялық Соттың рөлін әрі қарай теориялық және тәжірибелік тұрғыдан пайымдауға және осы саладағы заңнаманы жетілдіруге бағытталған тұжырымдарды қолдану мүмкіндігімен айқындалады.

Бұл ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын «Ресей империясының күйреуі және Қазақ мемлекеттілігінің жандануы: тарихи-құқықтық талдау» гранттық жобасын іске асыру аясында әзірленді (AP19678348).

Түйін сөздер: Конституция, заңнама, конституциялық сот төрелігі, Конституциялық Сот, заңдылық, конституциялық шағым.

Введение

Вопросы теоретического осмысления законодательных основ конституционной юстиции в Республике Казахстан в настоящее время становятся весьма важными для научного осмысления в связи с необходимостью совершенствования национального института конституционной юстиции в условиях ее активного развития.

Актуальность статьи связана с тем, что в настоящее время в Республике Казахстан реализуется относительно новая модель конститу-

ционной юстиции, когда на смену Конституционному Совету пришел Конституционный Суд, имеющий свои отличительные черты и вносящий новые элементы в традиционную систему конституционного судопроизводства.

Часть 1 ст. 1 Конституции Республики определяет, что Казахстан является демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы (https://www.akorda.kz/). Данное положение, с целью его практической реализации, требует того, чтобы в стране существовал соответствующий орган, который имеет законные полномочия по защите Конституции, обеспечивая права и свободы граждан страны. Таким органом в Республике Казахстан является Конституционный Суд, статус которого закреплен в Разделе VI Конституции, а его полномочия определены в рамках конституционной реформы 2022 года, которую поддержали более 77% граждан Казахстана на общенациональном референдуме, придав, тем самым, легитимность деятельности данного органа конституционной юстиции и одобрив законодательные основы данной деятельности.

Конституционная юстиция в Республике Казахстан в настоящее время развивается в результате выделения правозащитной функции в деятельности органов конституционного контроля (конституционной юрисдикции), которые, в свою очередь, были созданы в результате утверждения в национальной конституционно-правой системе принципов правового государства и верховенства права. При этом законодательные основы конституционной юстиции в Республике Казахстан создают предпосылки для дальнейшего развития конституционного правосудия в стране.

В то же время в связи с тем, что конституционная юстиция в Казахстане в настоящее время находится в состоянии активного развития, отдельные вопросы, которые ранее не получили достаточного освещения (вопросы легитимизации конституционных судов; вопросы использования конституционной жалобы), требуют своего осмысления.

Таким образом, цель данной статьи – осмысление теоретико-правовых основ регулирования конституционной юстиции в Республике Казахстан с опорой на положения теории конституционной юстиции и практики ее законодательного регулирования.

Объектом исследования в данной статье является конституционная юстиция как механизм обеспечения законности во всех сферах общественных отношений.

Предмет исследования – теоретические и законодательные основы конституционной юстиции в Республике Казахстан.

Задачи исследования:

1. Определить место Конституционного Суда в системе государственной власти Казахстана с учетом уникального статуса данного правового института.

2. Обосновать пути легитимизации совершенствования системы конституционного правосудия в Республике Казахстан.

Гипотезой исследования выступает предположение о том, что конституционная юстиция в Республике Казахстан, являясь важнейшим элементом государвенности, однако, тем не менее, нуждается в обеспечении своей легитимности и в уточнении отдельных аспектов осуществления конституционного правосудия.

Научная новизна предлагаемой статьи состоит в том, что автор обосновывает необходимость легитимизации деятельности конституционных судов с использованием механизма референдума с учетом того, что данный орган занимает высшую ступень в сфере контроля общества над деятельностью органов государственной власти, являясь по сути «бесконтрольным», и в этой связи может получить легитимность исключительно по волне народа.

Практическая ценность данной статьи заключается в том, что полученные результаты могут использоваться для дальнейшего теоретико-практического осмысления деятельности Конституционного Суда в Республике Казахстан.

Обзор литературы

В зарубежной юридической литературе вопросы, касающиеся законодательного регулирования деятельности органов конституционной юстиции, исследуются весьма активно с учетом общей ориентации западных правовых систем на безусловное верховенство права.

В работах Тоадер Т., Сафта М. (Toader, 2016), Вальдреп Ч., Карри Л. (Waldrep, 2013), Залесный Дж. (Zaleśny, 2019), отмечается, что конституционная юстиция является признаком демократического характера государства, а тоталитарные режимы не испытывают нужды в данном инсти-

туте регулирования общественных отношений, поскольку функционирование данных режимов не предполагает диалога, возникающего между обществом и государством.

Такой диалог, как отмечают Джарон А. (Jaron 2016), К. Метельска-Шанявска (Metelska-Szaniawska 2016)., Дж. МакЭлдауни (McEldowney 2013), имеет существенную значимость не только с точки зрения достижения политического консенсуса, но и является важнейшим элементом социально-экономического развития государства, поскольку обеспечивает распространение принципа законности на содержательную сторону национальной экономики и обеспечения социальной справедливости.

Зарубежные авторы Черне П., М. Кончёль, М. Соневицка убедительно доказывают, что в современной системе правовых отношений именно конституционное правосудие обеспечивает общественный консенсус, социально-экономическую стабильность и устойчивость политической системы, являясь не только гарантией законности, но и гарантией формирования политически ответственных государственных режимов, в полной мере воспринимающих идеи ограниченности государственной власти, ее подконтрольности обществу и постоянной легитимной сменяемости (Cserne 2015).

При этом исследователями Матье Ф., Генетт Д. (Mathieu 2023), Чилтон А.С., Верстег М. (Chilton 2016), отмечается, что сама система судебной юстиции должна быть не декларативным институтом, не некой «ширмой законности и верховенства права», но реально действующей государственной институцией, способной контролировать все без исключения ветви власти, а также действия всех лиц, обладающих распорядительными полномочиями в государстве.

Данные исследования широко и полно раскрывают проблемы формирования, функционирования и развития конституционного правосудия, однако ряд вопросов все же остается не раскрытыми. В частности, в зарубежной научной литературе весьма скупо описывают механизм легитимизации его законодательных основ, что особо актуально для Казахстана, где в настоящее время активно развивается национальная модель конституционной юстиции.

Вопросы, связанные с регулированием деятельности органов конституционного правосудия изучали казахстанские исследователи, такие как Е.Б. Абдрасулов, А.Е. Абдрасулова (Абдрасулов 2020: 447), Т.Ж. Жунусканов, Д.В. Верба (Жунусканов 2017: 33), А.А. Караев (https://online.zakon.kz/), Й. Пуделька (https://online.zakon.kz/), Б. Раисова (https://online.zakon.kz/), Ж.У. Тлембаева (Тлембаева 2016: 44).

Данные работы позволили рассмотреть особенности казахстанской модели конституционного правосудия, а также провести анализ основных аспектов его развития и наиболее значимых изменений, характеризующих современное состояние законодательного регулирования данной сферы правовых отношений.

В то же время, несмотря на значительный вклад ученых в изучение законодательных основ конституционного правосудия в Республике Казахстан, данная тематика требуют дальнейшего осмысления в связи с тем, что современная модель конституционной юстиции находится в стадии активного развития и требует дальнейшего совершенствования с точки зрения теоретического обоснования ее легитимности, развития существующих форм конституционного правосудия.

Методология

В процессе работы над данной статьей автором использовалась комплексная методика, включающая в себя как общетеоретические методы исследования, так и специальные. В процессе работы над статьей автор обращался к методам анализа и синтеза, индукции и дедукции, абстрагирования и обобщения. Также в данной работе использовался сравнительно-правовой метод, который дал возможность осмыслить прошлое и настоящее законодательного регулирования деятельности органов конституционной юстиции. Также в работе использовалась методика лексико-правового исследования, позволившего определить содержание основных правовых дефиниций и сформулировать собственное определение, уточнив терминологическое поле законодательного регулирования деятельности Конституционного Суда.

Результаты и обсуждение

В современном историческом развитии Республики Казахстан, народ Казахстана как политическая нация завершает свой долгий период самоидентификации и становления.

Одной из присущих характеристик этого периода является признание большинством граждан Республики ценности национальной

Конституции, а также осознание необходимости ее защиты, поскольку именно посягание на конституционный порядок ведет к деградации общественных политических и социальных отношений.

В данном контексте, как верно отмечает М.А.Махмудзода, институт конституционного правосудия является одним из исторических достижений конституционализма и в настоящее время признается неотъемлемым атрибутом правового государства, а сам факт создания такого органа и его деятельность, свидетельствует об утверждении демократических основ государства в соответствии с признанными в мировой практике общечеловеческими ценностями (Махмудзода 2018: 35).

Также, актуальной является мысль относительно того, что «по мере конституционно-правового развития происходит все большая конституционализация общественных отношений, в правовой системе становится все меньше явной неконституционности, что в перспективе может привести к выхолащиванию сферы деятельности конституционных судов (Зорькин 2018: 6).

Принципиальным вопросом является определение места Конституционного суда в системе органов правосудия в Республике Казахстан. Об особой роли Конституционного суда Республики Казахстан в системе судебной власти свидетельствует тот факт, что в Конституционном законе «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» (https://adilet.zan.kz/) не упоминается о наличии органов конституционной юстиции в системе судебной власти. Также и краткий обзор развития судебной системы Республики Казахстан, размещенный на сайте Республиканского общественного объединения «Союз судей Республики Казахстан» сказано, что в настоящее время в Казахстане действует единая судебная система, которую составляют Верховный Суд и местные суды (https://krso.kz/).

Данный подход подчеркивает уникальное положение Конституционного Суда в судебной системе Казахстана и является верным, поскольку отвечает лучшей мировой практике конституционного правосудия, имея ввиду тот факт, что в странах, имеющих длительный опыт существования конституционной юстиции, конституционные суды отделены от общей судебной системы, представляя собой независимый государственный орган, который не входит ни в одну из ветвей власти (в том числе не является частью судебной власти) в силу особого функционального смысла существования конституционной юстиции, обеспечивающей независимый контроль за реализацией принципа верховенства Конституции, в связи с чем Конституционный Суд самостоятелен и независим от граждан, организаций, государственных органов, должностных лиц (ч. 2 ст. 1 Конституционный закон «О Конституционном суде Республики Казахстан») (https://adilet.zan.kz/).

В то же время следует обратить внимание на то, что независимый характер конституционных судов, в принципе, создает сложную диалектическую конструкцию, в которой единство системы правового регулирования судебной системы вступает в противоречия с фактической неподконтрольностью органов юридической юстиции.

Данное противоречие рассматривают в своих работах зарубежные ученые (Komárek, 2014: 525), (Kumm, 2004: 574), указывая на то, что, фактически, конституционная юстиция регулирует «саму себя», имея ввиду, что, например, принятие законов, касающихся деятельности конституционных судов, контролируется органами конституционной юстиции в лице временно созданных экспертных и правотворческих структур, которые наделяются исключительными полномочиями в области создания таких законов и констатацией того, насколько данные законы соответствуют конституции.

Указанная ситуация представляет собой сложную юридическую коллизию. выход из которой видится в исключительной личной ответственности лиц, уполномоченных осуществлять конституционное нормотворчество, на их высокий уровень профессионализма и на осознание ими личной ответственности за результаты нормотворческой деятельности. В то же время, как указывает Т. Флинн, единственным инструментом легитимизации законодательных норм, касающихся деятельности конституционных судов, является их одобрение с использованием механизма референдума (Flynn, 2021: 241).

Таким образом, следует констатировать необходимость легитимизации деятельности конституционных судов с использованием механизма референдума с учетом того, что данный орган занимает высшую ступень в сфере контроля общества над деятельностью органов государственной власти, являясь по сути «бесконтрольным», и в этой связи может получить легитимность исключительно по воле народа.

В данном контексте следует сказать, что Казахстан, ставя перед собой цель совершенство-

вания деятельности органов конституционной юстиции стремился к их абсолютной легитимизации. В результате внесение изменений в законодательство, касающееся конституционного правосудия, проводилось в рамках деятельности Рабочей группы по конституционной реформе, основные положения которой (включая и положения относительно полномочий и деятельности Конституционного суда) были одобрены в июне 2022 года на общенациональном референдуме (https://legislationline.org/). В результате Конституционный Суд Республики Казахстан действует в легитимном правовом поле, а его решения не подвергаются сомнению.

Непосредственно вопросы, касающиеся деятельности Конституционного суда раскрыты в шестой главе Конституции Республики Казахстан, в которой определен состав судей Конституционного Суда (ст. 71 Конституции РК) (https://www.akorda.kz/); условия обращений и полномочия Конституционного Суда (ст. 72, ст. 73, ст. 74 Конституции РК) (https://www.akorda.kz/). В данном контексте обратим внимание на то, что независимость и особая роль Конституционного суда в системе государственной власти подчеркивается тем, что данной деятельности посвящена отдельная глава, при том, что деятельность в области правосудия рассматривается в следующей седьмой главе Конституции Республики Казахстан.

Что касается вопросов, связанных с деятельностью Конституционного суда, то сравнительный анализ действующего Конституционного закона Республики Казахстан «О Конституционном Суде Республики Казахстан» и Конституционного Закона Республики Казахстан «О Конституционном Совете Республики Казахстан», в настоящее время утратившего силу, но ранее регулирующего деятельность Конституционного Совета Республики Казахстан, показывает, что новый орган конституционной юстиции получил все важнейшие полномочия, которые были присущи ранее действующему Конституционному Совету (констатация законности проведения выборов президента Республики Казахстан, депутатов Парламента Республики Казахстан, толкование норм Конституции, определение соответствия положениям Конституции международных договоров, а также актов государственного управления). В то же время важнейшей новацией, присущей Конституционному закону «О Конституционном суде» является наделение граждан Республики Казахстан правом обращаться в Конституционный суд в случае нарушения их конституционных прав и свобод человека и гражданина (ст. 45 «О Конституционном Суде Республики Казахстан») (https://adilet.zan.kz/rus/). До принятия Конституционного закона «О Конституционном суде Республики Казахстан» возможности прямого обращения граждан в Конституционный Совет Республики Казахстан были ограничены (https://online.zakon.kz/).

В настоящее время Создание Конституционного Суда с наделением граждан правом обращаться за проверкой конституционности норм закона (по опыту большинства стран мира), подтверждает серьезное отношение государства к вопросам совершенствования механизмов защиты граждан и всестороннего обеспечения, соблюдения и исполнения Основного Закона (https://www.gov.kz/).

Данным правом в первые пять месяцев 2023 года воспользовались более 3000 граждан Республики Казахстан, что свидетельствует о важности данной нормативно-правовой инновации, о ее соответствии общественным потребностям в защите прав и свобод человека и гражданина. Конституционные производства в рамках деятельности Конституционного Суда показали, что в Казахстане имеют место серьезные проблемы соответствия действующих нормативно-правовых норм и положений Конституции. В результате сделан вывод о том, что в стране назрела необходимость усиления правового мониторинга и активизации деятельности Конституционного Суда (https://www.gov.kz/).

Институт конституционной жалобы является эффективной правозащитной конструкцией, когда любое физическое лицо имеет право оспорить нормативный правовой акт, если посчитает, что закон ущемляет его права, поскольку опосредованное право обращения не всегда достигает реализации (https://online.zakon.kz/). При этом, как указывает Й. Пуделька, конституционная жалоба выполняет и функцию соблюдения объективного конституционного права и способствует его толкованию и развитию (https://online.zakon.kz/).

В связи с относительной новизной данной юридической практики защиты нарушенного права представляется важным глубже рассмотреть конституционную жалобу как важнейший элемент развития конституционного правосудия в Казахстане.

Уместно отметить, что институт конституционной жалобы берет свое начало в англосак-

сонской судебной системе, в частности в традиции охраны прав личности от посягательства органов государственной власти.

Первоначально он применялся как отдельная процедура, обеспечивающая охрану конституционных прав граждан в южноамериканских странах. Однако впервые термин «конституционная жалоба» был сформулирован в конституции Германской империи 1849 г., которая в силу известных политических обстоятельств так и не вступила в силу. Предусмотренный в этом акте суд Империи должен был выносить решения по жалобам немецких граждан о нарушении гарантированных конституцией их прав. В межвоенный период данный институт получил дальнейшее развитие в нескольких европейских странах, в частности, о нем говорилось в конституциях Австрии 1920 г. и Испании 1931 г.

Эволюция конституционного судопроизводства после Второй мировой войны также активизировала дальнейшее развитие института конституционной жалобы.

Последнее было особенно плодотворным на основе германской конституционно-правовой традиции. Именно в этот период в Австрии была восстановлена Конституция 1920 г., что автоматически привело к своеобразной публично-правовой «реабилитации» этого явления. Впоследствии конституционная жалоба появилась в Конституциях некоторых западногерманских земель (например, Баварии и Гессена в 1946 г., Рейнланд-Пфальц в 1947 г.). Однако, полноценным конституционным институтом гражданского общества конституционный суд стал только после внесения соответствующих изменений (поправок) в Основной Закон Федеративной Республики Германия 29 января 1969 г. (Миряшева, 2015).

Как указывает И.А. Алешкова, возможность подать конституционную жалобу предоставляет индивиду, который апеллирует к судебному органу конституционной юрисдикции, больше возможностей защиты прав и свобод, и расценивается доктриной и практикой как средство обеспечения и развития конституционно-правовых основ демократии, основу которой составляют права и свободы человека. Поэтому следует считать, что конституционная жалоба не только защищает индивида и его субъективные права, но и способствует реализации принципа разделения властей, имея в виду, что конституционная юстицию осуществляет контроль (в том числе и контроль за действиями судебной власти) относительно соблюдения прав и свобод человека. В этом смысле индивидуальная жалоба выступает как специфическая гарантия конституционного права. Более того, предоставляя гражданину возможность вступать в споры с государством и его органами, даже с самим законодателем, институт индивидуальной жалобы способствует интеграции граждан и процессов управления государством и обществом. Так же верной является мысль о том, что лишение личности в праве подавать конституционную жалобу дискредитирует саму правовую идею прав человека и общечеловеческих ценностей (Алешкова, 2017).

В юридической науке конституционная жалоба рассматривается как обращение гражданина к органу конституционной юрисдикции о нарушении его конституционных прав путем принятия законодательного акта при условии, что этот акт уже применен или подлежит применению по конкретному делу, рассматриваемому судом или другим органом государственной власти; как правовое средство инициирования в органе конституционной юрисдикции (прежде всего физическим лицом) специальной процедуры защиты конкретного права, что нарушено актом, выданным государственным органом или должностным лицом в системе исполнительной власти или актом (решением) суда общей юрисдикции (Савоськин, 2019).

Такой взгляд на природу конституционной жалобы сложился исторически, хотя сама форма реализации права на конституционную жалобу может быть различной, например, в Австрии конституционная жалоба может распространяться на административные действия, но не на решения суда (https://www.vfgh.gv.at/).

В Германии и Испании существует модель, которая представляет собой жалобу на действие органа государственной власти, включая решения суда (Chakim, 2019).

В Азии стандарты конституционного правосудия разработаны Ассоциацией азиатских конституционных судов и эквивалентных учреждений (ААСС), участником которой является и Казахстан. Среди перечня данных стандартов можно выделить независимость конституционных судов, направленность их деятельности на обеспечение верховенства закона, гарантий демократии и защиты права человека (https://aacc-asia.org/en/home.aacc).

Члены ААСС используют систему конституционного судопроизводства в различных моделях, и что касается юрисдикций, то из шест-

надцати членов ААСС пять стран (Казахстан, Азербайджан, Южная Корея, Таиланд и Турция) имеют конституционную жалобу (или ее аналог) в своих юрисдикциях (Chakim, 2019).

На наш взгляд, при определении исследуемого института следует руководствоваться теми дефинициями, которые уже были исследованы юридической наукой. Анализ работ (Савоськин, 2019), (Сергеева, 2017). позволяет говорить о том, что жалобу возможно определить как требование лица о восстановлении нарушенных прав, свобод, законных интересов его или других лиц посредством устранения неправомерных действий или бездействия органов государственной власти либо местного самоуправления.

Опираясь на данное определение, выделим характерные черты «жалобы» как юридического инструмента восстановления нарушенного права:

– требовательный характер;

– наличие нарушенного права, как основания подачи жалобы;

– конкретный характер лица, допустившего нарушение.

В то же время в Конституционном законе Республики Казахстан «О Конституционном Суде» в ст. 43 речь идет о двух формах обращений в Конституционный суд: о непосредственном обращении и об обращении в форме представления суда, при этом законом не определено само понятие «обращение в органы конституционной юстиции» (конституционное обращение) (https://adilet.zan.kz/).

В то же время в Главе 9 Административного процедурно-процессуального Кодекса Республики Казахстан обращение рассматривается как основание для инициирования административной процедуры, при том, что определение содержательной стороны «обращения» в законодательстве не приводится. Однако юридическая наука раскрывает содержательный характер обращений через множество его форм, среди которых выделяются предложения, заявления, жалобы и запросы (https://adilet.zan.kz/).

Таким образом, как мы видим, юридическая наука ориентирована на множество форм обращений, которые возможно использовать для юридической коммуникации гражданина и органа государственной власти. При этом жалоба рассматривается как одна из форм обращения, в связи с чем употребление данной дефиниции в юридических документах вполне правомерно. Безусловно, что обращение граждан в Конституционный суд не может осуществляться в формах предложения либо запроса, поскольку законодательство не предоставляет гражданам такой возможности, однако, по мнению А.В. Савоськина, такая коммуникация может осуществляться посредством заявления. В работе данного автора определено, что заявление является сообщением о нарушении прав гражданина либо лица без гражданства с целью их восстановления (Савоськин, 2019).

Касательно деятельности Конституционного суда едва ли уместно говорить о том, что гражданин стремится к тому, чтобы лишь «сообщить» о нарушении его права либо закона, требуя их восстановить. В данном случае гражданина интересует, соответствует ли тот или иной закон, который, по его мнению, нарушает его права, нормам Конституции, для чего, собственно, он и обращается в Конституционный суд. В этой связи для данной формы юридической коммуникации характерны требовательный характер, когда гражданин требует от Конституционного Суда четко и неоднозначно обозначить позицию по поводу правомочности того или иного нормативно-правового акта; наличие нарушенного права, а также конкретный характер лица, допустившего нарушение.

Таким образом, по нашему мнению, среди всего разнообразия форм обращения для обращений граждан в Конституционный Суд вполне подходит дефиниция «конституционная жалоба», под которой рекомендуется понимать форму обращения граждан в Конституционный суд, направленную на восстановление нарушенного права путем требования к органу конституционной юстиции об определении соответствия нормам Конституции, нормативно-правовых актов, нарушающих права и свободы гражданина в конкретной ситуации.

В этой связи, по нашему мнению, целесообразно уточнить понятие «обращения граждан на нарушение конституционных прав и свобод человека и гражданина» через использования дефиниции «конституционная жалоба», изменив название ст. 45 Конституционного закона «О Конституционном Суде Республики Казахстан» на название «Конституционная жалоба на нарушение конституционных прав и свобод человека и гражданина».

Данное уточнение, по нашему мнению, способно придать национальному законодательству, регулирующему деятельность органов конституционной юстиции терминологи-

ческую конкретику, которая необходима для того, чтобы конституционное производство имело смысловую завершенность и опиралось на дефиниции, четко прописанные в юридических документах.

Заключение

Таким образом, конституционная юстиция в Республике Казахстан, являясь важнейшим элементом государственности, однако, тем не мене, нуждается в обеспечении своей легитимности и в уточнении отдельных аспектов осуществления конституционного правосудия.

Законодательные основы конституционной юстиции в Республике Казахстан формируют особый статус органов конституционной юстиции в стране. Приведенное исследование позволяет говорить об уникальном месте Конституционного Суда Республики Казахстан в структуре органов судебной власти, которое определено спецификой функционального предназначения данной формы судебного контроля, имея в виду, что данный орган осуществляет деятельность по защите Конституции, одновременно защищая конституционные права всех лиц, подпадающих под сферу его юрисдикции.

Современное законодательство Республики Казахстан, касающееся деятельности органа конституционной юстиции, в настоящее время отвечает мировым стандартам и легитимизирует деятельность Конституционного суда Республики через утверждение правовых основ его деятельности через использование механизма референдума.

Несомненным правовым достижением современного Казахстана является наделение граждан страны правом обращения в Конституционный Суд. Данное право отражает демократический характер развития Казахстана, а также гуманитарный характер национальной конституционной юстиции.

Важным элементом реализации данного права становится институт «конституционного обращения граждан», который требует дополнительной конкретики и использования обновленной терминологии, наиболее полно и конкретно описывающей данный правой механизм.

Данная статья не исчерпывает всего перечня поднятых проблем, в частности актуальным является дополнительное исследование места Конституционного Суда в системе государства, имея ввиду важность определения того, к какой конкретно сфере государственного управления принадлежит данный институт с учетом его уникальной государственно-правовой природы: к органам государственного управления, к органам судебной власти, к контролирующим органам, к органам, осуществляющим правоохранительную деятельность? Решение данной проблемы определяет дальнейшую направленность исследования.

Литература

Абдрасулов Е. Б., Абдрасулова А.Е. (2020) Применение методов толкования и аналогии права в деятельности суда и органа конституционного контроля в Республике Казахстан // Вестник Санкт-Петербургского университета. Право. – №. 2. – С. 447-463.

Административный процедурно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350

Алешкова И.А. (2017) Применение конституционных предписаний судами в РФ: интегративный подход: Монография. – М.: РГУП, – 292 с.

Жунусканов Т.Ж., Верба Д. В. (2017) Казахстанская модель Конституционного законодательства как следствие унитаризации устройства государства // Юридическая наука. – №3. – С. 33-40.

Зорькин В.Д. (2018) Конституционный контроль в контексте современного правового развития // Журнал конституционного правосудия. 2018. № 4. // Журнал конституционного правосудия. – № 4. – С. 6-34.

Караев А. А. Казахстану нужен Конституционный Суд. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31542360

Конституционный закон «О Конституционном суде Республики Казахстан» от 5 ноября 2022 года № 153-VII ЗРК. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153

Конституционный закон «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года № 132. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132_

Конституция Республики Казахстан. – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution

Махмудзода М.А. (2018) Конституционное правосудие в Республике Таджикистан: гарантия реализации конституционных ценностей // Конституционное правосудие. – № 1(78). – С. 35-42.

Миряшева Е.В., Павликов С.Г., Сафонов В.Е. (2015) Судебный конституционный контроль в России и зарубежных странах: история и современность: Монография. – Москва : РГУП. – 304 с.

Послание Конституционного Суда Республики Казахстан «О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан» (оглашено на совместном заседании Палат Парламента Республики Казахстан 20 июня 2023 года). – Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/484706

Пуделька Й. Возможности обращения граждан в Конституционный Совет Республики Казахстан: состояние и перспективы. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31061251

Раисова Б. Конституционная жалоба как инструмент защиты прав граждан в Казахстане. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34701998

Республиканское общественное объединение «Союз судей Республики Казахстан». – Режим доступа: https://krso.kz/ru/kratkij-obzor-razvitiya

Савоськин А.В. (2019) Обращения граждан в Российской Федерации (конституционно-правовое исследование): дисс. … доктор наук. – Екатеринбург – 482 с.

Сергеева Д.А. (2017) Институт обращений граждан в России: конституционно-правовое исследование: канд. наук. – Белгород. – 170 с.

Тлембаева Ж.У. (2016) Роль конституционного контроля в обеспечении верховенства права // Актуальные проблемы российского права. – №8. – С. 44-49

Экстренное заключение по проекту Конституционного закона Конституционного суда Республики Казахстан «О Конституционном суде» Варшава, 30 сентября 2022 года. – Режим доступа: https://legislationline.org/sites/default/files/2022-10/443_JUD_KAZ_30Sept 2022_ru.pdf

Chakim M. Lutfi. (2019).A comp arative perspective on constitutional complaint: discussing models, procedures, and decisions. Constitutional Review. Vol. 5, No. 1.

Chilton A. S., Versteeg M. (2016). Do Constitutional Rights Make a Difference? American Journal of Political Science 60, No. 3.

Constitutional Court of Austria. Brochure: the Constitutional Court of Austria." Accessed August 22, 2018. URL: https://www.vfgh.gv.at/verfassungsgerichtshof/ publikationen/information_material.en.html

Cserne P., M. Könczöl, M. Soniewicka. (2015). The rule of law and the challenges to jurisprudence. Selected papers presented at the fourth central and eastern European Forum for legal, political and social theorists, Celje, Conference proceedings.148 p.

Flynn T. Constitutional pluralism and loyal opposition..International Journal of Constitutional Law, Vol. 19, Is. 1, 2021, P. 241–268.

Jaron A. (2016). Socio-economic constitutional rights in democratisation processes an account of the constitutional dialogue theory. Wien: Lang, 173 p.

Komárek J. National constitutional courts in the European constitutional democracy. International Journal of Constitutional Law, Vol. 12, Is. 3, 2014, P. 525–544/

Kumm M. Constitutional rights as principles: On the structure and domain of constitutional justice. International Journal of Constitutional Law, Vol. 2, Is. 3, 2004, P. 574–596.

Mathieu F., Guénett D. (2023). Constitutionalism v diversity essays on federal democracy: Monographs. Bruxelles, Peter Lang, 250 p

McEldowney J. (2013). Human rights in transition. Frankfurt/M Edited Collection VI, 234 p.

Metelska-Szaniawska K. (2016). Economic Effects of Post-Socialist Constitutions 25 Years from the Outset of Transition The Constitutional Political Economy Approach: Monographs. Working Papers 2015-33, Faculty of Economic Sciences, University of Warsaw. 194 p.

The Association of Asian Constitutional Courts and Equivalent Institutions. URL: https://aacc-asia.org/en/home.aacc

Toader T., Safta M. (2016). The dialogue of constitutional judges: monographs. London, Peter Lang, 399 p.

Waldrep Ch., Curry L. (2013). The constitution and the nation establishing the constitution, 1215-1829. San Francisco, International Academic Publishers; New edition, 214 p.

Zaleśny J. (2019). Constitutional courts in post-soviet states between the model of a state of law and its local application. Warszawa, Peter Lang, 628 p.

References

Abdrasulov Ye. B., Abdrasulova A.Ye. (2020). Primeneniye metodov tolkovaniya i analogii prava v deyatel'nosti suda i organa konstitutsionnogo kontrolya v Respublike Kazakhstan [Application of methods of interpretation and analogy of law in the activities of the court and body of constitutional control in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Pravo. №. 2. S. 447-463 (In Russian)

Administrativnyy protsedurno-protsessual'nyy Kodeks Respubliki Kazakhstan [Administrative procedural code of the Republic of Kazakhstan]. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id =35132264&pos=3;-106#pos=3;-106 (In Kazakhstan)

Aleshkova I.A. (2017). Primeneniye konstitutsionnykh predpisaniy sudami v RF: integrativnyy podkhod: Monografiya. [Application of constitutional provisions by courts in the Russian Federation: an integrative approach: Monograph] – M.: RGUP, 292 s. (In Russian)

Zhunuskanov T.ZH., Verba D. V. (2018). Kazakhstanskaya model' Konstitutsionnogo zakonodatel'stva kak sledstviye unitarizatsii ustroystva gosudarstva [Kazakhstan's model of Constitutional legislation as a consequence of the unitarization of the state structure] // Yuridicheskaya nauka. 2017. №3. S. 33-40. (In Kazakhstan)

Zor'kin V. D. Konstitutsionnyy kontrol' v kontekste sovremennogo pravovogo razvitiya [Constitutional control in the context of modern legal development] // Zhurnal konstitutsionnogo pravosudiya. № 4. S. 1-6. (In Russian)

Karayev A. A. Kazakhstanu nuzhen Konstitutsionnyy Sud [Kazakhstan needs a Constitutional Court.]. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31542360 (In Kazakhstan)

Konstitutsionnyy zakon «O Konstitutsionnom sude Respubliki Kazakhstan» ot 5 noyabrya 2022 goda № 153-VII ZRK [Constitutional Law "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan" dated November 5, 2022 No. 153-VII ZRK.]. – Rezhim dostupa: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153 (In Kazakhstan)

Konstitutsionnyy zakon «O sudebnoy sisteme i statuse sudey Respubliki Kazakhstan ot 25 dekabrya 2000 goda № 132 [Constitutional Law "On the Judicial System and the Status of Judges of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2000 No. 132]. – Rezhim dostupa: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132_

Konstitutsiya Respubliki Kazakhstan [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. – Rezhim dostupa: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (In Kazakhstan)

Makhmudzoda M.A. (2018). Konstitutsionnoye pravosudiye v Respublike Tadzhikistan: garantiya realizatsii konstitutsionnykh tsennostey [Constitutional justice in the Republic of Tajikistan: guarantee of the implementation of constitutional values] // Konstitutsionnoye pravosudiye. № 1(78). S. 35-42.

Miryasheva Ye.V., Pavlikov S.G., Safonov V.Ye. (2015). Sudebnyy konstitutsionnyy kontrol' v Rossii i zarubezhnykh stranakh: istoriya i sovremennost': Monografiya [Judicial constitutional control in Russia and foreign countries: history and modernity: Monograph]. – Moskva : RGUP, 304 s. (In Russian)

Poslaniye Konstitutsionnogo Suda Respubliki Kazakhstan «O sostoyanii konstitutsionnoy zakonnosti v Respublike Kazakhstan» (oglasheno na sovmestnom zasedanii Palat Parlamenta Respubliki Kazakhstan 20 iyunya 2023 goda) [Message of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan "On the state of constitutional legality in the Republic of Kazakhstan" (announced at a joint meeting of the Chambers of Parliament of the Republic of Kazakhstan on June 20, 2023).]. – Rezhim dostupa: https://www.gov.kz/uploads/2023/ 9/27/654e7840777e9cf1fb2a8958e16ee972_original.3759063.pdf (In Kazakhstan)

Pudel'ka Y. Vozmozhnosti obrashcheniya grazhdan v Konstitutsionnyy Sovet Respubliki Kazakhstan: sostoyaniye i perspektivy [Possibilities of citizens appealing to the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan: status and prospects]. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31061251 (In Kazakhstan)

Raisova B. Konstitutsionnaya zhaloba kak instrument zashchity prav grazhdan v Kazakhstane [Constitutional complaint as a tool for protecting the rights of citizens in Kazakhstan.]. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32811818&pos=20;100#pos=20;100 (In Kazakhstan)

Respublikanskoye obshchestvennoye ob"yedineniye «Soyuz sudey Respubliki Kazakhstan» [Republican public association "Union of Judges of the Republic of Kazakhstan".]. – Rezhim dostupa: https://krso.kz/ru/kratkij-obzor-razvitiya (In Kazakhstan)

Savos'kin A.V. (2019). Obrashcheniya grazhdan v Rossiyskoy Federatsii (konstitutsionno-pravovoye issledovaniye): diss. … doktor nauk [Appeals from citizens in the Russian Federation (constitutional and legal research)]. – Yekaterinburg, 482 s. (In Russian)

Sergeyeva D. A. (2017). Institut obrashcheniy grazhdan v Rossii: konstitutsionno-pravovoye issledovaniye: diss. … kand. nauk [nstitute of Citizens' Appeals in Russia: Constitutional and Legal Research]. – Belgorod, 170 s. (In Russian)

Tlembayeva ZH.U. (2016). Rol' konstitutsionnogo kontrolya v obespechenii verkhovenstva prava [The role of constitutional control in ensuring the rule of law] // Aktual'nyye problemy rossiyskogo prava. №8. S. 44-49 (In Russian)

Ekstrennoye zaklyucheniye po proyektu Konstitutsionnogo zakona Konstitutsionnogo suda Respubliki Kazakhstan «O Konstitutsionnom sude» [Emergency opinion on the draft Constitutional Law of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan "On the Constitutional Court"] Varshava, 30 sentyabrya 2022 goda. – Rezhim dostupa: https://legislationline.org/sites/default/files/2022-10/443_JUD_KAZ_30Sept 2022_ru.pdf (In Kazakhstan)

Chakim M. Lutfi. (2019).A comp arative perspective on constitutional complaint: discussing models, procedures, and decisions. Constitutional Review. Vol. 5, No. 1.

Chilton A. S., Versteeg M. (2016). Do Constitutional Rights Make a Difference? American Journal of Political Science 60, No. 3.

Constitutional Court of Austria. Brochure: the Constitutional Court of Austria." Accessed August 22, 2018. URL: https://www.vfgh.gv.at/verfassungsgerichtshof/ publikationen/information_material.en.html

Cserne P., M. Könczöl, M. Soniewicka. (2015). The rule of law and the challenges to jurisprudence. Selected papers presented at the fourth central and eastern European Forum for legal, political and social theorists, Celje, Conference proceedings.148 p.

Flynn T. Constitutional pluralism and loyal opposition..International Journal of Constitutional Law, Vol. 19, Is. 1, 2021, P. 241–268.

Jaron A. (2016). Socio-economic constitutional rights in democratisation processes an account of the constitutional dialogue theory. Wien: Lang, 173 p.

Komárek J. National constitutional courts in the European constitutional democracy. International Journal of Constitutional Law, Vol. 12, Is. 3, 2014, P. 525–544/

Kumm M. (2014). Constitutional rights as principles: On the structure and domain of constitutional justice. International Journal of Constitutional Law, Vol. 2, Is. 3, P. 574–596.

Mathieu F., Guénett D. (2023). Constitutionalism v diversity essays on federal democracy: Monographs. Bruxelles, Peter Lang, 250 p

McEldowney J. (2013). Human rights in transition. Frankfurt/M Edited Collection VI, 234 p.

Metelska-Szaniawska K. (2016). Economic Effects of Post-Socialist Constitutions 25 Years from the Outset of Transition The Constitutional Political Economy Approach: Monographs. Working Papers 2015-33, Faculty of Economic Sciences, University of Warsaw. 194 p.

The Association of Asian Constitutional Courts and Equivalent Institutions. URL: https://aacc-asia.org/en/home.aacc

Toader T., Safta M. (2016). The dialogue of constitutional judges: monographs. London, Peter Lang, 399 p.

Waldrep Ch., Curry L. (2013). The constitution and the nation establishing the constitution, 1215-1829. San Francisco, International Academic Publishers; New edition, 214 p.

Zaleśny J. (2019). Constitutional courts in post-soviet states between the model of a state of law and its local application. Warszawa, Peter Lang, 628 p.

Сведения об авторах:

Ондашулы Ернур – магистр юридических наук, докторант, старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: ernuron@mail.ru).

Нурпеисов Еркеш Калиевич – кандидат юридических наук, профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: yerkeshnurpeissov1946@gmail.com).

Нусипова Лятифа Багдатовна – магистр юридических наук, старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: n_latifa_b@mail.ru).

Куандыков Бахытжан Журсинович – кандидат юридических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: elvirab8080@mail.ru).

Байкенжеев Ахылбек Спандиярович – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Академии Комитета национальной безопасности РК (Алматы, Казахстан, e-mail: ahilbek_tgp@mail.ru).

Information about the authors:

Ongdashuly Ernur – Master of Law, PhD student, senior lecturer at Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: ernuron@mail.ru).

Nurpeissov Yerkesh Kalievich – Candidate of Law, professor at Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: yerkeshnurpeissov1946@gmail.com).

Nussipova Lyatifa Bagdatovna – Master of Law, senior lecturer at Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: n_latifa_b@mail.ru).

Kuandykov Bakhytzhan Zhursinovich – Candidate of Law, Abai Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: elvirab8080@mail.ru).

Baikenzheyev Akhilbek – Candidate of Law Sciences, Associate Professor of the Academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan, Almaty, e-mail: ahilbek_tgp@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Оңдашұлы Ернұр – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты, аға оқытушы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ernuron@mail.ru).

Нурпеисов Еркеш Калиевич – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: yerkeshnurpeissov1946@gmail.com);

Нусипова Лятифа Багдатовна – заң ғылымдарының магистрі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: n_latifa_b@mail.ru).

Куандыков Бахытжан Журсинович – заң ғылымдарының кандидаты,, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: elvirab8080@mail.ru).

Байкенжеев Ахылбек Спандиярович – ҚР Ұлттық Қауіпсіздік Академиясының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ahilbek_tgp@mail.ru).

Поступило: 3 сентября 2025 г.
Принято: 10 сентября 2025 г.

IRSTI 10.15.59 https://doi.org/10.26577/JAPJ202511533

B.N. Bokayev[1], Z.T. Torebekova[1*], M.D. Nauryzbek[2], A.D. Baktiyarov[3]

[1]Center for Research and Development of Intellectual Potential, Astana, Kazakhstan
[2]Center for Analytical Research and Evaluation of the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
[3]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
*e-mail: zulfiya1978@mail.ru

LEGAL STATUS AND REGULATORY FRAMEWORK OF DIGITAL NOMADS: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF GLOBAL MIGRATION

In the context of rapidly accelerating global digitalization and increasing workforce mobility, the phenomenon of digital nomads has gained growing relevance for contemporary legal scholarship and migration policy. Digital nomads constitute a distinct category of remote workers who perform most of their work online while traveling continuously between countries. Despite their expanding numbers and significance in the global economy, the legal regulation of this phenomenon remains fragmented and underexplored.

This study aims to conduct comprehensive analysis of the legal, socio-economic, and institutional aspects related to digital nomads within the context of global migration. Employing methods such as comparative legal analysis, content analysis of international normative documents, and case studies, the research examines practices in several leading countries that have introduced special visa regimes for digital nomads, including Estonia, Portugal, Croatia, and Kazakhstan.

The results highlight key legal challenges: ambiguity in determining tax residency, the absence of unified international standards, and the risk of informal or shadow employment models. Recommendations are offered to harmonize international and domestic legal norms and to establish mechanisms protecting both digital nomads and host states. The findings offer valuable insights for migration policy makers, international organizations, and employers relying on remote work frameworks.

Keywords: digital nomads, remote workers, workforce mobility, visa regulation, migration.

Б.Н. Бокаев[1], З.Т. Торебекова[1*], М.Д. Наурызбек[2], А.Д. Бактияров[3]

[1]Зияткерлік әлеуетті зерттеу және дамыту орталығы, Астана, Қазақстан
[2]Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасының Зерттеулер, талдау және бағалау орталығы, Астана, Қазақстан
[3]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
*e-mail: zulfiya1978@mail.ru

Цифрлық көшпенділердің құқықтық мәртебесі мен реттеу тетіктері: жаһандық көші-қон контексіндегі талдау

Жаһандық цифрландырудың жедел қарқыны және еңбек ресурстарының ұтқырлығының артуы жағдайында цифрлық көшпенділер феномені заманауи заң ғылымы мен көші-қон саясаты үшін өзекті бола түсуде. Цифрлық көшпенділер – жұмысының басым бөлігін онлайн режимінде орындайтын, елдер арасында үнемі саяхаттайтын шалғайдағы жұмысшылардың ерекше санаты. Жаһандық экономикадағы цифрлық көшпенділердің санының өсуі мен маңыздылығына қарамастан, бұл құбылысты құқықтық реттеу бөлшектелген және толық зерттелмеген күйде қалып отыр.

Бұл зерттеудің мақсаты – жаһандық көші-қон контекстінде цифрлық көшпенділерге қатысты құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және институционалдық аспектілерді жан-жақты талдау. Салыстырмалы-құқықтық талдау, халықаралық нормативтік құқықтық актілердің мазмұнын талдау және практикалық мысалдар сияқты әдістерді пайдалана отырып, зерттеуде Эстония, Португалия, Хорватия және Қазақстанды қоса алғанда, цифрлық көшпенділер үшін арнайы визалық режімдерді енгізген бірқатар жетекші елдердің тәжірибесі зерттеледі.

Зерттеу нәтижелері негізгі құқықтық мәселелерді ашады: салық резиденттілігін анықтаудағы екіұштылық, біртұтас халықаралық стандарттардың жоқтығы және жұмыспен қамтудың бейресми немесе көлеңкелі үлгілерінің тәуекелі. Халықаралық және ұлттық құқықтық нормаларды

 © 2025 Al-Farabi Kazakh National University

үйлестіру және цифрлық көшпенділерді де, қабылдаушы мемлекеттерді де қорғау тетіктерін құру бойынша ұсыныстар жасалады. Зерттеу нәтижелері көші-қон саясатын жасаушылар, халықаралық ұйымдар және қашықтан жұмыс істейтін жұмыс берушілер үшін құнды ақпарат береді.

Түйін сөздер: цифрлық көшпенділер, қашықтағы жұмысшылар, еңбек ұтқырлығы, визалық реттеу, көші-қон.

Б.Н. Бокаев[1], З.Т. Торебекова[1*], М.Д. Наурызбек[2], А.Д. Бактияров[3]
[1]Центр исследований и развития интеллектуального потенциала, Астана, Казахстан
[2]Центр исследований, анализа и оценки Высшей аудиторской палаты Республики Казахстан, Астана, Казахстан
[3]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
*e-mail: zulfiya1978@mail.ru

Правовой статус и механизмы регулирования цифровых кочевников в контексте глобальной миграции

В условиях стремительно ускоряющейся глобальной цифровизации и повышения мобильности рабочей силы феномен цифровых кочевников приобретает всё большую актуальность для современной юридической науки и миграционной политики. Цифровые кочевники представляют собой особую категорию удалённых работников, которые выполняют большую часть своей работы онлайн, постоянно путешествуя между странами. Несмотря на растущую численность и значимость цифровых кочевников в мировой экономике, правовое регулирование этого явления остаётся фрагментарным и недостаточно изученным.

Целью данного исследования является комплексный анализ правовых, социально-экономических и институциональных аспектов, связанных с цифровыми кочевниками, в контексте глобальной миграции. Используя такие методы, как сравнительно-правовой анализ, контент-анализ международных нормативных документов и практические примеры, исследование изучает практику ряда ведущих стран, внедривших специальные визовые режимы для цифровых кочевников, включая Эстонию, Португалию, Хорватию и Казахстан.

Результаты исследования выявляют ключевые правовые проблемы: неоднозначность определения налогового резидентства, отсутствие единых международных стандартов и риск неформальных или теневых моделей занятости. Предлагаются рекомендации по гармонизации международных и национальных правовых норм и созданию механизмов защиты как цифровых кочевников, так и принимающих государств. Результаты исследования представляют собой ценную информацию для лиц, формирующих миграционную политику, международных организаций и работодателей, использующих удалённую работу.

Ключевые слова: цифровые кочевники, удалённые работники, мобильность рабочей силы, визовое регулирование, миграция.

Introduction

In the 21st century, globalization, digitalization, and labor-market transformation have fostered new forms of workforce mobility. Among the most notable recent phenomena is the rise of digital nomads, professionals who use information and communication technologies to work remotely without a fixed location or physical office. Digital nomads occupy a unique socioprofessional space, intersecting tourism, freelancing, and transnational labor migration.

Several factors underscore the importance of examining the legal aspects of digital nomadism. First, according to analytical estimates, the global digital nomad population grew to between 35 and 40 million by 2024. Second, the absence of common international frameworks governing their legal status presents significant legal risks, ranging from taxation and social protection to migration systems and employer liability for both individuals and host countries. Third, as post-pandemic economies recover, many nations are actively implementing specialized visa regimes to attract this segment of migrants, necessitating a systematic evaluation of associated legal implications (Bahri, 2024).

Academic interest in digital nomads has emerged relatively recently and is concentrated mainly in labor sociology, economics, and cultural geography. However, legal regulation of this group remains underdeveloped, indicating a need for deeper juridical reflection. Legal ambiguity is particularly apparent in areas such as tax residency identification, employers' permanent establishment in host countries, labor-law applicability, visa regulation, and social protection of digital nomads.

This research aims to conceptualize the digital nomad phenomenon within global migration theory and analyze the legal regimes applied to this group

across different jurisdictions. The study seeks to identify legal gaps, assess risks, and formulate recommendations for improving both national and international legal frameworks.

The specific objectives include:

- analyzing the evolution of the "digital nomad" concept in scholarly literature and international legal practice;
- conducting comparative legal analysis of migration, tax, and labor regulations in countries offering digital-nomad-specific visas;
- identifying risks regarding tax residency and corporate liability for employers;
- exploring social and ethical impacts of digital nomads upon local host communities;
- recommending harmonization of legal regulation for this group of mobile workers.

The methodology includes comparative legal analysis, case studies, examination of international agreements, and secondary analysis of statistical and normative data. Geographically, the study covers countries with operating digital nomad programs (Estonia, Portugal, Croatia, Malta, etc.) and Kazakhstan, which is in the process of developing national mechanisms to attract such professionals.

The novelty of the study lies in its systematic legal-scientific treatment of the digital nomad phenomenon, identification of international regulatory trends, and formulation of recommendations to adapt national legal systems to new forms of transnational labor mobility. Special attention is given to potential jurisdictional legal conflicts arising from the lack of internationally aligned standards.

Consequently, this research combines theoretical and practical approaches, aiming to fill gaps in academic literature and propose effective legal tools for regulating the status of digital nomads in the context of global migration.

Literature review

1. Conceptualization of Digital Nomads

The term "digital nomad" was first introduced by Makimoto & Manners (1997), defining these individuals as professionals liberated from geographic constraints (Makimoto & Manners, 1997). Contemporary scholarship refined this concept, noting that many digital nomads initially worked on tourist visas, often informally or illegally, before the emergence of formal programs. The concept of lifestyle mobilities frames digital nomads as embodying freedom of movement and work, untethered from a fixed residence.

2. Digital Nomad Visas: Global Trends and Typologies

Over fifty countries have implemented digital nomad visas, including Estonia, Portugal, Croatia, Spain, Malta, and Italy. Comparative studies have shown contrasting social responses even in structurally similar programs (e.g., Estonia vs Portugal) and identified diversity in requirements for income, insurance, and access to local job markets (OECD, 2023).

3. Migration Law and "Selective Migration"

The notion of selective migration describes strategies to attract mobile, highly qualified individuals (Hensellek & Puchala, 2022). For instance, Estonia's visa is integrated into its digital transformation agenda, while Portugal positions its program as part of post-crisis economic recovery. These visa regimes, while economically beneficial, may exacerbate global inequalities by favoring newcomers at the expense of local populations (Facchini & Lodigiani, 2014).

4. Visa Regimes and Legal Ambiguity

Prior to formal digital nomad visas, working on tourist visas persisted. Current visa frameworks vary: Estonia requires monthly income of approximately €3,500–4,500 with strict remote work conditions; Portugal has similar income thresholds and limited allowances for local client work; Croatia issued over 3,700 digital nomad visas in 2024 and anticipates 30–35% growth (Reichardt 2023; Nomands Embassy 2025; Baranova 2025).

5. Corporate and Tax Risks

Digital nomad visa policies prompted legal discourse on issues such as tax residency and permanent establishment (PE) of employers. Press reports and professional advisories (e.g., by KPMG and PwC) warn that remote working models may trigger corporate tax obligations for businesses with employees abroad (KPMG 2024).

6. Regulatory Settings and Institutional Initiatives

As reported in the EY Global Immigration Index (March 2025), numerous countries are adopting or revising remote-work and digital nomad visa frameworks. European countries lead these innovations, while the U.S. lacks an official digital nomad policy, working outside context-specific visas remains legally uncertain. International bodies like OECD and the EU are exploring coordinated tax and migration policies for remote labor (EY Global 2025).

7. Socio-Urban Impacts

In Portugal and Spain, rising real estate prices in tourist regions and displacement of local residents

have been attributed to digital nomad influx. Simultaneously, these programs have attracted knowledge retention, investment, and regional development potential (Baranova 2025).

8. Ethical and Legal Dilemmas

Issues include whether visa schemes guarantee adequate social protection and medical coverage, and whether they provoke jurisdictional conflicts over tax residency. Estimates (e.g., by analysts Hall at KPMG) suggest potential global tax redistributions on the order of $40 billion, necessitating harmonized international frameworks (KPMG 2024).

Despite rapid growth, the literature reveals no unified legal framework. Digital nomad visa schemes are fragmented, tax and social policies are inconsistent, and labor mobility raises fresh ethical and regulatory challenges. The subsequent section details applying comparative-legal methods to systematize these findings within this study's methodology (Financial Times 2024).

Research methodology

This study is based on a comprehensive comparative legal analysis incorporating elements of case studies and content analysis of legal and regulatory sources. This methodological approach enables a holistic assessment of the digital nomad phenomenon through the lenses of international law, migration regulation, tax policy, and corporate responsibility.

The comparative legal method was employed to examine and contrast legal regimes across various countries that offer digital nomad visas, identifying common features, divergences, and best practices. Case study analysis was applied to specific national programs, including visa regimes in Estonia, Portugal, Croatia, and Kazakhstan. The content analysis encompassed international treaties, national laws, government regulations, and analytical reports from international organizations such as the OECD, ILO, IMF, and the European Commission.

Results and discussion

1. Legal Regimes of Digital Nomad Visas: A Comparative Analysis

The comparative legal review revealed the following key features of digital nomad visa regimes:

- Estonia was among the first countries to introduce an official digital nomad visa in 2020. Eligibility criteria include proof of remote employment with a foreign employer or self-employment outside Estonia, a minimum income of €3,504 over the past six months, and valid health insurance. The visa allows a stay of up to one year with possible extension (Government of Estonia, 2020).

- Portugal offers several pathways, including the D7 Visa for independent professionals and the dedicated Digital Nomad Visa launched in 2022. Requirements include a minimum monthly income of approximately €3,040, a contract with a foreign employer or proof of entrepreneurial activity, and access to health insurance. Portugal offers broader social protections to digital nomads (KC & Triandafyllidou, 2023).

- Croatia introduced its digital nomad visa in 2021, granting a one-year stay without the possibility of extension. Applicants must demonstrate income of at least €2,250/month, secure accommodation, possess health insurance, and have no criminal record. Local employment or freelancing is explicitly prohibited (European Migration Network, 2022).

- Kazakhstan announced the Digital Nomad Residency Program in 2024 to attract IT professionals and freelancers. Key criteria include verified remote employment, a minimum monthly income of around USD 2,000, and valid health insurance. The program emphasizes streamlined registration and access to designated tech hubs (Electronic government of the Republic of Kazakhstan, 2024).

Common features across all programs: proof of remote employment, minimum income threshold, valid health insurance, time-limited stay, no access to local labor markets.

2. Tax Aspects and Residency Status

Tax regulation varies widely in determining digital nomads' tax residency:

- Estonia applies the 183-day rule or the presence of a center of life interests to define tax residency. Those staying under six months are generally not considered tax residents (KC & Triandafyllidou 2023).

- Portugal offers a flexible model through its Non-Habitual Residency (NHR) regime, granting tax benefits to high-skilled professionals. Digital nomads present for more than 183 days become residents but may qualify for reduced rates (Baranova 2025).

- Croatia exempts digital nomads from income tax on foreign-sourced earnings, but indirect taxes (e.g., VAT on rent) still apply (Gadzo 2022).

- Kazakhstan is in the process of developing legal norms on tax residency for digital nomads. The draft framework applies the 183-day rule, with proposed exemptions on foreign-sourced income (Elec-

tronic government of the Republic of Kazakhstan, 2024).

Thus, there is no internationally coordinated tax regime for digital nomads, increasing the risk of double taxation and regulatory uncertainty for both migrants and employers.

3. Corporate Responsibility of Employers

- A critical issue is the potential creation of a permanent establishment (PE) due to an employee's prolonged foreign presence, which could trigger corporate tax liabilities (KC & Triandafyllidou, 2023).

- In Estonia and Croatia, exemptions exist if the employee does not conduct commercial activity on behalf of the employer locally.

- In Portugal, the PE risk is higher, especially if the employee performs managerial tasks or signs contracts on behalf of the company.

- Kazakhstan currently lacks regulation addressing PE implications under its digital nomad program.

Employers must consult tax professionals and adopt internal protocols to mitigate legal risks.

4. Socio-Ethical Implications

Digital nomadism has notable socio-economic effects:

- In Portugal, Croatia, and Estonia, rising rental prices in tourist areas have led to local discontent. Neighborhoods in Lisbon, Zagreb, and Tallinn have undergone gentrification, tailored to the digital nomad lifestyle (KPMG 2024; KC & Triandafyllidou 2023).

- Conversely, governments highlight economic benefits such as increased consumption, growth of service industries, and expansion of creative and tech sectors. Local business associations often support these programs.

- Kazakhstan is in the early stages of building infrastructure for digital nomads. The development of tech parks and coworking spaces is seen as an economic opportunity (Electronic government of the Republic of Kazakhstan, 2024).

5. Legal Challenges and Risks

Key legal challenges identified include: lack of a standardized international definition for digital nomads, divergent tax systems resulting in double taxation risks, limited labor and social protections for digital nomads, unclear employer obligations regarding permanent establishment status, and social tensions due to gentrification and rising costs in host cities (Hannonen, 2020).

The results of the analysis of legal sources and international practices reveal a number of key issues related to the legal status of digital nomads. Despite the growing interest of states in developing special visa regimes and tax incentives, the overall regulation of this category remains fragmented, poorly coordinated, and often inadequate in addressing the specific nature of remote work and high mobility. This section discusses the most critical conceptual, tax-related, socio-legal, and institutional challenges, as well as potential pathways for international legal harmonization aimed at addressing the identified gaps.

1. Conceptual and Legal Ambiguities in Defining Digital Nomads

There is no universally accepted legal definition of "digital nomad" in international law (Makimoto & Manners, 1997). Countries adopt localized regulatory frameworks aligned with national migration and economic interests, without global coordination. This fragmented approach results in legal uncertainty in taxation, labor rights, and social protection (Baranova 2025).

The hybrid nature of digital nomadism–at the intersection of remote work, freelance activity, and international mobility–complicates the development of cohesive legal norms.

2. Double Taxation and Fiscal Risk

A central concern is the risk of double taxation due to inconsistent residency criteria (e.g., presence-based vs. center-of-interests models). Existing tax treaties, including the OECD Model Tax Convention, are primarily designed for traditional employees and do not account for remote work specifics (KPMG 2024).

Without tailored agreements, digital nomads may inadvertently breach tax laws in one or more jurisdictions. Employers also face exposure to PE classification and resultant tax obligations, especially when operating distributed teams.

3. Social Security and Labor Rights

Most visa regimes for digital nomads do not include access to host countries' social security systems. Lack of coverage in pensions, health insurance, or unemployment benefits creates vulnerabilities in the event of illness or job loss (OECD 2024).

Additionally, the applicability of local labor laws to remote work contracts with foreign employers remains unclear, and conflict resolution mechanisms are lacking.

4. Socio-Urban Effects and Sustainability Challenges

The influx of digital nomads impacts urban ecosystems. Rent inflation, resident displacement, infrastructure strain, and gentrification are evident in

cities like Lisbon, Tallinn, and Zagreb (KC & Triandafyllidou, 2023).

While economic benefits such as increased consumer activity and job creation are noted, community tensions and anti-nomad sentiment have emerged in response to rapid changes.

For Kazakhstan, these international experiences should guide the development of preemptive measures to ensure sustainable integration.

5. Prospects for International Legal Harmonization

To address identified legal gaps, a global dialogue on harmonizing digital nomad regulations is warranted. Potential steps include: standardized criteria for tax residency of digital nomads, multilateral treaties addressing double taxation and social protection, recommendations by international organizations (e.g., OECD, IMF) on digital nomad migration and labor policies, a unified international visa classification for digital nomads (OECD, 2024; IMF, 2023; Broek et al., 2024).

An initiative to establish a global "Digital Nomad Convention" could provide a framework for coordinated regulation.

Thus, in light of international trends, Kazakhstan should:

1. Clearly define the legal status of digital nomads, including tax and migration obligations;
2. Implement transparent taxation mechanisms aligned with global double taxation avoidance practices;
3. Develop legal provisions for mandatory health insurance and basic social protections;
4. Create infrastructure to minimize negative effects on housing and local communities;
5. Engage in international expert forums to contribute to global regulatory standards.

Given the dynamic nature of digital migration, future research should focus on: behavioral characteristics of digital nomads, economic impact on local labor markets, jurisdictional conflicts between states, evolution of corporate strategies in managing distributed teams, and integration mechanisms of digital nomads into host economies. A robust legal theory of digital nomadism will require interdisciplinary collaboration among legal scholars, economists, sociologists, and migration experts.

Conclusion

This study has demonstrated that digital nomadism represents a novel form of international mobility, situated at the intersection of labor migration, knowledge exchange, and remote work. The global rise in digital nomadism and corresponding visa regimes highlight the urgent need for coherent legal regulation.

Comparative analysis revealed wide variation in visa policies, residency criteria, taxation, and social protection measures. Significant legal gaps persist, including the absence of unified standards, tax risks, and employer obligations.

The socio-economic effects of digital nomadism, both positive and adverse, warrant attention. While these workers drive innovation and economic activity, they also exert pressure on housing markets and urban infrastructure.

For Kazakhstan, a newcomer in this field, it is essential to learn from both successful and problematic international practices. A balanced regulatory framework is needed to safeguard the interests of digital nomads and local communities alike.

Long-term, international cooperation should be pursued to develop global norms, treaties, and enforcement mechanisms that reflect the interests of all stakeholders in the digital mobility ecosystem.

Funding

This research was funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant № AP26104137).

References

Bahri, M. (2024). Evidence of the digital nomad phenomenon: From "Reinventing" migration theory to destination countries readiness. Heliyon,Volume 10, Issue 17, e36655,ISSN 2405-8440,https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e36655.

Baranova, V. (2025). Portugal Digital Nomads Visa. https://imin-portugal.com/blog/portugal-digital-nomad-visa/

Broek, T., Haubrich, G., Murero, M. & L. Razmerita (2024). Digital Nomads.file:///C:/Users/User/Downloads/Highres-AURORA-NIwhitepaperonDigitalNomads.pdf

Electronic government of the Republic of Kazakhstan. (2024). Digital Nomad Residency Program Concept. https://egov.kz/cms/en/news/digital_nomad_residency

European Migration Network (2022). Croatia 2021 Main developments in migration and international protection, including latest statistics. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-08/EMN_factsheet2021_HR.pdf

EY Global. (2025). Global Immigration Index: Remote Work and Digital Nomads. Ernst & Young.

IMF. (2023). Remote Work and Tax Base Mobility: A Global Perspective

Facchini G., Lodigiani E. (2014). Attracting skilled immigrants: An overview of recent policy developments in advanced countries. Natl Inst Econ Rev 229: R3–R21. https://doi.org/10.1177/002795011422900102

Financial Times. (2024). Digital Nomads Face New Tax Challenges Amid Growing Mobility.

Government of Estonia. (2020). Digital Nomad Visa Program Guidelines.

Gadzo, S. (2022). Croatia: A New (Tax-Free) Promised Land for Digital Nomads (Part II). https://legalblogs.wolterskluwer.com/international-tax-law-blog/croatia-a-new-tax-free-promised-land-for-digital-nomads-part-ii/

KPMG. (2024). Tax Implications of Digital Nomad Visas: Global Survey

KC, B., & Triandafyllidou, A. (2023). Selective Migration Policies and Digital Nomads. Migration Studies, 11(2), 312–328

Makimoto, T., & Manners, D. (1997). Digital Nomad. Wiley.

Nomands Embassy (2025). Croatia Digital Nomad Visa Updates in 2025. https://nomadsembassy.com/croatia-digital-nomad-visa-updates-2025/

Hensellek, D., & Puchala, M. (2022). Digital nomads and the Rome I Regulation: Legal Challenges of a New Way of Working. International Journal of Law and Information Technology, 30(1), 58–75.

Hannonen, O. (2020). In search of a digital nomad: defining the phenomenon. Information Technology & Tourism, 22(3), 335-353. https://doi.org/10.1007/s40558-020-00177-z

OECD. (2023). Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy: Interim Report 2023

OECD. (2024). Model Tax Convention on Income and on Capital. https://www.oecd.org/en/publications/2017/12/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-condensed-version-2017_g1g8769b.html

Reichardt, K. (2023). Digital Nomad Visa Estonia: Your Complete Guide to Remote Work. https://www.jobbatical.com/blog/digital-nomad-visa-estonia-guide

Information about authors:

Bokayev Baurzhan Nurlanovich – PhD, Center for Research and Development of Intellectual Potential (Kazakhstan, Astana, e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com).

Torebekova Zulfiya Temirkhanovna (corresponding author) – PhD, Center for Research and Development of Intellectual Potential (Kazakhstan, Astana, e-mail: zulfiya1978@mail.ru).

Nauryzbek Madina Dulatkyzy – DPA, Center for Analytical Research and Evaluation of the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan, Astana, e-mail: m.nauryz@gmail.com).

Baktiyarov Asset Dulatovich – PhD Student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, (Kazakhstan, Astana, e-mail: baktiyarov.asset@gmail.com).

Авторлар туралы мәлімет:

Боқаев Бауржан Нұрланұлы – PhD докторы, Зияткерлік әлеуетті зерттеу және дамыту орталығы (Қазақстан, Астана, e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com).

Төребекова Зулфия Темірханқызы (корреспондент-автор) – PhD докторы, Зияткерлік әлеуетті зерттеу және дамыту орталығы (Қазақстан, Астана, e-mail: zulfiya1978@mail.ru).

Наурызбек Мадина Дулатқызы – DPA, Қазақстан Республикасы Жоғарғы аудиторлық палатасының Зерттеулер, талдау және бағалау орталығы (Қазақстан, Астана, e-mail: m.nauryz@gmail.com).

Бактияров Асет Дулатович – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, (Қазақстан, Астана, e-mail: baktiyarov.asset@gmail.com).

Сведения об авторах:

Бокаев Бауржан Нурланович – доктор философии (PhD), Центр исследований и развития интеллектуального потенциала (Астана, Казахстан, e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com).

Торебекова Зульфия Темирхановна (автор-корреспондент) – доктор философии (PhD), Центр исследований и развития интеллектуального потенциала (Астана, Казахстан, e-mail: zulfiya1978@mail.ru).

Наурызбек Мадина Дулатовна – доктор государственного управления (DPA), Центр исследований, анализа и оценки Высшей счетной палаты Республики Казахстан (Астана, Казахстан, e-mail: m.nauryz@gmail.com).

Бактияров Асет Дулатович – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан, e-mail: baktiyarov.asset@gmail.com).

Registered: June 29, 2025.
Corrected: September 09, 2025.
Accepted: September 20, 2025.

ҒТАМР 10.19.01; 10.19.43 https://doi.org/10.26577/JAPJ202511534

К.А. Байжомартова*, А.А. Мұқашева, А.А. Сейтжан

Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан
*e-mail: karlygash.baizhomartova@narxoz.kz

BIG DATA ДӘУІРІНДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ӨЛШЕМ ЖӘНЕ СОТ ТӨРЕЛІГІН ЦИФРЛАНДЫРУ

Мақала цифрлық сот жүйесін құқықтық категория және құқықтық реттеу объектісі ретінде, жасанды интеллектті құқықтық процестерге, сондай-ақ сот және құқық қорғау органдарының қызметіне енгізу бағыттарын қоршаған ортаны қорғауды талқылау контекстінде талдауға арналған. Қазақстан Республикасының халқына сот төрелігінің қолжетімділігінің цифрлық процестерін жетілдіру бүгінгі күннің шындығы болып табылады, алайда бұл үрдістерге кедергі келтіретін факторлардың бірі жасанды интеллектті цифрлық процестерге интеграциялауды құқықтық қолдаудың болмауы болып табылады. Табиғаттың маңызды объектілерінің цифрлық платформасына жасанды интеллектті енгізу ұлттық және халықаралық деңгейде құқықтық реттеуді қажет етеді, өйткені қоршаған ортаға әсер трансшекаралық сипатқа ие. Жұмыстың әдіснамалық негізі цифрлық сот жүйесін экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі элементі ретінде талдауды қамтиды, экологиялық міндеттемелерге жеке экологиялық шарттарға сәйкес ғана емес, сонымен қатар индукция мен шегерудің дәстүрлі әдістерін, аксиоматикалық әдісті, доктриналық ережелерді, құқықтық нормаларды талдау мен синтездеуді біріктіру арқылы жалпы халықаралық құқыққа және теориялық деңгейге назар аударады (компаративті аспектіде отандық және шетелдік), сондай-ақ құқық қолдану практикасы. Мақала экологиялық әділеттілікті қамтамасыз етудегі цифрландырудың рөлін түсіну үшін теориялық-құқықтық негіздерді қалыптастырады.

Түйін сөздер: Big Data, жасанды интеллект, сот жүйесі, қауіпсіздік, қоршаған орта.

K.A. Baizhomartova*, A.A. Mukasheva, A.A. Seitzhan

Narxoz University, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: karlygash.baizhomartova@narxoz.kz

The environmental dimension in the era of big data and the digitalization of justice

The article is devoted to the analysis of the digital judicial system as a legal category and an object of legal regulation, in the context of discussing the directions of introducing artificial intelligence into legal processes, as well as into the activities of judicial and law enforcement agencies in environmental protection. Improving the digital processes of accessibility of justice to the population of the Republic of Kazakhstan is a reality of today, however, one of the factors hindering these trends is the lack of legal support for the integration of artificial intelligence into digital processes. The introduction of artificial intelligence into the digital platform of critically important natural objects requires legal regulation at both the national and international levels, since the environmental impact is of a transboundary nature. The methodological basis of the work includes an analysis of the digital judicial system as the main element of ensuring environmental safety, focusing on environmental obligations not only in accordance with individual environmental treaties, but also in accordance with general international law and at the theoretical level by combining traditional methods of induction and deduction, axiomatic method, analysis and synthesis of doctrinal provisions, legal norms (domestic and foreign in the comparative aspect), as well as law enforcement practice. It forms the theoretical and legal foundations for understanding the role of digitalization in ensuring environmental justice.

Keywords: Big Data, artificial intelligence, judicial system, security, environment.

© 2025 Al-Farabi Kazakh National University

К.А. Байжомартова*, А.А. Мұқашева, А.А. Сейтжан
Университет Нархоз, Алматы, Казахстан
*e-mail: karlygash.baizhomartova@narxoz.kz

Экологическое измерение в эпоху Big Data и цифровизация правосудия

Статья посвящена анализу цифровой судебной системы как правовой категории и объекта правового регулирования, в контексте обсуждения направлений внедрения искусственного интеллекта в юридические процессы, а также в деятельность судебных и правоохранительных органов по охране окружающей природной среды. Совершенствование цифровых процессов доступности правосудия населению Республики Казахстан является реалиями сегодняшнего дня, однако одним из факторов, препятствующих данным тенденциям, является отсутствие правового сопровождения интеграции искусственного интеллекта в цифровые процессы. Внедрение искусственного интеллекта в цифровую платформу критически важных объектов природы требует правового регулирования как на национальном, так и на международном уровне, поскольку воздействие на окружающую среду имеет трансграничный характер. Методологическая основа работы включает анализ цифровой судебной системы как основного элемента обеспечения экологической безопасности, акцентируя внимание на экологических обязательствах не только в соответствии с индивидуальными экологическими договорами, но и в соответствии с общим международным правом и на теоретическом уровне посредством совмещения традиционных методов индукции и дедукции, аксиоматического метода, анализа и синтеза доктринальных положений, правовых норм (отечественных и зарубежных в компаративном аспекте), а также правоприменительной практики. Данная статья формирует теоретико-правовые основы для понимания роли цифровизации в обеспечение экологической справедливости.

Ключевые слова: Big Data, искусственный интеллект, судебная система, безопасность, окружающая среда.

Кіріспе

Қазіргі заманғы цифрлық экономикада Big Data өсу мен инновацияның негізгі факторына айналды, жасанды интеллект және ақпараттық оқыту сияқты технологиялар бұл трансформацияны жеделдетеді. Бұл жетістіктер автоматтандыруды қамтамасыз ете отырып, жаһандық құқықтық, экономикалық қызметті өзгертеді.

Цифрлық технологиялар мен Big Data арқылы әзірленетін электрондық бақылау жүйесін дамыту жақын арада мемлекет пен құқық туралы түсінікті де түбегейлі өзгерте алады (Овчинников, 2019: 104).

Үлкен деректерді талдауға сүйене отырып, жасанды интеллект қоғамдық пікірді, қоғамның құқықтық реттеудегі өзгерістерге нақты сұраныстарын анықтай алады (Сафинов, 2024: 31). Бұл тек аймақтық ғана емес, сонымен қатар халықаралық тренд. Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымы (ДЗМҰ) атап өткендей, жасанды интеллект техника мен Бизнестегі прогресті ынталандырады. Ол әр түрлі салаларда кеңінен қолданылады және шығармашылықтың барлық аспектілеріне әсер етеді. АИ-нің дамуына оқыту үшін үлкен көлемдегі деректердің болуы және қол жетімді есептеу қуатын арттыру ықпал етеді. Жасанды интеллект зияткерлік меншікпен (IP) байланыс нүктелерінің массасына ие (Жалаири, 2024: 23).

2025 жылғы жағдай бойынша бүкіл әлемде 8,4 миллионнан астам деректер жиынтығы қалыптасқан. Сонымен қатар, жасанды интеллект инфрақұрылымға, әсіресе Еуропада инвестициялардың өсіне ықпал етеді. 2025 жылы Парижде өткен жасанды интеллект саммитінде Франция қаржыландыруды айтарлықтай арттыратынын мәлімдеп, алдыңғы жылғы 7 миллиард еуромен салыстырғанда жасанды интеллект пен деректер орталықтарына 109 миллиард еуро бөлуді уәде етті. Греция сияқты еуропалық елдер стратегиялық орналасу ерекшеліктеріне байланысты төмен кідіріс артықшылықтарын ұсынып, негізгі цифрлық орталықтар ретінде пайда болуда. Microsoft қазірдің өзінде елдің оңтүстік бөлігінде үш деректер орталығын салу үшін шамамен 1 миллиард еуро көлемінде қаржылық міндеттеме алды, ал Google салыстырмалы инвестицияларға 2 миллиард АҚШ долларын инвестициялауға ниет білдірді.

Осы арада Орталық Азия өзін Еуропа мен Азия арасындағы цифрлық көпір ретінде көрсетеді. Қазақстан қазірдің өзінде крипто-майнинг саласында ірі ойыншыға айналды, бұл ең алдымен қолжетімді электр энергиясына қолайлы құқықтық нормаларға және ауқымды тау-кен өнер-

кәсібі инфрақұрылымына байланысты, мысалы, Екібастұздағы деректерді өңдеу орталықтары толық қуатында жұмыс істегенде МВт-тан астам электр энергиясын тұтынады, бұл Екібастұздың өзіндегі ең жоғары сұраныстан бес есе көп. 2025 жылдың басында Қазақстан Үкіметі Сингапурлық *GK Hyperscale* инвестициясынан 2030 жылға қарай аяқтау үшін, қуаттылығы 200 МВт болатын екі гиперспекторлы деректерді өңдеу орталығын Ақмола облысы мен Қарағанды өңірінде салуға 1,5 миллиард АҚШ долларын алды. Сондықтан Қазақстанның өңірді цифрлық трансформациялаудағы рөлі тек арта түспек.

Нейрондық желілердің пайда болуына және жасанды интеллектінің кейіннен енгізілуіне байланысты ғылыми және кәсіби қауымдастықтарда дәстүрлі үдерістерді толықтай автоматтандырылған жүйелермен алмастыру туралы ұсыныстар айтылуда. Аталған ұсыныстар ғылыми түрғыдан жан-жақты зерделеуді және негіздеуді қажет етеді. Құқық саласындағы ақпараттандыру, цифрландыру және жасанды интеллект мәселелері Е.Н. Бегалиев, А.Д. Дарменов, Е.В. Никитин және басқа да ғалымдардың зерттеу нысаны болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізін танымның жалпы ғылыми әдістері, атап айтқанда индукция мен дедукция әдістері құрайды және оларды кешенді қолдану сот қызметін цифрландыру мәселелеріне қатысты теориялық еңбектерді, нормативтік құқықтық актілерді салыстырмалы-құқықтық түрғыда (отандық және шетелдік тәжірибе негізінде) талдауға, сондай-ақ цифрландыру, ақпараттандыру және жасанды интеллектіні енгізу саласындағы құқық қолдану тәжірибесін зерделеуге мүмкіндік береді. Зерттеудің эмпирикалық нәтижелері цифрландыру мен ақпараттандыру саласындағы сот және құқық қорғау органдарының құқық қолдану тәжірибесіне негізделген.

Нәтижелер

Үлкен деректерді өңдеу орталықтары нарығының даму динамикасын талдау оның экспоненциалды өсуі жағдайында және жаһандық экологиялық басымдықтардың күшеюімен қатар мемлекеттердің бұрын берілген салықтық және өзге де ынталандыру шараларын қайта қарау ықтималдығының айтарлықтай артқанын көрсетеді. Бұл, әсіресе, экологиялық және әлеуметтік салдарларды кешенді есепке алмай, осы шаралар енгізілген юрисдикцияларға қатысты. Алдағы екі онжылдықтың перспективасында халықаралық экологиялық қорғау ландшафтының өзгерістеріне байланысты реттеушілік қысымның күшеюін болжауға болады.

Эмпирикалық мәліметтер деректерді өңдеу орталықтарына инвестицияларға қатысты даулардың барған сайын қоршаған ортаға олардың теріс ықпалына байланысты туындайтынын дәлелдейді. Үлттық соттардағы ұзаққа созылған сот процестерінің тәуекелдерін азайтуға тырысатын шетелдік инвесторлар үшін халықаралық арбитраж осындай қақтығыстарды шешудің әмбебап құралы ретінде маңызды болып табылады.

Сонымен қатар, кейбір жағдайларда инвесторлардың қаржылық жүктемесін арттыруға бағытталған қабылдаушы мемлекеттің заңнамалық бастамалары (мысалы, энергетикалық инфрақұрылымға қосылу шығындары немесе энергиямен жабдықтау тарифтерін өзгерту) қақтығыстардың қайнар көзі болып табылатыны анықталды. Қосымша құқықтық тәуекелдер лицензиялардың, салықтық жеңілдіктердің немесе коммуналдық актілердің жойылуымен байланысты, бұл инвесторларды ұлттық әкімшілік қорғау тетіктеріне жүгінуге мәжбүр етеді.

Зерттеу нәтижелері мұндай тәуекелдерді азайтудың сенімді құралы ретінде халықаралық инвестициялық арбитражға қатысты ережелерді қамтитын инвестициялық келісімдер болып қала беретінін көрсетеді. Екіжақты және көпжақты инвестициялық шарттар инвесторларға халықаралық құқық нормаларының сақталуына кепілдік беретін стратегиялық активтер ретінде қызмет атқарады, бұл әсіресе деректерді өңдеу орталықтарының көпмиллиардтық жобаларын іске асыру жағдайында айырықша маңызды.

Жаңа реттеу шаралары инвестицияларды іс жүзінде олардың экономикалық құндылығынан айырған жағдайларда экспроприация туралы талаптардың туындау ықтималдығы ерекше назар аударуға тұрарлық. Халықаралық инвестициялық құқыққа сәйкес мемлекеттер қоғамдық мүдделерді қорғау және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында инвестицияларды реттеу жөніндегі өздерінің егемендік құқығын шын мәнінде сақтап қалады. Алайда, зерттеу көрсеткендей, бұл реттеуші артықшылық абсолютті сипатқа ие емес және әрбір нақты жағдайда қатаң заңды тексеруге жатады.

Осылайша, деректерді өңдеу орталықтарына инвестицияларға қатысты дауларды түпкілікті қарау іс бойынша нақты мән-жайлардың жиынтығымен және қолданылатын инвестициялық шарттың нормаларын дәлме-дәл түсіндірумен айқындалады, бұл инвестициялық келісімдер жасасу сатысында-ақ шарттық реттеудің мүқият жүргізілу қажеттігін айқындайды.

Талқылау

Ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның сыни маңызды объектілерінің бірі сот және құқық қорғау қызметі болып табылады. Цифрлық сот төрелігі белсенді түрде дамып келеді, мұнда сот қызметін цифрландыру үдерістері сот процестерін электрондық басқаруға мүмкіндік беріп, сот ісін жүргізудің тиімділігін арттыруға бағытталған инновациялық жұмыс әдістерін енгізуді қамтиды. Алайда ел халқы үшін сот төрелігінің қолжетімділігін одан әрі жетілдіру мақсатында жасанды интеллект құралдарын пайдалануды жандандыру қажеттілігі туындап отыр, бұл азаматтар үшін қолайлы жағдайларды қалыптастыруға ықпал ететін болады. Жасанды интеллектінің жекелеген құралдары сот және құқық қорғау қызметіне енгізілуде. Пайдаланушыға жасанды интеллект арқылы қажетті ақпаратты дербес алуға және құқықтық қолдауға мүмкіндік беретін бірегей цифрлық өнімдерді әзірлеу, соның ішінде нақты істің сот перспективасын болжау, сот (немесе өзге де заңи) құжаттарын дайындау, іс бойынша құқықтық ұстаным қалыптастыру және тағы басқалар – бұл ертеңгі күннің болашағы болып табылады, оның негіздері бүгіннің өзінде қалануда. Көрсетілген міндеттерді жүзеге асыру жасанды интеллектінің үлкен деректер массивтерін өңдеу және олардың негізінде қажетті сұраныстарды генерациялау мүмкіндіктерін пайдалану арқылы қамтамасыз етіледі.

Бүгінгі таңда отандық сот төрелігі барлық мемлекеттік-құқықтық салалар сияқты жаңа шешімдерді іздестіру үстінде. Әрбір азамат соттың ашықтығын және қолжетімділігін ғана емес, сонымен қатар оның әділдігін, гуманизмін, жеке тұлғаға бағдарланған сипатын сезінуі тиіс. Өркениетті прогресс, біздің елімізді сот ісін жүргізудің жаңа сапалы деңгейіне шығаруға қабілетті.

Электрондық және цифрлық технологияларды кеңінен енгізу біздің өміріміздің ажырамас бөлігіне айналды. Сот жүйесін дамыту, оның тиімділігі мен сапасын арттыруда озық технологиялар мен шешімдерді қолданбау мүмкін емес. Қазіргі уақытта сот қызметін ұйымдастыру үдерісіне жасанды интеллект технологияларын енгізу қарқынды жүргізілуде. Жасанды интеллект (ЖИ) – бұл техникалық немесе бағдарламалық жүйелердің әдетте адам орындайтын функцияларды жүзеге асыру қабілеті.

Қазақстанда ЖИ элементтері 2022 жылдан бастап «Сот тәжірибесінің цифрлық талдауы» сервисіне енгізілді. Компьютер жеделдетілген режимде миллиондаған сот актілерін бір сәтте талдай алады. «Кілт сөздер» бойынша іздеуден бөлек, бұл сервис нақты жағдайға қатысты талдамалық мәліметтерді де ұсынады. Бағдарлама істердің санатын айқындауға, барлық соттардағы «өмірлік циклді» қадағалауға, сот шешімдерінің мәнін түсінуге, оларды бірбірімен салыстыруға, ауытқуларды анықтауға және азаматтық істің нәтижесін болжауға үйретілген. Нәтижесінде, судьяға талап арыз түскен сәтте ол үқсас істер бойынша, кассациялық сатыға дейін қамтитын сот тәжірибесін бірден көруге мүмкіндік алады (Ахметзакиров https://online.zakon.kz/).

ЖИ заңды қолданудың бірізділігін қамтамасыз етуге арналған көмекші құрал ретінде пайдаланылады. Алайда, шешімдерді әрқашан судьялардың өздері қабылдайды: бұл олардың күнделікті рәсімдік міндеттерін шешуді жеңілдетіп, сот тәжірибесінің біркелкілігін қамтамасыз етуге және процеске қатысушылардың құқықтарын сапалы қорғауға ықпал ететін қосымша құралы болып табылады.

Жеке сот орындаушыларының шетелге шығуды шектеу туралы қаулыларына санкция беру процесі роботтандырылды. Робот кәмелетке толмаған балаларға алимент өндіру туралы сот бұйрықтарын да қалыптастырады. Мұндай роботтар даулар мен келіспеушіліктер туындамайтын қарапайым жағдайларда сот бұйрықтарын әзірлеу үшін қолданылуы мүмкін. Қосымша дәлелдемелерді бағалау немесе сот процестері қажет болған неғұрлым күрделі жағдайларда роботтар қолданылмайды. Осылайша, роботтар кейбір жағдайларда сот бұйрықтарын қалыптастыру процесін жеңілдетіп, жеделдете алатынына қарамастан, түпкілікті шешімді әрқашан судья қабылдайды және борышкер өз мүдделерін қорғау құқығына ие болып қала береді (https://www.un.org/ru/).

Соттарда жасанды интеллектті қолдану айтарлықтай адам ресурстарын босатты, қателерді азайтты, шешім қабылдауға көмектеседі, судья

күрделі істерді қарауға шоғырлана алады және сот төрелігіне қол жеткізуді жеңілдетеді.

Аталған сервис Жоғарғы соттың Ахуалдық орталығымен (АО) интеграцияланған, ол соттардың жұмысын жедел мониторингілеуге және талдауға бағытталған, ақпараттың өзекті көздері негізінде сот жүйесі қызметінің көрсеткіштерін шоғырландыруға және сот билігін басқарудың тиімді жүйесін құруға ықпал етеді (https://prosud.kz/). Бұл біздің көршілес мемлекеттерде де өз орнын тапқан. Мысалы, Қырғыз Республикасының сот жүйесінде ақпараттық технологияларды дамыту табысты шешім қабылдау үшін объективті қажетті шарт болып табылады, өйткені бұл сот төрелігін жүзеге асыру бойынша сот алдына қойылған міндеттердің бірі. Қажетті автоматтандырылған ақпараттық жүйелерді енгізу, электрондық сот ісін жүргізу іс жүргізуді жеделдетуге мүмкіндік береді,сот ісін жүргізу процесі іс жүргізу мерзімдерін сақтауға, істерді қарау, жетілдіру,сот жүйесінің судьялары мен қызметкерлеріне жүктеме нормативтерін, ең бастысы – ашықтық, ашықтық деңгейін арттыруболып табылады (Шульгин, 2023: 179-186).

Қазіргі уақытта мүдделі тараптар арасында негізгі географиялық аймақтарда ауқымды әрі тиімді Big Data орталықтарын құруға бағытталған бәсекелестік жүріп жатыр. Үкіметтер мұндай инвестицияларды салықтық жеңілдіктерді, субсидияларды, зерттеулер мен әзірлемелерді қаржыландыруды, сондай-ақ лицензиялау рәсімдерін оңтайландыруды қамтитын әртүрлі қолайлы шаралар арқылы белсенді түрде қолдап келеді. Сонымен қатар олар экологиялық тұрғыдан қорғалған деп саналатын аймақтарда да алаңды таңдауда стратегиялық артықшылықтар ұсынады. Мұндай бастамалар деректерді өңдеу орталықтарының инфрақұрылымын жедел кеңейтуге және ұлттық цифрлық мүмкіндіктерді арттыруға бағытталған жаңа заңнамамен күшейтіледі.

Дегенмен бүгінгі күні жасалған уәделер ертеңгі даулардың өзегіне айналуы ықтимал, өйткені халықаралық экологиялық міндеттемелер үнемі дамып отырады. Жуырда бірқатар беделді халықаралық соттар қоршаған ортаға қатысты халықаралық міндеттемелерді түсіндіру мақсатында консультативтік пікірлер беру арқылы маңызды қадамдар жасады. Олардың геосаясатқа әсері даусыз, себебі климатқа байланысты залал орасан зор.

Айта керелігі, 2025 жылғы 3 шілдеде адам құқықтары жөніндегі Американ аралық сот (IACHR) алғаш рет адамның салауатты климатқа деген дербес құқығын мойындаған консультативтік қорытынды шығарды. Бұл маңызды қорытынды тек жекелеген адамдарға ғана емес, сонымен бірге табиғаттың өзіне де қолданылады. Сот мемлекеттер жылу толқындары мен қуаңшылық кезеңдерінде жеткілікті мөлшерде суға қолжетімділікті қамтамасыз етуге, климат тұрақтылығы үшін шешуші мәнге ие қорғаныш экожүйелерін, атап айтқанда, сулы-батпақты алқаптар мен су жинау аймақтарын қорғауға, сондай-ақ жобаларды немесе қоршаған ортаға әсерді бағалау кезінде су мен топырақ көздерінің тозуына жол бермеуге тиіс екенін атап өтті. Сонымен қатар мемлекеттер компаниялардан тиісінше зерделеу рәсімдерін жүргізуді және парниктік газдар шығарындыларын ашық жариялауды талап етуге міндетті, бұл өз кезегінде инвесторлар сақтауға тиіс жаңа нормативтік шеңберлердің қалыптасуына алып келуі мүмкін (Келдибекова 2023: 87-91).

БҰҰ-ның даму тобы деректердің құпия сипаты, деректермен жұмыс істеу ережелері, 2030 жылғы күн тәртібін орындау жөніндегі күш-жігерді қолдау бағдарламалары шеңберінде жеке сектор кәсіпорындары нақты уақыт режимінде жинаған үлкен деректерге қатысты мәселе бойынша жалпы нұсқаулықты жариялады (https://www.oas.org/en/).

2025 жылдың 23 шілдесінде Халықаралық сот (ICJ) климаттың өзгеруіне қатысты халықаралық құқыққа сәйкес мемлекеттердің міндеттемелерін түсіндіре отырып, консультативтік пікір жариялады. Сот экологиялық міндеттемелерге тек жекелеген экологиялық шарттарға сәйкес қана емес, сондай-ақ жалпы халықаралық құқық нормаларына сәйкес те назар аударды. Сонымен қатар, сот мемлекеттердің жауапкершілігі болашақтағы климаттық залалды болдырмаумен шектелмейтінін, сонымен бірге бұрын орын алған, мерзімі қаншалықты ертеректе болса да, келтірілген залалды жоюды да қамтитынын растады (Official website of the International Court of Justice icj-cij.org).

2024 жылдың 21 мамырында Халықаралық теңіз заңнамасы трибуналы (ITLOC) сондай-ақ, интенсивті деректер орталықтарына байланысты парниктік газдар шығарындылары UNCLOS-тағы теңіз ластануын білдіретінін растайтын консультативтік пікір шығарды (https://www.itlos.org/).

Осыған байланысты ұлттық қауіпсіздік мәселелері мен қоршаған ортаға қатысты халықара-

лық міндеттемелер жақын болашақта алдыңғы орынға шығуы ықтимал. Әлемнің түрлі елдерінде деректерді өңдеу орталықтарының дамуына қарсы рекциялар орын алған жағдайлар қазірдің өзінде байқалуда. Мысалы, Грузиядағы жаңа Meta деректер орталығы қоршаған ортаны бұза отырып, электр қуаты мен суды көп тұтынғаны үшін сынға ұшырады. Дәл солай, Нидерландта Microsoft компаниясы ұсынған деректерді өңдеу орталығына қатысты теріс пікірталастар туындады, онда фермерлер ауылдық жер бедерінің өзгеруінен қауіптеніп, қарсылық білдірді. Ал Францияда, Марсель қаласында деректерді өңдеу орталықтарының жаппай орнатылуы жергілікті электр желісіне айтарлықтай салмақ түсіріп, инфрақұрылымның шамадан тыс жүктелуі мен оның ұзақ мерзімді тұрақтылығына қатысты алаңдаушылықтарды күшейтті.

Суды пайдалану мәселелеріне қатысты даулар да өз қызметінде сұйық салқындатуға немесе гидроэлектр станцияларына тәуелді деректерді өңдеу орталықтарына салынатын инвестицияларға әсер ететін болады. Мұндай даулардың шынайылыққа айналуы табиғи құбылыс, өйткені біз климаттың құбылмалылығы, ресурстар тапшылығы және алдағы онжылдықтарда тек күшейе түсетін геосаяси шиеленіс дәуірінде өмір сүріп отырмыз. Осы тұрғыда шетелдік инвестициялар мен елдегі су көздерін бақылау құқықтық, стратегиялық және этикалық салдарларға ие. Мысалы, Қазақстанға ауызсу, ауыл шаруашылығы және гидроэлектр станциялары үшін су жеткізетін бес өзеннің үшеуі – Ертіс, Сырдария және Жайық, бастауын Қазақстаннан тыс аумақтардан, атап айтқанда Қытай, Қырғызстан, Өзбекстан және Ресейден алады. Ағын сулардың бастау көзін реттеуге бағытталған жобалар кең ауқымды салдарларға әкелуі мүмкін. Мұндай жобалар қазірдің өзінде жүзеге асырылуда: Қытай Тибет аумағындағы Ярлунг Зангбо өзеніңде әлемдегі ең ірі гидроэлектр станциясын салуды бастады, бұл өзен әрі қарай Үндістан мен Бангладешке ағады. Ресурстар тапшылығы жағдайында төменгі ағыста орналасқан мемлекеттер су ағынынан және ұзақ мерзімді су қауіпсіздігіне қатысты өсіп келе жатқан белгісіздікке тап болуы ықтимал.

Деректерді өңдеу орталықтары нарығының экспоненциалды өсуін және қоршаған ортаны қорғау саласындағы басымдықтардың өзгеруін ескере отырып, алдағы екі онжылдықта экологиялық немесе әлеуметтік салдарларды толық қарастырмастан мүдделі тараптарға жомарт ынталандырулар ұсынған мемлекеттер халықаралық экологиялық ландшафтағы өзгерістерге байланысты бұл міндеттемелерді қайта қарауға немесе қысқартуға мәжбүр болуы мүмкін.

Деректерді өңдеу орталықтарына инвестицияларға қатысты даулар олардың қоршаған ортаға тигізетін әсеріне байланысты барған сайын жиі туындауда. Жергілікті соттардағы сот талқылауларынан қашқысы келетін шетелдік инвесторлар үшін халықаралық арбитраждың маңызы айырықша.

Даулардың тағы бір түрі шетелдік инвестор мен қабылдаушы мемлекет арасындағы өзара қатынастарға қатысты болып отыр. Жоба мен юрисдикцияға байланысты деректерді өңдеу орталықтарын энергетикалық желіге қосуға байланысты қаржылық ауыртпалықты арттыруға бағытталған заң жобалары енгізілуі мүмкін. Сондай-ақ энергиямен қамтамасыз ету саласында да қақтығыстар орын алуы ықтимал. Егер дау лицензиялар мен рұқсаттарды жоюға, салықтық немесе коммуналдық актілердің күшін жоюға қатысты болса, шетелдік инвесторлар жергілікті әкімшілік соттарға жүгінуге мәжбүр болады.

Сонымен қатар мүдделі тараптар халықаралық инвестициялық арбитраж ережелерін қамтитын және халықаралық құқықтық қамтамасыз ету шараларын ұсынатын инвестициялық шарттармен қорғалғанын кепілдендіруі тиіс. Мұндай шарттар, екіжақты болсын немесе көпжақты болсын, шетелдік инвесторлар үшін алмастырылмас бизнес-актив болып табылады. Бұл әсіресе деректерді өңдеу орталықтары сияқты көлемі мен күрделілігі жоғары жобаларға қатысты, өйткені олар жиі миллиардтаған долларлық міндеттемелерді қамтиды.

Сонымен қатар, егер құқықтық реттеу шаралары мүдделі тараптардың деректерді өңдеу орталығына салған инвестицияларын ескіртсе, бұл жағдай халықаралық инвестициялық құқыққа сәйкес экспроприация туралы талап қоюға негіз бола алады.

Халықаралық заңнамаға сәйкес, мемлекеттер қоғамдық мүдделер үшін, әсіресе ұлттық қауіпсіздікті қорғау үшін дауларды реттеудің егемендік құқығын сақтайтынын бәрі біледі. Алайда, бұл өкілеттік абсолютті сипатқа ие емес және әрбір нақты жағдайда жеке қаралуы тиіс. Кез-келген даудың нәтижесі, мейлі ол талап болсын, қорғаныс болсын, сайып келгенде, істің нақты фактілеріне және қолданылатын шарттың нақты мәтініне байланысты болады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның (оның ішінде сот және құқық қорғау қызметінің) аса маңызды объектілерінде жасанды интеллектті енгізу осы салада құқықтық база құру мәселелерін өзектендіретінін атап өткен жөн. Сот жүйесін цифрландыру контекстінде бұл технологиялық тиімділік пен адам құқықтарын қорғау, рәсімдердің ашықтығы мен сот төрелігіне деген сенімді сақтау арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін кешенді нормативтік реттеуді әзірлеу қажеттілігін білдіреді. Осылайша, сот жүйесіндегі цифрлық трансформацияларды құқықтық сүйемелдеу цифрлық мемлекеттің орнықты және жауапты дамуының ажырамас шарты болып табылады.

Ғылыми мақала ИРН AP23489796 «Үлкен деректердің (Big Data) құқықтық режимін реттеу мәселелері: отандық және халықаралық тәжірибе» жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2024-2026жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Әдебиеттер

Овчинников А.И., Фатхи В.И. Цифровые права как объекты гражданских прав// Философия права. – 2019. – №3(90). – С.104-112

Сафинов К.Б.Искусственный интеллект в парламентской деятельности. // Материалы международной научно-практической конференции «Искусственный интеллект и право: опыт Республики Казахстан и зарубежных стран» (24 мая 2024 года). – Астана, 2024. – С. 31.

Жалаири О.Ш. Искусственный интеллект: проблемы применения в Казахстане. // Материалы международной научно-практической конференции «Искусственный интеллект и право: опыт Республики Казахстан и зарубежных стран» (24 мая 2024 года). – Астана, 2024. – С. 23.

Ахметзакиров Н.Р. Элементы искусственного интеллекта и роботизация в судебных процессах: тенденции и перспективы. URL: https://online.zakon.kz/Document/? doc_id=33656774

Большие данные // https://www.un.org/ru/global-issues/big-data-for-sustainable-development

Судьям Казахстана поможет искусственный интеллект.// URL: https://prosud.kz/news/sudyam-kazahstana-pomogaet-iskusstvennyj-intellekt/

Шульгин Е.П. Перспективы использования искусственного интеллекта в расследовании киберпреступлений / Е.П.Шульгин, П.А. Тафинцев, Т.М. Ахметжанов // ҚР ІІМ. Барымбек Бейсенов ат. Қарағанды акад Хабаршысы. – 2023.-№2(80).-Б.179-186.

Келдибекова А.Б. Цифровизация судебной системы Кыргызской Республики/ / Вестник Академии правосудия -2023.№1(1). – С.87-91

Official website of the Inter-American Court of Human Rights https://www.oas.org/en/iachr/Default.asp

Official website of the International Court of Justice icj-cij.org.

Хорева П. Новое консультативное заключение по климату-шаг к новым спорам? https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Advisory_Opinion/C31_Adv_Op_21.05.2024_orig.pdf

References

Ovchinnikov A.İ., Fathi V.İ. Sifrovye prava kak obekty grajdanskih prav [Digital rights as objects of civil rights// Philosophy of Law]// Filosofia prava. 2019. – № 3(90). – S.104-112

Safinov K.B.İskustvennyi intelekt v parlamentskoi deiatelnosti [Artificial intelligence in parliamentary activity]. // Materialy mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferensii «İskustvennyi intelekt i pravo: opyt Respubliki Kazahstan i zarubejnyh stran» (24 maia 2024 goda) [Proceedings of the international scientific and practical conference “Artificial Intelligence and Law: Experience of the Republic of Kazakhstan and Foreign Countries” (May 24, 2024)]. – Astana, 2024.

Jalairi O.Ş. İskustvennyi intelekt: problemy primenenia v Kazahstane [Artificial intelligence: problems of application in Kazakhstan] // Materialy mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferensii «İskustvennyi intelekt i pravo: opyt Respubliki Kazahstan i zarubejnyh stran» (24 maia 2024 goda) [Proceedings of the international scientific and practical conference “Artificial Intelligence and Law: Experience of the Republic of Kazakhstan and Foreign Countries” (May 24, 2024)]. – Astana, 2024.

Ahmetzakirov N.R. Elementy iskustvennogo intelekta i robotizasia v sudebnyh prosesah: tendensii i perspektivy [Elements of Artificial Intelligence and Robotization in Court Proceedings: Trends and Prospects]. URL: https://online.zakon.kz/Document/? doc_id=33656774

Bölşie danye [Big Data] //https://www.un.org/ru/global-issues/big-data-for-sustainable-development

Qazaqstan südälaryna jasandy intelekt kömektesedı [Artificial Intelligence Will Help Judges of Kazakhstan] // URL: https://prosud.kz/news/sudyam-kazahstana-pomogaet-iskusstvennyj-intellekt/

Şülgin E.P. Перспективы использования искусственного интеллекта в расследовании киберпреступлений / E.P. Şülgin, P.A. Tafinsev, T.M. Ahmetjanov [Prospects for Using Artificial Intelligence in Cybercrime Investigation] // QR IIM. Barymbek Beisenov at. Qarağandy akad Habarşysy [KR IIM. Barymbek Beisenov at. Khabarovsk State Academy of Justice] – 2023.-№2(80).-Б.179-186.

Keldibekova A.B Sifrovizasia sudebnoi sistemy Kyrgyzskoi Respubliki [Digitalization of the judicial system of the Kyrgyz Republic] // Vestnik Akademii pravosudia 2023.№1(1).-B.87-91

Official website of the Inter-American Court of Human Rights www.corteidh.or.cr.

Official website of the International Court of Justice icj-cij.org

Horeva P. Novoe konsültativnoe zaklüchenie po klimatu-şag k novym sporam? [New advisory opinion on climate change – a step towards new disputes?] URL: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Advisory_Opinion/C31_Adv_Op_21.5.2024_orig.pdf

Авторлар туралы мәлімет:

Байжомартова Карлыгаш Асылжомартовна – Нархоз университеттің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: karlygash.baizhomartova@narxoz.kz).

Мукашева Анор Абайханкызы – заң ғылымдарының докторы, профессор Нархоз университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: anor.mukaheva@narxoz.kz).

Сейтжан Айнаш Ануаркызы – заң ғылымдарының магистрі, Нархоз университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ainash.seitzhan@narxoz.kz).

Information about authors:

Baizhomartova Karlygash Asylzhomartovna – Associate Professor of Narxoz University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: karlygash.baizhomartova@narxoz.kz).

Mukasheva Anor Abaykhankyzy – Doctor of Law, Professor Narxoz University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: anor.mukaheva@narxoz.kz).

Seitzhan Ainash Anuarkyzy – Master of Law, Narxoz University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: ainash.seitzhan@narxoz.kz).

Сведения об авторах:

Байжомартова Карлыгаш Асылжомартовна – доцент Университета Нархоз (Алматы, Казахстан, e-mail: karlygash.baizhomartova@narxoz.kz).

Мукашева Анор Абайханкызы – доктор юридических наук, профессор Университета Нархоз (Алматы, Казахстан, e-mail: anor.mukaheva@narxoz.kz).

Сейтжан Айнаш Ануаркызы – магистр права, Университет Нархоз (Алматы, Казахстан, e-mail: ainash.seitzhan@narxoz.kz).

Тіркелді: 19 тамыз 2025 жыл
Қабылданды: 20 қыркүйек 2025 жыл

3-бөлім

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ

Section 3

CIVIL LAW AND LABOR LAW

Раздел 3

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ТРУДОВОЕ ПРАВО

МРНТИ 10.19.01 https://doi.org/10.26577/JAPJ202511535

А.С. Салимгерей, Е.Э. Дуйсенов,
А.И. Байдаулетова, Н.С. Жұмадилова*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
*e-mail: nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz

ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «ОБ ИСКУССТВЕННОМ ИНТЕЛЛЕКТЕ»: ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ И ОБРАЗОВАННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Актуальность написания научной статьи об искусственном интеллекте заключается в том, что сегодня искусственный интеллект (далее – ИИ) становится ключевым фактором цифровой трансформации общества, экономики и государственного управления. Его развитие требует анализа правовых, этических и социальных последствий, чтобы обеспечить безопасное, ответственное и эффективное использование технологий в интересах человека и государства.

Цель написания научной статьи заключается в проведении правового анализа положений, принятого 24 сентября 2025 года в Мажилисе Парламента Республики Казахстан Закона «Об искусственном интеллекте». В результате проведенного анализа установлено, что в целях и задачах не закреплен один из важных аспектов, связанным с государственным регулированием общественных отношений в сфере ИИ – это ограничение влияния искусственного интеллекта на мышление человека**.**

Речь в данном случае идет об установлении ограничений от влияния искусственного интеллекта на формирующееся мышление человека, поскольку стремительный рост возможностей ИИ реально несет угрозу по интеллектуальному развитию и прежде всего подрастающего поколения.

В этой связи, в Казахстане необходимо принять организационные меры по повышению образованности населения страны по использованию системы ИИ. В противном случае – отсутствие контроля со стороны государства по влиянию ИИ на интеллектуальное развитие личности, может привести к стремительной деградации казахстанского общества.

Ключевые слова: искусственный интеллект, правовое регулирование, законотворчество, мышление, международный опыт, цифровая трансформация.

A.A. Salimgerei, E.Y. Duysenov,
A.I. Baidauletova, N. Zhumadilova*

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz

The law of the Republic of Kazakhstan «On artificial intelligence»: problems of implementation and education of the population

The relevance of writing a scientific article on artificial intelligence lies in the fact that today AI is becoming a key factor in the digital transformation of society, the economy and public administration. Its development requires an analysis of the legal, ethical, and social implications to ensure the safe, responsible and effective use of technology in the interests of both individuals and the state.

The purpose of this scientific article is to conduct a legal analysis of the provisions of the Law «On Artificial Intelligence», adopted by the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan on September 24, 2025. The analysis of this Law revealed that one of the important aspects of state regulation of social relations in the field of AI – the limitation of artificial intelligence's influence on human thinking – is not reflected among its stated goals and objectives.

This issue concerns the need to establish restrictions on the influence of artificial intelligence on the developing human mind, since the rapid growth of AI capabilities poses a real threat to intellectual development, particularly among the younger generation.

In this regard, Kazakhstan needs to take organizational measures to improve public awareness and education on the use of AI systems. Otherwise, the absence of state control over the impact of AI on individual intellectual development may lead to a rapid degradation of Kazakhstani society.

Keywords: artificial intelligence, legal regulation, lawmaking, thinking, international experience, digital transformation.

© 2025 Al-Farabi Kazakh National University

А.С. Салимгерей, Е.Э. Дуйсенов,
А.И. Байдаулетова, Н.С. Жұмадилова*
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
*e-mail: nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz

«Жасанды интеллект туралы» Қазақстан Республикасының заңы: іске асыру мәселелері және халықтың сауаттылығы

Жасанды интеллект туралы ғылыми мақаланы жазудың өзектілігі – бүгінгі таңда ЖИ қоғамның, экономиканың және мемлекеттік басқарудың цифрлық трансформациясының негізгі факторы болып отырғанында. Оның дамуы адам мен мемлекеттің мүддесі үшін технологияларды қауіпсіз, жауапты және тиімді пайдалану мақсатында құқықтық, этикалық және әлеуметтік салдарларды талдауды қажет етеді.

Ғылыми мақаланы жазудың мақсаты – 2025 жылғы 24 қыркүйекте Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінде қабылданған «Жасанды интеллект туралы» Қазақстан Республикасының Заңының ережелеріне құқықтық талдау жүргізу. «Жасанды интеллект туралы» ҚР Заңына жүргізілген талдау нәтижесінде жасанды интеллект саласындағы қоғамдық қатынастарды мемлекеттік реттеу мақсаттары мен міндеттерінде маңызды аспектілердің бірі – адамның ойлау қабілетіне жасанды интеллекттің әсерін шектеу мәселесі қарастырылмағаны анықталды.

Бұл ретте әңгіме жасанды интеллекттің қалыптасып келе жатқан адам ойлауына әсерін шектеу туралы болып отыр, себебі ЖИ мүмкіндіктерінің қарқынды өсуі, әсіресе жас ұрпақтың зияткерлік дамуына нақты қауіп төндіруде.

Осыған байланысты, Қазақстанда халықтың жасанды интеллект жүйелерін пайдалану бойынша сауаттылығын арттыруға бағытталған ұйымдастырушылық шаралар қабылдау қажет. Әйтпесе, мемлекеттің адамның зияткерлік дамуына ЖИ әсерін бақыламауы қазақстандық қоғамның жедел деградациясына әкелуі мүмкін.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, құқықтық реттеу, заң шығармашылығы, ойлау, халықаралық тәжірибе, цифрлық трансформация.

Введение

Принятие закона об искусственном интеллекте в Казахстане является необходимым шагом для формирования правовых основ цифрового развития страны.

8 сентября 2025 года в Послании народу – «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию» Президент Касым-Жомарт Кемелевич Токаев особо подчеркнул: «Стремительное развитие искусственного интеллекта уже влияет на мировоззрение и поведение людей, особенно молодежи. Иной альтернативы нет, поскольку данный процесс кардинально меняет миропорядок и образ жизни всего человечества. Мы должны быть готовы к этому. Нужно действовать решительно, промедление чревато самыми тяжелыми последствиями».

24 сентября текущего года в Мажилисе Парламента Казахстана, был принят Закон «Об искусственном интеллекте» (по состоянию на 30 сентября 2025 года, не подписанный Президентом Казахстана). Закон позволит Казахстану создать единую государственную политику в сфере ИИ, стимулировать инновации и инвестиции, развивать национальный потенциал в области высоких технологий, обеспечить соответствие международным стандартам для повышения конкурентоспособности на глобальном технологическом рынке.

Причем, эффективность применения принятого закона по искусственному интеллекту во многом будет зависима от уровня образованности населения Казахстана, и прежде всего аппарата управления, т.е. государственных служащих, обязанных обеспечивать исполнения нормативных предписаний принятого закона. Следовательно, наряду с введением в действие законопроекта параллельно в Казахстане необходимо принять организационные меры по повышению цифровой грамотности среди населения Казахстана. Сегодня многие государственные служащие, как и работающее население не в полной мере осознают и не понимают современные высокие технологии, задействованные в глобальной коммуникационной системе. В противном случае – государство Казахстан может оказаться в таком состоянии, когда определенные финансовые группы, крупные корпорации и прежде всего из высокоразвитых стран мира, располагающие необходимыми финансовыми ресурсами и соответствующим квалифициро-

ванным персоналом, используя стремительно расширяющиеся возможности искусственного интеллекта – способны нанести разноплановый ущерб национальным интересам страны.

В Концепции развития искусственного интеллекта на 2024 – 2029 годы отмечалось, что: «Влияние искусственного интеллекта на общество никогда не проявлялось так ярко и не развивалось такими быстрыми темпами, как в последнее пятилетие. В мире уже несколько лет ведется гонка технологий искусственного интеллекта, в которой есть два явных лидера – США и Китай, в основном благодаря наличию таких технологических гигантов, как Google, Facebook, Microsoft, Alibaba, Baidu и Tencent, а также значительным инвестициям в исследования и разработки в области искусственного интеллекта. Казахстан недавно включился в этот процесс, когда Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев в своем выступлении на Международном технологическом форуме «Digital Bridge 2023» в городе Астане подчеркнул важность искусственного интеллекта для экономического роста страны».

Таким образом, правовое регулирование ИИ станет важным инструментом для устойчивого и ответственного цифрового прогресса государства. Быстрое внедрение технологий ИИ требует четкого регулирования, направленного на защиту прав граждан, обеспечение безопасности и этичности их использования.

Методы

При написании научной статьи использованы общенаучные методы исследования, а также специальные общенаучные и частно-научные, в том числе анализ, сравнение, сопоставление и другие. Используя методологию по проведению научной правовой экспертизы нормативных правовых актов выявлены замечания, и внесены собственные мнения по нормативным правовым предписаниям закона РК «Об искусственном интеллекте».

Обсуждение

Сегодня во всех странах мира, вследствие стремительного роста технологического прогресса, формируется нормативная правовая база по использованию искусственного интеллекта с учетом социальных, правовых, этических и других последствий его применения.

Например, активно используемая система по распознаванию лиц или алгоритмы, принимающие решения в системах здравоохранения, образовании, финансах, транспорте, обороне, правосудии и других отраслях, неизбежно приводят к правовой неопределённости или правовым конфликтам.

Неслучайно, в Концепции развития искусственного интеллекта на 2024-2029 годы, были определены следующие пробелы правового регулирования искусственного интеллекта:

- не закреплен понятийный аппарат, что препятствует внедрению проектов с применением искусственного интеллекта;

- отсутствуют нормы, регламентирующие этические нормы применения ИИ, которые, согласно международной практике, являются фундаментом для развития правоотношений в сфере искусственного интеллекта;

- не определена сфера регулирования ИИ, отсутствует регламентация взаимоотношений субъектов искусственного интеллекта, включая компетенции государственных органов, а также права, обязанности и ответственность субъектов в сфере искусственного интеллекта;

- отсутствуют технические регламенты и национальные стандарты для продуктов и технологий искусственного интеллекта. Так, в 2023 году принят стандарт ISO/IEC 23894:2023 Information technology – Artificial intelligence – Guidance on risk management, который содержит рекомендации о том, как организации, которые разрабатывают, производят, развертывают или используют продукты, системы и услуги, использующие ИИ, могут управлять рисками, непосредственно связанными с ИИ.

Обоснованность и своевременность принятия Закона РК «Об искусственном интеллекте» не вызывает сомнений, сложившиеся общественные отношения по использованию возможностей ИИ, как было подчеркнуто, требовали принятия специального нормативного правового акта.

Закон РК «Об искусственном интеллекте» состоит из 6 глав и 31 статей. Данный Закон неизбежно будет совершенствоваться, т.к. сложный предмет регламентации ИИ, который стремительно будет видоизменяться и соответственно законодатель будет его видоизменять.

Глава 1 «Общие положения» определяет концептуальные, терминологические и принципиальные основы регулирования ИИ.

В ней содержатся основные используемые понятия, применимое законодательство, основные цели и задачи, основные принципы государственного регулирования общественных отношений в сфере искусственного интеллекта.

В статье 1 определены ключевые юридические понятия: «библиотека данных», «искусственный интеллект», «синтетические результаты деятельности систем искусственного интеллекта», «оператор национальной платформы искусственного интеллекта» и др.

В частности, искусственный интеллект определен, как информационно-коммуникационная технология, позволяющая имитировать или превосходить когнитивные функции человека, с целью выполнения интеллектуальных задач и поиска решений. Однако в определении искусственного интеллекта – слово «превосходить», законодательно занизили разум человека перед системой ИИ. Безусловно, возможности ИИ в несоизмеримом количестве раз превосходят человека по выполнению какой-либо задачи с т.з. временного отношения, но такой показатель никак не может служить основанием о превосходстве ИИ над когнитивными функциями человека. К тому же, современные системы ИИ демонстрируют способность обучаться и адаптироваться к новым условиям, но их когнитивные возможности всё ещё ограничены по сравнению с человеческим интеллектом.

И, заданные задачи искусственный интеллект, решает на основе имитации мышления человека, т. е на основе установленных человеком алгоритмов, статистических методов, нейросетевой оптимизации и т. д. Когнитивные функции человека, как внимание, память, мышление, эмоции, чувства, воображение и пр. практически вряд ли ИИ будет использовать, как человек, так как речь идет о «функциональной способности» ИИ. Поэтому вопросу Джон Сёрл не устаёт доказывать невозможность отождествления психики (в том числе сознания) и алгоритмизированной компьютерной программы, подчёркивая содержательно-семантический характер первой и формально-синтаксический характер второй. Искусственный интеллект не заменяет человека, а усиливает его интеллектуальные возможности, открывая новые формы сотрудничества между человеком и машиной.

Статья 2 Закона дословно дублирует пункт 3 статьи 4 Конституции Республики Казахстан: «Международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан, имеют приоритет перед настоящим Законом. Порядок и условия действия на территории Республики Казахстан международных договоров, участницей которых является Республика Казахстан, определяются законодательством Республики Казахстан». Изложенное определение идентично прописано практически во всех законах страны. Между тем, Республика Казахстан, выражая свое согласие на обязательность международного договора путем присоединения или одобрения, как и в случае его ратификации, принимает на себя также определенные международные обязательства.

Согласно пункту 1 статьи 20 Закона РК «О международных договорах Республики Казахстан» – каждый действующий международный договор Республики Казахстан подлежит обязательному и добросовестному выполнению Республикой Казахстан.

Данный вопрос достаточно подробно изложен в научных публикациях в Казахстане, где основной смысл заключается в обязательном исполнении международно-правовых обязательств Казахстана независимо от формы выражения согласия на обязательность международного договора. В статье 26 (Pacta sunt servanda) Венской Конвенции о праве международных договоров прописано – каждый действующий договор обязателен для его участников и должен ими добросовестно выполняться.

Согласно общей теории права нормы права могут эффективно выполнять свои регулятивные функции тогда, когда его предписания толкуются и выполняются единообразно всеми субъектами права.

Учитывая тот факт, что оператор национальной платформы ИИ для обеспечения работы сервисов ИИ будет использовать международные стандарты и этические принципы, следовало бы включить дополнительно п.3 в статью 2 Закона РК «Об искусственном интеллекте» следующее положение: «При разработке и применении технологий искусственного интеллекта учитываются международные стандарты и этические принципы, признанные Республикой Ка-

захстан». И хотя стандарты и этические принципы не являются нормами права, тем не менее, их включение в положения Закона «Об искусственном интеллекте» создадут более благоприятные условия по эффективному применению системы ИИ для регулирования общественных отношений. Правовое регулирование искусственного интеллекта в Казахстане должно учитывать международные стандарты и этические принципы, чтобы обеспечить совместимость с глобальной цифровой экосистемой.

Статья 3 Закона определяет цели и задачи государственного регулирования общественных отношений в сфере ИИ.

Изложенная редакция статьи 3 обсуждаемого закона в целях и задачах не закрепляет один из важных аспектов, связанных с государственным регулированием общественных отношений в сфере ИИ – это ограничение влияния искусственного интеллекта на мышление человека.

Речь в данном случае идет об установлении ограничений от влияния искусственного интеллекта на формирующееся мышление человека, ведь стремительный рост возможностей ИИ реально несет угрозу по интеллектуальному развитию и прежде всего подрастающего поколения.

Причем в п.п.5 статьи 4 Закона (основные принципы государственного регулирования общественных отношений в сфере искусственного интеллекта) закрепленный принцип «приоритета благополучия человека, свободы воли в принятии им решений», как бы косвенно защищает познавательную способность человека от системы ИИ. В установленном принципе определение «свободы воли в принятии им решений» не может являться действенной, вследствие наличия слабой и неустоявшейся воли, и прежде всего среди молодежи Казахстана. Стремительный рост возможностей ИИ, когда обучающееся и работающее население Казахстана систематически будет использовать возможности ИИ, неизбежно может быть нанесен урон по интеллектуальному развитию, и прежде всего подрастающего поколения.

То же самое касается и положений статьи 9 комментируемого Закона (Приоритет благополучия человека, свободы воли в принятии им решений): «Человек, его права и свободы рассматриваются как наивысшая ценность в процессах создания и эксплуатация систем искусственного интеллекта. При эксплуатации систем искусственного интеллекта должны приниматься меры по сохранению автономии и свободы воли человека в принятии им решений».

Приведенная проблема актуальна для всего мирового сообщества. В частности, учитывая такую растущую угрозу со стороны ИИ для развития личности в странах Европейского Союза в законодательстве по искусственному интеллекту определено: «ограничение влияния искусственного интеллекта на мышление человека, в частности право человека по желанию отключать рекомендательные сервисы, развитие единого рынка законных, безопасных и заслуживающих доверия приложений искусственного интеллекта и др.». Но здесь также прослеживается приоритет воли человека, которая, однако, не всегда направлена на интересы развития личности и подвержена внешнему влиянию.

Помимо изменения диспозиции принципа «приоритета благополучия человека, свободы воли в принятии им решений» и статьи 9 Закона «Об искусственном интеллекте» в сторону усиления государственного регулирования и контроля в интересах развития личности потребуется внести изменения для обеспечения вышеобозначенной проблемы и в другие нормативные правовые акты Казахстана.

В статье 5 (законность) обязательства по соблюдению Конституции, настоящего закона и иных нормативных правовых актов со стороны субъектов отношений в сфере ИИ не охватывают международно-правовые обязательства Казахстана (ратифицированные и принятые на основе закона о присоединении), которые согласно статье 4 Конституции являются источником действующего права Республики Казахстан. Пункт 3 статьи 8 Закона: «Создание и эксплуатация системы искусственного интеллекта осуществляются с учетом энергоэффективности и стремления к снижению негативного воздействия на окружающую среду» по содержанию не вписывается под признаки принципа «Ответственность и подконтрольность», не определены критерии, к примеру, ответственности за нарушение экологических норм или соподчиненности к кому-либо, позволяющие считать их принципами. Более логичным решением обозначенного вопроса, явилось бы закрепление в статье 4 Закона дополнительного подпункта «12) сохранения окружающей среды», после слов – «Государ-

ственное регулирование общественных отношений в сфере искусственного интеллекта основывается на следующих принципах».

Глава 2 Закона определяет систему государственного управления в сфере искусственного интеллекта.

В частности, статья 12 Закона предусматривает компетенции Правительства, их немного, всего 3. В статье не предусматриваются функции контроля, отчетности и ответственности Правительства за реализацию политики ИИ. Понятно, что непосредственную ответственность будет нести профильное министерство, но тем не менее рекомендуется добавить полномочие по ежегодному докладу в Парламент об итогах реализации государственной политики в сфере ИИ.

Согласно пп 2) п.2 статьи 13 Закона – государственные органы в сфере ИИ должны предоставлять доступ оператору национальной платформы искусственного интеллекта к данным в соответствии с требованиями по управлению данными, утвержденными Правительством Республики Казахстан. При этом непонятно, о какой базе данных идет речь? В понятийном аппарате нет дефиниции, включаются ли в эти данные персональная информация населения?

В статье 14 предусмотрены полномочия оператора национальной платформы, в понятийном аппарате в статье 1 приводится понятие оператора. Нигде не указана форма юридического лица, это будет национальная компания или государственный орган. В целях исключения риска передачи полномочий оператора в частный сектор, необходимо прописать требования к организационно-правовой форме оператора.

При регулировании деятельности оператора необходимо добавить норму об ответственности оператора за нарушение требований законодательства о защите персональной информации.

Глава 3 Закона, посвящена правам и обязанностям субъектов отношений в сфере искусственного интеллекта. Эта глава важна тем, что устанавливает «баланс ответственности» между двумя основными группами участников:

- владельцы и разработчики ИИ (создают, управляют, обеспечивают безопасность);
- пользователи (используют ИИ).

Так, статья 15 определяя права и обязанности собственников и владельцев систем искусственного интеллекта, в то же время не устанавливает ответственность за вред, причинённый системой ИИ. Кроме того, не совсем ясно понятие «управление рисками систем ИИ», т.е. нет критериев оценки рисков, порядка контроля.

Аналогичным образом, в статье 16 права и обязанности пользователей систем ИИ не предусматривают ответственность пользователей за неправомерное использование ИИ.

Глава 4 Закона регулирует правовой режим, риски, прозрачность, авторские права и ответственность, связанные с системами ИИ. В целом, глава охватывает важные аспекты – риски, прозрачность, авторское право, ответственность. При этом, особо выделим п.п.1 п.3 статьи 17 – это строгий запрет по манипуляции сознания человека.

Глава 5 Закона вводит инфраструктуру для развития искусственного интеллекта в Казахстане: государственную национальную платформу (для разработки и тестирования ИИ),

и библиотеки данных (упорядоченные наборы данных для обучения моделей).

Главная цель – обеспечить безопасную, регулируемую и прозрачную среду для развития ИИ в стране.

Глава 6 Закона устанавливает общие нормы, связанные с поддержкой, международным сотрудничеством, ответственностью и вступлением закона в силу. В частности, формы и порядок государственной поддержки развития искусственного интеллекта; определяет, что поддержка осуществляется в соответствии с другими законами; уточняет, кто реализует меры поддержки: уполномоченный орган, другие государственные органы, национальные институты развития и организации; акцентирует внимание на приоритетных секторах экономики, куда должно быть направлено внедрение ИИ; порядок международного взаимодействия; ответственность за нарушения; дату вступления закона в силу.

Заключение

В результате проведенного анализа Закона РК «Об искусственном интеллекте» установлено, что в целях и задачах не закреплен один из важных аспектов, связанных с государственным регулированием общественных отношений в сфере ИИ – это ограничение влияния искусственного интеллекта на мышление человека.

Речь в данном случае идет об установлении ограничений от влияния искусственного интеллекта на формирующееся мышление человека, поскольку стремительный рост возможностей ИИ реально несет угрозу по интеллектуальному развитию и прежде всего подрастающего поколения.

В этой связи, в Казахстане необходимо принять организационные меры по повышению образованности населения страны по использованию системы ИИ. В противном случае – отсутствие контроля со стороны государства по влиянию ИИ на интеллектуальное развитие личности, может привести к стремительной деградации казахстанского общества.

Сегодня многие государственные служащие, как и работающее население не в полной мере осознают и не понимают современные высокие технологии, задействованные в глобальной коммуникационной системе. В противном случае – государство Казахстан может оказаться в таком состоянии, когда определенные финансовые группы, крупные корпорации и прежде всего из высокоразвитых стран мира, располагающие необходимыми финансовыми ресурсами и соответствующим квалифицированным персоналом, используя стремительно расширяющиеся возможности искусственного интеллекта – способны нанести разноплановый ущерб национальным интересам страны. Интеграция защиты национальных интересов и законодательного регулирования общественных отношений служит отражением сущности современного правового государства. В правовом государстве юридические нормы должны с исчерпывающей полнотой отражать потребности личности и общества, препятствовать возникновению негативных социальных явлений.

Приведенная проблема актуальна для всего мирового сообщества. В частности, учитывая такую растущую угрозу со стороны ИИ для развития личности в Казахстане необходимо принять дополнительные организационно-правовые меры по ограничению влияния искусственного интеллекта на мышление человека.

С этой целью в Казахстане следовало бы принять Национальную программу просвещения по искусственному интеллекту, чтобы создать осознанное, подготовленное общество, способное безопасно и эффективно взаимодействовать с технологиями ИИ.

Реализация программы по повышению образованности населения Казахстана должна проходить в форме:

- обучения и повышения квалификации;
- поддержки школ, средних и высших учебных заведений;
- подготовке госслужащих, юристов и управленцев к работе с ИИ;
- активного участия СМИ, социальных сетей в информационном просвещении населения;
- обязательных курсов для сотрудников министерств, акиматов, органов внутренних дел и т.д.;
- программы для сельских регионов;
- правового и этического просвещения;
- оценки эффективности и др. организационные мероприятия.

При таком подходе, когда будет обеспечен высокий уровень образованности и прежде всего работающего населения – намного эффективнее обеспечивать баланс между стимулированием развития ИИ и контролем за его рисками.

И прежде всего:

- строгий запрет по манипуляции сознания человека. Например, ИИ не должен использоваться для навязывания политических взглядов, каких-либо течений, деструктивных направлений;
- строгий режим ответственности при нарушении установленных норм – со стороны разработчика программы, пользователя, соответствующих уполномоченных органов;
- строгой регламентации отношений в вопросах медицины (и где ключевые решения ИИ не должен применять без согласия человека);
- защиты персональных данных, для исключения бесконтрольной передачи личной информации кому-либо и т.д.;
- и что особенно важно, в интересах социальных прав человека, предусмотреть вопросы по переподготовке профессий, которые будут замещены функциями ИИ. И несмотря на явные преимущества искусственного интеллекта, его применение может повлиять на рынок труда, изменяя роль специалистов в юридической сфере.

То есть, законодатель должен найти баланс интересов – защитить общество и одновременно не создать препятствия по развитию возможностей ИИ, т.е. придерживаться принципа сбалансированного приоритета, о чем в свое время уместно подчеркивал академик Салык Зиманов.

Однозначно, необходимо установить в формирующуюся систему ИИ – ограничения, и прежде всего законодательные, хотя для эффективности, неизбежно потребуются и технические и социальные ограничения.

Использование ИИ необходимо для развития общества. Искусственный интеллект становится ключевым фактором цифровой трансформации общества и экономики, оказывая влияние на производительность труда, образование, здравоохранение и государственное управление.

Приняв закон «Об искусственном интеллекте», страна может реально включиться в глобальную систему цифрового регулирования, сделать свои условия предсказуемыми для инвесторов и технологий. И главное – это обеспечить развитие искусственного интеллекта и стимулирование его внедрения в различных областях для улучшений качества жизни человека и повышения эффективности экономики (статья 3 Закона «Об искусственном интеллекте»).

Научная статья подготовлена в рамках реализации программно-целевого финансирования «BR27101389 Внедрение инструментов искусственного интеллекта в законотворческий процесс Республики Казахстан для оптимизации и повышения эффективности, прозрачности законодательства», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Литература

Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана// www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana

Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года № 592//https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592.

LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). “Deep Learning”. Nature, 521(7553), 436–444.

Джон Сёрл: Сознание, мозг и наука// https://gtmarket.ru/library/basis/6662

Pichai, S. (2020). “AI and the Future of Humanity.” Time Magazine Interview, December 2020.

Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.)// atke.kz/storage/app/media/Documents/Zakon.baza/konstituciyaru.pdfриск

Салимгерей А.А Актуальные проблемы международного права Республики Казахстан и вопросы взаимодействия с международно-правовой наукой. // Вестник института законодательства. №2, 2017 (47).

Закон РК от 30 мая 2005 года «О международных договорах Республики Казахстан»// О международных договорах Республики Казахстан – ИПС «Әділет»

Салимгерей А.А. Международные обязательства Республики Казахстан в контексте Концепции правовой политики Казахстана до 2020 года//Казахстанский Ежегодник международного права:2010. Выпуск 5.-Алматы. 2011.-200с. С.188

О присоединении Республики Казахстан к Венской конвенции о праве международных договоров 1969//Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 31 марта 1993 года// О присоединении Республики Казахстан к Венской конвенции о праве международных договоров 1969 года – ИПС «Әділет»

OECD. (2019). OECD Principles on Artificial Intelligence. OECD Legal Instruments.

Концепция развития искусственного интеллекта на 2024 – 2029 годы// https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592

Методологические основы обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан:системный подход:монография/Под общ. Ред. В.В.Мамонова. -Алматы:Академия КНБ Республики Казахстан, 2020. -128с.109С.

А.Б. Мұхамеджан, Д.А. Турсынкулова, А.А. Касымжанова, А.С. Ибраева, У.А. Ахатов//. Роль искусственного интеллекта в совершенствовании правотворчества: перспективы внедрения в правотворческий процесс республики казахстан на основе зарубежного опыта //Вестник КазНУ Том 113 № 1 (2025): Вестник КазНУ. Серия Юридическая.

References

Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana. Konstruktivnyy obshchestvennyy dialog – osnova stabil’nosti i procvetaniya Kazahstana [Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan. Constructive public dialogue – the basis of stability and prosperity of Kazakhstan] // www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana[1]

Ob utverzhdenii kontseptsii razvitiya iskusstvennogo intellekta na 2024–2029 gody. Postanovlenie Pravitel’stva Respubliki Kazahstan ot 24 iyulya 2024 goda № 592 [On the approval of the Concept for the development of artificial intelligence for 2024–2029. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 24, 2024 No. 592] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592

LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). “Deep Learning”. Nature, 521(7553), 436–444.

Dzhon Syrl: Soznanie, mozg i nauka [John Searle: Consciousness, brain and science] // https://gtmarket.ru/library/basis/6662

Pichai, S. (2020). “AI and the Future of Humanity.” Time Magazine Interview, December 2020.

Konstitutsiya Respubliki Kazahstan (prinyata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda) (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 19.09.2022 g.) [Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted by republican referendum on August 30, 1995) (with amendments and additions as of September 19, 2022)] // atke.kz/storage/app/media/Documents/Zakon. baza/konstituciyaru.pdf

Salimgerey A.A. Aktual’nye problemy mezhdunarodnogo prava Respubliki Kazahstan i voprosy vzaimodeystviya s mezhdunarodno-pravovoy naukoy [Actual problems of international law of the Republic of Kazakhstan and issues of interaction with international law science] // Vestnik instituta zakonodatel’stva. №2, 2017 (47).

Zakon RK ot 30 maya 2005 goda «O mezhdunarodnyh dogovorah Respubliki Kazahstan» [Law of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2005 “On international treaties of the Republic of Kazakhstan”] // adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592

Salimgerey A.A. Mezhdunarodnye obyazatel’stva Respubliki Kazahstan v kontekste kontseptsii pravovoy politiki Kazahstana do 2020 goda [International obligations of the Republic of Kazakhstan in the context of the Concept of legal policy of Kazakhstan until 2020] // Kazahstanskiy Ezhegodnik mezhdunarodnogo prava: 2010. Vypusk 5.-Almaty. 2011.-200s. S.188

prisoyedinenii Respubliki Kazahstan k Venskoy konventsii o prave mezhdunarodnyh dogovorov 1969 [On the accession of the Republic of Kazakhstan to the Vienna Convention on the Law of Treaties 1969] // Postanovlenie Verhovnogo Soveta Respubliki Kazahstan ot 31 marta 1993 goda // adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592

OECD. (2019). OECD Principles on Artificial Intelligence. OECD Legal Instruments. Kontseptsia razvitiya iskusstvennogo intellekta na 2024 – 2029 gody [Concept for the development of artificial intelligence for 2024 – 2029] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592

Metodologicheskie osnovy obespecheniya natsional’noy bezopasnosti Respubliki Kazahstan: sistemyy podhod: monografiya / Pod obsh. Red. V.V. Mamonova. -Almaty: Akademiya KNB Respubliki Kazahstan, 2020. -128s.109S. [Methodological foundations of ensuring national security of the Republic of Kazakhstan: systemic approach: monograph / Ed. V.V. Mamonov. -Almaty: Academy of KNB of the Republic of Kazakhstan, 2020. -128 p.109.]

Muhamedzhan A.B., Tursynkulova D.A., Kasymzhanova A.A., Ibraeva A.S., Akhatov U.A. Rol’ iskusstvennogo intellekta v sovershenstvovanii pravotvorchestva: perspektivy vnedreniya v pravotvorcheskii protsess respubliki Kazahstan na osnove zarubezhnogo opyta [The role of artificial intelligence in improving lawmaking: prospects for implementation in the lawmaking process of the Republic of Kazakhstan based on foreign experience] // Vestnik KazNU Tom 113 № 1 (2025): Vestnik KazNU. Seriya Yuridicheskaya

Сведения об авторах:

Салимгерей Арон Амонжолович – кандидат юридических наук, директор Института государства и права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: aronsalimgerej@gmail.com).

Дуйсенов Еркин Эрманович – доктор юридических наук, профессор кафедры таможенного, финансового и экологического права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: Erkin.Duisenov@kaznu.edu.kz).

Байдаулетова Алия Иманалиевна – кандидат медицинских наук, сомнолог, невролог, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: baidaulet123@gmail.com).

Жұмадилова Назерке Серікжанқызы (автор-корреспондент) – PhD докторант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz).

Авторлар туралы мәлімет:

Салимгерей Арон Амонжолович – заң ғылымдарының кандидаты, директор Мемлекет және құқық институтының директоры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aronsalimgerej@gmail.com).

Дуйсенов Еркин Эрманович – заң ғылымдарының докторы, кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының профессоры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Erkin.Duisenov@kaznu.edu.kz).

Байдаулетова Әлия Иманалиевна – медицина ғылымдарының кандидаты, сомнолог, невропатолог, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы, e-mail: baidaulet123@gmail.com).

Жұмадилова Назерке Серікжанқызы (автор-корреспондент) – қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының PhD докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz).

Information about authors:

Salimgerei Aron – Candidate of Law, Director of the Institute of State and Law, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: aronsalimgerej@gmail.com).

Duysenov Erkin – Doctor of Law, Professor of the Department of Customs, Financial and Environmental Law, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: Erkin.Duisenov@kaznu.edu.kz).

Baidauletova Aliya Imanalievna – Candidate of Medical Sciences, somnologist, neurologist, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: baidaulet123@gmail.com).

Zhumadilova Nazerke (corresponding author) – Doctoral Student (PhD) of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty c.; e-mail: nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz).

Поступило: 3 августа 2025 г.
Принято: 10 сентября 2025 г.

IRSTI 10.55.21 https://doi.org/10.26577/JAPJ202511536

I.S. Nessipbayeva[1], A.I. Rzabay[2*], O.Zh. Nessipbayev[3]

[1]International Taraz Innovation Institute named after Sherkhan Murtaza, Taraz, Kazakhstan
[2]Taraz Regional University named after M. H. Dulati, Taraz, Kazakhstan
[3]Southern Region military prosecutor's office, Taraz, Kazakhstan
*e-mail: toty_r@mail.ru

SOME ISSUES OF LEGAL PROTECTION OF OBJECTS OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kazakhstan is a country rich in historical heritage, cultural values, traditions and customs.

Since the formation of the Republic of Kazakhstan as a sovereign state, the issue of preserving the historical and cultural heritage of the country has become one of the main tasks of the state. A number of state programs aimed at ensuring the preservation of historical and cultural heritage have been adopted in the country. For example, the state program «cultural heritage» is a set of measures that form a whole system for the discovery of new historical and cultural monuments, restoration and reconstruction of important historical and cultural objects, and the study of the country's cultural heritage. Within the framework of the program, a large-scale inventory of domestic historical and cultural monuments was carried out, as a result of which state lists of 218 national monuments and 11,277 local monuments of culture were approved. The UNESCO World Heritage list includes the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi and petroglyphs of the Tamgaly archaeological landscape, as well as the Natural Heritage Site «Saryarka-steppes and lakes of Northern Kazakhstan».

The norms of law regulating land for historical and cultural purposes regulate the relations of Use and protection of land for historical and cultural purposes as a natural resource in the Republic of Kazakhstan, the rational rational use of land, the exercise of the rights and legitimate interests of subjects of land relations.

The purpose of the study is to identify the legal aspects of official recognition, rational use and protection of objects of historical and cultural heritage.

In the article, the authors try to reflect their distinctive features in the official recognition of objects of historical and cultural heritage. According to the authors, firstly, objects of historical and cultural heritage first of all, these are real estate objects, because these objects are inextricably linked with the land and it is impossible for them to function without the use of land.Secondly, there is a history of the formation and development of objects of historical and cultural heritage. Thirdly, objects of historical and cultural heritage are not only real estate objects, but also objects of value from the point of view of history, archeology, architecture, urban planning, art, science and Ethnology, anthropology, culture.

The authors also consider the features of cultural heritage and cultural values, the specifics of attributing documents of the national archival fund of the Republic of Kazakhstan to objects of historical and cultural heritage.

According to the legislation of the Republic of Kazakhstan, objects of historical and cultural heritage are considered as real estate complexes. But the land plot is not included in its composition. In this regard, the authors believe that the content of these objects should include land plots located in the composition of real estate, which include objects of historical and cultural heritage.

Keywords: historical and cultural heritage, cultural monuments, objects of historical and cultural heritage, cultural value.

И.С. Несипбаева[1], А.И. Рзабай[2*], О.Ж. Несипбаев[3]

[1]Шерхан Мұртаза атындағы Тараз инновациялық институты, Тараз, Қазақстан
[2]М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан
3Оңтүстік аймағы әскери прокуратурасы, Тараз, Қазақстан
*e-mail: toty_r@mail.ru

Қазақстан Республикасында тарихи-мәдени мұра объектілерін құқықтық қорғаудың кейбір мәселелері

Қазақстан – тарихи мұраларға, мәдени құндылықтарға, салт-дәстүрге бай мемлекет.

Қазақстан Республикасы егемен мемлекет ретінде қалыптасқан кезден бастап елдің тарихи-мәдени мұрасын сақтау мәселесі мемлекеттің басты міндеттерінің біріне айналды. Елімізде тарихи-мәдени мұраның сақталуын қамтамасыз етуге бағытталған бірқатар мемлекеттік

 © 2025 Al-Farabi Kazakh National University

ламалар қабылданды. Мысалы, «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы жаңа тарих және мәдениет ескерткіштерін ашу, маңызды тарихи-мәдени объектілерді реставрациялау және қайта жаңарту, елдің мәдени мұрасын зерделеудің тұтас жүйесін құрайтын іс-шаралар кешені болып табылады. Бағдарлама аясында отандық тарих және мәдениет ескерткіштеріне ауқымды түгендеу жүргізіліп, нәтижесінде республикалық 218 ескерткіштің және жергілікті 11 277 маңызы бар мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімдері бекітілді. ЮНЕСКО Дүниежүзілік мұрасының тізіміне Қожа Ахмет Яссауи кесенесі және Тамғалы археологиялық ландшафтының петроглифтері, сондай-ақ «Сарыарқа – Солтүстік Қазақстанның далалары мен көлдері» табиғи мұра объектісі енгізілді.

Тарихи-мәдени мақсаттағы жерлерді реттейтін құқық нормалары Қазақстан Республикасындағы тарихи-мәдени мақсаттағы жерлерді табиғи ресурс ретінде пайдалану мен қорғау, ол жерді ұтымды ұтымды пайдалану, жер қатынастары субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін жүзеге асыру қатынастарын реттейді.

Зерттеудің мақсаты – тарихи-мәдени мұра объектілерін ресми танудың, ұтымды пайдалану мен оларды қорғаудың құқықтық аспектілерін анықтау болып табылады.

Мақалада авторлар тарихи-мәдени мұра объектілерін ресми тануда олардың айрықша белгілерін көрсетуге тырысады. Авторлардың пікірінше, біріншіден, тарихи-мәдени мұра объектілері біріншіден, бұл жылжымайтын мүлік объектілері, себебі бұл объектілер жермен тығыз байланысты және олардың жерді пайдаланбай жұмыс істеуі мүмкін емес. Екіншіден, тарихи-мәдени мұра объектілерінің қалыптасуы мен дамуының тарихы бар. Үшіншіден, тарихи-мәдени мұра объектілер жылжымайтын мүлік объектілері ғана емес, сондай-ақ тарих, археология, сәулет, қала құрылысы, өнер, ғылым және этнология, антропология, мәдениет тұрғысынан құндылығы бар объектілер.

Сондай-ақ авторлар мәдени мұра мен мәдени құндылықтардың ерекшеліктерін, Қазақстан Республикасы Ұлттық мұрағат қорының құжаттарын тарихи-мәдени мұрасы объектілеріне жатқызу ерекшеліктерін қарастырады.

ҚР заңнамасына сәйкес тарихи-мәдени мұра объектілері жылжымайтын мүлік кешені ретінде қарастырылған. Бірақ оның құрамына жер учаскесі енгізілмеген. Осыған байланысты, авторлар аталған объектілердің мазмұнына тарихи-мәдени мұра объектілерін қамтитын жылжымайтын мүлік құрамына орналасқан жер учаскесілерін енгізілуі тиіс деп пайымдайды.

Түйін сөздер: тарихи-мәдени мұра, мәдениет ескерткіштері, тарихи-мәдени мұра объектілері, мәдени құндылық.

И.С. Несипбаева[1], А.И. Рзабай[2], О.Ж. Несипбаев[3]

[1]Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы, Тараз, Казахстан
[2]Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан
[3]Военная прокуратура Южного региона, Тараз, Казахстан
*e-mail: toty_r@mail.ru

Некоторые вопросы правовой охраны объектов историко-культурного наследия в Республике Казахстан

Казахстан – страна, богатая историческим наследием, культурными ценностями, традициями.

С момента становления Республики Казахстан как суверенного государства вопрос сохранения историко-культурного наследия страны стал одной из главных задач государства. В стране принят ряд государственных программ, направленных на обеспечение сохранности историко-культурного наследия. Например, государственная программа «Культурное наследие» представляет собой комплекс мероприятий, составляющих целостную систему изучения культурного наследия страны, реставрации и реконструкции значимых историко-культурных объектов, открытия новых памятников истории и культуры. В рамках программы проведена масштабная инвентаризация памятников отечественной истории и культуры, в результате которой утверждены государственные списки 218 памятников республиканского значения и 11 277 памятников культуры местного значения. В список всемирного наследия ЮНЕСКО включены мавзолей Ходжи Ахмеда Яссауи и петроглифы археологического ландшафта Тамгалы, а также объект природного наследия «Сарыарка-степи и озера Северного Казахстана».

Нормы права, регулирующие земли историко-культурного назначения, регулируют отношения использования и охраны земель историко-культурного назначения в Республике Казахстан в качестве природного ресурса, рационального рационального использования земель, осуществления прав и законных интересов субъектов земельных отношений.

Целью исследования является выявление правовых аспектов официального признания, рационального использования и охраны объектов историко-культурного наследия.

В статье авторы пытаются выделить их отличительные черты в официальном признании объектов историко-культурного наследия. По мнению авторов, во-первых, объекты историко-культурного наследия во-первых, это объекты недвижимости, поскольку эти объекты тесно связаны с Землей и не могут функционировать без землепользования. Во-вторых, есть история становления и развития объектов историко-культурного наследия. В-третьих, объекты историко-культурного наследия – это не только объекты недвижимости, но и объекты, имеющие ценность с точки зрения истории, археологии, архитектуры, градостроительства, искусства, науки и этнологии, антропологии, культуры.

Авторы также рассматривают особенности культурного наследия и культурных ценностей, особенности отнесения документов Национального архивного фонда Республики Казахстан к объектам историко-культурного наследия.

В соответствии с законодательством РК объекты историко-культурного наследия рассматриваются как комплекс недвижимости. Но, в его состав земельный участок не включен. В этой связи авторы полагают, что в содержание указанных объектов должны быть включены земельные участки, расположенные в составе недвижимого имущества, включающего объекты историко-культурного наследия.

Ключевые слова: историко-культурное наследие, памятники культуры, объекты историко-культурного наследия, культурная ценность.

Introduction

In the quarter century since Kazakhstan gained sovereignty, the rapid course of technological and social modernization processes and intensive development of land for industrial and economic purposes have become widespread. This, in turn, led to the destruction of historical and cultural monuments of various significance and the destruction of the cultural landscape in which they are located. Cultural heritage is divided into material and non-material. Historical cultural heritage includes monuments and exhibits, and non-historical heritage includes Epic Heritage, National Music, aitys, Kui, oratory, folklore, traditions, crafts, National Games, mythology and much more.

In order to ensure the preservation of historical and cultural heritage, a number of state programs have been implemented in the country. For example, during the implementation of the state program «cultural heritage» a set of measures was implemented, the result of which was the discovery of new historical and Cultural Monuments, Conservation, Restoration and reconstruction of important historical and cultural objects, the creation of a base for a holistic system for studying the country's cultural heritage (https://adilet.zan.kz/).

A large-scale inventory of monuments of domestic history and culture was carried out, state lists of historical and cultural monuments of national (218 monuments) and local (11,277) significance were approved. The UNESCO World Heritage list includes cultural monuments-the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi and petroglyphs of the Tamgaly archaeological landscape, as well as the Natural Heritage Site «Saryarka – steppes and lakes of Northern Kazakhstan». Eight Kazakhstani objects on the Semipalatinsk section of the Silk Road: Talgar, Koi-lyk, Karamergen, Aktobe «Stepninskoye», Orken, Kulan, Kostobe, the archaeological complex «Akyrtas» were included in the UNESCO World Heritage List as part of the serial transnational nomination «Silk Road: Chang'an-Tien Shan Corridor route network» (https://adilet.zan.kz/).

As can be seen from the foregoing, our state pays special attention to the legal aspects of the identification, official recognition, rational use and protection of objects of historical and cultural heritage, which are closely related to the use of land. Article 37 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan establishes the obligation of citizens of the country to take care of the preservation of historical and cultural heritage, to preserve historical and cultural monuments (https://online.zakon.kz/).

The Land Code of the Republic of Kazakhstan regulates the procedure, conditions and features of the provision, protection and use of historical and cultural lands, with the assignment of them to the composition of certain categories of lands belonging to specially protected areas and Recreational Lands. The legislator directly indicates that these lands include land plots on which objects of historical and cultural heritage are located, including monuments of history and culture (https://adilet.zan.kz/).

The specificity of historical and cultural lands is due to their legal regime, since the legal regime of the land plot and the object of cultural heritage located on it are united. Issues of legal protection and use of objects of historical and cultural heritage in Kazakhstan are provided by a special law «on the protection and use of objects of historical and cultural heritage» (https://adilet.zan.kz/). According to

this law, these are real estate objects associated with works of painting, sculpture, applied art, science and technology and other objects of material culture, which arose as a result of historical events that are of value from the point of view of history, architectural archeology, urban planning, art, science and technology, aesthetics, Ethnology or anthropology, social culture. The following features of objects of historical and cultural heritage can be distinguished.

First of all, these are real estate objects, that is, they are inextricably linked with the land and it is impossible for them to work without the use of land.

Secondly, they have a historical nature of their origin, that is, their origin has its own history of formation and development. The next moment is that these are not just real estate objects of historical origin, but objects of value from the point of view of history, archeology, architecture, urban planning, art, science and technology, aesthetics, Ethnology or anthropology, social culture (Auganbay 2025: 26).

Research methodology

In the process of writing a scientific study, general scientific and strict legal methods were used, including methods of analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction, generalization.

Results and discussions

The concept of" cultural heritage object «(«monument of history and culture») has already become the subject of research in scientific research. In defining the concept of object of cultural heritage», scientists in the field of jurisprudence conducted deep research (Сергеев 2000: 18), as well as scientists of philosophy, cultural studies and historians, for their part, expressed scientific interest (Дьячков 1987: 52).

«Cultural heritage differs from cultural values in that the former always has the property of being old; from the point of view of a temporary (diachronic) dimension, we can talk about general (cultural values) and personal (cultural heritage) relations. These concepts can be coordinated in such a way that some cultural value does not belong to the cultural heritage, but everything that belongs to the cultural heritage is a cultural value. The concept of cultural value «has a broader character than the concept of object of cultural heritage» (monument of history and culture), since it covers both the framework of objects that have the status of monuments and are subject to state registration and registration under the legislation of a number of countries, as well as objects that do not yet have such status (Богуславский 2005: 31.). In modern legal literature, objects of cultural heritage are presented as a kind of cultural property (a set of immovable cultural property created by a person or previously purposefully influenced by him), which is under the protection of the state in the manner prescribed by law (Александрова 2015: 14.).

Responsibility for the identification and accounting of objects of historical and cultural heritage, carried out by conducting research works, is assigned to local executive bodies. Based on the results of the complex of research works, objects of historical and cultural heritage are included in the list of preliminary records and are subject to the same protection as monuments of history and culture until the status of a monument of history and culture is recognized. The recognition of objects of historical and cultural heritage as monuments of history and culture is approved by their approval in the state list of historical and cultural monuments of international, national and local significance, subject to mandatory official publication. Monuments of archeology from the moment of their detection acquire the status of monuments of history and culture.

Issues of legal protection and use of objects of historical and cultural heritage in Kazakhstan are provided for by a special law «on the protection and use of objects of historical and cultural heritage» (https://adilet.zan.kz/). According to the law in question, these are objects of painting, sculpture, applied art, science and technology and other material culture that represent value from the point of view of historical events resulting from history, archeology, architecture, urban planning, art, science and technology, aesthetics, Ethnology or anthropology, social culture objects of real estate. This definition allows us to determine the following characteristics of objects of historical and cultural heritage.

First of all, these are real estate objects, that is, they are inextricably linked with the land, and it is impossible to imagine their functioning without the use of land.

Secondly, their origin has a historical character, that is, the origin has its own history of formation and development. The next point is that these are not only historically occurring real estate objects, but also have value from the point of view of history, archeology, architecture, urban planning, art, science and technology, aesthetics, Ethnology or anthropology, social culture.

The concept of cultural heritage object («historical and cultural monument») has repeatedly become

the object of scientific research. The definition of this term was resorted to by the authors of works in the field of jurisprudence.

«Cultural heritage differs from cultural values in that the former always has the property of the ancient; we can talk about the relationship between common (cultural values) and personal (cultural heritage) in terms of a temporal (diachronic) dimension. These concepts can be interconnected in such a way that not every cultural value can relate to cultural heritage, but everything that belongs to cultural heritage is a cultural value. The concept of «cultural value» has a broader character than the concept of «object of cultural heritage»(monument of history and culture), since it covers both the circle of objects that have the status of monuments and are subject to state registration and registration under the legislation of a number of countries, as well as objects that do not yet have such status. In modern legal literature, objects of cultural heritage are presented as a kind of cultural property (a set of immovable cultural property created by a person or previously subjected to his targeted influence), which is protected by the state in the manner prescribed by law (Александрова 2015 : 14.).

According to our legislation, in order to recognize objects of historical and cultural heritage as monuments of history and culture, procedures for its recognition are required. The procedure for the identification, accounting, transfer and deprivation of status of historical and cultural monuments is regulated by the regulation «on approval of the rules for the identification, accounting, transfer and deprivation of status of historical and cultural monuments» (https://adilet.zan.kz/).

Responsibility for the identification and accounting of objects of historical and cultural heritage, carried out by conducting research works, is assigned to local executive bodies. Objects of historical and cultural heritage are included in the list of preliminary registration based on the results of a complex of research works and are subject to protection on an equal basis with monuments of history and culture until the status of a monument of history and culture is recognized. monuments. Recognition of objects of historical and cultural heritage as monuments of history and culture is ensured by their approval in the state list of historical and cultural monuments of international, national and local significance, subject to mandatory official publication. From the moment of its discovery, archaeological sites acquire the status of monuments of history and culture.

In order to ensure the protection of historical and Cultural Monuments, Protection Zones, Development regulation zones and protected natural landscape zones are established on the lands of historical and cultural purposes. The boundaries of the protection zones of objects of historical and cultural heritage, development regulation zones and protected natural landscape zones are approved by local representative bodies of Regions, Cities of Republican significance, the capital on the recommendation of the relevant local executive bodies.

Objects of historical and cultural heritage-immovable objects of interest from the point of view of history, archeology, architecture, urban planning, art, science, technology, aesthetics, Ethnology, anthropology, social culture, formed as a result of historical processes and events associated with them, including works of fine, sculpture, applied art, science, technology and other objects of Material Culture.

It should be based on the requirements for the preservation of historical and cultural monuments and territories and objects recognized as protected landscape objects. The recognition of objects of historical and cultural heritage as monuments of history and culture is confirmed by their approval in the state list of historical and cultural monuments of international, national and local significance, subject to mandatory official publication. At the same time, it should be borne in mind that monuments of archeology, in accordance with the provisions of Article 5 of the law «on the protection and use of objects of historical and cultural heritage», acquire the status of monuments of history and culture from the moment of their detection (https://adilet.zan.kz/).

The identified objects of historical and cultural heritage are included in the list of special records and are subject to the same protection as historical and cultural monuments until a final decision is made on their status.

Deprivation of a monument of history and culture of its status and exclusion from the state list of monuments of history and culture is allowed only in case of complete physical loss and (or) loss of historical and cultural significance by the decision of the Government of the Republic of Kazakhstan. Approved by a special commission of the authorized body on the basis of the conclusion of a historical and cultural examination on the recommendation of the authorized body of the Republic of Kazakhstan, local executive bodies of Regions (Cities of Republican significance, the capital).

The norms of law regulating lands of historical and cultural purpose regulate relations arising in connection with the use and protection of Lands of historical and cultural purpose in the Republic of

Kazakhstan as a natural resource, from the purpose of organizing the rational use of land as a means and condition of production, as well as the improvement and rational use of fertile soil, the implementation of the rights and legitimate interests of subjects of land relations (Шуланбекова 2018 : 95).

The protection of historical and cultural heritage, the creation of legal guarantees for the preservation of the historical heritage of the Kazakh people and ethnic diasporas is one of the main principles of the state policy of the Republic of Kazakhstan in the field of culture.

According to Article 3 of the law «on culture», the preservation and development of the cultural heritage of the people of Kazakhstan is one of the basic principles of state policy (https://adilet.zan.kz/). The restriction of this right can only be established by a special regime of objects of national cultural heritage.

Monuments of history and culture (objects of cultural heritage) in the Republic of Kazakhstan are subject to mandatory protection and storage in accordance with the procedure provided for by the law «on protection and use of objects of historical and cultural heritage», have a special legal regime of use.

The special regime of objects of national cultural heritage is Measures for the preservation, maintenance, restoration, protection and use of objects of state cultural and cultural heritage in accordance with Article 34 of the law "on culture" (https://adilet.zan.kz/).

This mode is reflected as follows.

First, it is impossible to disassemble collections or collections of objects that have a special artistic or historical interest in a complex way.

It is not allowed to destroy, transfer, modify, transform or restore objects of national and cultural heritage included in the state register without a special permit issued by the authorized body for each specific object on the basis of a recommendation of an expert commission created by it.

Secondly, it is not allowed to use objects of national and cultural heritage in any way that does not correspond to their historical, artistic and religious purpose. Objects belonging to religious and cult organizations and objects of national and cultural heritage can be used taking into account their cult purpose.

Thirdly, the special regime of objects of national and cultural heritage does not apply to objects of copyright and related rights. In accordance with Article 6 of the law «on copyright and related rights», copyright applies to works of science, literature and art that are the result of creative labor, regardless of the purpose, content and significance, as well as the method and form of transmission. And in Article 36, related rights apply to performances, performances, Phonograms, broadcasts of terrestrial and cable broadcasting organizations, regardless of their purpose, content and quality, as well as the method and form of delivery (https://adilet.zan.kz/).

Fourth, the priority right to use architectural monuments belongs to cultural institutions.

Fifth, the tasks of proper maintenance and preservation of the state of objects of national and cultural heritage are assigned to their users or owners. Failure to comply with this obligation entails the seizure of the transferred right in court on a compensatory basis. In the absence of material or other opportunities for the maintenance of objects of national and cultural heritage by owners or users, the state bears the costs.

The implementation of the rights of the owner of the object of national cultural good is carried out under the control and in accordance with the procedure established by the law of the Republic of Kazakhstan, providing for the priority right of ownership of objects of national cultural good of the Republic of Kazakhstan in the event of their sale.

Sixth, objects of national and cultural property owned by the state are not subject to alienation.

Seventh, individuals and legal entities are liable for intentional destruction, destruction or damage to objects and objects of national and cultural heritage in accordance with the procedure established by the laws of the Republic of Kazakhstan (https://adilet.zan.kz/).

In accordance with paragraph 10 of the order of the Minister of Culture and sports of the Republic of Kazakhstan dated May 13, 2016 No. 129 «on approval of the rules for the formation and maintenance of the museum fund of the Republic of Kazakhstan», the maintenance of the museum fund is provided as follows. Let us consider the features of attributing documents of the national archival fund of the Republic of Kazakhstan to objects of historical and cultural heritage of the Republic of Kazakhstan.

The direct means of determining the historical and cultural heritage are the criteria that determine the special historical and cultural value of the document.

These criteria are close to groups of criteria for identifying particularly valuable cases and verifying the value of documents, since the attribution of

documents to the historical and cultural heritage is actually an examination of the value of documents at a higher level.

These are the criteria:

- time, place, historical conditions for the creation of documents;
- importance of founders and authorship of documents;
- authenticity of documents, legal force;
- the value of information in documents;
- availability of artistic and paleographic features of documents.

The criteria are usually used comprehensively.

The objects of the historical and cultural heritage of the Republic of Kazakhstan may include: firstly, documents of outstanding persons created by them (manuscripts, letters, etc.); secondly, documents signed by outstanding persons in accordance with their state, public and scientific positions; thirdly, resolutions, notes of outstanding persons, documents with other signs and information of historical value.

In practice, this criterion is used when determining documents of historical and cultural significance, first of all, taking into account the importance of the fund-the educator and his correspondents and the collections collected by him in private collections.

The criterion of authenticity and legal force of documents implies the attribution of original documents to the objects of historical and cultural heritage of the Republic of Kazakhstan. In the absence of originals of documents, taking into account their significance, you can attribute their preserved copies.

The criterion of artistic, paleographic features of documents applies mainly to documents of early historical periods and documents of personal origin. At the same time, it is necessary to take into account the presence of unique seals, artistic decorations, various letters, contracts, diplomas, as well as features in their manufacture and decoration.

The monument of history and Culture, located in private ownership, is not only an object of tourist attention. The presence of a cultural heritage object automatically entails a number of responsibilities (specified in the legislation of the Republic of Kazakhstan), as well as issues that are assigned to the owner responsible for solving.

Some of the main problems are, firstly, the search for funds necessary for the maintenance, restoration of facilities, for the solution of which it is necessary to attract other third-party sources of financing from the state, and secondly, the need to organically integrate the facility into the economic life of the city. Currently, four ways to solve this problem are widespread in the world:

1. the privatization of the monument and the imposition of obligations on private owners are often applied to this approach in the absence of budgetary funds for the restoration of an object that has not been used for a long time and is in the process of self-destruction;

2.representation of the heritage object as a subject of entrepreneurial activity related to the reconstruction of real estate, its creation, modification of the object in accordance with the standards of the real estate market (comfort, functionality, etc.) ;

3. Use of the object as a base for the creation of tourist products and brands;

4.selling the “aura” of heritage, in particular, increasing the cost and prestige of housing in the “historical” area of the city (Синицин 2013 :47).

An object of cultural heritage is an important component for creating a «tourist brand» of a city or region, a mechanism that supports the self – expression of the territory. The cultural and historical heritage has been formed for a long time and reflects the mental characteristics of the population, and it also has a special Capital, which is understandable and attractive for both residents of the city and tourists.

Cultural and historical heritage is an invaluable and irreplaceable asset not only of every people of the world, but of all mankind. The loss of any part of it as a result of destruction or fracture is tantamount to mediating the heritage of all peoples of the world. Due to their advantages, some objects of this heritage can be recognized as having outstanding World value.

In order to ensure as much as possible the identification, protection, preservation and popularization of objects that make up the irreplaceable heritage of mankind, UNESCO member states adopted the World Heritage Convention for the protection of global cultural and historical heritage in 1972. Our country is a full member of this convention.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan guarantees the right of every citizen to participate in cultural life and use cultural institutions, access to historical and cultural heritage. In addition, the Constitution obliges citizens to preserve this heritage and protect its monuments. In principle, the state and legal protection of historical and cultural heritage has an interesting and educational history (https://online.zakon.kz/).

Conclusion

In conclusion, the historical and cultural heritage of Kazakhstan is an integral part of the universal culture, an effective mechanism for the formation and development of human intelligence, ethnic society, and the most important repository of historical memory.

The legal essence of determining the object of protection of cultural heritage in order to establish the legal regime of Lands of historical and cultural significance is as follows: it is based on determining the subject of protection of the object of cultural heritage, the type and limits of use. the object of cultural heritage is established, and since the land plot is historically and functionally related to the cultural object heritage and is its component, respectively, the type and limits of use of the land plot occupied by such an object are established. According to the legislation of the Republic of Kazakhstan, objects of historical and cultural heritage are considered as real estate complexes. But the land plot is not included in its composition. In this regard, the content of these objects should include land plots located in the composition of real estate, which include objects of historical and cultural heritage.

Литература

Указ Президента Республики Казахстан. О Государственной программе «Культурное наследие» на 2004-2006 годы от 13 января 2004 года N 1277(утратил силу) \\ https://adilet.zan.kz/rus/docs/U040001277_.

Правительство Республики Казахстан. О проекте Указа Президента Республики Казахстан «О Концепции культурной политики Республики Казахстан» : Постановление от 22 сентября 2014 года № 998О\\«Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000998.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted on August 30, 1995 at the republican referendum). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1017178&pos=3;-123#pos=3;-123.

Land Code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan dated 20 June, 2003 № 442. «Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/eng/docs/K030000442_.

On the protection and use of historical and cultural heritage sites. Law of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2019 № 288-VI ЗРК. «Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1900000288.

А.Қ. Ауғанбай. Қазақстан Республикасындағы тарихи-мәдени мақсатына арналған жерлердің құқықтық режимі (халықаралық жүзе және ұлттық тәжірибе). «6D030100 – Құқықтану» Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. 2025 жыл. – 26 б.

Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР. М., 2001. С. 18.

Дьячков А.Н. Памятники истории и культуры в системе предметного мира культуры // Памятник и современность : Вопросы освоения историко-культурного наследия / [ред.-сост. П. В. Боярский]. М., 1990. С. 17-60.

Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации : дис… канд. юрид. наук. СПб., 2007. С. 48; Клебанов Л. Р. Памятники истории и культуры: правовой статус и охрана : монография. 2-е изд. М., 2015. С. 12-14.

«On approval of the Rules for identifying, recording, granting and depriving of status, moving and changing, monitoring the state and changing the category of monuments of history and culture». Order of the Minister of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan dated April 15, 2020 No. 92. Registered in the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on April 16, 2020 No. 20407. «Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/eng/docs/V2000020407.

Шуланбекова Г., Ауғанбай А., Оспанова Д.А. Тарихи-мәдени мақсатына арналған жерлердің құқықтық жағдайының жалпы сипаттамасы. Journal of Actual Problems of Jurisprudence. №1 (85). 2018. 95 бет.

«On Culture» The Law of the Republic of Kazakhstan dated 15 December 2006 № 207. «Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z060000207_.

«On copyright and the related rights» The Law of the Republic of Kazakhstan dated 10 June, 1996 № 6-I. «Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z960000006_.

«Синицин, В.О. Европейский опыт витализации объектов культурного наследия»// Мир искусств: Вестник Международного института антиквариата. – 2013. – №4. – С.40 – 47.

References

Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan. O Gosudarstvennoi programme «Kulturnoe nasledie» na 2004-2006 gody ot 13 ianvaria 2004 goda N 1277(utratil silu) [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On the State Program “Cultural Heritage” for 2004-2006 of January 13, 2004, No. 1277 (no longer in effect)] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U040001277_.

Pravitelstvo Respubliki Kazakhstan. O proekte Ukaza Prezidenta Respubliki Kazakhstan «O Kontseptsii kulturnoi politiki Respubliki Kazakhstan» : Postanovlenie ot 22 sentiabria 2014 goda № 998 O //«Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000998.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted on August 30, 1995 at the republican referendum). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1017178&pos=3;-123#pos=3;-123.

Land Code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan dated 20 June, 2003 № 442. «Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/eng/docs/K030000442_.

On the protection and use of historical and cultural heritage sites. Law of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2019 № 288-VI ЗРК. «Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1900000288.

A.K. Auganbay. Kazakhstan Respublikasyndagy tarihi-мadeni maksatyna arnalgan zherlerdin kukyktyk rezhimi (halykaralyk zhuze zhane ulttyk tazhiribe). «6D030100 – Kukyktanu» Filosofia doktory (PhD) darezhesin alu ushin daiyndalgan dissertatsia. 2025 zhyl. – 26 b.

Sergeev A.P. Grazhdansko-pravovaia ohrana kulturnyh tsennostei v SSSR. M., 2001. P. 18.

Diachkov A.N. Pamiatniki istorii i кultury v sisteme predmetnogo mira kultury // Pamaitnik i sovremennost : Voprosy osvoenia istoriko-кulturnogo nasledia / [red.-sost. P.V. Boiarski]. M., 1990. P. 17-60.

Aleksandrova M.A. Grazhdansko-pravovoi rezhim kulturnyh tsennostei v Rossiiskoi Federatsii : dis… кand. urid. nauk. SPb., 2007. C. 48; Klebanov L.R. Pamiatniki istorii i кultury : pravovoi status i ohrana : мonografia. 2-e izd. M., 2015. P. 12-14.

«On approval of the Rules for identifying, recording, granting and depriving of status, moving and changing, monitoring the state and changing the category of monuments of history and culture». Order of the Minister of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan dated April 15, 2020 No. 92. Registered in the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on April 16, 2020 No. 20407. «Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/eng/docs/V2000020407.

Shulanbekova G., Auganbay A., Ospanova D.A. Tarihi-мadeni мaksatyna arnalgan zherlerdin kukyktyk zhagdaiynyn zhalpy sipattamasy. Journal of Actual Problems ofJurisprudence. №1 (85). 2018. 95 p.

«On Culture» The Law of the Republic of Kazakhstan dated 15 December 2006 № 207. «Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z060000207_.

«On copyright and the related rights» The Law of the Republic of Kazakhstan dated 10 June, 1996 № 6-I. «Әділет» Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z960000006_.

Sinitsin, V.O. Evropeiski opyt vitalizatsii obiektov кulturnogo nasledia// Mir iskusstv: Vestnik Mezhdunarodnogo instituta antiкvariata. – 2013. – №4. – P.40 – 47.

Information about the authors:

Nesipbaeva Indira Seisenovna – candidate of legal sciences, associate professor of the Taraz Innovation Institute named after Sherkhana Murtazy (Kazakhstan, Taraz, e-mail: nesipbaeva83@bk.ru).

Rzabai Aktoty Imangazykyvna (corresponding author) – PhD, associate professor of Taraz University named after M.Kh. Dulati (Kazakhstan, Taraz, e-mail: toty_r@mail.ru).

Nesipbayev Olzhas – Military Prosecutor's Office of the Southern Region, Kazakhstan (Kazakhstan, Taraz, e-mail: onesipbayev@bk.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Индира Сейсенқызы Несіпбаева, заң ғылымдарының кандидаты, Шерхан Мұртаза атындағы Тараз инновациялық институтының доценті (Қазақстан, Тараз, e-mail: nesipbaeva83@bk.ru).

Рзабай Ақтоты Имангазықызы (автор корреспондент) – философия докторы, М.Х. Дулати атындағы Тараз университетінің доценті (Қазақстан, Тараз, e-mail:toty_r@mail.ru).

Несіпбаев Олжас Жағаппарович – Оңтүстік аймақтық әскери прокуратурасының аға прокуроры (Қазақстан, Тараз, e-mail: onesipbayev@bk.ru).

Сведения об авторах:

Несипбаева Индира Сейсеновна – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Таразского инновационного института имени Шерхана Муртазы (Тараз, Казахстан, e-mail: nesipbaeva83@bk.ru).

Рзабай Актоты Имангазыкызы (корреспондет-автор) – PhD, ассоциированный профессор Таразского университета имени М.Х. Дулати (Тараз, Казахстан, e-mail: toty_r@mail.ru).

Несипбаев Олжас – Военная прокуратура Южного региона (Тараз, Казахстан, e-mail: onesipbayev@bk.ru).

Received: May 10, 2025
Accepted: September 10, 2025

IRSTI 10.53.01 https://doi.org/10.26577/JAPJ202511537

G.K. Rasheva[1], G.T. Aigarinova[1], Zh.B. Akshatayeva[2*], G.M. Sarsenbiyev[1]

[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
[2]Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan
*e-mail: akshataeva_j@mail.ru

LEGAL ISSUES OF DIGITAL TRANSFORMATION IN THE FIELD OF PHYTOSANITARY SAFETY

In the context of rapid development and integration of digital technologies into key sectors of social and economic life, the Republic of Kazakhstan faces the challenge of revising its approaches to the legal provision of phytosanitary security. This study aims to develop scientifically grounded legal solutions that take into account the specifics of digital transformation and focus on updating the current legislation.

The analysis of the existing legal framework revealed inconsistencies and legislative gaps that hinder the full implementation of digital tools in the field of phytosanitary safety. Significant emphasis was placed on studying international experience, as well as assessing the potential for Kazakhstan's integration into the international system of electronic phytosanitary certificates, IPPC e-Phyto, which is an important step toward the international recognition of digital documents and the simplification of procedures in foreign trade.

The methodological framework of the study is based on comparative legal analysis, legal modeling, and forecasting of regulatory risks. As a result of the research, a number of practical proposals have been formulated aimed at eliminating identified barriers, including the normative consolidation of the use of electronic certificates, ensuring legal protection of personal data, expanding digital infrastructure in agricultural regions, and increasing the level of digital competence among representatives of the agricultural sector. The findings of this study may serve as a foundation for the development of a national strategy for the digital transformation of legal regulation in Kazakhstan's agricultural sector.

Keywords: digital transformation, phytosanitary security, legal regulation, electronic phytosanitary certificates, digital infrastructure, data protection, digital literacy.

Г.К. Рашева[1], Г.Т. Айгаринова[1],
Ж.Б. Акшатаева[2]*, Г.М. Сарсенбиев[1]

[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
[2]Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан
*e-mail: akshataeva_j@mail.ru

Фитосанитариялық қауіпсіздік саласындағы цифрлық трансформацияның құқықтық мәселелері

Цифрлық технологиялардың әлеуметтік-экономикалық өмірдің негізгі салаларына жылдам ену жағдайында Қазақстан Республикасы фитосанитариялық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз ету тәсілдерін қайта қарау міндеті алдында тұр. Бұл зерттеудің мақсаты – цифрлық трансформация ерекшеліктерін ескеріп, қолданыстағы заңнаманы жаңартуға бағытталған ғылыми негізделген құқықтық шешімдерді әзірлеу.

Қолданыстағы нормативтік-құқықтық базаны талдау цифрлық құралдарды фитосанитариялық қауіпсіздік саласында толыққанды қолдануға кедергі келтіретін сәйкессіздіктер мен заңнамалық олқылықтардың бар екенін анықтады. Халықаралық тәжірибені зерттеуге және Қазақстанның электрондық фитосанитариялық сертификаттар – IPPC e-Phyto халықаралық жүйесіне қосылу мүмкіндігін бағалауға ерекше назар аударылды. Бұл цифрлық құжаттардың халықаралық деңгейде мойындалуына және сыртқы саудадағы рәсімдердің оңайлауына маңызды қадам.

Зерттеудің әдіснамалық негізі салыстырмалы-құқықтық талдау, құқықтық модельдеу және нормативтік тәуекелдерді болжауға негізделген. Зерттеу нәтижесінде анықталған кедергілерді жоюға бағытталған бірқатар практикалық ұсыныстар жасалды, соның ішінде электрондық сертификаттарды қолдануды нормативтік бекіту, жеке деректерді құқықтық қорғауды қамтамасыз ету, аграрлық аймақтарда цифрлық инфрақұрылымды дамыту және ауылшаруашылық саласының өкілдері арасында цифрлық сауаттылық деңгейін арттыру.

© 2025 Al-Farabi Kazakh National University

танның аграрлық секторындағы құқықтық реттеуді цифрлық трансформациялау стратегиясын әзірлеуге негіз бола алады.

Түйін сөздер: цифрлық трансформация, фитосанитариялық қауіпсіздік, құқықтық реттеу, электронды фитосанитариялық сертификаттар, цифрлық инфрақұрылым, деректерді қорғау, цифрлық сауаттылық.

Г.К. Рашева[1], Г.Т. Айгаринова[1],
Ж.Б. Акшатаева[2*], Г.М. Сарсенбиев[1]
[1]Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
[2]Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан
*e-mail: akshataeva_j@mail.ru

Правовые проблемы цифровой трансформации в сфере фитосанитарной безопасности

В условиях стремительного развития цифровых технологий и их проникновения в ключевые сферы жизнедеятельности, Республика Казахстан сталкивается с задачей пересмотра подходов к правовому обеспечению фитосанитарной безопасности. Настоящее исследование направлено на формирование научно аргументированных правовых решений, учитывающих особенности цифровой трансформации и ориентированных на актуализацию действующего законодательства.

Анализ действующей нормативно-правовой базы выявил наличие несоответствий и законодательных пробелов, препятствующих полноценному применению цифровых инструментов в области фитосанитарной безопасности. Значительный акцент сделан на изучении международного опыта, а также на оценке потенциала интеграции Казахстана в международную систему электронных фитосанитарных сертификатов IPPC e-Phyto, что является важным шагом к признанию цифровых документов на международном уровне и упрощению процедур в сфере внешней торговли.

Методологическая база исследования основана на сравнительно-правовом анализе, юридическом моделировании и прогнозировании нормативных рисков. В результате проведённой работы сформулирован ряд прикладных предложений, направленных на устранение выявленных барьеров, включая нормативное закрепление использования электронных сертификатов, обеспечение правовой защиты персональных данных, расширение цифровой инфраструктуры в аграрных регионах и повышение уровня цифровой компетентности среди представителей сельскохозяйственного сектора. Выводы исследования могут служить основой для подготовки государственной стратегии цифровой трансформации правового регулирования в аграрной отрасли Казахстана.

Ключевые слова: цифровая трансформация, фитосанитарная безопасность, правовое регулирование, электронные фитосанитарные сертификаты, цифровая инфраструктура, защита данных, цифровая грамотность.

Introduction

Ensuring phytosanitary safety in the context of modern digital transformation represents a significant and relevant issue. Digitalization, which serves as a key direction of progress in the development of Kazakhstan as an agrarian country, has a substantial impact on the mechanisms for ensuring phytosanitary safety. In the context of the revival and globalization of world trade in the post-covid period, the growing risks associated with climate change and the transboundary movement of quarantine-controlled objects necessitate a review and adaptation of the regulatory framework governing the phytosanitary safety system, taking into account the integration of digital technologies.

In recent years, digital technologies have been actively introduced in the field of phytosanitary safety, specifically, work is underway to develop and implement the «FitoSpace» digital platform based on artificial intelligence for locust control, as well as to integrate the Unified automated management system of the Republic of Kazakhstan with the information systems of the Eurasian economic commission and the Russian Federation in order to ensure a high level of transparency and traceability of certificates for products under phytosanitary certification, simplify inspection processes, and more. The

implementation of artificial intelligence, machine learning, and big data analytics technologies in the field of phytosanitary safety plays an important role in the effective identification of phytosanitary risks and the prevention of the spread of harmful organisms.

However, the need for current legislation to keep pace with the rapid development of technological innovations is a modern imperative. Alongside the implementation of digital technologies, pressing legal issues such as the protection of personal data privacy on these platforms, legal liability in this area, cybersecurity, digital inequality, harmonization of international standards and national legislation, legal regulation of the use of digital platforms, the rights and obligations of users of these platforms, the recognition of electronic phytosanitary certificates in other countries, Kazakhstan's inclusion in the global e-Phyto hub, etc., which await resolution, do not call into question the relevance of this research topic.

Overall, the role of digital transformation in ensuring phytosanitary security is of particular importance. On September 2, 2024, the President of the Republic of Kazakhstan, Kassym-Jomart Tokayev, in his address to the people of Kazakhstan, stated: «Kazakhstan must consolidate the achievements made in the field of digitalization. Artificial intelligence technologies must be actively integrated into the 'e-Government' platform. Kazakhstan must become a country where artificial intelligence is widely used and digital technologies are developed.» Special emphasis was placed on the need to secure the progress achieved in digitalization and the implementation of innovations, including the necessity of operating the «e-Government» platform based on artificial intelligence (https://www.akorda.kz).

The Concept of Digital Transformation and Cybersecurity for 2023–2029 have become the fundamental basis for the formation of the legal framework for the use of digital technologies. These strategically important acts are considered the main strategic steps taken on the path of the country's digital transformation. The Concept of Digital Transformation for 2023–2029 includes one of the directions of the country's technological policy (https://adilet.zan.kz).

Materials and methods of research

The article places particular emphasis on the issues of digital transformation in ensuring modern phytosanitary security, as well as the role of digital platforms in implementing comprehensive phytosanitary measures in the field of plant quarantine and protection, including phytosanitary control at customs borders and in other areas.

By studying national and international legal frameworks regulating the digitalization of phytosanitary certification, the author, in preparing this specific research work, employed both general scientific and specific scientific methods. In particular, historical, empirical, logical, systemic, and other research methods were applied, including a comparative legal analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan and foreign countries in this field.

The article extensively uses the works of not only domestic and foreign legal scholars on issues of digitalization and phytosanitary security, but also specialists in the fields of technical, biological, and agricultural sciences, which ensured a comprehensive interdisciplinary approach to the subject matter under consideration.

Literature review

Today, there is a growing trend in which legal issues related to the use of digital technologies in the field of phytosanitary security are becoming the subject of research by many domestic and foreign scholars. Researcher Y. Burylo asserts that Ukraine needs an information system aimed at official control over phytosanitary, sanitary, and veterinary certification data. He emphasizes that, as an anti-corruption measure, inspections must be mandatorily recorded via video and audio using digital technologies, and these recordings should be stored in a digital system (Burylo 2022).

A.Yu. Mironkina and S.S. Kharitonov assert that the use of digital technologies, particularly satellites, sensors, and other equipment in phytosanitary monitoring, makes it possible to obtain the most reliable information about the condition of crops and to promptly forecast the phytosanitary situation in a given area (Mironkina 2021).

G. Hasanaliyeva proposes the creation of an integrated digital interaction system to ensure phytosanitary monitoring – monitoring that can be combined with process automation through the use of Internet of things technologies (Hasanaliyeva 2022).

A. Britt, asserting that the use of digital technologies in managing phytosanitary processes can lead to increased productivity and reduced pesticide use,

proposes a comprehensive method for assessing the phytosanitary examination of agricultural products.

According to K.Kh. Ibragimov, the development of digital agricultural law requires the restoration of informational and consultative services for agricultural producers in rural areas and the digital retraining of farmers (Ibragimov 2022).

J. MacPherson notes that, in the context of evolving legal regulations, digital agriculture can become an important tool for achieving the UN Sustainable Development Goals within agri-food systems (MacPherson 2022).

According to N.V. Pogrebnaya, the construction of high-tech agro-zones and parks constitutes a system of state support for agriculture and farmers. At the same time, it is necessary to ensure the use of digital technologies in agriculture for agro-industrial complexes, as well as the preservation of scientific and technological production and scientific progress (Pogrebnaya 2021).

Roosevelt Fabiano Moraes da Silva states that digital transformation in agriculture can contribute to the development of effective governance principles for public policy in agri-food trade systems (Silva 2022).

M. Ehlers argues that the planning of the digitalization of agricultural policy is a necessary condition. This is due to the fact that the benefits of digitalization can be realized only through systematic training and capacity building of all stakeholders in the sector (Ehlers 2021).

Mehmet Ali Dayioglu notes that one of the key directions is the development of more intelligent machines and systems that will ensure the transition of agriculture from traditional methods to digital ones. This will make it possible to increase production efficiency, reduce resource costs, and decrease the negative impact on the environment. In the era of digitalization, which began with the Industry 4.0 revolution, the production capacities of all industries, including agriculture, must be transformed to meet the food needs of the rapidly growing global population (Dayioglu 2021).

According to the domestic researcher E. Kuandykova, the legal framework regulating public relations in the field of agricultural digitalization needs to be supplemented with regulatory requirements aimed at improving the efficiency of information services provided to agricultural producers (Kuandykova 2023).

Having studied the works of the above-mentioned researchers, we nevertheless found a lack of systematization and comprehensiveness in the study of this issue. The authors mainly focus on general issues of digital transformation of the agricultural sector, on the use of digital technologies in phytosanitary measures, while the legal issues of implementing digital technologies in the field of phytosanitary safety have not been studied.

Research results and discussion

The history of digital transformation began with the introduction of computers in the 1960s, with the automation of processes, and since 1989-1990, with the emergence of the Internet and the formation of the information society, it has been characterized by the transition of document flow into digital format. Since 2010, cloud technologies, the Internet of Things, and Big Data, etc., have been rapidly developing – advanced technologies, and since 2020 – platform-based business processes and artificial intelligence.

On Kazakhstan's path from automation to digital transformation, several strategic documents were adopted on the legal regulation of this sector. To speak in more detail, in 2004, by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated November 10, 2004, the State Program for the Formation of «Electronic Government» in the Republic of Kazakhstan for 2005–2007 was adopted, then from 2013 to 2020, the «Information Kazakhstan – 2020» program was implemented to ensure electronic accessibility of 50% of public services. On December 12, 2017, the «Digital Kazakhstan» program was adopted, which set the goal for Kazakhstan's economy to enter the top 30 developed countries by 2050 by transforming society and production in accordance with modern technological achievements. On March 28, 2023, the «Concept of Digital Transformation, Development of the Information and Communication Technologies Sector and Cybersecurity for 2023-2029» was adopted, according to which Kazakhstan chooses the «platform-based» path, providing for the improvement of public administration and adaptation to technological progress.

The importance of paying special attention to phytosanitary security is increasing every day. In our opinion, considering that phytosanitary security is a part of the national security of the state, the spread of pests, plant diseases, and weeds within the country poses a threat to national security. In this regard, it is necessary to amend the Law «On Na-

tional Security of the Republic of Kazakhstan» and include phytosanitary security as a separate type of security.

Given the increasing requirements of international phytosanitary standards, especially in food markets, the national control system must meet digital requirements to support the competitiveness of agricultural exports. The concept of phytosanitary security, as part of national security, plays a key role in ensuring the sustainable development of agriculture and food security in Kazakhstan. This approach affects not only production efficiency but also public health and the economic security of the state.

In our opinion, phytosanitary security should be included in the list of types of national security specified in Article 4 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On National Security», with the following definition: «Phytosanitary security is the state of protection against harmful organisms (plant pests, plant diseases, and weeds) that may cause harm to human life and health, the environment, animals, and plants, aimed at ensuring a favorable phytosanitary situation.» (https://adilet.zan.kz). This is due to the fact that the current Law of the Republic of Kazakhstan «On Plant Quarantine» directly establishes that phytosanitary security is an integral part of ensuring the national security of the Republic of Kazakhstan.

Since the spread of epiphytotics poses a threat to national security, the «spread of epiphytotics» should be added to the Law of the Republic of Kazakhstan «On National Security» in part 1 of Article 6 in paragraph 18 of the list of main threats to national security.

The spread of epiphytotics poses a serious threat, as the spread of plant pests and diseases can lead to the death of plants (complete failure of germination and underdevelopment of plants, extinction of plant species, wilting, and reduced yields). Epiphytotics can spread not only within the territory of a single country, but plant diseases and pests may also threaten the territories of several countries; in such cases, the occurrence of panphytotics is noted. In view of the danger posed by the spread of epiphytotics, we propose amending paragraph 2 of Article 327 of the Penal Code of the Republic of Kazakhstan, to read as follows: «Violation of the established rules for combating plant diseases and pests, resulting in an epiphytotic outbreak among plants and other serious consequences ». Article 3 of the Penal Code defines the concept of serious harm to health, The list of consequences provided therein should be supplemented with the words «resulting in an epiphytotic outbreak».

In addition, the definition of «epiphytotic outbreak» should be included in the list of terms used in the law, namely in Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Plant Protection» (https://adilet.zan.kz), with the following wording: «Epiphytotic outbreak – the mass spread of infectious plant diseases and increased activity of plant pests».

In the context of the digital transformation of the agricultural sector, the importance of phytosanitary security is a key aspect. Modern digital technologies make it possible to collect and analyze digital data to make informed decisions that help optimize measures to prevent yield reduction caused by pests and to forecast the spread of plant pests and diseases. For the successful implementation of these processes, systematic and comprehensive legislative regulation of phytosanitary security is necessary.

Recently, scientists have been sounding the alarm about the increasing number of new phytosanitary threats due to climate change. Scientists studying the impact of climate change on food security claim that global warming will alter the relationships between plants and microbiomes, including endophytic fungi and organisms. Researchers also recommend cooperating with farmers and utilizing artificial intelligence and remote sensing for early monitoring and control of pathogens (https://www.downtoearth.org.in).

Modern capabilities of digital technologies are actively used in the field of phytosanitary security in the Republic of Kazakhstan. According to the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan has launched pilot projects for the digitalization of phytosanitary reporting for entrepreneurs (https://www.gov.kz). For transparency and verification of phytosanitary certificates for plant products within the framework of the Eurasian economic union, a Unified automated system of Kazakhstan is being integrated with the systems of the Eurasian economic commission and Russia , furthermore, in 2025, in collaboration with the National Company «Gharysh Sapary», a geoinformation system based on artificial intelligence and the unified digital platform FitoSpace will be introduced. This system will enhance monitoring accuracy, minimize pesticide use, and reduce environmental risks, thereby contributing to increased agricultural efficiency and strengthened phytosanitary control.

Climate change is leading to an increase in pest populations, and by 2025, locust swarms in Ka-

zakhstan are expected to spread over an area of 2.1 million hectares (https://azattyq-ruhy.kz). This is only one type of pest; in addition, the approved list includes 15 more types of quarantine objects that cause damage to the country's economy and food security: 8 types of insects, 1 type of nematode, 1 type of bacteria and phytoplasmas, 4 types of plants, and 12 types of particularly dangerous harmful organisms (https://primeminister.kz).

In addition to the practical implementation of these digital technologies, it is necessary to pay attention to the issues of maintaining the confidentiality of personal data on these platforms. Digital platforms play an important role in the economy, providing convenience and efficiency in working with large volumes of data in business processes. However, their operation may encounter a number of legal issues, including the confidentiality of digital data. The general rules for the protection of personal data on these platforms are regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan «On Informatization» dated November 24, 2015, and the Law of the Republic of Kazakhstan «On Personal Data and Their Protection» dated May 21, 2013, among others. This creates certain difficulties for all those who seek to use modern technologies to increase the efficiency and accuracy of phytosanitary measures. In general, the current legislation lacks specific provisions that would legally authorize the use of digital technologies in this field and regulate their application at the legislative level.

In modern practice, insufficient regulation in the field of phytosanitary safety limits the ability to adequately protect plants from harmful agents and pathogens, which is the main objective of quarantine procedures. Therefore, the development and implementation of legal acts regulating the use of digital technologies in this area becomes a key necessity. In particular, the Law of the Republic of Kazakhstan «On Plant Quarantine» should include provisions establishing the legal framework for the use of digital tools in the process of conducting all phytosanitary measures. This includes an objective and scientifically grounded assessment of the potential impact of quarantine organisms on plant resources and plant-based products, as well as the prevention of possible damage through the use of digital technologies for monitoring, forecasting, and risk analysis. According to Article 11 of the aforementioned Law, the necessity of conducting phytosanitary monitoring and implementing corresponding measures is emphasized. It is proposed to supplement this article with provisions establishing the use of advanced digital technologies, such as information systems, remote sensing, unmanned aerial vehicles (drones), geographic information systems (GIS), and other digital tools to enhance the effectiveness of phytosanitary processes. In the modern world, the integration of digital technologies into the plant quarantine process is becoming increasingly relevant, which is reflected in the legislation of various countries. An example of such an approach is the legislation of Turkmenistan, where the Law «On Plant Quarantine» addresses the use of digital information and communication technologies in this field. In particular, Article 7 of this Law, titled «Competence of the Service», contains a provision stating: «The competence of the Service includes the implementation of information support for the introduction and use of digital information and communication technologies in the field of plant quarantine». This indicates that the use of digital tools in phytosanitary control is an important component of state policy aimed at improving the management of quarantine measures (https://mejlis.gov.tm).

Legal liability in the field of phytosanitary security requires that unauthorized access to phytosanitary data, as well as its alteration, destruction, or dissemination without permission, be regulated by law. Cyberattacks on phytosanitary data are common in practice. In the United States, a major cooperative, Crystal Valley, which is engaged in the production of wheat and fertilizers in the state of Minnesota, was subjected to a cyberattack aimed at extortion (https://www.reuters.com).

Recently, the U.S. government has become increasingly aware of the connection between national food security and cybersecurity. This awareness has led to the development of specific policies and regulations aimed at reducing the vulnerability of the food supply chain to cyber threats. For example, the FSMA of the U.S. Food and Drug Administration recognizes the growing cyber threats (Kulkarni 2024).

Another example is a cyberattack on a farm in Europe, which resulted in unauthorized access and modification of crop monitoring data. The perpetrators were able to alter information related to soil conditions and plant health, leading to incorrect agronomic decisions and, consequently, reduced crop yields (Harrison 2020).

Before the intensive implementation of digital technologies, it is crucial to address the issue of

digital inequality in Kazakhstan. According to statistical data, there are currently 6,406 settlements in the Republic of Kazakhstan, of which 4,974 (77%) have access to broadband mobile Internet (https://primeminister.kz). The remaining 23 percent do not have Internet access. If agricultural producers live in areas without Internet connectivity, it is necessary to address the issue of digital inequality so that entities engaged in phytosanitary business in Kazakhstan have 100 percent Internet access to maintain phytosanitary reporting.

The practice of issuing phytosanitary certificates in electronic form has been implemented in Kazakhstan. In accordance with the Decision of the Board of the Eurasian Economic Commission dated March 19, 2019, No. 38 «On the Approval of the Rules for the Implementation of Common Processes in the Field of Information Support for the Application of Quarantine Phytosanitary Measures» the issuance of phytosanitary certificates in electronic form is permitted to ensure the traceability of quarantine products during movement between member states. The Commission performs the functions of creating and maintaining a database for the identification and distribution of quarantine pests within a unified information resource. It also provides information on quarantine pests and related measures upon request from authorized bodies, as well as by publishing such information on the Union's information portal. As part of the implementation of common processes, shared information resources are being developed, including a database of quarantine pests, information on temporary measures, and the quarantine phytosanitary status of the territories of the member states. The issuance of a phytosanitary certificate is carried out through the «electronic licensing» portal when exporting quarantine-regulated products from the Republic of Kazakhstan (https://adilet.zan.kz).

The Decision of the EEC Council was prepared in accordance with the amendments to the Treaty on the Eurasian economic union dated December 10, 2021, concerning the use of phytosanitary certificates in electronic form, which were signed by the heads of the EAEU member states. Within the framework of quarantine phytosanitary control, the use of electronic phytosanitary certificates and accompanying documents is permitted, as well as the issuance of control results in electronic form (https://eec.eaeunion.org/).

In international practice, in developed agricultural countries such as the United States, the Netherlands, Argentina, and others, the ePhyto Solution system is widely used for the creation of electronic phytosanitary certificates. This system enables the issuance of electronic certificates for exported consignments of plants and plant products, as well as the exchange of certificates between exporting and importing countries. The purpose of the ePhyto Solution is to facilitate the development of international trade in plants and plant products and to ensure compliance with the phytosanitary certificate requirements of importing countries.

The ePhyto Solution system consists of two main components: the ePhyto Hub, which serves as the central platform for electronic phytosanitary certificates, and the Generic ePhyto National System (GeNS), a public national system for electronic phytosanitary certification. The development of the ePhyto Solution was carried out by the United Nations International Computing Centre based on Annex 1 to the International Standard for Phytosanitary Measures (ISPM) № 12 «Phytosanitary Certificates», which is aimed at harmonizing the format of electronic phytosanitary certificates ` (https://www.ippc.int).

The implementation of the ePhyto Solution system contributes to a more cost-effective, faster, and more secure exchange of phytosanitary certificates between countries, simplifying and accelerating operations related to the export and import of plants and plant products. Thus, the use of the ePhyto Solution system enhances efficiency and streamlines the trade of these goods. The ePhyto Solution is an innovative system for electronic phytosanitary certificates (https://openknowledge.fao.org).

In 2021, Uzbekistan implemented electronic phytosanitary certificates in the region and successfully integrated with the international «ePhyto Solution» system. Thanks to this system, Uzbekistan can receive advance information about consignments intended for import into its territory and verify the authenticity of phytosanitary certificates (https://catradeforum.org).

According to the Commission on Phytosanitary Measures, Kazakhstan is classified by the World Bank as a «higher-middle-income» country, but it has not yet implemented the ePhyto system. Experts note that the country has already established a legal framework for the exchange of electronic phytosanitary certificates. In Kazakhstan, the industrial implementation of this system is scheduled to begin only in 2025. Such exchange requires an information system capable of issuing phytosanitary certificates

in electronic form, as well as its integration with a compatible system of another country. It is also important to comply with international standards and agreements related to the exchange of electronic documents. Joining the Framework Agreement on facilitation of cross-border paperless trade in the Asia-Pacific Region could be beneficial for Kazakhstan. This agreement aims to simplify cross-border paperless trade through the mutual recognition and exchange of trade documents and data in electronic form across borders, thereby enhancing the efficiency and transparency of foreign trade operations. According to Prikhodko, even if Kazakhstan adopts ePhyto after testing it, trucks transiting through Kazakhstan to the Russian Federation will only benefit from ePhyto if the Russian Federation, as the importing country, also accepts it (Prykhodko 2025).

Kazakhstan's accession to the system facilitates accelerated and transparent exchange of information on phytosanitary certificates in electronic format, leading to reduced delays and simplified procedures for processing export and import consignments. Integration with the ePhyto system contributes to enhanced security and trust, as electronic certificates are less susceptible to forgery and errors compared to traditional paper documents. In addition, joining this international system supports compliance with the standards and requirements of international organizations, thereby enhancing Kazakhstan's reputation in the field of phytosanitary control and opening new opportunities for access to global markets.

Conclusion

The process of digital transformation in the field of phytosanitary security in the Republic of Kazakhstan requires appropriate legislative support. To address this issue, the following scientific and legal recommendations are proposed:

- It is necessary to develop and implement a legal framework that ensures transparency and efficiency of legal regulation in the digital environment, as well as balances the interests of all stakeholders.

- Within the current legislation of Kazakhstan, external legal norms and procedures related to the use of digital technologies in the field of phytosanitary security must be established.

- Specific legal norms should be defined to regulate the rights and obligations of various participants (government authorities, exporters, importers, agricultural producers) when using digital tools, with particular attention given to the protection of personal data and commercial confidentiality.

- In order for electronic phytosanitary certificates issued by Kazakhstan to be recognized by the international community, it is strategically important to join the international IPPC e-Phyto system, which will simplify and increase the transparency of international trade.

- For the effective implementation of digital tools in agriculture, it is necessary to ensure Internet access in remote areas, improve the level of digital literacy among agricultural producers, and establish legislative mechanisms for providing explanatory, educational, and legal support.

Funding Information

The scientific article was prepared as part of the grant project "Kazakh society in the context of digital transformation: prospects and risks", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (grant no. BR21882302).

Literature

Закон Туркменистана. О карантине растений (Ведомости Меджлиса Туркменистана, 2009 г., № 3, ст. 55) //https://mejlis.gov.tm/single-law/258?lang=ru

Ибрагимов К.Х., Ибрагимов А.К., Ибрагимов Д.К. Некоторые вопросы организационно-правового регулирования цифровизации сельского хозяйства // Вестник Казанского ГАУ № 2(70) 2023 //file:///C:/Users/User/Downloads/Ибрагимов%20К.Х..pdf

Казахстан в борьбе с саранчой задействует самолеты, дроны и ИИ //https://oleoscope.com/news/kazahstan-v-borbe-s-saranchei-zadeistvuet-ii/

Қазақстанда 2,1 млн гектар аумаққа шегіртке таралуы мүмкін. //https://azattyq-ruhy.kz/news/89002-kazakstanda-2-1-mln-gektar-aumakk-a-shegirtke-taraluy-mumkin-ashm

О системе автоматизации в фитосанитарной отчетности //https://www.gov.kz/memleket/entities/bko-akzhaik/press/article/details/182917

Об утверждении Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 269. //https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269.

Об утверждении Правил реализации общих процессов в фере информационного обеспечения применения карантинных фитосанитарных мер. Решение Коллегии Евразийской экономической комиссии от 19 марта 2019 года № 38. //https://adilet.zan.kz/rus/docs/H19EK000038

Погребная Н. В., Барышева Д.Н., Ламазян Л.С., Плаксий В.В. Цифровая трансформация в сельском хозяйстве // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2022. – № 9(1). – С. 122–127. – URL: https://s.vaael.ru/pdf/2022/9-1/2401.pdf.

Нацпроект «Доступный интернет»: Дороги республиканского и областного значения подключат к интернету. //https://primeminister.kz/ru/news/natsproekt-dostupnyy-proekt-dorogi-respublikanskogo-i-oblastnogo-znacheniya-podklyuchat-k-internetu-23864

Совместные проекты в продбезопасности обсудили Премьер-министр Олжас Бектенов и Гендиректор FAO Цюй Дунъюй //https://primeminister.kz/ru/news/sovmestnye-proekty-v-prodbezopasnosti-obsudili-premer-ministr-olzhas-bektenov-i-gendirektor-fao-tsyuy-dunyuy-30095

Цифровые решения для внедрения и реализации электронных фитосанитарных сертификатов «e-Phyto» в Центральной Азии. 2024. //https://catradeforum.org/wp-content/uploads/2024/05/3_4__GIZ_TFCA_presentation_e-phyto_RU-1.pdf

Kulkarni A, Wang Y, Gopinath M., Sobien D., Rahman A., Batarseh F.A. (2024). A Review of Cybersecurity Incidents in the Food and Agriculture Sector //https://arxiv.org/pdf/2403.08036.pdf

Brit A.A., Kalitina V.V., Kovalev I.V., Saporova Z.E., Yablokova A.A., Lipshin A.G., Vasilenko A.V. (2024) Environmental aspects of digitalization of phytosanitary examination of agricultural crops // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – 2024. – Vol. 1390. – 012025. – DOI: 10.1088/1755-1315/1390/1/012025.

Burylo Y., Matviichuk A., Vovk Y., Shvets O., Mishchuk I. (2023). The development of ukraine's sanitary and phytosanitary official controls legislation in light of EU law // Lex Humana – № 15(1), 589–603.

Dayıoğlu M.A., Türker U. (2021). Digital transformation for sustainable future – Agriculture 4.0: A review. Journal of Agricultural Sciences (Tarım Bilimleri Dergisi), 27(4), 373–399.

EAEU permitted using electronic phytosanitary certificate //https://eec.eaeunion.org/en/news/v-eaes-razresheno ispolzovat-elektronnyy-fitosanitarnyy-sertifikat

Ehlers M., Huber R., Finger R. (2020). Agricultural policy in the era of digitalization // Food Policy. – 2021. -. //file:///C:/Users/User/Downloads/Agricultural_policy_in_the_era_of_digitalisation.pdf

ePHYTO solution – an innovative system for electronic phytosanitary certificates. //https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/f29197d1-3aaf-4491-a9ce-1c5dac8971e4/content

Fungal flood: Increasing disease, aided by climate change, risk to global food security //https://www.downtoearth.org.in/climate-change/fungal-flood-increasing-disease-aided-by-climate-change-risk-to-global-food-security-89137

Harrison R., Patel S., Li H. (2020). Cybersecurity vulnerabilities in agricultural data systems: a case study. International Journal of Agricultural Informatics, 11(2), 134-146.

Hasanaliyeva, G., Si Ammour, M., Yaseen, T., Rossi, V., Caffi T. (2022) Innovations in Disease Detection and Forecasting: A Digital Roadmap for Sustainable Management of Fruit and Foliar Disease. Agronomy 2022, 12, 1707. //https://doi.org/10.3390/agronomy12071707

IPPC ePhyto Solution. //https://www.ippc.int/en/ephyto/

Kuandykova E.S., Baideldinov D.L., Hoffmann T. Problems of legal regulation of digital transformation of agriculture of the Republic of Kazakhstan // Bulletin of Karaganda University. Series "Law". – 2023. – № 4(112). – С. 7-17. //https://law-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/law/article/view/314

MacPherson J., Voglhuber-Slavinsky A., Olbrisch M., Schöbel P., Dönitz E., Mouratiadou I., K. Helming (2022). Future agricultural systems and the role of digitalization for achieving sustainability goals // A review. Agron Sustain Dev. ― 2022. – 42(4). – 70 //file:///C:/Users/User/Downloads/Future_agricultural_systems_and_the_role_of_digita.pdf

Minnesota grain handler targeted in ransomware attack //https://www.reuters.com/technology/minnesota-grain-handler-targeted-ransomware-attack-2021-09-23/

Mironkina A.Yu., Kharitonov S.S. (2022). *IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci.* //https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/954/1/012049/pdf

President Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address. September 2, 2024 "Just Kazakhstan: Law and Order, Economic Growth, Social Optimism" //https://www.akorda.kz/kz/addresses

On national security of the Republic of Kazakhstan Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 № 527-IV. // https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1200000527

On protection of plants. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 3 July, 2002 № 331. //https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z020000331

Penal Code of the Republic of Kazakhstan //https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226

Prykhodko D., Ott, A.-C. Koroleva, E. (2025). Investing in trade digitalization: the case of ePhyto. Directions in Investment, No. 13. Rome, FAO. //https://farm-d.org/wp-content/uploads/2025/03/cd4649en.pdf

Silva R.F.M. da, Papa M., Bergier, I., Oliveira, S.R.M. de, Cruz, S.A.B. da, Romani, L.A.S., Massruhá, S.M.F.S. (2022). Digital transformation for improving sustainable value of products and services from agri-food systems *// Frontiers in Sustainability*. – 2022. – Vol. 3. – Article 1048701. //https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/frsus.2022.1048701/full

References

Zakon Turkmenistana. O karantine rastenij (Vedomosti Medzhlisa Turkmenistana, 2009 g., № 3, st. 55) [Law of Turkmenistan. On Plant Quarantine (Bulletin of the Mejlis of Turkmenistan, 2009, No. 3, Article 55)] //https://mejlis.gov.tm/single-law/258?lang=ru

Ibragimov K.H., Ibragimov A.K., Ibragimov D.K. Nekotorye voprosy organizacionno-pravovogo regulirovanija cifrovizacii sel'skogo hozjajstva // Vestnik Kazanskogo GAU № 2(70) 2023 //file:///C:/Users/User/Downloads/Ibragimov%20K.H..pdf

Kazahstan v bor'be s saranchoj zadejstvuet samolety, drony i II [Kazakhstan uses airplanes, drones and AI in the fight against locusts] //https://oleoscope.com/news/kazahstan-v-borbe-s-saranchei-zadeistvuet-ii/

Qazaqstanda 2,1 mln gektar aumaққa shegirtke taraluy mүmkin [2.1 million hectares of land in Kazakhstan]. //https://azattyq-ruhy.kz/news/89002-kazakstanda-2-1-mln-gektar-aumakk-a-shegirtke-taraluy-mumkin-ashm

O sisteme avtomatizacii v fitosanitarnoj otchetnosti [On the automation system in phytosanitary reporting] //https://www.gov.kz/memleket/entities/bko-akzhaik/press/article/details/182917

Ob utverzhdenii Koncepcii cifrovoj transformacii, razvitija otrasli informacionno-kommunikacionnyh tehnologij i kiberbezopasnosti na 2023-2029 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28 marta 2023 goda № 269 [On approval of the Concept of digital transformation, development of the information and communication technology industry and cybersecurity for 2023-2029. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 269]. //https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269.

Ob utverzhdenii Pravil realizacii obshhih processov v fere informacionnogo obespechenija primenenija karantinnyh fitosanitarnyh mer. Reshenie Kollegii Evrazijskoj jekonomicheskoj komissii ot 19 marta 2019 goda № 38 [On approval of the Rules for the implementation of general processes in the field of information support for the application of quarantine phytosanitary measures. Decision of the Board of the Eurasian Economic Commission of March 19, 2019, No. 38]. //https://adilet.zan.kz/rus/docs/H19EK000038

Pogrebnaja N. V., Barysheva D.N., Lamazjan L.S., Plaksij V.V. Cifrovaja transformacija v sel'skom hozjajstve [Digital Transformation in Agriculture] // Vestnik Altajskoj akademii jekonomiki i prava. – 2022. – № 9(1). – S. 122–127. – URL: https://s.vaael.ru/pdf/2022/9-1/2401.pdf.

Nacproekt «Dostupnyj internet»: Dorogi respublikanskogo i oblastnogo znachenija podkljuchat k internetu [National project "Accessible Internet": Roads of republican and regional significance will be connected to the internet]. //https://primeminister.kz/ru/news/natsproekt-dostupnyy-proekt-dorogi-respublikanskogo-i-oblastnogo-znacheniya-podklyuchat-k-internetu-23864

Sovmestnye proekty v prodbezopasnosti obsudili Prem'er-ministr Olzhas Bektenov i Gendirektor FAO Cjuj Dun#juj [Prime Minister Olzhas Bektenov and FAO Director-General Qu Dongyu discussed joint projects in food security] //https://primeminister.kz/ru/news/sovmestnye-proekty-v-prodbezopasnosti-obsudili-premer-ministr-olzhas-bektenov-i-gendirektor-fao-tsyuy-dunyuy-30095

Cifrovye reshenija dlja vnedrenija i realizacii jelektronnyh fitosanitarnyh sertifikatov «e-Phyto» v Central'noj Azii. 2024 [Digital solutions for the introduction and implementation of electronic phytosanitary certificates "e-Phyto" in Central Asia. 2024]. // https://catradeforum.org/wp-content/uploads/2024/05/3_4__GIZ_TFCA_presentation_e-phyto_RU-1.pdf

KulkarniA, WangY, Gopinath M., Sobien D., Rahman A., Batarseh F.A. (2024). A Review of Cybersecurity Incidents in the Food and Agriculture Sector //https://arxiv.org/pdf/2403.08036.pdf

Brit A.A., Kalitina V.V., Kovalev I.V., Saporova Z.E., Yablokova A.A., Lipshin A.G., Vasilenko A.V. (2024) Environmental aspects of digitalization of phytosanitary examination of agricultural crops // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – 2024. – Vol. 1390. – 012025. – DOI: 10.1088/1755-1315/1390/1/012025.

Burylo Y., Matviichuk A., Vovk Y., Shvets O., Mishchuk I. (2023). The development of ukraine's sanitary and phytosanitary official controls legislation in light of EU law // Lex Humana – № 15(1), 589–603.

Dayıoğlu M.A., Türker U. (2021). Digital transformation for sustainable future – Agriculture 4.0: A review. Journal of Agricultural Sciences (Tarım Bilimleri Dergisi), 27(4), 373–399.

EAEU permitted using electronic phytosanitary certificate //https://eec.eaeunion.org/en/news/v-eaes-razresheno-ispolzovat-elektronnyy-fitosanitarnyy-sertifikat

Ehlers M., Huber R., Finger R. (2020). Agricultural policy in the era of digitalization // Food Policy. – 2021. -. //file:///C:/Users/User/Downloads/Agricultural_policy_in_the_era_of_digitalisation.pdf

ePHYTO solution – an innovative system for electronic phytosanitary certificates. //https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/f29197d1-3aaf-4491-a9ce-1c5dac8971e4/content

Fungal flood: Increasing disease, aided by climate change, risk to global food security //https://www.downtoearth.org.in/climate-change/fungal-flood-increasing-disease-aided-by-climate-change-risk-to-global-food-security-89137

Harrison R., Patel S., Li H. (2020). Cybersecurity vulnerabilities in agricultural data systems: a case study. International Journal of Agricultural Informatics, 11(2), 134-146.

Hasanaliyeva, G., Si Ammour, M., Yaseen, T., Rossi, V., Caffi T. (2022) Innovations in Disease Detection and Forecasting: A Digital Roadmap for Sustainable Management of Fruit and Foliar Disease. Agronomy 2022, 12, 1707. //https://doi.org/10.3390/agronomy12071707

IPPC ePhyto Solution. //https://www.ippc.int/en/ephyto/

Kuandykova E.S., Baideldinov D.L., Hoffmann T. Problems of legal regulation of digital transformation of agriculture of the Republic of Kazakhstan // Bulletin of Karaganda University. Series "Law". – 2023. – № 4(112). – S. 7-17. //https://law-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/law/article/view/314

MacPherson J., Voglhuber-Slavinsky A., Olbrisch M., Schöbel P., Dönitz E., Mouratiadou I., K. Helming (2022). Future agricultural systems and the role of digitalization for achieving sustainability goals // A review. Agron Sustain Dev. ― 2022. – 42(4). – 70 //file:///C:/Users/User/Downloads/Future_agricultural_systems_and_the_role_of_digita.pdf

Minnesota grain handler targeted in ransomware attack //https://www.reuters.com/technology/minnesota-grain-handler-targeted-ransomware-attack-2021-09-23/

Mironkina A.Yu., Kharitonov S.S. (2022). IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. //https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/954/1/012049/pdf

President Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address. September 2, 2024 "Just Kazakhstan: Law and Order, Economic Growth, Social Optimism" //https://www.akorda.kz/kz/addresses

On national security of the Republic of Kazakhstan Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 № 527-IV. //https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1200000527

On protection of plants. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 3 July, 2002 № 331. //https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z020000331

Penal Code of the Republic of Kazakhstan //https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226

Prykhodko D., Ott, A.-C. Koroleva, E. (2025). Investing in trade digitalization: the case of ePhyto. Directions in Investment, No. 13. Rome, FAO. //https://farm-d.org/wp-content/uploads/2025/03/cd4649en.pdf

Silva R.F.M. da, Papa M., Bergier, I., Oliveira, S.R.M. de, Cruz, S.A.B. da, Romani, L.A.S., Massruhá, S.M.F.S. (2022). Digital transformation for improving sustainable value of products and services from agri-food systems // Frontiers in Sustainability. – 2022. – Vol. 3. – Article 1048701. //https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/frsus.2022.1048701/full

Information about the authors:

Gulnur Koishynovna Rasheva – Senior Lecturer at the Department of Customs, Financial and Environmental Law, Al-Farabi Kazakh National University, PhD in Philosophy (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: gulnur1989@mail.ru).

Gulnar Tuleukhadirovna Aigarinova – Candidate of Legal Sciences, Professor, Department of Customs, Financial and Environmental Law, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: 87012178280g@gmail.com).

Zhanna Baibekovna Akshataeva (corresponding author) – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Director of the Department of Science at Shymkent University, (Kazakhstan, Shymkent c., e-mail: akshataeva_j@mail.ru).

Gani Miyatbekovich Sarsenbiyev – Researcher at the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: g.sarsenbiyev_77@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Рашева Гульнур Койшыновна – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының аға оқытушысы, философия докторы (PhD), (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gulnur1989@mail.ru).

Айгаринова Гулнар Тулеухадировна – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасы, заң ғылымдарының кандидаты, профессор (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: 87012178280g@gmail.com).

Акшатаева Жанна Байбековна – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Шымкент университеті ғылым департаментінің директоры (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: akshataeva_j@mail.ru), автор-корреспондент.

Сарсенбиев Ғани Миятбекович – ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, ғылыми қызметкер, (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: g.sarsenbiyev_77@mail.ru).

Сведения об авторах:

Рашева Гульнур Койшиновна – старший преподаватель кафедры таможенного, финансового и экологического права, доктор философии (PhD), Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: gulnur1989@mail.ru).

Айгаринова Гульнар Тулеухадировна – кандидат юридических наук, профессор, кафедра таможенного, финансового и экологического права, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: 87012178280g@gmail.com).

Акшатаева Жанна Байбековна (автор для корреспонденции) – кандидат юридических наук, доцент, директор факультета естественных наук Шымкентского университета (Алматы, Казахстан, e-mail: akshataeva_j@mail.ru).

Сарсенбиев Гани Миятбекович – научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Министерства образования и науки Республики Казахстан (Алматы, Казахстан, e-mail: g.sarsenbiyev_77@mail.ru).

Received: May 3, 2025
Accepted: September 10, 2025

4-бөлім

ТАБИҒИ РЕСУРС ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

Section 4

NATURAL RESOURCE AND ENVIRONMENTAL LAW

Раздел 4

ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО

FTAMP 10.53.01 https://doi.org/10.26577/JAPJ202511538

Ж.А. Битабарова[1], А.Е. Бектұрганов[2], Г.Б. Телеуев[3*]

[1] Алматы Гуманитарлы-экономикалық университеті, Алматы, Қазақстан
[2] Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
[3] І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан
*e-mail: galim200385@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СУ ТАСҚЫНДАРЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы су тасқындарының алдын алуды құқықтық реттеу мәселелері кешенді түрде қарастырылады. Зерттеу барысында су тасқынына байланысты нормативтік-құқықтық актілердің мазмұны, құқықтық ұғымдардың нақтылығы, мемлекеттік органдар арасындағы өкілеттіктер мен өзара іс-қимыл тетіктері талданды. Сонымен қатар, су тасқыны қаупін азайтуға бағытталған халықаралық тәжірибе мен климаттық бейімделу стратегиялары қарастырылды. Авторлар су тасқындарының әлеуметтік, экономикалық және экологиялық салдарын құқықтық деңгейде басқару үшін тиімді әрі жүйеленген тәсіл қажет екенін алға тартады. Мақалада қолданыстағы заңнаманың жетілмеген тұстары мен институционалдық әлсіздіктер көрсетіліп, оларды шешу жолдары ұсынылады. Атап айтқанда, заңнамалық инвентаризация жүргізу, су нысандары мен гидротехникалық құрылыстардың толық тізімін жасау, сондай-ақ трансшекаралық ынтымақтастықты нығайту ұсынылады. Зерттеу нәтижелері су қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және құқықтық саясатты жетілдіруге бағытталған ұсыныстарды қамтиды. Мақала су тасқындарына қарсы ұлттық стратегияны құқықтық тұрғыдан жетілдірудің өзектілігін дәлелдейді.

Түйін сөздер: су тасқыны, құқықтық реттеу, су қауіпсіздігі, нормативтік-құқықтық актілер, гидротехникалық құрылыстар, климаттық бейімделу.

Zh.A. Bitabarova[1], A.E. Bekturganov[2], G.B. Teleuyev[3*]

[1]Almaty University of Humanities and Economics, Almaty, Kazakhstan
[2]L.N. Gumilev Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
[3]Zhetisu University named after I.Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan
*e-mail: galim200385@mail.ru

Challenges in the legal regulation of flood prevention in the Republic of Kazakhstan

This article comprehensively examines the legal regulation of flood prevention in the Republic of Kazakhstan. The study analyzes the content of normative legal acts related to floods, the clarity of legal terminology, and the interaction mechanisms and responsibilities between state authorities. Furthermore, the article explores international practices and climate adaptation strategies aimed at reducing flood risks. The authors argue that an effective and systematic approach is essential for managing the social, economic, and environmental consequences of floods at the legal level. The article identifies shortcomings in the current legislation and institutional framework and proposes solutions. Specifically, it recommends conducting a legislative inventory, compiling a full register of water bodies and hydraulic structures, and strengthening transboundary cooperation. The findings provide recommendations for improving legal policy and ensuring national water security. The article substantiates the relevance of enhancing Kazakhstan's national flood prevention strategy through legal reforms and integrated risk management tools.

Keywords: floods, legal regulation, water security, normative legal acts, hydraulic structures, climate adaptation.

 © 2025 Al-Farabi Kazakh National University

Ж.А. Битабарова[1], А.Е. Бектұрганов[2], Г.Б. Телеуев[3*]
[1]Алматинский гуманитарно-экономический университет, Алматы, Казахстан
[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
[3]Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан
*e-mail: galim200385@mail.ru

Проблемы правового регулирования предотвращения наводнений в Республике Казахстан

В статье всесторонне рассматриваются вопросы правового регулирования предупреждения паводков в Республике Казахстан. В исследовании проанализированы положения нормативных правовых актов, связанных с паводками, степень определенности правовых понятий, а также механизмы взаимодействия и распределение полномочий между государственными органами. Кроме того, рассматривается международный опыт и стратегии климатической адаптации, направленные на снижение рисков наводнений. Авторы утверждают, что для эффективного управления социальными, экономическими и экологическими последствиями паводков необходим системный и правовой подход. В статье выявлены недостатки действующего законодательства и институциональной системы, предложены пути их устранения. В частности, рекомендуется провести инвентаризацию законодательства, составить полный реестр водных объектов и гидротехнических сооружений, а также усилить трансграничное сотрудничество. Результаты исследования содержат рекомендации по совершенствованию правовой политики и обеспечению водной безопасности страны. Работа обосновывает актуальность усовершенствования национальной стратегии по предотвращению паводков в Казахстане через реформу законодательства и комплексное управление рисками.

Ключевые слова: паводки, правовое регулирование, водная безопасность, нормативно-правовые акты, гидротехнические сооружения, климатическая адаптация.

Кіріспе

Кең мағынада алғанда, климаттың өзгеруі қоршаған ортаға екі түрлі бағытта әсер етеді. Оның бірі – су тасқыны, дауыл, өрт сияқты табиғи құбылыстардың жиілігі мен қарқындылығының өзгеруі. Бұл құбылыстарға қарсы біз бұрыннан бейімделу стратегияларын жасау адамзаттың басты міндеті (Ruhl: 363–435). Қазақстан Республикасындағы су тасқындарының жиі және ұтымсыз салдары экожүйе мен қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуына теріс әсерін тигізеді. Соңғы жылдары климаттық өзгерістердің қарқынды өршуі, қар қорының ерте еруі және екпінді жауын-шашындар су деңгейінің күрт көтерілуі мен трансграничды өзендердегі гидрологиялық режимнің тұрақсыздануына әкеп соқты. Осыған орай, су тасқындарының алдын алу шараларын құқықтық түрғыдан реттеу мәселелері күн тәртібінің басты басымдықтарының біріне айналды. Ғылыми мақала қазіргі таңда Қазақстан үшін өзекті болып табылатын су тасқындарының алдын алу мәселелеріне арналған.

Су тасқындары адам өміріне және қоршаған ортаға едәуір қауіп-қатер төндіреді. Тәуекелдерді алдын ала бағалау және тиімді басқару шаралары су тасқындарының пайда болуын болдырмауға немесе олардың зардаптарын барынша төмендетуге мүмкіндік береді. (Kundzewicz:1849.) Қазақстан үшін су тасқындарынан туындайтын проблемалар бұрынғыдан да бұрын-соңды болмаған деңгейде өзекті, бұл қасіретті статистикамен, ауқымды экономикалық шығындармен, әлеуметтік шиеленістікпен және адам құрбандарының көптігімен дәлелденеді. (Aitzhanova: 3335)

Бұл мақала Қазақстан Республикасында су тасқындарының алдын алу саласындағы құқықтық реттеу мәселелерін кешенді түрде зерттеуге арналған. Табиғи-географиялық жағдайлар мен климаттық өзгерістер, сондай-ақ антропогендік факторлар әсерінен елдің кейбір аймақтарында жыл сайын қайталанып отыратын су тасқындары адам өмірі мен денсаулық қауіпсіздігіне, ұлттық экономика мен инфрақұрылымға айтарлықтай зиян келтіреді. Осы түрғыдан, су тасқындары қауіптілігін азайтуға бағытталған құқықтық механизмдерді жетілдіру әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етудің және экологиялық қауіпсіздікті сақтаудың аса маңызды факторы болып табылады. Қазіргі кезде су тасқындарына қарсы заңнамалық база қатарында «Су кодексі», «Төтенше жағдайлар туралы» заң және осы салаға қатысты басқа да нормативтік-құқықтық актілер қабылданған. Дегенмен, нормативтік актілерде берілген ұғымдық аппарат пен жауапты мемлекеттік органдардың функциялары толық нақтыланбағандығы

құқықтық реттеу үрдісінің үйлесімділігін әлсіретеді. Сондай-ақ, жергілікті және республикалық деңгейдегі басқару құрылымдарының өзара әрекеттесу механизмдері мен ресурстарды бөлу қағидалары нақты анықталмағандықтан, практикалық іске асырудағы Орталық Азия өңірлік экологиялық орталығының есебіне сәйкес, Қазақстанда су тасқындарының салдарынан жыл сайынғы орташа экономикалық шығын 419 млн АҚШ долларын құрайды. Су тасқындарынан жыл сайын орта есеппен шамамен 156 мың адам зардап шегеді (https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000066). 2024 жылдың көктемінде Қазақстан соңғы 80 жылдағы ең ауқымды су тасқынымен бетпе-бет келді. Су тасқындары нәтижесінде елдің 10 өңірінің тұрғындары зардап шегіп, колоссальды экономикалық, әлеуметтік және экологиялық зиян келтірілді; БАҚ бағалауы бойынша, бұл соңғы 30 жылдағы ең ірі шығын болып табылады.

Елімізде су тасқындарының салдарынан аграрлық секторда бірнеше жылға артқа шегінген экономикалық дағдарыс орын алуда. Сонымен қатар экологиялық дағдарыс орын алып, жер асты сулары мұнай өнімдері мен малқорым қалдықтарымен ластанып, бұл адам өмірі мен денсаулығына айтарлықтай қауіп төндіруде. Қоғамда әлеуметтік шиеленіс күшейіп, билікке деген сенім төмендеген. Тұрғындар толық өтемақы ала алмайды: үкімет су тасқындарын табиғи апат деп түсіндірудің арқасында минималды ғана өтемақы берумен шектелуде, бұл өзекті әрі пікірталас туғызатын мәселе болып отыр.

Су тасқындарының алдын алу мәселелері БҰҰ-ның жаһандық күн тәртібінде, әсіресе тұрақты даму мен климаттың өзгеруі контекстінде өзекті болып қала береді. Қазіргі уақытта әлем халқының шамамен 40 %-ы тұщы ауыз су тапшылығы жағдайында өмір сүруде, сондықтан тұщы ауыз судың жетіспеушілігі жаһандық деңгейдегі проблема ретінде қарастырылады (O'Donnell, E. J.:157). БҰҰ Даму Бағдарламасы сарапшыларының пікірінше, Қазақстан 2040 жылға қарай су ресурстары қажеттіліктің шамамен 50 %-ына ғана жауап бере алатын тапшылық сатысына тап болуы мүмкін. Су ресурстарына тәуелділіктің жоғары деңгейі экономиканың барлық салаларына әсер ететініне байланысты еліміздің өңірлеріндегі тұщы судың жетіспеушілігі 2050 жылға қарай ЖІӨ-нің 6 %-ға дейін төмендеуіне алып келуі ықтимал (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000593_).

Зерттеудің өзектілігі мемлекет алдында тұрған кешенді сын-қатерлермен тығыз байланысты. Біріншіден, су тасқындары азаматтардың өмірі мен денсаулығына тікелей қауіп төндіреді, сондықтан олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету – мемлекеттік саяси басымдықтың басты өлшемдерінің бірі. Екіншіден, тасқындар тұрғындар мен үйымдардың мүліктік құқықтарына зиян келтіріп, экономикалық шығындарды күрт үлғайтатындықтан, инфрақұрылымды сақтау және залалды жою шараларын үйымдастыру қажет. Үшіншіден, экологиялық жағдайдың нашарлауы (малың труптары мен тұрмыстық қалдықтардың, мұнай өнімдері мен тыңайтқыштардың су көздеріне енгені) елдің экологиялық тепе-теңдігін бұзып, инфекциялық қауіптердің артуына әкеледі. Төртіншіден, су ресурстарын ұтымды басқару – елдің тұрақты дамуы мен экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды факторы.

2024 жылғы көктемгі тасқындардың салдарынан Қазақстанның ауыл шаруашылық алқаптары едәуір зардап шекті: 14 санитарлық-ветеринарлық алаң су астында қалып, мал өлекселері мен зиянды қалдықтар қоршаған орынды ластауы нәтижесінде аймақтық экожүйеге зиян келді.

Экологиялық сарапшылардың пікірі бойынша, мұндай экологиялық және әлеуметтік-экономикалық қауіптерге қарсы тиімді әрекет ету мемлекеттің су тасқынын алдын алу және оның зардаптарын азайтуға бағытталған кешенді саясатын шоғырландыруды талап етеді. Мемлекеттік органдардың өзара құқықтық әрекеттесу тетіктерін жетілдіру, лауазымды тұлғалардың жауапкершілігін нақтылау және су қауіпсіздігін ұлттық деңгейде қамтамасыз ету – осы зерттеу мақсаттарының негізгі басымдықтары болып табылады.(Anagnostopoulos, G. A.: 45)

Зерттеу материалдары мен әдістер

Зерттеу әдістеріне нормативтік-құқықтық талдау, салыстырмалы-ұқсас әдіс, контент-анализ, сот практикасын зерделеу, құқықтық нормалардың практикалық іске асуын бағалау, сарапшылармен пәнаралық сұхбаттар мен фокус-топ методологиясы енгізілді. Статистикалық деректерді талдау үшін аналитикалық талдау, ал сот шешімдерін және мемлекеттік орган актілерін талдау үшін жүйелік топтастыру тәсілдері пайдаланылды. Бұл кешенді тәсілдер қорытындылардың жан-жақты дәлдігі мен қолданылу тиім-

ділігін арттырады. Зерттеу барысында алынған нәтижелер құқықтық нормалардың қолданыстағы тиімділігін бағалауға және жетілдіру бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

Төтенше жағдайлар саласының мамандары атап көрсеткендей, республика көлемінде су тасқындары аумақтық таралуы, жылдық орташа шығын көлемі мен қайталанымдылығы бойынша басқа да табиғи апаттардың қатарында басым орында тұрады (https://www.undp.org/ru/kazakhstan/stories/kak-izmenenie-klimata-vliyaet-na-vodnye-resursy-kazakhstana). БАҚ пен сарапшылар Қазақстандағы су тасқындарының пайда болу себептерін салғырттықтан бастап, қолайсыз жағдайлардың қолайлы ықпалына дейін түрлі факторлармен түсіндіреді (Шарипханов С.Д.:80) . Мемлекет су тасқындарын табиғи апат ретінде бағалайды, алайда бұл түжырымға толық келісу мүмкін емес. Өйткені Қазақстан жағдайында су тасқындары цунами тәрізді кенеттен келетін апат емес, олар әр көктем сайын қайталанып отырады; тиісті алдын алу шараларын ұйымдастыру арқылы олардың зардаптарын болдырмауға мүмкіндік бар еді.

Қазақстандағы су тасқындарының жиілеуі мен қарқындылығы бірқатар кешенді факторлардың ықпалымен анықталады. Біріншіден, жаһандық жылыну нәтижесінде атмосферадағы булану мөлшері артып, жауын-шашын интенсивтілігі ұлғаюы өзен арналарын толтырып, төгілу қатерін күшейтеді. Екіншіден, гидрологиялық жағдайлардың өзгерісі – өзен арналарын қоқыс пен шөгінділер басып, шөгінділер жиналуына әкеп соғатын бөгде процестер тасқын қаупін одан әрі ұлғайтады.Үшіншіден, адам әрекеттері маңызы зор: орман алқаптарын кесу, өзен жағалауындағы ретсіз құрылыс және ландшафттың өзгеруі табиғи су ағымының қалыпты жолын бұзып, судың тоқтаусыз таралуына жол ашады. Сонымен қатар, қазіргі кезде елдегі гидротехникалық инфрақұрылымның көп бөлігі күрделі жөндеуді немесе қайта жаңғыртуды қажет етеді, бұл тасқындардың алдын алу мен залалдарын жою шараларының тиімділігін төмендетеді. Трансшекаралық ынтымақтастықтың әлсіздігі де маңызды рөл атқарады: көрші мемлекеттермен ортақ өзендердің су режимін реттеу және авариялық жағдайлар туындаған кезде дер кезінде ақпарат алмасу механизмдері жеткіліксіз, нәтижесінде 2020 жылғы Сардоба бөгетінің жарылуы мен 2024 жылғы Ириклин су қоймасынан су шығару сияқты төтенше жағдайлар Қазақстан аймақтарына ауыр зардаптар әкелді.

Тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік басқару органдарының құрылымдық реформалары жүйенің үйлесімділігін бұзғанда ауыр зардаптар туындауы мүмкін. Мәселен, тәуелсіз орган мәртебесіндегі Су шаруашылығы министрлігі алдымен Ауыл шаруашылығы министрлігі жанындағы комитетке, одан кейін Экология және табиғи ресурстар министрлігі жанындағы департаментке айналдырыла отырып, білікті кадрлар резервінен айырылды. Тек биылғы жылы ғана Су шаруашылығы және ирригация министрлігі қайтадан дербес министрлік ретінде қалпына келтірілгендіктен, елдегі ауқымды су тасқындарын алдын ала болжау мен оларға жедел әрекет ету мүмкін болмады.Мемлекеттік органдардың өзара әрекеттесу тиімділігінің төмендігін тағы бір мысал ретінде Экология және табиғи ресурстар министрі Е. Нысанбаевтың 2023 жылғы желтоқсан айынан бастап барлық әкімдіктерге су тасқыны қаупі туралы алдын ала хабарламалар жібергенін атауға болады. Алайда жергілікті атқарушы билік өкілдері РГП «Қазгидромет» ұсынған гидрометеорологиялық болжамдарға қажетті деңгейде назар аудармағандықтан, алдағы паводоктың қауіптілігін нақты бағалап, талап етілетін превентивті шараларды уақтылы іске асыра алмады (https://centralasiaclimateportal.org/ru/). Бұл жағдайда мемлекеттік органдар арасындағы міндеттер мен жауапкершілікті айқын түрде бекітетін құқықтық өзара әрекеттесу механизмдерінің болмауы басты проблема болғанын байқаймыз. Жалпы алғанда, Қазақстандағы мемлекеттік қызмет жүйесінде кадрлық басқару (HR management) мәселелері өзекті: компетенциялар мен өкілеттіліктердің нақты реттелмеуі мен функциялар мен жауапкершіліктердің қайталануы ведомстволар арасындағы үйлесімді жұмысты тежейді. Сонымен бірге паводок мәселелерін тек министрлік кабинеттерінде емес, жергілікті өзін-өзі басқару деңгейінде шешуді нығайту қажет.

Соңғы уақытта су тасқындары тәуекелін басқару және бағалау мәселелері әртүрлі ғылыми бағыттар бойынша зерделеніп келеді. Мысалы, Есіл өзенінің бассейнінде жүргізілген диссертациялық зерттеуде климаттық өзгерістер мен антропогендік факторлардың ықпалын ескере отырып, су тасқыны тәуекелін бағалау әдістемесі бейімделді; Жабай өзенінің бассейнінде су басу енін және максималды су ағынының әртүр-

лі қайталанымдылық деңгейлеріндегі көлемін анықтау арқылы тасқын зиянын төмендетуге бағытталған шараларды негіздеу бойынша нақты ұсынымдар әзірленді (Битабарова Ж.:135).

География институтының жанында Қазақстанның су ресурстарын бағалау, болжау және басқару мәселелеріне арналған 21 томдық монографиялар сериясы жарық көрді (Оспанова М.:95). Жақында жарияланған бұл еңбек су ресурстары саласындағы ғылыми-теориялық негізді қалыңдататын маңызды деректер жиынтығын ұсынады. Сонымен қатар, заң ғылымының өкілдері су қауіпсіздігін ұлттық қауіпсіздік контекстінде құқықтық қамтамасыз ету мәселелерін зерттеген (Токсанбаева С. 86). Дегенмен, бүгінгі таңда аталған проблематика бойынша іргелі монографиялық немесе диссертациялық зерттеулер жеткіліксіз. Ең «жаңа» диссертациялық ізденістер осы жоба қатысушылары тарапынан жүргізілгенімен (Кусмамбетов К.: 57), онда су тасқындарының мәселелері тек жеке аспектілер шеңберінде ғана қарастырылды. Қазіргі уақытта азаматтардың әлеуметтік және мүліктік құқықтарын қорғау механизмдері, жеке және заңды тұлғалар мен мемлекеттің өтемақы рәсімдері, су тасқындарын болжау мен алдын алуда сандық технологияларды қолдану, сондай-ақ климаттық өзгерістердің Қазақстанның су қауіпсіздігіне әсері сияқты маңызды бағыттар жан-жақты зерттелмей отыр(Музтауов Ж.:44).

Су тасқындарының салдарын толық жою – Қазақстан үшін әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету және азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғауда стратегиялық маңызы бар өзекті міндеттердің бірі. 2024 жылғы көктемгі тасқын Үкіметтің су тасқындарын басқару, бағалау және болжау шараларын кешенді түрде ұйымдастырмай, алдын алу іс-шараларына дайын еместігін айқын анықтады. Су тасқындарын болдырмау саясатын нақты тұжырымдаудың болмауы, ведомстволар арасындағы өкілеттіліктердің бірізді бөлінбеуі және іс-әрекеттердің жүйелілік қағидаларының сақталмауы мемлекеттік басқарудағы ауқымды олқылықтарды көрсетеді. Марксистік теорияға сәйкес, құқық – экономикалық қатынастардың үстіндегі надстройка болғандықтан, су тасқындарын алдын алу саласындағы мемлекеттік органдардың өзара құқықтық әрекеттесу тетіктері мен лауазымды тұлғалардың жауапкершілік нормаларының нақтыланбауы құқықтық реттеудің әлсіздігін айқындайды. Заңдық жауапкершілік институтын енгізу бұзылған құқықтарды қалпына келтірумен қатар нормативтік талаптардың орындалуын қамтамасыз ететін ынталандырушы құрал қызметін атқара алады. Мысалы, лауазымды тұлғалардың персоналдық жауапкершілігін заңнамалық түрде бекіту олардың лауазымдық міндеттерін жан-жақты әрі мұқият орындауын қамтамасыз етер еді; алайда бұл үшін алдымен өкілеттік пен міндеттерді егжей-тегжейлі анықтау қажет. Сонымен қатар, мемлекет жауапты субъект ретінде өзінің аумағында азаматтардың құқықтары мен қауіпсіздігін толық көлемде қамтамасыз етуге тиіс.

Еуропалық Одақ елдерінде су тасқындарының тәуекелін басқару әлеуметтік, экономикалық, құқықтық және басқарушылық аспектілерді кешенді түрде қарастырып жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация министрлігі мен Нидерланды Корольдігі арасындағы алғашқы екіжақты меморандумда су шаруашылығы нысандарын салу мен пайдалану, тасқындарды болжау және қарсы іс-шараларды жоспарлау мәселелері бойынша бірлескен іс-әрекеттер қарастырылған. Сонымен бірге құжат тасқын суларын реттеу және пайдалану тәжірибесі бойынша тәжірибе алмасуды, сондай-ақ Нидерландының өзен ағыстарын басқару саласындағы үздік әдістемелерін зерттеуді ұсынады.

Екінші Делфттегі Су білім беру халықаралық институты (IHE Delft) тарапынан дайындалған және су шаруашылығы саласының мамандарын кәсіби даярлау меморандумы, сондай-ақ су ресурстарын басқарудағы ғылыми зерттеулер мен инновациялық технологияларды енгізу барысында өзара ынтымақтастықты дамытуға бағытталған. Қазақстанның кең аумағы мен су ресурстарының шектеулілігі жағдайында су қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі ерекше өзектілікке ие. Қазақстанның су шаруашылығы бассейндерінің басым бөлігі трансшекаралық сипатта болғандықтан, олардың пайдалануында көрші мемлекеттер – Қытай Халық Республикасы (ҚХР), Ресей Федерациясы (РФ) және Орталық Азия елдері – жүргізетін су саясатына тәуелділік байқалады.

Климаттың өзгеруіне байланысты теңіз деңгейінің көтерілуі мен су тасқындарының жиілеп, күшеюі қазіргі заманғы құқықтық саясат пен экологиялық қауіпсіздік жүйесінде маңызды орын алатын өзекті мәселе болып отыр. Флоридадағы Пунта Горда қаласы мен Калифорния штатының жағалауындағы тәжірибелер көрсеткендей, алдын ала жоспарлау, құқықтық

құралдарды тиімді пайдалану және институционалдық басқарудың үйлесімді жүйесі табиғи қатерлерге ұтымды жауап берудің шешуші факторларының бірі саналады. Атап айтқанда, тәуекелді бағалау, модельдеу және оны азайтуға бағытталған құқықтық механизмдердің біртұтас жүйе ретінде құрылуы, сондай-ақ теңіз деңгейінің көтерілуіне байланысты жергілікті деңгейде басқару құзыреттерін нақтылау – климаттық бейімделу саясатының тиімділігін арттырады. Бұндай тәсіл тек материалдық шығындарды азайтып қана қоймай, сонымен қатар қоғамның экологиялық тұрақтылығын және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. (Weissman J.:152)

Қазақстан Республикасының да бұл бағыттағы заңнамалық және стратегиялық ұстанымдарын жетілдіруі аса маңызды. Су тасқыны қаупін төмендетуге бағытталған ұлттық саясат тек төтенше жағдайларға әрекет етумен шектелмей, ұзақ мерзімді құқықтық және қалалық жоспарлау тетіктерімен толық қамтылуы тиіс. Жағалау аймақтарын қорғау, табиғи экожүйелерді сақтау, жеке меншік пен қоғамдық мүддені үйлестіру бойынша тиімді құқықтық тетіктер қажет. Осыған байланысты, халықаралық тәжірибені ескере отырып, Қазақстан үшін де теңіз (немесе су) жағалауының құқықтық мәртебесін қайта қарау, тәуекелге бейім аймақтарды инвентаризациялау және жергілікті басқару органдарына заңмен нақты өкілеттіктер беру сияқты кешенді шаралар қажет. Бұл өз кезегінде елдің экологиялық қауіпсіздігін арттырып қана қоймай, климаттық өзгерістерге орнықты құқықтық бейімделудің алғышартын қалыптастырады.

Су тасқыны салдарымен күресудің құқықтық мәселелері де отандық ғылымда ашық тақырып. Мәселен АҚШ -та ғалымдар қалалардың су тасқындарына қарсы тұрақтылығын арттыру үшін ең алдымен олардың маңызды инфрақұрылымының тұрақтылығын қамтамасыз ету қажет деп есептейді. Себебі, бұл жүйелер қалалық өмір сүру ортасының негізгі тірегі болып табылады. Форт-Лодердейл қаласының тәжірибесі көрсеткендей, әртүрлі салалар мен мүдделі тараптардың қатысуымен инфрақұрылым тұрақтылығын бағалау және күшейту жөнінде бірлескен әрекеттер маңызды рөл атқарады. Бұл мақала су тасқыны кезінде инфрақұрылым жұмысының үзілу ұзақтығын ескере отырып, төзімділік деңгейін сандық бағалау арқылы нақты шараларды анықтауға мүмкіндік береді. Осылайша, инфрақұрылымға бағытталған тәсіл қалалардың қауіпсіздігін арттыруға ықпал етеді деген қорытындылар жасайды. (Bruijn, K.:73)

Теориялық құқықтық тұрғыдан алғында су тасқындарының болуы мемлекеттің су қауіпсізігіне келтірілген қауіп ретінде түсінуге болады. Қазақстан Республикасының су қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы заңнаманы дамытудың айқындаушы бағыты ретінде 2020 жылғы 28 қаңтарда Үкімет отырысында Экология, геология және табиғи ресурстар министрі таныстырған Қазақстанның су ресурстарын басқару жөніндегі 2020–2030 жылдарға арналған мемлекеттік тұжырымдамасы қабылданды. Перефразированный текст на русском языке: Тұжырымдаманың мақсаты – елдің су ресурстарын сақтау және тиімді пайдалану мәселелерін шешудің негізгі стратегиялық бағыттарын айқындау, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы мен су ресурстарының қалпына келу мүмкіндіктері арасындағы тепе-теңдікті нормативтік сапа талаптарына сай қамтамасыз ету, басқаша айтқанда, орнықты су пайдалану қағидатын жүзеге асыру болып табылады.(https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481)

Тұжырымдама су ресурстарын басқару мен су пайдалануға қатысты заңнамалық базаны жетілдіруге, су шаруашылығы саласын дамытуға бағытталған мемлекеттік іс-шаралар мен саясатты қалыптастырудың негізі болмақ. Бұған қоса, Қазақстан БҰҰ-ның «Әлемімізді қайта құру: 2030 жылға дейінгі орнықты даму саласындағы күн тәртібі» құжатындағы орнықты даму мақсаттарын ұлттық стратегиялық жоспарлар мен нормативтік-құқықтық актілерге енгізу міндетін өз жауапкершілігіне ал,андығын атап өткен жөн

Қазіргі таңдағы су заңнамасы Қазақ хандығы дәуірінен бастау алып, ұзақ қалыптасу жолынан өтті. Қоғамның әлеуметтік-саяси құрылымындағы түбегейлі өзгерістер мен әлеуметтік-мәдени жаңарулар нәтижесінде бүгінгі күні Экологиялық кодекс, Су кодексі және басқа да бірқатар заңға тәуелді актілер қабылданды. Алайда сыртқы жетістіктерге қарамастан, заңнамада жүйелік әрі теориялық тұрғыдан айтарлықтай кемшіліктер анықталып отыр. Осы уақытқа дейін Су стратегиясы бекітілмеген, «Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі туралы» Заң қабылданбаған, сондай-ақ заңнамада бірқатар құқықтық тұрғыдан негізделмеген ұғымдар қолданылып келеді. (Музтауов Ж.:36)

Сонымен зерттеулер көрсеткендей, Қазақстан Республикасында су тасқындарына қарсы іс-шараларды құқықтық реттеу жүйесі бірқа-

тар нормативтік құқықтық актілерден тұрады. Олардың қатарында Қазақстан Республикасының Конституциясы(https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000) негізгі құқықтық акт ретінде азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғауға кепілдік береді және табиғи апаттардан қорғаудың жалпы міндеттерін бекітеді.

Қазақстан Республикасының Су кодексі(https://adilet.zan.kz/rus/docs) су тасқындарының алдын алу саласындағы негізгі реттеуші акт болып табылады. Аталған кодексте су объектілерін пайдалану және қорғау жөніндегі мемлекеттік органдардың құзыреті, сонымен қатар тасқын жағдайларын болдырмау бойынша іс-шараларды жүзеге асыру тәртібі бекітілген.

Экологиялық кодекс су тасқындарының алдын алуға байланысты экологиялық талаптарды, қоршаған ортаны қорғауға бағытталған іс-шараларды реттейді. Кодекс су объектілерінің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, су тасқынының алдын алуға қажетті табиғат қорғау іс-шараларын жүзеге асыру нормаларын қамтиды(https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000) Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының «Азаматтық қорғау туралы» Заңы су тасқыны секілді төтенше жағдайлардың алдын алу және салдарын жою бойынша іс-шараларды ұйымдастырудың құқықтық негіздерін қалыптастырады. Заңда төтенше жағдайлар қаупі туындаған жағдайда мемлекеттік органдардың және жергілікті атқарушы органдардың өзара әрекеттесу тәртібі белгіленген (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000)

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 3 шілдедегі № 460 қаулысымен бекітілген «Су тасқыны қаупінің алдын алу және жою жөніндегі шаралар кешені» сияқты заңға тәуелді актілер де аталған саладағы нормативтік базаны толықтырады(https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000)

Елімізде су тасқындарының алдын алуда жеткілікті деңгейдегі нормтивтік реттеу бол-,анымен, бірқатар проблемалар да кездеседі. Қазақстан Республикасының су заңнамасы, атап айтқанда 2025 жылғы Су кодексі су ресурстарын жүйелі басқару және төтенше гидрологиялық жағдайларды алдын-алу механизмін қалыптастыруға бағытталған. Дегенмен қолданыстағы нормативтік базаны талдау алдын-алу шараларының тиімділігін төмендететін бірқатар мәселелерді анықтады.

Біріншіден, су тасқындары қаупін азайтуға арналған шаралардың нормативтік реттелуі формальді сипатқа ие.. Су кодексінің 4-бабының 2-тармағында бассейндік басқару қағидаттары белгіленсе, 3-баптың 3–5-тармақтарында су қатынастары субъектілерінің міндеттері айқындалған. Алайда жоспарлау (30–31-баптар), мемлекеттік мониторинг (55-бап) және арнайы су пайдалану түрлері (45–49-баптар) бөлімдерінде паводок қаупін төмендету шараларының нақты тәртіптері аралас-жұмсақ реттеліп, олардың біріздендірілген тетігі қарастырылмаған. Нәтижесінде Экология министрлігі, бассейндік комиссиялар және азаматтық қорғаныс органдары арасындағы өзара әрекеттестік алгоритмі нақты бекітілмей, өкілеттіліктер қайталанып, жауапкершілік «сұр аймақтарға» ауысып қалады.

Екіншіден, үкіметтік емес, яғни ведомстволықаралық үйлестіру механизмі жеткіліксіз формальдандырылған. Су кодексі гидротехникалық құрылыстар жобаларын келісу талаптарын (50-бап) белгілесе де, бассейн деңгейінде паводок қаупін басқаруға жауапты бірыңғай органды немесе орталықты айқындамайды. Бұл жағдай гидрометеорологиялық қызметтер мен ТЖБ органдарының әртүрлі регламенттер негізінде жұмыс істеуімен үштасып, деректер алмасудың кешігуіне және шұғыл әрекеттің тиімсіздігіне әкеп соғады.

Үшіншіден, гидротехникалық және жағалау құрылымдарын күшейту және жөндеу жұмыстарын қаржыландыру тұрақсыз. Кодексте инновациялық жобаларды сүйемелдеу және су шаруашылығы инфрақұрылымын жаңғыртуға мемлекеттік қолдау шаралары (61-бап) қарастырылғанымен, бөгеттер мен каналдарды ағымдағы жөндеуге бағытталған арнайы бюджет бағдарламалары қалыптастырылмаған. Салдарынан алдын-алу шараларына бөлінген қаржы орын алған паводок салдарын жоюға қайта бағытталып жатады.

Төртіншіден, техникалық нормативтер мен стандарттар өзекті емес. Кодекстің 62-бабында ең үздік қолжетімді технологияларды қолдану қағидасы жарияланғанымен, гидродинамикалық моделдеу әдістерін енгізу және төтенше жүктемелерді бағалау түрғысынан міндетті талаптар қарастырылмаған. Соның салдарынан жобалаушылар мен мердігерлер ішінара подзакондық актілерге сүйеніп жұмыс жасайды, бұл құрылыстың сенімділігіне кері әсерін тигізеді.

Соңғысы, құқықтық қолдану институты әлсіз және жауапкершілік деңгейі төмен. Кодекстің 53-бабында су пайдалану тәртібін бұзуға тыйым салынып, 55-бапта су деңгейі бойынша нұсқаулықтар анықталса да, әкімшілік санкциялар жеңіл және қоғамдық бақылаудың болмауы

нормативтік талаптардың орындалмауына әкеледі, нәтижесінде аймақтардағы қауіпсіздік деңгейі төмендейді.

Осы мәселелерді шешу үшін Су кодексінің нормаларын біріздендіріп, бассейндік деңгейде тәуекелдерді басқаратын бірыңғай орталық құру, инженерлік-техникалық құрылыстарды жаңғырту мен ағымдағы қызмет етуге арналған арнайы қаржылық құралдарды енгізу, сондай-ақ құқықтық қолдануды күшейтіп жауапкершілікті арттыру қажет.

Дегенмен, Қазақстанда «Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі туралы» арнайы заңның әлі күнге дейін қабылданбауы су тасқындарына қарсы тиімді саясатты іске асыруда айтарлықтай қиындықтар тудыруда. Бұған қоса, су тасқынының алдын алу мәселелеріне қатысты бірқатар құқықтық ұғымдардың нақты айқындалмағандығы, заңнаманың жүйелілігінің жеткіліксіздігі анық байқалады.

Осыған байланысты, Қазақстанның су тасқындарынан қорғану саласындағы нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру, оның ішінде арнайы заң қабылдау, нормативтік ұғымдарды нақтылау және қолданыстағы заңдардың өзара үйлесімділігін қамтамасыз ету мәселелері өзекті болып қала бермек.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері негізінде Қазақстан Республикасында су тасқындарының алдын алу үшін кешенді және жүйелі түрде мына үш бағыт бойынша жүргізілу қажет:

Қазақстан Республикасындағы су тасқындарына қарсы күрес мәселелері тек экологиялық және инженерлік сипаттағы міндеттермен шектелмей, сонымен қатар құқықтық реттеу жүйесінің тиімділігімен тығыз байланысты. Қазіргі қолданыстағы Водный кодекс, «Азаматтық қорғау туралы» заң және басқа да нормативтік-құқықтық актілер су тасқындарының алдын алу мен салдарын жою бойынша белгілі бір құқықтық негіз қалыптастырғанымен, олардың нормалары әлі де болса жүйелілік пен үйлесімділікті талап етеді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, құқықтық реттеу аясында су тасқынына бейім аумақтарды анықтау, тәуекелдерді бағалау, жергілікті деңгейде алдын алу шараларын жоспарлау және мемлекеттік органдар арасындағы үйлесімді іс-қимыл маңызды басымдыққа ие болуы тиіс. Сонымен қатар, табиғи апаттарға төзімділікті арттыру үшін ғылыми негізделген құқықтық тетіктер мен нақты жауапкершілік нормаларын айқындайтын стратегиялық құжаттар қажет. Осыған орай, су тасқындарының алдын алу саласындағы құқықтық базаны халықаралық тәжірибені ескере отырып жетілдіру, нормативтік актілердің өзара байланысын арттыру, сондай-ақ жергілікті билік органдарына нақты өкілеттіктер беру арқылы қауіпсіздік пен орнықты дамуды қамтамасыз етуге болады. Бұл бағытта құқық пен саясаттың сабақтастығын қалыптастыру – климаттық тәуекелдерге төтеп берудің негізгі алғышарттарының бірі болып табылады.

Су тасқындарын алдын алу саясатын қалыптастыруға және су ресурстарына ұқыпты көзқарасты нығайтуға бағытталған жаңа нормативтік-құқықтық базаны әзірлеу қажет. Осыған орай, аталған саладағы қолданыстағы барлық нормативтік-құқықтық актілердің өзектілігі мен тиімділігін, кемшіліктері мен қайталанатын өкілеттіліктерін анықтау мақсатында инвентаризация жүргізіледі. Бұл процесте заңнамалық нормалар арасындағы үйлесімсіздік жойылып, жауапкершілік механизмдері нақты айқындалады.

Су объектілері мен гидротехникалық құрылыстардың (су қоймалары, гидроузелдер, каналдар, бөгеттер және басқа да инженерлік нысандар) толық тізбігін жасау үшін кең ауқымды инвентаризация өткізу жоспарланған. «Су ресурстарын басқару жүйесін дамыту тұжырымдамасы (2024–2030 ж.ж.)» бойынша қазіргі уақытта Қазақстан су шаруашылығы кешені 331 су қоймасынан, 125 гидроузелден, 3 392 каналы мен 473 бөгеттен, сондай-ақ 1 667 басқа да нысаннан тұратыны анықталған. Көптеген құрылыстар 30–50 жылдан астам жөндеусіз пайдаланып келінгендіктен, олар жоғары қауіптілік объектілері санатына жатады; сонымен бірге жеке және коммуналдық меншіктегі, тіпті иесіз гидротехникалық нысандар да бар.

Трансшекаралық өзен бассейндері бойынша көрші мемлекеттермен ынтымақтастықты нығайту арқылы су тасқындарының алдын алу және олардың зардаптарын азайту шараларын үйлестіру тетіктерін жетілдіру қарастырылады.

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын AP26193915 Турақты даму жағдайында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуді құқықтық реттеу жобасын іске асыру мақсатында дайындалды

Әдебиеттер

Ruhl, J. B. (2011). *Climate Change Adaptation and the Structural Transformation of Environmental Law*. Environmental Law, 40(2), 363–435

Kundzewicz, Z. W., et al. (2017). "Flood risk and climate change: Global and regional perspectives." *Hydrological Sciences Journal*, 62(12), 1841–1849

Aitzhanova, M., & Zhaparova, S. (2023). "Environmental Risk Assessment of Spring Floods in the Akmola Region of Kazakhstan." *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 18(10), 3333–3339. DOI:10.18280/ijsdp.181033

Постановление Правительства РК от 5 февраля 2024 года № 66 «Об утверждении Концепции развития системы управления водными ресурсами Республики Казахстан на 2024 – 2030 годы.// https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000066(Дата обращения:24.07.2025)

O'Donnell, E. J. (2014). "A Survey of International Law Relating to Flood Management." *Natural Resources Journal*, 54(1), 157–206

Об утверждении Концепции развития системы управления водными ресурсами Республики Казахстан на 2024 – 2030 годы Постановление Правительства Республики Казахстан от 5 февраля 2024 года № 66.// https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000066(Дата обращения:24.07.2025)

Anagnostopoulos, G. A., & Hatzopoulos, K. L. (2022). "Mountain Resilience: A Tool for Mudflow Risk Management in the İle Alatau." *Mountain Research and Development*, 43(1), 45–58. DOI:10.1659/MRD-JOURNAL-D-22-00004

Как изменение климата влияет на водные ресурсы Казахстана См. https://www.undp.org/ru/kazakhstan/stories/kak-izmenenie-klimata-vliyaet-na-vodnye-resursy-kazakhstana

Шарипханов С.Д., Раимбеков,К.Ж. КусаиновА.Б. Управление рисками наводнений. Методическое пособие – Кокшетау: Кокшетауский технический института КЧС МВД Республики Казахстан, 2015. – 94 с.

Паводки в Казахстане: можно ли было избежать наводнения? См. https://centralasiaclimateportal.org/ru/паводки-в-казахстане-можно-ли-было-изб/

Битабарова Ж.А. Возмещение экологического вреда: внутригосударственные и международно-правовые аспекты. – Дис.на соиск. степ. доктора философии (PhD).- Алматы, 2010.-196с

Оспанова М.С. Управление и оценка рисками наводнений в бассейне р.Есиль.- Дис.на соиск. акад. степ. доктора философии (PhD). – Алматы, 2023.-133с.

Токсанбаева С.Т. Моделирование прогноза наводнений в бассейне реки Нура и анализ географических факторов. – Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD).: 8D05211 – Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева. – Астана: 2023. – 142 с.

Кусмамбетов К.Д. Правовое регулирование водных ресурсов Республики Казахстан: современное состояние и перспективы: Дис.на соиск. степ. доктора философии (PhD). – Алматы, 2023. – 140 с.

Музтауов Ж.Б. Проблемы правового регулирования водной безопасности Республики Казахстан: Дис.на соиск. степ. магистра юридических наук. – Косшы, 2020. – 99 с.

Weissman J. M. (2021, August 20). *How to prevent a flood disaster: Using law and policy to systematically reduce risk*. PreventionWeb. Retrieved from https://www.preventionweb.net/news/how-prevent-flood-disaster-using-law-and-policy-systematically-reduce-risk

Bruijn, K. M., Maran, C., Zygnerski, M., Jurado, J., Burzel, A., Jeuken, C., & Obeysekera, J. (2022). *Flood resilience of critical infrastructure: Approach and method applied to Fort Lauderdale, Florida*. *Water, 14*(16), 2474. https://www.mdpi.com/2073-4441/14/16/2474

Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 5 ақпандағы № 66 қаулысы//https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481_(Қаралым уақыты.09.08.2025)

Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған (2022 жылғы 5 маусымдағы өзгерістер мен толықтырулармен). – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгіну күні: 24.07.2025)

Водный кодекс Республики Казахстан от 9 июля 2003 года № 481-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2024 г.). – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K030000481_ (дата обращения: 24.07.2025).

Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400 (дата обращения: 24.07.2025

Закон Республики Казахстан «О гражданской защите» от 11 апреля 2014 года № 188-V ЗРК. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000188 (дата обращения: 24.07.2025).].

Су тасқыны қаупінің алдын алу және жою жөніндегі шаралар кешені Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 3 шілдедегі № 460 қаулысымен бекітілген. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000460 (жүгіну күні: 24.07.2025).

References

Ruhl, J. B. (2011). *Climate Change Adaptation and the Structural Transformation of Environmental Law*. Environmental Law, 40(2), 363–435

Kundzewicz, Z. W., et al. (2017). "Flood risk and climate change: Global and regional perspectives." *Hydrological Sciences Journal*, 62(12), 1841–1849

Aitzhanova, M., & Zhaparova, S. (2023). "Environmental Risk Assessment of Spring Floods in the Akmola Region of Kazakhstan." *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 18(10), 3333–3339. DOI:10.18280/ijsdp.181033

Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 5 fevralya 2024 goda № 66 "Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya sistemy upravleniya vodnymi resursami Respubliki Kazakhstan na 2024–2030 gody". Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000066 (accessed: 24.07.2025)

O'Donnell, E. J. (2014). "A Survey of International Law Relating to Flood Management." *Natural Resources Journal*, 54(1), 157–206

Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya sistemy upravleniya vodnymi resursami Respubliki Kazakhstan na 2024–2030 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 5 fevralya 2024 goda № 66. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000066 (accessed: 24.07.2025)

Anagnostopoulos, G. A., & Hatzopoulos, K. L. (2022). "Mountain Resilience: A Tool for Mudflow Risk Management in the İle Alatau." *Mountain Research and Development*, 43(1), 45–58. DOI:10.1659/MRD-JOURNAL-D-22-00004

Kak izmenenie klimata vliyaet na vodnye resursy Kazakhstana. Retrieved from: https://www.undp.org/ru/kazakhstan/stories/kak-izmenenie-klimata-vliyaet-na-vodnye-resursy-kazakhstana

Sharipkhanov S.D., Raimbekov K.Zh., Kusainov A.B. (2015). *Upravlenie riskami navodneniy. Metodicheskoe posobie.* – Kokshetau: Kokshetauskiy tekhnicheskiy institut KChS MVD Respubliki Kazakhstan. – 94 s.

Pavodki v Kazakhstane: mozhno li bylo izbezhat' navodneniya? Retrieved from: https://centralasiaclimateportal.org/ru/паводки-в-казахстане-можно-ли-было-изб/

Bitabarova Zh.A. (2010). *Vozmeshchenie ekologicheskogo vreda: vnutrigosudarstvennye i mezhdunarodno-pravovye aspekty.* Dissertatsiya na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD). – Almaty. – 196 s.

Ospanova M.S. (2023). *Upravlenie i otsenka riskami navodneniy v basseïne r. Esil.* Dissertatsiya na soiskanie akademicheskoy stepeni doktora filosofii (PhD). – Almaty. – 133 s.

Toksanbaeva S.T. (2023). *Modelirovanie prognoza navodneniy v basseïne reki Nura i analiz geograficheskikh faktorov.* Dissertatsiya na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD), 8D05211 – Evraziyskiy natsional'nyy universitet imeni L.N. Gumilyova. – Astana. – 142 s.

Kusmambetov K.D. (2023). *Pravovoe regulirovanie vodnykh resursov Respubliki Kazakhstan: sovremennoe sostoyanie i perspektivy.* Dissertatsiya na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD). – Almaty. – 140 s.

Muztauov Zh.B. (2020). *Problemy pravovogo regulirovaniya vodnoy bezopasnosti Respubliki Kazakhstan.* Dissertatsiya na soiskanie stepeni magistra yuridicheskikh nauk. – Koshshy. – 99 s.

Weissman J. M. (2021, August 20). *How to prevent a flood disaster: Using law and policy to systematically reduce risk*. PreventionWeb. Retrieved from https://www.preventionweb.net/news/how-prevent-flood-disaster-using-law-and-policy-systematically-reduce-risk

Bruijn, K. M., Maran, C., Zygnerski, M., Jurado, J., Burzel, A., Jeuken, C., & Obeysekera, J. (2022). *Flood resilience of critical infrastructure: Approach and method applied to Fort Lauderdale, Florida*. *Water, 14*(16), 2474. https://www.mdpi.com/2073-4441/14/16/2474

Qazaqstan Respublikasynyn su resurstaryn basqaru jüyesin damytudyn 2024–2030 jyl darag'a arnalgan tuzhyrymdamasyn bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükimetinin 2024 jyly 5 aqpandagy № 66 qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481_ (Qaralym waqyty: 09.08.2025)

Qazaqstan Respublikasynyn Konstitutsiyasy: 1995 jyly 30 tamyzda respublikalyk referendumda qabyldangan (2022 jyly 5 mausymdagy özgertuler men tolyqtamalarymen). URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (zhüginu küni: 24.07.2025)

Vodnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 9 iyulya 2003 goda № 481-II (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.01.2024 g.). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K030000481_ (data obrashcheniya: 24.07.2025)

Ekologicheskii kodeks Respubliki Kazakhstan ot 2 yanvarya 2021 goda № 400-VI ZRK. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400 (data obrashcheniya: 24.07.2025)

Zakon Respubliki Kazakhstan "O grazhdanskoy zashchite" ot 11 aprelya 2014 goda № 188-V ZRK. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000188 (data obrashcheniya: 24.07.2025)

Su tasqyny qaupinin aldyn alu zhane zhoiu zhönindegi sharalar kesheni Qazaqstan Respublikasy Ükimetinin 2017 jyly 3 shildedegi № 460 qaulysymen bekitilgen. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000460 (zhüginu küni: 24.07.2025)

Авторлар туралы мәлімет:

Битабарова Жанна Абдрахмановна – PhD, Г.С. Сапаргалиев атындағы Мемлекет және құқық институтының аға ғылыми қызметкері, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhanna79@mail.ru).

Бектурганов Әбдіманап Елікбайұлы – заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті кафедра меңгерушісі (Қазақстан, Астана қ., e-mail: a.e.bekturganov@gmail.com).

Телеуев Ғалым Байғазыұлы (корреспондент-автор) – PhD, құқық және экономика факультетінің деканы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті (Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: galim200385@mail.ru).

Information about the authors:

Bitabarova Zhanna Abdrakhmanovna – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhanna79@mail.ru).

Bekturganov Abdimanap Elikbayevich – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional and Civil Law L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan, Astana, e-mail: a.e.bekturganov@gmail.com).

Teleuyev Galym Baygazyevich (corresponding author) – PhD, Dean of the Faculty of Law and Economics, Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: galim200385@mail.ru).

Сведения об авторах:

Битабарова Жанна Абдрахмановна – PhD, старший научный сотрудник Института государства и права им. Г.С. Сапаргалиева, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: zhanna79@mail.ru).

Бектурганов Абдиманап Еликбаевич – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан, e-mail: a.e.bekturganov@gmail.com).

Телеуев Галым Байгазыевич (корреспондирующий автор) – PhD, декан факультета права и экономики Жетысуского университета имени И. Жансугурова (Талдыкорган, Казахстан, e-mail: galim200385@mail.ru).

Келіп түсті: 8 қыркүйек 2025 жыл
Қабылданды: 10 қыркүйек 2025 жыл

IRSTI 10.51.03 https://doi.org/10.26577/JAPJ202511539

B. Kalymbek[1*], Zh.K. Kalymbekova[1], A.N. Myrzakarim[2]

[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
[2]Narkhoz University, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: b.kalymbek77@gmail.com

ISSUES OF LEGAL REGULATION OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: COMPARATIVE ANALYSIS OF OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES

The organic sector is a rapidly developing area of the agricultural industry. Organic food products are in high demand in the domestic and global food markets. Kazakhstan's food production does not go beyond global trends. However, the legislative framework for the production of organic products, their labeling, storage and quality control in the country requires deregulation and further clarification of the legislative aspects of the organic sector of agricultural production.

The subject of the study is the legal mechanism of organic agricultural production in order to fulfill Kazakhstan's international obligations in the field of sustainable development. Several aspects of the development of organic agricultural production in the context of sustainable development can be distinguished. First, it is dangerous to withdraw from circulation in the event of overexploitation of lands, for which agricultural producers are paid appropriate compensation. Second, it is an incentive for environmentally friendly production. Third, it is a measure to limit the use of agrochemicals until taxes are introduced. Fourth, it is an incentive for tree planting, regulation of water flows and general land restoration, however, the latter is carried out very carefully. Thus, recognition of the importance of wetlands as an element of natural ecosystems leads to a very careful approach to their drainage. Fifth, it is a policy of preserving historical landscapes, including buildings, historical heritage. Sixth, it includes a policy of developing and preserving some mountain slopes and less developed agricultural areas, where the population is mainly leaving.

The authors, studying the legal means of conducting organic agricultural production, legislate the principle of sustainable development in agricultural production, performs a comparative analysis of the legislation of foreign countries, Recommendations for improving the land legislation of the Republic of Kazakhstan, examination of environmentally friendly products in accordance with world standards to provide the consumer with quality products, regarding the attraction of new innovations, certification of new organic products, as well as legislative consolidation of the principle of sustainable development in agricultural production, on amendments to the norms of the Land Code of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Sustainable development, legal protection of the environment, greening, greening of agricultural production, agriculture, organic products, ecosystem.

Б. Қалымбек[1], Ж.Қ. Қалымбекова[1], А.Н. Мырзакәрім[2]

[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан
[2]Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан
*e-mail: b.kalymbek77@gmail.com

Орнықты даму жағдайындағы органикалық ауыл шаруашылығы өндірісін құқықтық реттеу мәселелері: ҚР мен шетел заңнамасын салыстырмалы талдау

Ауыл шаруашылығы саласының жедел түрде дамып жатырған бағыты – бұл органикалық сектор болып табылады. Отандық және әлемдік азық-түлік нарықтарында органикалық азық-түлік өнімдері жоғары сұранысқа ие. Қазақстандық азық-түлік өндірісі әлемдік үрдістерден тыс қалмайды. Алайда, елімізде органикалық өнімдерді өндірудің, оларды таңбалау, сақтау және сапасын бақылаудың заңнамалық базасы қайта реттеуді, ауылшаруашылық өндірісінің органикалық секторын заңнамалық аспектілерін одан әрі нақтылауды талап етеді.

Зерттеудің мәні Қазақстанның орнықты дамуды қамтамасыз ету саласындағы халықаралық міндеттемелерді орындауы тұрғысынан Органикалық ауыл шаруашылығы өндірісінің құқықтық тетігі болып табылады. Орнықты даму жағдайындағы органикалық ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту бағыттарының бірнеше аспектілерін бөліп қарастыруға болады. Біріншіден, бұл эрозия тұрғысынан, ауылшаруашылық өндірушілеріне тиісті өтемақы төленетін жерлерді артық өндіру жағдайында айналымнан шығару қауіпті болып табылады. Екіншіден, бұл экологиялық

© 2025 Al-Farabi Kazakh National University

рісті ынталандыру. Үшіншіден, бұл агрохимиялық құралдарды қолдануға салықтар енгізілгенге дейін шектеу шаралары. Төртіншіден, бұл ағаш отырғызуды ынталандыру, су ағындарын реттеу және жалпы жерді қалпына келтіру, алайда, соңғысы өте сақтықпен жасалады. Сонымен, батпақтардың табиғи экожүйелердің элементі ретіндегі маңыздылығын мойындау олардың құрғауына өте мұқият қарауға әкеледі. Бесіншіден, бұл - тарихи ландшафттарды, соның ішінде ғимараттарды, тарихи мұраларды сақтау саясаты. Алтыншыдан, бұған негізінен халықтың кетуі байқалатын кейбір тау бөктеріндегі және ауылшаруашылық жағынан аз дамыған аудандарды дамыту және сақтау саясаты кіреді

Авторлар органикалық ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізудің құқықтық құралдарын зерделей отырып, аграрлық өндірісте орнықты даму қағидатын қамтамасыз етуді заңнамалық тұрғыда бекітуді ұсынады, шет мемлекеттердің заңнамасына салыстырмалы талдау жүргізеді, органикалық өндіріс туралы заңнаманы, ҚР жер заңнамасын жетілдіру бойынша ұсынымдар, экологиялық таза өнімдерге тұтынушыны сапалы өніммен қамтамасыз ету үшін әлемдік стандарттарға сай сараптамадан өтуге, жаңа инновацияларды тартуға, жаңа органикалық өнімдерді сертификаттауға, сондай-ақ аграрлық өндірісте орнықты даму қағидатын қамтамасыз етуді заңнамалық тұрғыдан бекітуге қатысты, қолданыстағы ҚР Жер кодексінің нормаларына толықтыру енгізу туралы ұсыныстар беріледі.

Түйін сөздер: Орнықты даму, қоршаған ортаны құқықтық қорғау, экологияландыру, аграрлық өндірісті экологияландыру, ауыл шаруашылығы, органикалық өнім, экожүйе.

Б. Қалымбек[1*], Ж.Қ. Қалымбекова[1], А.Н. Мырзакәрім[2]

[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

[2] Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

*e-mail: b.kalymbek77@gmail.com

Проблемы правового регулирования органического сельскохозяйственного производства в условиях устойчивого развития: сравнительный анализ законодательства РК и зарубежных стран

Быстро развивающееся направление сельскохозяйственной отрасли-это органический сектор. Органические продукты питания пользуются большим спросом на внутреннем и мировом продовольственных рынках. Казахстанское производство продуктов питания не выходит за рамки мировых тенденций. Однако законодательная база производства органической продукции, ее маркировки, хранения и контроля качества в стране требует дерегулирования, дальнейшего уточнения законодательных аспектов органического сектора сельскохозяйственного производства.

Предметом исследования является правовой механизм органического сельскохозяйственного производства на предмет выполнения Казахстаном международных обязательств в области обеспечения устойчивого развития. Можно выделить несколько аспектов направлений развития органического сельскохозяйственного производства в условиях устойчивого развития. Во-первых, это связано с тем, что с точки зрения эрозии опасно выводить из оборота Земли, за которые сельскохозяйственным производителям выплачивается соответствующая компенсация, в случае перепроизводства. Во-вторых, это стимулирование экологически чистого производства. В-третьих, это ограничительные меры до введения налогов на применение агрохимических средств. В-четвертых, это поощрение посадки деревьев, регулирование водотоков и восстановление земель в целом, однако последнее делается с особой осторожностью. Таким образом, признание важности болот как элемента природных экосистем приводит к очень тщательному рассмотрению их высыхания. В-пятых, это политика сохранения исторических ландшафтов, в том числе зданий, исторического наследия. В-шестых, это включает политику развития и сохранения некоторых предгорных и менее сельскохозяйственных районов, где в основном наблюдается отток населения.

Авторы, изучая правовые средства ведения органического сельскохозяйственного производства, законодательно закрепить обеспечение принципа устойчивого развития в аграрном производстве, осуществляет сравнительный анализ законодательства иностранных государств, Рекомендации по совершенствованию земельного законодательства РК, проведение экспертизы экологически чистой продукции в соответствии с мировыми стандартами для обеспечения потребителя качественной продукцией, касательно привлечения новых инноваций, сертификации новых органических продуктов, а также законодательного закрепления обеспечения принципа устойчивого развития в аграрном производстве, о внесении дополнений в нормы Земельного кодекса РК.

Ключевые слова: устойчивое развитие, правовая охрана окружающей среды, экологизация, экологизация аграрного производства, сельское хозяйство, органическая продукция, экосистема.

Introduction

The long-term global development of the economy has led to a significant decline in the natural, social and even spiritual environment. In the context of the development of globalization and integration trends, the world is changing at an incredible speed. Currently, the transition to the digital system of all aspects of human society, the growth of the world population, the rapid urbanization, the use of alternative energy sources and the transformation of the labor market have become megatrends of world development.

Environmental problems, global climate change, social and gender inequality are just some of the systemic crises and global challenges that countries, corporations and people have been facing in the late 20th and early 21st centuries. This conflict has led to an understanding of the importance of sustainable development.

In order to cope with the rapid development of technologies and embark on the path of sustainable development, any state considers it beneficial to establish a global dialogue. In particular, «strengthening dialogue and cooperation in our country and around the world has become an important part of Kazakhstan's policy» (https://www.akorda.kz/).

In addition to the five development directions mentioned above, the search for and implementation of sustainable and long-term economic development is a pressing issue today. The issue of ensuring environmental safety is one of the global problems. According to experts, recently there has been an aggravation of global problems. In the modern age of knowledge and science, as science, technology, and industry develop in the world, the state of global ecology is deteriorating. Natural factors have begun to have a direct negative impact on the health of mankind. Soil degradation has led to a 23% decrease in their productivity. The number of people on Earth is growing day by day and is expected to reach 10 billion.

«The consequences of climate change are leading to desertification of the Central Asian territory, loss of biodiversity, glaciers, depletion of water resources, and extreme hydrological phenomena. Solving these problems requires urgent decisions to adapt to climate change and mitigate its consequences» (https://inbusiness.kz/).

The main task facing the global community to create a good society in the world is to optimize the state of the environment, preserve and protect nature, and regulate the rational use of natural resources.

Sustainable development is the harmonious development of nature and society, while preserving the environment and resources, that is, without compromising the ability of future generations to meet their own needs.

Sustainable development should not be confused with the intensity of economic development, sustainable development should be understood in a more logical way - in the current post-industrial period, while ensuring the needs of humanity, while not continuing to endlessly produce and use natural resources, but rather as a model of rational use of resources, a model of interaction between man and nature, and a model of civilizational development.

The term «sustainable development» appeared in science at the end of the 20th century. According to the UN definition, sustainable development is the process of ensuring the needs of modern society members in the process of economic development. The main principles of sustainable development are: respect and care for all living beings on Earth, improving the quality of life, preserving the diversity of ecosystems, developing within the limits of ecosystem capacity, changing patterns of human activity, preventing the inefficient use of non-renewable resources; developing national concepts that provide for the integration of socio-economic development and environmental protection.

The sustainable development model includes:

1. Reducing the material and energy intensity of production, minimizing waste, reducing the circulation of toxic substances, and expanding the use of renewable resources, including energy sources.

2. Transition to pricing that takes into account environmental criteria (the cost of environmental damage) and, in combination with a system of taxes and penalties, encourages the use of new, economically safe resource and energy-saving technologies.

3. Promoting sustainable agriculture and the development of rural areas by increasing crop yields, improving the nutritional properties of plant and animal products, using integrated methods of combating agricultural pests, etc.

4. Transfer of advanced technologies to developing countries by industrialized countries, in particular new technologies created on the basis of genetic materials obtained from developing countries.

5. Creation of international institutions capable of defining a single global network of sustainable development, establishing common environmental standards for all countries, mobilizing and redistributing resources for the benefit of the entire community, and monitoring compliance by all states with

common rules of environmental behavior (https://monographies.ru/).

Paragraph 6 of Article 5 of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan establishes the principle of sustainable development, aimed at ensuring balanced and rational management of the state, preserving natural ecological systems and ensuring their stable functioning (https://online.zakon.kz/).

The main tasks of ensuring sustainable development include ensuring the quality of the environment, stopping and eliminating the loss of biodiversity and protecting endangered species, rational use of natural resources, controlling pollution, preserving ecosystems and species, minimizing the impact of solid and hazardous waste on the environment, preventing land degradation, combating climate change and land degradation. As a result of fulfilling these tasks, we will achieve sustainable and long-term development of our economy. The means of ensuring sustainable development include financial resources and the mechanism for their use, the use of environmentally safe equipment and technologies.

Research methodology

This article uses general scientific methods of legal regulation for research. In particular, historical, comparative analysis, normative-logical, synthesis, systematic-legal, abstraction, generalization, analogy, etc. public-legal methods are also used.

During the study, historical-legal methods are used to determine the history of the formation of the protection of children's rights, the legislation on children's rights and the development of the institution of children's rights. Comparative legal methods allow the authors to draw general conclusions when studying national and foreign legislation and practice in revealing the content of the research topic.

Results and discussions

The ecologicalization of agricultural production is one of the ways to ensure sustainable development (Abdraimov, 2007). Some aspects of the problem of legal protection of the environment in agriculture have found their place in the scientific works of lawyers (Bekturganov, 2004 : 314). In this case, the problem arises due to the definition given by scientists to the concept of environmental protection, its meaning.

The problems of legal protection of the environment in agriculture were studied in the scientific monograph of O. S. Kolbasov «Legal Protection of the Environment in Agriculture» in relation to the socialist form of agricultural production (Kolbasov, 1989). In his opinion, the negative environmental aspects of agricultural production can be divided into three groups. The need to eliminate and prevent such consequences required a solution at the legal level, which led to the ecologicalization of Soviet agricultural legislation.

Studying the environmental and legal problems of modern agricultural production, the Russian scientist L.F. Usmanova noted that «until now, industry and transport have traditionally been considered the main disruptors of the natural balance, while the potential harmful effects of agriculture on the environment have not yet been fully appreciated» (Usmanova, 2000).

In the context of intensive agricultural production, there is not only an increase in the use of land, water and other natural resources, but also the formation of agricultural waste and wastewater from the activities of agricultural producers, and pollution of the environment with pesticides and other agrochemicals (Muhitdinov, 1983).

Studying the experience of EU countries, V.I. Nazarenko writes: «Here we can single out several aspects of such a policy. First, this conclusion, from the point of view of erosion, is that in the case of overexploitation of lands for which agricultural producers are paid appropriate compensation, it is dangerous to withdraw them from circulation. Second, this is the encouragement of environmentally friendly production. Third, these are measures to restrict the use of agrochemicals until taxes are introduced. Fourth, these are measures to encourage tree planting, regulate water flows and generally restore the land, however, the latter is carried out with great caution. Thus, recognition of the importance of wetlands as an element of natural ecosystems leads to a very careful approach to their drainage. Fifth, it is a policy of preserving historical landscapes, including buildings, and historical heritage. Sixth, it includes a policy of developing and preserving some mountain slopes and agriculturally underdeveloped areas, which are mainly affected by population outflow. Here, a policy of subsidies depending on the size of crops and livestock is implemented to keep farmers in these unfavorable areas and prevent the wildness of uninhabited areas.

In foreign literature, the concept of «environment" is considered in three aspects:

1) physically (the environment is the material environment in which the transformation of matter and energy takes place);

2) geographically (the environment is the real environment consisting of natural and anthropogenic elements in which people live and work);

3) ecologically (the environment is a set of interrelated factors of the physical, biological and social environment that have a decisive influence on the development of society)» (Erofeev., 1998 : 8). All three of these approaches are widely used by foreign and domestic lawyers.

The scientist O.S. Kolbasov evaluates the concept of «environment" in a physical sense as follows: «Nature (environment) is the entire material world outside of human society, surrounding society. The entire universe belongs to nature» (Kolbasov, 1976: 19).

The vast majority of ecologists from the CIS countries adhere to a geographical approach (Baideldinov, 1995). The ecological approach is characteristic of foreign experts. Thus, according to the Model Law on Environmental Protection (Council of Europe, Strasbourg, 1994), «environment» means:

1) the natural resources, both living and nonliving, such as air, space, water, soil, climate, fauna and flora, and the interactions between these factors;

2) the property forming part of the man-made environment;

3) the features of the landscape;

4) the quality of life and conditions of life which affect or are likely to affect the well-being and health of people».

In the opinion of M.M. Brinchuk, he interprets the term «environment» as the term «surrounding natural environment", however, in terms of meaning it is synonymous with the concept of «nature». «The environment can be defined as the surrounding natural environment, that is, a set of natural systems, natural objects and natural resources, including atmospheric air, water, land (soil), subsoil, animal and plant life, climate and near space, in their interconnection and interaction» (Brinchuk, 1995 : 53).

One of the most powerful factors affecting the environment is agriculture. The agro-industrial complex is the main driving force of the economy. However, the growth rate of agricultural production cannot fully meet the population's food needs. The slow growth of agricultural production, rising prices, and the world's population growth require scientists and practitioners in many countries to consider the issues of processing plant and animal raw materials into food. If the problem remains in this state, it is quite possible that in the near future the conversion of plant and animal waste into food will become a real necessity (Ledin, Kononenko, Sinchurin, Muradova., 2008 : 89).

The state's interest in solving environmental problems and producing competitive agricultural products that meet environmental requirements indicates the need to develop legal instruments for environmental protection in agricultural production. In this regard, the Concept of Environmental Security of the Republic of Kazakhstan states that «Economicization of the economy is the maintenance of resource and ecological balance by ensuring sustainable environmentally safe use of nature and reducing the environmental intensity of production and reducing the impact of the economy on biosphere processes of metabolism and energy.

To implement the ecologization of the economy, it is necessary to develop resource-saving technologies and reduce the share of environmentally «dirty» industries, improve economic mechanisms for nature use, state environmental control, environmental monitoring and statistics, optimize the permitting system for nature use, and introduce environmental conditions and requirements into all state, regional, and sectoral programs being developed through environmental expertise» (Levchenko, 1989).

No matter how the issue of environmentalization of agricultural production is raised, in practice its solution is relegated to second place due to the priority given to urgent economic priorities.

Agricultural production is the basis of the life of human society, as it is a source of vital products, raw materials for the production of these products. Soil is the basis of crop production, crop production is the basis for livestock production, and crop production and livestock products provide people with food, clothing, etc. The ecology of agriculture consists, on the one hand, of the impact of human activity on it, and on the other hand, of the impact of agriculture on natural and ecological processes and the human body.

Fulfillment of modern environmental requirements in agricultural production requires investments, without which it is difficult to think about the economic efficiency of agricultural production. "Because neither science, nor technology, nor the technology of agricultural production based on them, if they cause environmental damage to nature, will not bring the expected final socio-economic results to society. This is very important for agriculture, since this branch of social production is closely connected with living and inanimate objects of nature. Therefore, land reclamation, chemicalization, mechanization and other directions of agricultural development increase the potential of the land and make it fertile.

Sustainable development is one of the established international principles. The first standard (legislation) regulating organic agriculture in the EU was adopted in Austria in 1985, and later or-

ganic legislation was adopted in some countries such as Denmark, France, Switzerland, the United Kingdom, etc.

Even in countries such as Germany and the USA, which are among the world's leading economies, many programs and laws have been adopted to promote sustainable development, resulting in rapid development of industries and today they are at the forefront of the use of solar energy. In Germany, the Organic Agriculture Act (OkoLandbaugesetz, OLG) was adopted on July 15, 2002 and was amended in 2009 to comply with the requirements of the new EU Organic Agriculture legislation.

In the Republic of Kazakhstan, a number of measures are being taken to promote sustainable development and green legislation. In Kazakhstan, the Law «On the Production and Circulation of Organic Products» was adopted in 2024 (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32616599). The state supports producers of organic products. The country has adopted a development strategy until 2030.

Article 228, paragraph 2 of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan states that «soil layer (soil) is an independent natural-historical organic-mineral natural body formed on the surface of the earth as a result of the long-term influence of biotic, abiotic and anthropogenic factors, consisting of mineral and organic solid particles, water and air, and having its own unique genetic and morphological characteristics and properties that create appropriate conditions for the growth and development of plants». Environmental standards for soil quality are established for chemical indicators in the form of maximum permissible concentrations of pollutants in the soil. According to the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, a pollutant is understood as the maximum amount (mass) of a chemical substance, exceeding which it becomes unsuitable for one or more types of land use, causes deterioration of natural environment components or disrupts the stability and biodiversity of ecological systems. In addition, the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan establishes environmental requirements for the use of agricultural land, certifies specific legal instruments for the ecologization of agricultural production (https://online.zakon.kz).

The rapid growth of the market and consumer interest in organic products led to the adoption of Council Regulation (EEC) No. 2092/1991 in the European Union countries in the 1980s. This was the first European standard to set minimum requirements for organic labelling, harmonising and defining the various national standards for crop production and, later, animal production.

Many European countries have additional national standards for organic production, which define general administrative procedures (e.g. registration of producers and control bodies), specify sanctions, the use of organic logos, or set standards for production activities not covered by EU legislation.

Since September 2001, all organic agricultural and food products have been labelled with the German national organic logo, the Bio-Siegel (Bio-Siegel, German for «organic seal»), and currently more than 70,000 products in Germany carry the «Bio-Siegel» logo. Producers can also use the German «Bio» logo or other individual organic brand names in conjunction with the common European organic logo, which is mandatory for products in the EU (Grigoruk, Klimov., 2016 : 30-32).

The problem with the current legislation of the Republic of Kazakhstan is that these mechanisms have not been resolved and no economic incentives for their use have been provided. In addition, ecolabeling is a voluntary activity for agricultural producers, and these relations are regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan «On the Production and Circulation of Organic Products» (https://online.zakon.kz/).

Conclusion

Ecologicalization of agricultural production is one of the ways to ensure sustainable development. In Kazakhstan, organic products are produced on 350 thousand hectares. This is only 1.5 percent of the country's total arable land. Scientists say that it is necessary to master new technologies to increase production volumes.

In conclusion, we can draw the following conclusion: in order to transform the food system of Kazakhstan, it is necessary to legislatively establish the principle of sustainable development in agricultural production. To do this, it is necessary to make amendments to Article 4 of the Land Code of the Republic of Kazakhstan and Article 3 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On State Regulation of the Development of the Agro-Industrial Complex and Rural Territories» in order to ensure the sustainable development and preservation of ecosystems.

Considering that the demand for environmentally friendly products is increasing every year, in order to provide consumers with a high-quality product without additives, in addition to preparing the land and products, it is necessary to undergo an examination in accordance with world standards. We need to attract new technologies, new innovations, new ideas from the world. We need to produce new

organic products using new technologies and certify them. We need to bring these products into line with the requirements of world standards.

We need to attract new technologies, new innovations, new ideas from around the world. We need to produce agricultural products using new technologies, new organic products, and certify them. We need to bring those products into line with world standards.

Our country is interested in developing organic agriculture, which contributes to the creation of high-margin agricultural production and the improvement of the quality of economic growth in the agricultural sector, which corresponds to the global trend of healthy and nutritious food production. This will allow expanding the export of agricultural products, creating conditions for the formation of diversified and sustainable agricultural systems, increasing the profitability of small-scale farms, and reducing the dependence of agricultural producers on expensive resources and resource-intensive practices.

On June 10, 2024, a new law «On the Production and Circulation of Organic Products» was adopted, which expands the scope of legislation in the field of production and circulation of organic products, clarifies previous scientific terms, and introduces new concepts. Article 4 of the aforementioned Law should introduce the principle of ensuring sustainable development.

The scientific article was prepared within the framework of grant funding from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for the applied scientific project AP26103315 «Issues of legal regulation of Production and Circulation of Organic Agricultural Products in the Republic of Kazakhstan» for 2025-2027.

Әдебиеттер

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының VII съезінде сөйлеген сөзі. 2022 жылғы 14 қыркүйек. [Электрондық ресурс] https://www.akorda.kz/kz/prezident-kasym-zhomart-tokaev-alemdik-zhane-dasturli-dinder-koshbasshylarynyn-vii-sezine-katysty-1485441. (өтініш берген күні: 29.01.2025 ж).

Астанада III халықаралық ECOJER конгресі. 02.06.23 ж. ҚР Экология және табиғи ресурстар министрі Зульфия Сүлейменованың сөйлеген сөзінен. [Электрондық ресурс] https://inbusiness.kz/kz/last/astanada-iii-halykaralyk-ecojer-kongresi-otti. (өтініш берген күні: 29.01.2025 ж).

Определение понятия «Устойчивое развитие» и роль экологии в реализации концепции Устойчивого развития. [Электронный ресурс] https://monographies.ru/en/book/section?id=10381. (дата обращения: 29.01.2025 ж).

«Қазақстан Республикасының Экология Кодексі» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI Кодексі (2024.12.12. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33339998&pos=605;-19#pos=605;-19. (өтініш берген күні: 30.01.2025 ж).

Абдраимов Б.Ж., Боголюбов С.А. Земельное право России и Казахстана: проблемы развития, процессуальные формы реализации. - М.: Юристь, 2007. - 454 с.

Бектурганов А.Е. Проблемы обеспечения экологических требований в аграрном секторе. / Эколого-правовая наук и практика Казахстана: Проблемы рационального использования и охраны природных ресурсов: Материалы международной научно-практической конференции - Алматы, 2004 – Библиотека земельного права. Выпуск. 6. – 314 с.

Колбасов О.С. Правовая охрана окружающей среды в сельском хозяйстве. М.: Наука, 1989. – 188 с.

Усманова Л.Ф. Правовое регулирование природопользования и охраны окружающей среды в аграрном секторе экономики: Автореф.дис. д-ра. юрид.наук. – Уфа, 2000.- 46 с.

Мухитдинов Н.Б. Основы горного права. - Алма-Ата, 1983. – 248 с.

Ерофеев Б.В. Экологическое право. – М.: Новый Юрист, 1998. – 688 с.

Колбасов О.С. Экология: политика - право. - М., 1976. – С. 19.

Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство Республики Казахстан. - Алматы, 1995. – 101 с.

Бринчук М.М. Экологическое право России. - М., 1995. – С. 53.

Н.П. Ледин, И.Н. Ледин, С.И. Кононенко, В.Н. Синчурин, Е.Л. Мурадова / Утилизация стоков животноводческих ферм // Вестник Всероссийского научно- исследовательского института механизации животноводства. – 2008. – Т. 18. – № 4. – С. 89–93.

Левченко В.И. Агрохимия и здоровье людей: правовые вопросы. М.: Издательство «Наука», 1989. – 136 с.

«Органикалық өнім өндірісі және айналымы туралы» Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 10 маусымдағы № 89-VIII Заңы. [Электрондық ресурс] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32616599. (өтініш берген күні: 31.01.2025 ж).

Григорук В.В., Климов Е.В. Развитие органического сельского хозяйства в мире и Казахстане. Анкара, 2016. – С. 30-32.

References

Prezident Qasym-Jomart Toqaev Älemdık jäne dästürlı dınder köşbasşylarynyñ VII sezınde söilegen sözı. 2022 jylğy 14 qyrküiek. [Elektrondyq resurs] https://www.akorda.kz/kz/prezident-kasym-zhomart-tokaev-alemdik-zhane-dasturli-dinder-koshbasshylarynyn-vii-sezine-katysty-1485441. (ötınış bergen künı: 29.01.2025 j).

Astanada III halyqaralyq ECOJER kongresı. 02.06.23 j. QR Ekologia jäne tabiği resurstar ministrı Zülfia Süleimenovanyñ söilegen sözınen. [Elektrondyq resurs] https://inbusiness.kz/kz/last/astanada-iii-halykaralyk-ecojer-kongresi-otti. (ötınış bergen künı: 29.01.2025 j).

Opredelenie ponjatija «Ustojchivoe razvitie» i rol' jekologii v realizacii koncepcii Ustojchivogo razvitija. [Jelektronnyj resurs] https://monographies.ru/en/book/section?id=10381. (data obrashhenija: 29.01.2025 zh).

«Qazaqstan Respublikasynyñ Ekologia Kodeksı» Qazaqstan Respublikasynyñ 2021 jylğy 2 qañtardağy № 400-VI Kodeksı (2024.12.12. berılgen özgerıster men tolyqtyrularymen). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33339998&pos=605;-19#pos=605;-19. (ötınış bergen künı: 30.01.2025 j).

Abdraimov B.Zh., Bogoljubov S.A. Zemel'noe pravo Rossii i Kazahstana: problemy razvitija, processual'nye formy realizacii. - M.: Jurist', 2007. - 454 s.

Bekturganov A.E. Problemy obespechenija jekologicheskih trebovanij v agrarnom sektore. / Jekologo-pravovaja nauk i praktika Kazahstana: Problemy racional'nogo ispol'zovanija i ohrany prirodnyh resursov: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii - Almaty, 2004 – Biblioteka zemel'nogo prava. Vypusk. 6. – 314 s.

Kolbasov O.S. Pravovaja ohrana okruzhajushhej sredy v sel'skom hozjajstve. M.: Nauka, 1989. – 188 s.

Usmanova L.F. Pravovoe regulirovanie prirodopol'zovanija i ohrany okruzhajushhej sredy v agrarnom sektore jekonomiki: Avtoref.dis. d-ra. jurid.nauk. – Ufa, 2000.- 46 s.

Muhitdinov N.B. Osnovy gornogo prava. - Alma-Ata, 1983. – 248 s.

Erofeev B.V. Jekologicheskoe pravo. – M.: Novyj Jurist, 1998. – 688 s.

Kolbasov O.S. Jekologija: politika - pravo. - M., 1976. – S. 19.

Bajdel'dinov D.L. Jekologicheskoe zakonodatel'stvo Respubliki Kazahstan. - Almaty, 1995. – 101 s.

Brinchuk M.M. Jekologicheskoe pravo Rossii. - M., 1995. – S. 53.

N.P. Ledin, I.N. Ledin,S.I. Kononenko, V.N. Sinchurin, E.L. Muradova / Utilizacija stokov zhivotnovodcheskih ferm // Vestnik Vserossijskogo nauchno- issledovatel'skogo instituta mehanizacii zhivotnovodstva. – 2008. – T. 18. – № 4. – S. 89–93.

Levchenko V.I. Agrohimija i zdorov'e ljudej: pravovye voprosy. M.: Izdatel'stvo «Nauka», 1989. – 136 s.

«Organikalyq önım öndırısı jäne ainalymy turaly» Qazaqstan Respublikasynyñ 2024 jylğy 10 mausymdağy № 89-VIII Zañy. [Elektrondyq resurs] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32616599. (ötınış bergen künı: 31.01.2025 j).

Grigoruk V.V., Klimov E.V. Razvitie organicheskogo sel'skogo hozjajstva v mire i Kazahstane. Ankara, 2016. – S. 30-32.

Information about the authors:

Kalymbek Bakytzhan Kalymbekovich – Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Customs, Finance and Environmental Law, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: b.kalymbek77@gmail.com);

Kalymbekova Zhanna Kalymbekovna – Senior Lecturer of the Department of Finance and Accounting, Al-Farabi Kazakh National University, Higher School of Economics and Business (Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhanna.kalymbekova@mail.ru);

Myrzakarim Aliya Nikolaevna – Candidate of Law, Assistant Professor of the Higher School of Law and Public Administration, Narkhoz University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: aan-005@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Қалымбек Бақытжан Қалымбекұлы – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: b.kalymbek77@gmail.com);

Қалымбекова Жанна Қалымбекқызы – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Экономика және Бизнес жоғары мектебі, Қаржы және есеп кафедрасының аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhanna.kalymbekova@mail.ru);

Мырзакәрім Алия Николаевна – заң ғылымдарының кандидаты, Нархоз университеті, Жоғары құқық және мемлекеттік басқару мектебінің ассистент профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aan-005@mail.ru).

Сведения об авторах:

Калымбек Бакытжан Калымбекович – кандидат юридических наук, доцент кафедры таможенного, финансового и экологического права Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: b.kalymbek77@gmail.com);

Калымбекова Жанна Калымбековна – старший преподаватель кафедры финансов и учета Казахского национального университета имени аль-Фараби, Высшей школы экономики и бизнеса (Алматы, Казахстан, e-mail: zhanna.kalymbekova@mail.ru);

Мырзакарим Алия Николаевна – кандидат юридических наук, доцент Высшей школы права и государственного управления Университета «Нархоз» (Алматы, Казахстан, e-mail: aan-005@mail.ru).

Registered: July 29, 2025.
Corrected: August 09, 2025.
Accepted: September 20, 2025.

5-бөлім

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС

Section 5

CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE

Раздел 5

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

МРНТИ 10.77.51 https://doi.org/10.26577/JAPJ2025115310

Т.С. Смагулова[1*], С. Маликов[2], Б. Әбдіразақ[3]

[1]УО «Каспийский общественный университет», Алматы, Казахстан
[2]Магистр юридических наук, Алматы, Казахстан
[3]Сеульский национальный университет, Сеул, Республика Корея
[*]e-mail: tomiris0103@mail.ru

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФИЛАКТИКИ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН И ДЕВОЧЕК-ПОДРОСТКОВ

Исследование посвящено комплексному научно-теоретическому осмыслению феномена домашнего насилия в отношении женщин и девочек-подростков как многоуровневого социально-правового явления, оказывающего деструктивное воздействие на институт семьи, общественные отношения и процессы устойчивого развития. В статье рассматриваются сущностные характеристики данного явления, его причины и последствия, а также раскрываются современные подходы к построению эффективной системы профилактики.

Цель исследования заключается в разработке целостной концепции предупреждения домашнего насилия, основанной на синтезе правовых, социологических, психологических и гуманитарных знаний. Научная новизна работы выражается в обосновании интегративной модели профилактики, объединяющей ключевые теоретические направления – гендерный, социо-экологический, виктимологический, интерсекциональный и правочеловеческий подходы, позволяющие рассматривать насилие как следствие структурного неравенства и институциональных дисфункций.

Методологическая основа исследования сформирована на принципах междисциплинарности, доказательности и сравнительно-правового анализа. Такой подход обеспечил возможность выявления взаимосвязи между социальными факторами, культурными установками и эффективностью правовых механизмов защиты.

В результате анализа определены ключевые направления совершенствования системы профилактики, включающие правовое регулирование, образовательные инициативы, социальную поддержку и многоуровневые механизмы вмешательства. Особое внимание уделено адаптации международных стандартов и рекомендаций Всемирной организации здравоохранения к национальной практике Казахстана, а также формированию трёхуровневой структуры профилактики.

Научная и практическая значимость исследования заключается в разработке теоретических и методических основ государственной политики, направленной на снижение уровня гендерно-обусловленного насилия, укрепление правовых гарантий и формирование культуры ненасильственного взаимодействия в обществе.

Ключевые слова: домашнее насилие, гендерное равенство, профилактика насилия, защита прав женщин и девочек-подростков, государственная политика.

T.S. Smagulova[1*], S. Malikov[2], B. Abdrazak[3]

[1]Caspian University, Almaty, Kazakhstan
[2]Master of Laws, Almaty, Kazakhstan
[3]Seoul National University, Seoul, Korea
* e-mail: tomiris0103@mail.ru

Scientific, theoretical and methodological foundations for the prevention of domestic violence against women and adolescent girls

The study is devoted to a comprehensive scientific and theoretical understanding of domestic violence against women and adolescent girls as a multidimensional socio-legal phenomenon that has a destructive impact on the institution of the family, social relations, and sustainable development processes. The article examines the essential characteristics of this phenomenon, its causes and consequences, and reveals contemporary approaches to constructing an effective prevention system.

The purpose of the research is to develop an integral concept for the prevention of domestic violence based on the synthesis of legal, sociological, psychological, and humanitarian knowledge. The scientific novelty of the work lies in the substantiation of an integrative model of prevention combining key theoretical approaches – gender-based, socio-ecological, victimological, intersectional, and human

 © 2025 Al-Farabi Kazakh National University

rights – which make it possible to view violence as a consequence of structural inequality and institutional dysfunctions.

The methodological framework of the study is founded on the principles of interdisciplinarity, evidence-based analysis, and comparative legal methodology. This approach has made it possible to identify the interconnection between social factors, cultural patterns, and the effectiveness of legal protection mechanisms.

As a result of the analysis, the main directions for improving the prevention system have been identified, including legal regulation, educational initiatives, social support, and multi-level intervention mechanisms. Special attention is paid to adapting international standards and World Health Organization recommendations to Kazakhstan's national context and developing a three-tier structure of prevention.

The scientific and practical significance of the research lies in the development of theoretical and methodological foundations for state policy aimed at reducing gender-based violence, strengthening legal safeguards, and fostering a culture of non-violent social interaction.

Keywords: domestic violence, gender equality, prevention of violence, protection of the rights of women and adolescent girls, state policy.

Т.С. Смагулова[1*], С. Маликов[2], Б. Әбдіразақ[3]

[1]Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан
[2]заң ғылымдарының магистрі, Алматы, Қазақстан
[3]Сеул Ұлттық Университеті, Сеул, Корея
* e-mail: tomiris0103@mail.ru

Әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты отбасылық зорлық-зомбылықтың алдын алудың ғылыми-теориялық және әдістемелік негіздері

Зерттеу әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты отбасылық зорлық-зомбылық феноменін ғылыми және теориялық тұрғыдан кешенді талдауға арналған. Бұл құбылыс отбасылық институтқа, қоғамдық қатынастарға және орнықты даму үдерістеріне деструктивті әсер ететін көпдеңгейлі әлеуметтік-құқықтық сипатқа ие. Мақалада аталған құбылыстың мәндік ерекшеліктері, оның себептері мен салдары қарастырылып, тиімді профилактикалық жүйе құрудың заманауи тәсілдері ашып көрсетіледі.

Зерттеудің мақсаты – құқықтық, социологиялық, психологиялық және гуманитарлық білімдердің синтезіне негізделген отбасылық зорлық-зомбылықтың алдын алудың тұтас тұжырымдамасын әзірлеу. Жұмыстың ғылыми жаңалығы – зорлық-зомбылықты құрылымдық теңсіздік пен институционалдық дисфункцияның салдары ретінде түсіндіруге мүмкіндік беретін гендерлік, әлеуметтік-экологиялық, виктимологиялық, интерсекциялық және адам құқықтарына негізделген бағыттарды біріктіретін интегративті модельді негіздеуінде.

Зерттеудің әдіснамалық базасы пәнаралық тәсіл, дәлелділік және салыстырмалы-құқықтық талдау қағидаттарына сүйенеді. Мұндай тәсіл әлеуметтік факторлар, мәдени ұстанымдар мен құқықтық қорғау тетіктерінің тиімділігі арасындағы өзара байланысты анықтауға мүмкіндік берді.

Талдау нәтижесінде құқықтық реттеу, білім беру бастамалары, әлеуметтік қолдау және көпдеңгейлі араласу механизмдерін қамтитын алдын алу жүйесін жетілдірудің негізгі бағыттары айқындалды. Ерекше назар халықаралық стандарттар мен Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ұсынымдарын Қазақстан жағдайына бейімдеуге және алдын алудың үш деңгейлі құрылымын қалыптастыруға аударылды.

Зерттеудің ғылыми және практикалық маңызы – гендерлік зорлық-зомбылық деңгейін төмендетуге, құқықтық кепілдіктерді нығайтуға және қоғамда зорлық-зомбылықсыз өзара әрекет мәдениетін қалыптастыруға бағытталған мемлекеттік саясаттың теориялық және әдістемелік негіздерін әзірлеуде.

Түйін сөздер: отбасылық зорлық-зомбылық, гендерлік теңдік, зорлық-зомбылықтың алдын алу, әйелдер мен жасөспірім қыздардың құқықтарын қорғау, мемлекеттік саясат.

Введение

Домашнее насилие в отношении женщин и девочек-подростков представляет собой сложное и многоуровневое социально-правовое явление, формирующееся на пересечении правовых, культурных и институциональных факторов. Его сущность отражает системные противоречия в сфере гендерных отношений и устойчивые стереотипы, препятствующие реализации принципов равенства и недискриминации. Данное явление требует комплексного научного анализа, охватывающего правовую, социологическую и гуманитарную проблематику, поскольку именно

в их взаимосвязи возможно выявление глубинных причин насилия и определение эффективных механизмов его предупреждения.

По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), каждая третья женщина хотя бы раз в жизни сталкивалась с физическим или сексуальным насилием со стороны интимного партнёра (World Health Organization 2013). Эта глобальная статистика отражает не только универсальный характер проблемы, но и её глубинные социальные корни, связанные с устойчивым неравенством, дискриминацией и ограниченным доступом женщин к механизмам защиты. Насилие, по оценкам ВОЗ, встречается во всех государствах независимо от уровня экономического развития, культурных традиций и политической системы, что подчёркивает его системный и межкультурный характер. Вследствие этого проблема требует не точечных, а комплексных мер – научного осмысления, разработки универсальных теоретических моделей и внедрения эффективных профилактических стратегий, основанных на признании насилия в отношении женщин как нарушения прав человека и угрозы устойчивому развитию общества.

Насилие в семье обладает выраженным кумулятивным эффектом, разрушая не только психику пострадавших, но и стабильность ключевых общественных институтов. Последствия на индивидуальном уровне часто выражаются в разрушении семьи, утрате доверия, разводах и, в крайних случаях, в гибели одного или нескольких её членов. Особенно уязвимы дети, становящиеся свидетелями насилия: у них формируются тревожные и депрессивные расстройства, нарушаются когнитивные и поведенческие функции, повышается вероятность воспроизводства насильственных моделей поведения во взрослом возрасте.

Исследование ЮНИСЕФ показывает, что дети, наблюдавшие насилие в семье, чаще страдают от психосоматических нарушений и трудностей обучения (UNICEF 2014:132). Дети, выросшие в атмосфере домашнего насилия, нередко переносят его модели во взрослую жизнь – как в роли жертв, так и в роли агрессоров. Девочки и мальчики, испытавшие насилие в семье, с большей вероятностью сталкиваются с насилием со стороны партнёров в собственных отношениях, что подтверждается межстрановыми исследованиями, проведёнными ВОЗ и ЮНИСЕФ. Более того, наблюдение актов насилия между родителями формирует у детей искажённые представления о допустимости агрессии и подчинения, закрепляя межпоколенческую передачу подобных установок и повышая риск воспроизводства насилия уже в их собственных семьях. Такой эффект «социального наследования» (Лисова 2019: 18-19) подчёркивает необходимость раннего вмешательства, профилактического обучения и формирования культуры ненасильственного взаимодействия как ключевых направлений государственной и образовательной политики.

На уровне общества последствия насилия проявляются в снижении качества человеческого капитала, ухудшении здоровья населения, снижении производительности труда и вовлечённости граждан в экономическую деятельность. Насилие в семье оказывает долговременное деструктивное воздействие не только на психическое и физическое состояние пострадавших, но и на стабильность общества в целом.

Исследования Всемирного банка показывают, что экономические издержки, связанные с гендерным насилием, составляют от 1.2 до 2 % валового внутреннего продукта, что сопоставимо с государственными расходами на начальное образование в развивающихся странах (World Bank Group 2013).

Согласно данным Европейского института гендерного равенства, совокупные экономические потери, обусловленные проявлениями гендерного насилия в государствах Европейского союза, достигают порядка 366 миллиардов евро ежегодно. При этом насилие в отношении женщин формирует основную долю этих издержек – около 79 %, что составляет примерно 289 миллиардов евро. Значительная часть затрат связана с насилием, совершаемым в рамках интимных отношений, доля которого оценивается почти в половину общих потерь (48 %, или 174 миллиарда евро). При этом подавляющая часть данного показателя (87 %, или около 151 миллиарда евро) приходится на случаи насилия со стороны партнёров в отношении женщин, что подчёркивает масштаб социально-экономического ущерба и необходимость комплексных мер предупреждения и поддержки пострадавших (European Institute for Gender Equality).

Таким образом, семейное насилие подрывает не только благополучие конкретных семей, но и устойчивость общества в целом, влияя на здоровье нации, демографические показатели и социальную стабильность. Борьба с этим явлением требует комплексного подхода, объединяющего правовые, образовательные и социальные меры.

Особую значимость приобретают развитие механизмов раннего вмешательства, создание цифровых платформ анонимной поддержки и внедрение образовательных программ, направленных на формирование культуры ненасилия и равноправия. Только системная профилактика, основанная на научно обоснованных, правовых и методических принципах, способна превратить защиту женщин и девочек от насилия из декларативного положения в реальную, действующую норму общественной жизни.

Материалы и методы

Исследование основано на анализе многоуровневых правовых, социологических и институциональных источников, отражающих особенности проявления и профилактики домашнего насилия в отношении женщин и девочек-подростков. В качестве основного исследовательского материала использовались международные нормативные акты (Конвенция ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, Декларация ООН об искоренении насилия в отношении женщин, рекомендации ВОЗ и ЮНИСЕФ), национальное законодательство Республики Казахстан, а также статистические данные Министерства внутренних дел и Министерства труда и социальной защиты. Эмпирическую базу дополнили аналитические отчёты Всемирного банка и Европейского института гендерного равенства, содержащие количественные показатели социально-экономических последствий насилия. Применение сравнительно-правового и междисциплинарного подходов позволило рассмотреть феномен насилия не только как правовую категорию, но и как социальное явление, имеющее культурные и институциональные детерминанты.

Методология исследования включает комплекс взаимосвязанных этапов: формулирование исследовательского вопроса о природе и детерминантах домашнего насилия, выдвижение гипотезы о его системном характере и зависимости от уровня гендерного неравенства, проведение аналитического и сравнительно-правового анализа международных и национальных практик. В ходе работы использовались методы структурно-функционального анализа, контент-анализа нормативных актов, систематизации и интерпретации эмпирических данных, а также методы логического и индуктивного обобщения. Особое внимание уделялось верификации данных и обеспечению их достоверности через сопоставление статистических и правовых источников. Такой подход позволил выявить взаимосвязь между правовыми мерами, культурными установками и эффективностью механизмов профилактики домашнего насилия в Казахстане.

Результаты и обсуждение

Проблема домашнего насилия представляет собой сложный и многоаспектный феномен, который невозможно рассматривать исключительно в рамках уголовно-правового регулирования. Эффективная профилактика требует осмысления её научно-теоретических основ, формирующихся на стыке права, социологии, психологии и гендерных исследований. Такой междисциплинарный подход позволяет выявить причинно-следственные связи и социальные механизмы воспроизводства насилия, определить факторы риска и разработать комплексные стратегии его предупреждения. Взаимодействие указанных дисциплин не только раскрывает природу насилия, но и формирует методологическую базу для построения современных профилактических моделей, направленных на обеспечение прав человека, гендерное равенство и социальную устойчивость.

Одним из ключевых теоретических направлений является гендерный подход, который рассматривает насилие в контексте неравенства власти между мужчинами и женщинами. В трудах Р. Коннелл (Connell 1987) подчёркивается, что гендерное насилие – это инструмент поддержания патриархальной системы, в которой женщины и девочки занимают подчинённое положение. С этой точки зрения, профилактика насилия требует не только правового вмешательства, но и трансформации социальных норм, воспроизводящих идеологию доминирования и контроля.

На глобальном уровне именно гендерное неравенство рассматривается как один из ключевых факторов, способствующих сохранению насилия в отношении женщин и девочек. Оно глубоко укоренено в социальных, экономических и политических структурах, которые формируют неравное распределение власти и ресурсов между мужчинами и женщинами. Такая асимметрия усиливается под воздействием дискриминационных норм и практик, определяющих допустимые роли и модели поведения, закрепляющих подчинённое положение женщин в семье и обществе. Исследования показывают,

что в странах с высоким уровнем гендерного неравенства насилие против женщин проявляется чаще, а правовые механизмы защиты действуют менее эффективно (UN Women 2019: 185-186).

Одной из наиболее признанных в международной научной практике концепций, объясняющих механизмы возникновения и воспроизводства домашнего насилия, является социо-экологическая модель, предложенная американской исследовательницей Лори Хейз (Lori L. Heise). В своей работе "Violence Against Women: An Integrated, Ecological Framework" (1998) Лори Хейз разработала системный подход, рассматривающий насилие как многоуровневое социальное явление, формирующееся под воздействием взаимосвязанных факторов на четырёх уровнях – индивидуальном, межличностном, общественном и структурном (Heise 1998: 262–290). На индивидуальном уровне значимыми детерминантами выступают личный опыт пережитого насилия, психоэмоциональные особенности личности, употребление алкоголя и наркотиков, а также влияние травматического детства. На межличностном уровне решающую роль играют властные дисбалансы в семье, неравенство партнёров, экономическая зависимость и частые конфликты. На уровне сообщества насилие усиливается из-за социальной изоляции, низкого уровня поддержки, безработицы, бедности и отсутствия доступа к институтам защиты. Наконец, на структурном уровне предпосылками насилия становятся дискриминационные нормы, патриархальные установки, неэффективное законодательство и недостаточная институциональная реакция государства на проблему.

Как подчёркивает Л. Хейз, насилие против женщин не может быть объяснено исключительно биологическими или психологическими причинами – оно укоренено в социальных структурах, формирующих неравенство и закрепляющих подчинённое положение женщин в системе власти и распределения ресурсов (Heise 1998: 262–290). Модель получила широкое признание и стала теоретической основой для деятельности международных организаций, в частности Всемирной организации здравоохранения. В фундаментальном отчёте World Report on Violence and Health (2002) ВОЗ адаптировала предложенную Хейз схему, представив факторы риска насилия как систему, распределённую по четырём уровням: индивидуальному (individual), отношенческому (relationship), уровню сообщества (community) и уровню общества (societal) (World Health Organization 2002: 32). Такой подход позволил структурировать профилактические меры и разработать многоуровневую стратегию противодействия насилию, охватывающую как работу с личными и семейными рисками, так и реформу законодательства, социальную поддержку и изменение культурных норм.

В последующих международных докладах ВОЗ – Violence Against Women: Intimate Partner and Sexual Violence Against Women. WHO Fact Sheet (2012) и Global Plan of Action to Strengthen the Role of the Health System in Addressing Interpersonal Violence (2016) – социо-экологическая модель продолжает использоваться как универсальный инструмент анализа причин насилия и оценки эффективности профилактических мер. На основании этой модели доказано, что успешные стратегии предупреждения домашнего насилия требуют интеграции действий на всех уровнях: индивидуальном (образование, психопрофилактика, реабилитация жертв и агрессоров), межличностном (работа с семьями и партнёрскими отношениями), общественном (развитие институтов доверия, социальных служб, гражданского участия) и структурном (принятие антидискриминационного законодательства, равный доступ женщин к ресурсам и принятию решений).

Таким образом, социо-экологическая модель Л. Хейз представляет собой научно обоснованную основу для понимания природы домашнего насилия и разработки эффективных мер профилактики. Она позволяет рассматривать насилие не как изолированный криминальный эпизод, а как результат системных социальных дисбалансов, требующих комплексного и межведомственного реагирования. Именно поэтому данная концепция получила международное признание и сегодня используется при разработке государственных и региональных программ по защите женщин и детей от насилия во многих странах, включая Казахстан.

Важное место среди научно-теоретических основ профилактики домашнего насилия занимает виктимологический подход, поскольку он позволяет рассматривать женщин и девочек-подростков не только как пострадавших, но и как участников сложной социальной системы, где риск виктимизации определяется совокупностью правовых, социальных и культурных факторов. Основоположником виктимологии считается немецкий криминолог Ганс фон Гентиг, который в 1948 году в США опубликовал

труд «The Criminal and His Victim: Studies in the Sociobiology of Crime», впервые систематически исследовав личность жертвы и её роль в механизме преступления (Hentig 1948). Он выделил типологию жертв и показал, что виктимизация обусловлена социальным положением, полом, возрастом и психологической зависимостью. Эти идеи были развиты Бенджамином Мендельсоном, который в 1950-е годы ввёл термин «виктимология» и определил её как самостоятельное научное направление, изучающее взаимодействие преступника и жертвы, а также пути профилактики виктимизации.

Виктимологическая теория не оправдывает насилие, но анализирует уязвимость жертвы и социальные механизмы, которые делают её положение зависимым. Для женщин и девочек-подростков такими факторами выступают экономическая зависимость, правовая неграмотность, отсутствие доступа к защитным службам и поддержке. С точки зрения виктимологии, профилактика насилия невозможна без укрепления статуса потенциальной жертвы – через информирование, расширение правовых гарантий и развитие социальной автономии. Именно поэтому виктимологический подход имеет особое значение для профилактики домашнего насилия, поскольку акцентирует внимание на устранении структурных и институциональных причин виктимизации.

Современные исследователи, такие как Э. Фаттах (Ezzat A. Fattah) и С. Уоклейт (Sandra Walklate), рассматривают виктимологию как междисциплинарную основу профилактики насилия, объединяющую правовые, социологические и психологические подходы. По мнению Э. Фаттаха, виктимология должна выполнять не только объяснительную, но и профилактическую функцию, укрепляя положение жертвы в обществе путём снижения уязвимости и повышения правовой осведомлённости (Ezzat A. Fattah 2010). С. Уоклейт подчёркивает, что эффективная профилактика невозможна без учёта культурных и институциональных представлений о жертве, влияющих на качество правовой защиты (Walklate 2007). В этом контексте виктимологический подход становится важной частью научно-теоретических и методических основ профилактики домашнего насилия: он обеспечивает понимание причин зависимости жертвы, формирует базу для правовых и социальных мер защиты, а также способствует развитию гуманистической модели реагирования, основанной на принципах равенства, поддержки и социальной справедливости.

Стоит отметить, что виктимологический подход становится теоретическим и методическим фундаментом современной системы профилактики домашнего насилия, обеспечивая научную базу для разработки правовых норм, образовательных инициатив и программ реабилитации женщин и девочек-подростков.

Важным дополнением к современным научным подходам к профилактике домашнего насилия является правочеловеческая концепция, основанная на международных правовых актах и официальных документах Организации Объединённых Наций. Ключевое значение имеют Конвенция ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (1979) и Декларация ООН об искоренении насилия в отношении женщин (1993), которые рассматривают насилие как нарушение основных прав человека – на жизнь, безопасность и достоинство личности. В соответствии с ними государства обязаны принимать меры по предотвращению насилия, обеспечивать защиту пострадавших и доступ к правосудию. Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин (Committee on the Elimination of Discrimination against Women, CEDAW) в Общей рекомендации № 35 о насилии в отношении женщин на гендерной основе, обновляющей Общую рекомендацию № 19, подчёркивает, что гендерное насилие является формой дискриминации, а эффективная профилактика должна включать правовые, институциональные и образовательные механизмы (Committee on the Elimination of Discrimination against Women 2017).

Представляется, что именно правочеловеческий подход позволяет рассматривать профилактику не как разрозненный комплекс мер реагирования, а как элемент системной политики государства, направленной на защиту человеческого достоинства. В этом контексте акцент смещается с репрессивных мер на создание устойчивой среды, в которой предотвращение насилия становится частью правовой культуры и социальной ответственности. Такая концепция придаёт профилактике гуманистическое измерение, соединяя юридические, моральные и образовательные основы. Она формирует новую парадигму общественного развития, где защита женщин и девочек воспринимается не как частная или гендерная проблема, а как фундаментальный показатель зрелости правового государства и уровня реализации прав человека в целом.

Наряду с этим в научной литературе важное место занимает интерсекциональный подход, предложенный Кимберли Крэншоу в работе “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color”. Этот подход рассматривает насилие через призму множественной дискриминации, когда пересекаются пол, возраст, этническая принадлежность, социальный статус и другие характеристики. Применительно к профилактике домашнего насилия он предполагает необходимость учитывать не только гендерные аспекты, но и особую уязвимость девочек-подростков, их ограниченный доступ к образованию, ресурсам и правовой защите. Интерсекциональный анализ позволяет разрабатывать более точные и эффективные стратегии предупреждения насилия, адаптированные к различным социальным группам и условиям (Crenshaw K. 1991: 1241-1299).

Значение интерсекционального подхода заключается не только в выявлении совокупности факторов уязвимости, но и в осознании системного характера дискриминации, которая усиливается на пересечении различных социальных идентичностей. Именно этот подход позволяет уйти от универсальных решений и перейти к адресным стратегиям профилактики, ориентированным на реальные потребности конкретных групп женщин и девочек. В условиях современного общества, где неравенство принимает всё более сложные формы, применение интерсекционального анализа становится не просто исследовательским инструментом, а необходимым методологическим основанием для построения справедливой и эффективной системы защиты прав человека.

Рассмотренные научно-теоретические подходы образуют концептуальное основание для выработки эффективной методологии профилактики домашнего насилия. Если теоретический уровень позволяет понять сущность и причины насилия как социально-правового феномена, то методологический – направлен на формирование инструментов его системного предупреждения и оценки эффективности принимаемых мер. В современной научной литературе методологические принципы профилактики строятся на интеграции междисциплинарных знаний, доказательном анализе и практической применимости выработанных моделей.

Переход от теоретических к методологическим основам означает движение от объяснения к действию: от анализа структурных причин и факторов риска – к разработке конкретных алгоритмов взаимодействия субъектов профилактики, оценке их компетенций и институциональной готовности общества реагировать на насилие. В этом контексте методология выполняет связующую роль между научным знанием и управленческой практикой, обеспечивая научную обоснованность профилактических программ, образовательных инициатив и правоприменительных решений.

Следовательно, методологический подход к профилактике домашнего насилия предполагает не только разработку стратегий и инструментов, но и формирование целостной системы мониторинга, оценки и корректировки принятых мер. Такая система должна опираться на принципы доказательности, межведомственного взаимодействия и гендерной чувствительности, что позволяет превратить профилактику из формального направления государственной политики в действенный социальный механизм защиты прав женщин и девочек-подростков.

Изучение международных и правочеловеческих подходов к предупреждению насилия органично продолжает данный методологический анализ, поскольку именно они демонстрируют, каким образом теоретические принципы воплощаются в конкретных практиках и институциональных моделях. Разработанные в рамках ООН, ВОЗ и других международных институтов системы профилактики показывают, что насилие следует рассматривать не как частный конфликт, а как социально обусловленное явление, требующее системного и междисциплинарного реагирования. В этом контексте особое значение приобретает многоуровневая концепция профилактики насилия, закреплённая Всемирной организацией здравоохранения, которая логически продолжает международные правовые принципы, изложенные в Конвенции CEDAW и Декларации ООН об искоренении насилия в отношении женщин.

Профилактика насилия реализуется через три уровня – первичный, вторичный и третичный, что закреплено в рекомендациях ВОЗ (World Health Organization 2016):

- Первичная профилактика направлена на предотвращение возникновения насилия: образовательные кампании, формирование культуры равноправных отношений, поддержка семейного благополучия;

- Вторичная профилактика ориентирована на раннее выявление случаев насилия и помощь

жертвам – медицинские и социальные службы, кризисные центры, линии доверия;

- Третичная профилактика предполагает реабилитацию пострадавших, работу с агрессорами, предотвращение повторных случаев.

Научные исследования подтверждают, что комплексные и многоуровневые программы профилактики демонстрируют наиболее устойчивые результаты в снижении уровня насилия и изменении общественных норм. Так, согласно обзору ВОЗ "Violence Prevention: The Evidence", государства, внедряющие мультидисциплинарные стратегии, включающие правовое реагирование, образовательные кампании и медико-социальную поддержку, добиваются положительных изменений в сфере защиты женщин и девочек (World Health Organization 2019). Эти выводы согласуются с анализом Л.Хейз (L.Heise) в работе "What Works to Prevent Partner Violence? An Evidence Overview" (2011), где подчёркивается, что наибольшую эффективность показывают программы, воздействующие одновременно на индивидуальном, семейном, общественном и институциональном уровнях (Heise 2011). Системные меры, направленные на укрепление прав женщин, формирование гендерного равенства и развитие служб поддержки, способствуют снижению повторных случаев насилия и укреплению доверия к государственным институтам.

Значительную роль в системе профилактики домашнего насилия играют образование и общественное мнение, поскольку именно через них формируются новые социальные нормы, исключающие насилие как средство власти и подчинения. В аналитическом отчёте Всемирного банка "The Costs and Impacts of Gender-Based Violence in Developing Countries" подчёркивается, что устойчивое сокращение уровня гендерно-обусловленного насилия возможно лишь при проведении долгосрочных социальных преобразований, затрагивающих общественные установки и институциональную политику. Ключевым условием таких изменений является укрепление принципов гендерного равенства и расширение прав и возможностей женщин. Авторы отчёта отмечают, что формирование нового общественного сознания требует активного участия образовательных организаций, средств массовой информации и институтов гражданского общества, которые выступают важнейшими агентами социальных перемен. Их деятельность направлена на распространение ценностей взаимного уважения, формирование культуры ненасилия, поддержку пострадавших и утверждение понимания того, что домашнее насилие – это не частное дело, а серьёзное общественное нарушение прав человека (Morrison A. 2004).

Таким образом, проведённый анализ показал, что эффективная профилактика домашнего насилия возможна лишь при интеграции теоретических и методологических подходов, отражающих социальную, правовую и гендерную природу данного явления. Рассмотренные концепции – гендерная, социо-экологическая, виктимологическая, правочеловеческая и интерсекциональная – формируют целостную систему научного понимания причин и механизмов насилия, а также определяют направления построения устойчивой модели его предупреждения. Достижение реальных результатов в этой сфере требует согласованных действий государства, институтов гражданского общества и образовательных структур, направленных на укрепление правовых гарантий, формирование культуры равенства и нулевой терпимости к любым формам насилия.

Заключение

Домашнее насилие в отношении женщин и девочек-подростков представляет собой не просто социальную аномалию, а индикатор уровня развития государства и зрелости его правовой системы. Проведённый анализ международных научно-теоретических и методологических основ профилактики насилия показывает, что только комплексный, междисциплинарный и правочеловеческий подход способен обеспечить устойчивое снижение его масштабов. Современные концепции – гендерная, социо-экологическая, виктимологическая и интерсекциональная – раскрывают природу насилия как результат системных дисбалансов в распределении власти, ресурсов и возможностей между мужчинами и женщинами. Их синтез формирует целостную теоретическую модель, ориентированную на устранение глубинных причин насилия, а не только на реагирование на его последствия.

Международная практика свидетельствует, что эффективная профилактика возможна лишь при условии интеграции правовых, образовательных и социальных мер. Многоуровневые стратегии, разработанные Всемирной организацией здравоохранения, доказали результативность комплексных программ,

охватывающих индивидуальный, семейный, общественный и институциональный уровни. Именно они позволяют укреплять механизмы доверия между гражданами и государственными институтами, снижать уровень латентности насилия и повышать готовность жертв обращаться за защитой. Подобные подходы реализуются сегодня в странах Европейского союза, Канаде, Австралии и Скандинавских государствах, где профилактика насилия рассматривается как часть государственной политики по обеспечению гендерного равенства и социального благополучия.

Для Казахстана значение проведённого анализа заключается в возможности использования международных научно-методических подходов как основы для совершенствования национальной системы защиты прав женщин и девочек. Несмотря на предпринимаемые усилия, статистика свидетельствует о сохраняющемся высоком уровне обращений по фактам семейно-бытового насилия: в 2020 году зафиксировано 179 096 вызовов, в 2021 году – 155 177, в 2022 году – 115 526, в 2023 году – 99 026, а за первые четыре месяца 2024 года – уже 28 189 случаев (Жарбулова 2024). Несмотря на видимую тенденцию к снижению числа зарегистрированных обращений, этот показатель не отражает реального сокращения масштабов насилия, а скорее указывает на его латентный характер, обусловленный недоверием к институтам защиты, страхом перед агрессором и экономической зависимостью пострадавших.

Внедрение в Казахстане научно-обоснованных профилактических моделей, основанных на международных стандартах и рекомендациях ВОЗ, может существенно повысить эффективность национальных программ. В частности, целесообразно развивать трёхуровневую систему профилактики: – первичная профилактика посредством образовательных и просветительских программ, направленных на формирование у молодёжи ценностей уважения, равноправия и ненасилия; – вторичная профилактика через систему раннего выявления случаев насилия и функционирования кризисных служб, обеспечивающих быструю поддержку пострадавшим и вмешательство на ранних стадиях; – третичная профилактика путем реабилитации жертв, ресоциализации агрессоров и восстановления разрушенных семейных отношений. Не менее важно обеспечить развитие инфраструктуры профилактики – расширить доступ к психологической, юридической и социальной помощи, усилить сеть кризисных центров и служб раннего реагирования.

В качестве показательного примера можно рассмотреть опыт Австралии, где уже более десяти лет реализуется национальная программа первичной профилактики насилия в отношении женщин и девочек. Ключевым координатором является организация Our Watch, созданная правительством Австралии в 2013 году для продвижения общественных стратегий по предупреждению гендерно-обусловленного насилия. Основная идея модели заключается в устранении корневых, гендерно детерминированных причин насилия, а именно – неравенства власти, дискриминационных социальных норм и стереотипов, оправдывающих агрессию и контроль над женщинами. Как подчёркивает Our Watch, первичная профилактика направлена на изменение культурных и поведенческих установок, которые создают почву для насилия, прежде чем оно происходит (Our Watch).

Практическая реализация данной модели охватывает несколько уровней. Во-первых, в рамках школьных и университетских программ внедрены специальные курсы, формирующие навыки уважительного общения, равноправного партнёрства и ненасильственного разрешения конфликтов. В ряде штатов, например в Виктории и Квинсленде, действует инициатива “Respectful Relationships Education”, включающая интерактивные занятия для учеников и подготовку педагогов к распознаванию ранних признаков насилия в семьях учащихся. Во-вторых, на уровне сообществ реализуются кампании по повышению осведомлённости о гендерных стереотипах – в медиа, на рабочих местах, в спортивных организациях. Например, проект “Change the Story” объединяет государственные и общественные структуры, создавая единый коммуникационный стандарт по вопросам гендерного равенства и уважения в отношениях (Our Watch).

Значительная часть финансирования направляется на обучение специалистов, работающих с жертвами и правонарушителями – социальных работников, врачей, полицейских. Они проходят обязательные тренинги по распознаванию рисков, реагированию на заявления о насилии и построению безопасных каналов коммуникации для пострадавших. Кроме того, внедрены региональные центры “One Stop Hub”, где в одном месте можно получить медицинскую, психоло-

гическую и юридическую помощь, что повышает эффективность реагирования.

Эта система демонстрирует, что профилактика насилия невозможна без участия всего общества. Успех австралийского подхода заключается в том, что он сочетает законодательные меры, просвещение, институциональные реформы и масштабную информационную работу, направленную на изменение общественных норм. Такой комплексный характер государственной политики подтверждает, что устойчивые результаты достигаются лишь при объединении правовых, социальных и образовательных инструментов в единую систему, ориентированную на долгосрочные изменения общественного сознания.

Для Казахстана целесообразно адаптировать и внедрять следующие конкретные меры: расширить бесплатные образовательные программы по гендерному равенству и ненасильственному общению в школах и вузах; развивать сеть региональных кризисных центров с круглосуточными службами для жертв насилия; интегрировать в систему первичной медико-социальной помощи автоматизированные системы трекинга и сопровождения бедствующих семей. Одновременно необходимо обеспечить устойчивое финансирование программ ресоциализации агрессоров и поддержки семей, прошедших кризис. Ключевым элементом станет просветительская работа среди молодёжи, направленная на формирование ценностей уважения, равенства и взаимной ответственности в семейных отношениях. Дополнительно можно использовать международную методику “RESPECT Framework” которая включает семь стратегий: развитие навыков взаимодействия (Relationship skills), расширение возможностей женщин (Empowerment of women), обеспечение доступности услуг (Services ensured), снижение бедности (Poverty reduced), создание безопасных сред (Environments made safe), защита детей и подростков (Child and adolescent abuse prevented) и трансформация норм и убеждений (Transformed attitudes, beliefs and norms) (Pan American Health Organization 2019). Внедрение таких комплексных и доказательных стратегий в национальный контекст позволит не просто декларировать защиту прав женщин и девочек-подростков, а превратить её в реальную, ощутимую норму общественной жизни.

Проведённое исследование формирует теоретико-методологическую основу для разработки в Республике Казахстан целостной концепции профилактики домашнего насилия, основанной на принципах научной обоснованности, гендерной чувствительности, институциональной согласованности и приоритета прав человека. Разработка такой концепции предполагает формирование комплексной системы взаимодействия между государственными органами, образовательными учреждениями, правоохранительными и медицинскими структурами, а также институтами гражданского общества. Особое значение при этом имеет адаптация международных моделей – в частности, трёхуровневого подхода Всемирной организации здравоохранения и международной методики “RESPECT Framework”, одобренной Всемирной и Панамериканской организациями здравоохранения, – к национальному контексту и правовой системе Казахстана. Их интеграция позволит повысить эффективность профилактических мер, укрепить межведомственную координацию и обеспечить последовательное внедрение принципа нулевой терпимости к насилию в общественное сознание.

Реализация указанных подходов будет способствовать формированию современной национальной модели защиты прав женщин и девочек-подростков, ориентированной на предупреждение насилия, восстановление нарушенных прав и развитие культуры равенства и взаимного уважения. Практическая значимость проведённого анализа заключается в том, что он создаёт предпосылки для формирования обновлённой государственной стратегии, направленной на укрепление правовых гарантий, совершенствование механизмов социальной поддержки и утверждение гуманистической парадигмы общественного развития, где достоинство личности и гендерное равенство выступают фундаментальными принципами правового и социального государства.

Финансирование. Научная статья подготовлена в рамках финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта BR28713695 «Теоретические и метологические основы сотрудничества семьи и общества по проблемам насилия в отношении женщин и девочек-подростков», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Литература

United Nations. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). – New York: United Nations, 1979. – URL: https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm.

United Nations General Assembly. Declaration on the Elimination of Violence against Women. – A/RES/48/104, 1993. – URL: https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/Declaration-on-the-Elimination-of-Violence-against-Women.pdf.

Committee on the Elimination of Discrimination against Women. General Recommendation No. 35 on Gender-Based Violence against Women, updating General Recommendation No. 19. – 2017. – URL: https://havasar-infohub.am/wp-content/uploads/2021/01/12_CEDAW_GR_35_GBV_2017_ENG.pdf.

Connell, R. W. Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – 312 p. – URL: https://books.google.com/books/about/Gender_and_power.html?id=qywNrBHAGxwC.

Crenshaw, K. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color // Stanford Law Review. – 1991. – Vol. 43, No. 6. – P. 1241–1299. – URL: https://www.jstor.org/stable/1229039.

Department of Communities (Western Australia). Family and Domestic Violence One Stop Hubs. – 25 Aug 2025. – URL: https://www.wa.gov.au/organisation/department-of-communities/family-and-domestic-violence-one-stop-hubs.

European Institute for Gender Equality. Costs of Gender-Based Violence in the European Union. – URL: https://eige.europa.eu/gender-based-violence/costs-of-gender-based-violence.

Ezzat, A. Fattah. Victimology Today: Recent Theoretical and Applied Developments // 112th International Training Course Visiting Experts' Papers. Resource Material Series No. 56. – 2010. – P. 60–70. – URL: https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/RS_No56/No56_09VE_Fattah2.pdf.

Heise, L. L. Violence Against Women: An Integrated, Ecological Framework // Violence Against Women. – 1998. – Vol. 4, No. 3. – P. 262–290. – DOI: 10.1177/1077801298004003002.

Heise, L. What Works to Prevent Partner Violence? An Evidence Overview. – London: STRIVE Research Consortium, London School of Hygiene & Tropical Medicine, 2011. – 108 p. – URL: https://researchonline.lshtm.ac.uk/id/eprint/21062/.

Hentig, H. von. The Criminal and His Victim: Studies in the Sociobiology of Crime. – New Haven: Yale University Press, 1948. – 461 p. – URL: https://n.eruditor.one/file/2090939/.

Lisova, E. N. Социальная психология: учебно-методическое пособие [Электронный ресурс]. – Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2019. – С. 18–19. – URL: https://phipsy.vsu.ru/students/publications/2019/lisova2019-1.pdf.

Morrison, A. R., Orlando, M. B. The Costs and Impacts of Gender-Based Violence in Developing Countries: Methodological Considerations and New Evidence. – Washington, DC: World Bank, 2004. – 60 p. – URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/442281468339624395/pdf/361510Gender0b1lence0Costs01PUBLIC1.pdf.

Our Watch. Change the Story: A Shared Framework for the Primary Prevention of Violence Against Women in Australia. – 2nd ed. – Melbourne: Our Watch, 2021. – 166 p. – URL: https://assets.ourwatch.org.au/assets/Key-frameworks/Change-the-story-Our-Watch-AA.pdf.

Our Watch. What Is Primary Prevention? – URL: https://www.ourwatch.org.au/what-is-primary-prevention.

Pan American Health Organization (PAHO). RESPECT: Seven Strategies for Preventing Violence Against Women. – Washington, D.C.: PAHO, 2019. – URL: https://www.paho.org/en/topics/violence-against-women/respect-seven-strategies-preventing-violence-against-women.

UNICEF. Hidden in Plain Sight: A Statistical Analysis of Violence Against Children. – New York: UNICEF, 2014. – 132 p. – URL: https://www.cnpac.md/uploaded/Amicel/files/Hidden_in_plain.pdf.

UN Women. Progress of the World's Women 2019–2020: Families in a Changing World. – New York: United Nations, 2019. – P. 185–186. – URL: https://www.aidsdatahub.org/sites/default/files/resource/unwomen-progress-worlds-women-2019-20.pdf.

Walklate, S. Imagining the Victim of Crime. – Maidenhead, England: Open University Press, 2007. – URL: https://archive.org/details/imaginingvictimo0000walk/page/n7/mode/2up.

Wikipedia. Our Watch. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Our_Watch.

World Bank Group. enGENDER IMPACT: Addressing Gender-Based Violence. – URL: https://www.worldbank.org/en/topic/gender/publication/engender-impact-addressing-gender-based-violence.

World Health Organization. Global Plan of Action to Strengthen the Role of the Health System in Addressing Interpersonal Violence, in Particular Against Women and Girls, and Against Children. – Geneva: WHO, 2016. – 52 p. – URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789241511537.

World Health Organization. Global and Regional Estimates of Violence Against Women: Prevalence and Health Effects of Intimate Partner Violence and Non-Partner Sexual Violence. – Geneva: WHO, 2013. – URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789241564625.

World Health Organization. Violence Against Women: Intimate Partner and Sexual Violence Against Women. Fact Sheet. – Geneva: WHO, 2012. – URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women.

World Health Organization. Violence Prevention: The Evidence. – Geneva: WHO, 2019. – URL: https://pmnch.who.int/resources/publications/i/item/violence-prevention-the-evidence.

World Health Organization. World Report on Violence and Health. – Geneva: WHO, 2002. – 346 p. – URL: https://www.sparkblue.org/system/files/2022-03/WHO_2002%20World%20Report%20on%20Violence%20and%20Health.pdf.

Жарбулова Н. «80 % жертв – женщины». В МВД рассказали, как и кого защитит новый закон о бытовом насилии // Курсив. – 14 июня 2024 г. – URL: https://kz.kursiv.media/2024-06-14/zhrb-kz-sbn-zakon-mvd.

References

United Nations. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). – New York: United Nations, 1979. – URL: https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm.

United Nations General Assembly. Declaration on the Elimination of Violence against Women. – A/RES/48/104, 1993. – URL: https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/Declaration-on-the-Elimination-of-Violence-against-Women.pdf.

Committee on the Elimination of Discrimination against Women. General Recommendation No. 35 on Gender-Based Violence against Women, updating General Recommendation No. 19. – 2017. – URL: https://havasar-infohub.am/wp-content/uploads/2021/01/12_CEDAW_GR_35_GBV_2017_ENG.pdf.

Connell, R. W. Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – 312 p. – URL: https://books.google.com/books/about/Gender_and_power.html?id=qywNrBHAGxwC.

Crenshaw, K. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color // Stanford Law Review. – 1991. – Vol. 43, No. 6. – P. 1241–1299. – URL: https://www.jstor.org/stable/1229039.

Department of Communities (Western Australia). Family and Domestic Violence One Stop Hubs. – 25 Aug 2025. – URL: https://www.wa.gov.au/organisation/department-of-communities/family-and-domestic-violence-one-stop-hubs.

European Institute for Gender Equality. Costs of Gender-Based Violence in the European Union. – URL: https://eige.europa.eu/gender-based-violence/costs-of-gender-based-violence.

Ezzat, A. Fattah. Victimology Today: Recent Theoretical and Applied Developments // 112th International Training Course Visiting Experts' Papers. Resource Material Series No. 56. – 2010. – P. 60–70. – URL: https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/RS_No56/No56_09VE_Fattah2.pdf.

Heise, L. L. Violence Against Women: An Integrated, Ecological Framework // Violence Against Women. – 1998. – Vol. 4, No. 3. – P. 262–290. – DOI: 10.1177/1077801298004003002.

Heise, L. What Works to Prevent Partner Violence? An Evidence Overview. – London: STRIVE Research Consortium, London School of Hygiene & Tropical Medicine, 2011. – 108 p. – URL: https://researchonline.lshtm.ac.uk/id/eprint/21062/.

Hentig, H. von. The Criminal and His Victim: Studies in the Sociobiology of Crime. – New Haven: Yale University Press, 1948. – 461 p. – URL: https://n.eruditor.one/file/2090939/.

Lisova, E. N. Social'naja psihologija: uchebno-metodicheskoe posobie [Jelektronnyj resurs]. – Voronezh: Izdatel'skij dom VGU, 2019. – S. 18–19. – URL: https://phipsy.vsu.ru/students/publications/2019/lisova2019-1.pdf.

Morrison, A. R., Orlando, M. B. The Costs and Impacts of Gender-Based Violence in Developing Countries: Methodological Considerations and New Evidence. – Washington, DC: World Bank, 2004. – 60 p. – URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/442281468339624395/pdf/361510Gender0b1lence0Costs01PUBLIC1.pdf.

Our Watch. Change the Story: A Shared Framework for the Primary Prevention of Violence Against Women in Australia. – 2nd ed. – Melbourne: Our Watch, 2021. – 166 p. – URL: https://assets.ourwatch.org.au/assets/Key-frameworks/Change-the-story-Our-Watch-AA.pdf.

Our Watch. What Is Primary Prevention? – URL: https://www.ourwatch.org.au/what-is-primary-prevention.

Pan American Health Organization (PAHO). RESPECT: Seven Strategies for Preventing Violence Against Women. – Washington, D.C.: PAHO, 2019. – URL: https://www.paho.org/en/topics/violence-against-women/respect-seven-strategies-preventing-violence-against-women.

UNICEF. Hidden in Plain Sight: A Statistical Analysis of Violence Against Children. – New York: UNICEF, 2014. – 132 p. – URL: https://www.cnpac.md/uploaded/Amicel/files/Hidden_in_plain.pdf.

UN Women. Progress of the World's Women 2019–2020: Families in a Changing World. – New York: United Nations, 2019. – P. 185–186. – URL: https://www.aidsdatahub.org/sites/default/files/resource/unwomen-progress-worlds-women-2019-20.pdf.

Walklate, S. Imagining the Victim of Crime. – Maidenhead, England: Open University Press, 2007. – URL: https://archive.org/details/imaginingvictimo0000walk/page/n7/mode/2up.

Wikipedia. Our Watch. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Our_Watch.

World Bank Group. enGENDER IMPACT: Addressing Gender-Based Violence. – URL: https://www.worldbank.org/en/topic/gender/publication/engender-impact-addressing-gender-based-violence.

World Health Organization. Global Plan of Action to Strengthen the Role of the Health System in Addressing Interpersonal Violence, in Particular Against Women and Girls, and Against Children. – Geneva: WHO, 2016. – 52 p. – URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789241511537.

World Health Organization. Global and Regional Estimates of Violence Against Women: Prevalence and Health Effects of Intimate Partner Violence and Non-Partner Sexual Violence. – Geneva: WHO, 2013. – URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789241564625.

World Health Organization. Violence Against Women: Intimate Partner and Sexual Violence Against Women. Fact Sheet. – Geneva: WHO, 2012. – URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women.

World Health Organization. Violence Prevention: The Evidence. – Geneva: WHO, 2019. – URL: https://pmnch.who.int/resources/publications/i/item/violence-prevention-the-evidence.

World Health Organization. World Report on Violence and Health. – Geneva: WHO, 2002. – 346 p. – URL: https://www.sparkblue.org/system/files/2022-03/WHO_2002%20World%20Report%20on%20Violence%20and%20Health.pdf.

Zharbulova N. «80 % zhertv – zhenshhiny». V MVD rasskazali, kak i kogo zashhitit novyj zakon o bytovom nasilii // Kursiv. – 14 ijunja 2024 g. – URL: https://kz.kursiv.media/2024-06-14/zhrb-kz-sbn-zakon-mvd.

Сведения об авторах:

Смагулова Томирис Сайлауовна (корреспондентный автор) – LL.M., докторант 2 курса, УО «Каспийский общественный университет» (Алматы, Казахстан, e-mail: tomiris0103@mail.ru).

Маликов Серик – магистр юридических наук (Алматы, Казахстан, e-mail: Malikov.serik1986@yandex.kz).

Әбдіразақ Бекнұр – магистрант Сеульского национального университета (Сеул, Республика Корея, e-mail: abdrazak.beknur@mail.ru).

Information about the authors:

Smagulova Tomiris Sailauovna (corresponding author) – LL.M., 2nd-year PhD student, Caspian University (Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: tomiris0103@mail.ru).

Malikov Serik – Master of Laws (Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: Malikov.serik1986@yandex.kz).

Abdirazaq Beknur – Graduate Student, Seoul National University (Seoul, Republic of Korea; e-mail: abdrazak.beknur@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Томирис Сайлауқызы Смагулова (құрылымдық жұмыс авторы) – құқық ғылымдарының магистрі, екінші курс докторанты, Каспий қоғамдық университеті (Алматы, Қазақстан Республикасы; электрондық пошта: tomiris0103@mail.ru).

Серік Маликов – құқық магистрі (Алматы, Қазақстан Республикасы, электрондық пошта: Malikov.serik1986@yandex.kz).

Әбдіразақ Бекнұр – Сеул ұлттық университетінің магистранты (Сеул, Корея Республикасы, электрондық пошта: abdrazak.beknur@mail.ru).

Поступило: 20 января 2025 г.
Принято: 10 сентября 2025 г.

МРНТИ 10.77.01; 10.79.21 https://doi.org/10.26577/JAPJ2025115311

Қ.Р. Усеинова[1*], А.А. Тоқтыбаев[2], А.М. Жапарбек[1], С.Д. Данияров[1]

[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
[2]Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есболатова, Алматы, Казахстан
*e-mail: karlygash_usein@mail.ru

ДРОППЕРЫ КАК ИНСТРУМЕНТ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ: ИСТОРИЯ, ФУНКЦИИ, ВЫЗОВЫ ДЛЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Современное развитие цифровых технологий привело к появлению новых форм киберугроз, среди которых особое место занимает феномен «дропперов». В научной и практической литературе этот термин используется в двух значениях: во-первых, как программный компонент, обеспечивающий доставку и активацию иных вредоносных модулей; во-вторых, как лица или группы лиц, через которых проходят преступные средства, документы либо иные объекты противоправной деятельности. Такое двойственное понимание делает исследование дропперов актуальным и необходимым для формирования целостной системы правового реагирования.

Цель настоящего исследования заключается в комплексном анализе дропперов как инструмента киберпреступности, выявлении их функций и исторической эволюции, а также определении вызовов, которые они создают для правоохранительных органов Республики Казахстан. Основные направления работы сосредоточены на сравнении программных и социальных форм дропперов, изучении их роли в сокрытии источников преступной деятельности и выявлении правовых проблем их квалификации.

Научная и практическая значимость исследования проявляется в том, что рассмотрение дропперов позволяет по-новому взглянуть на механизмы функционирования киберпреступных схем и выработать рекомендации по совершенствованию законодательства и оперативно-розыскной деятельности. Методологическую основу составили общенаучные методы анализа, синтеза, системного и сравнительно-правового подхода, а также историко-правовой метод для изучения генезиса явления.

Результаты исследования подтверждают, что дропперы играют ключевую роль в усложнении раскрытия киберпреступлений, обеспечивая разрыв между исполнителями и конечными выгодоприобретателями. В работе предложены меры по усилению технического контроля, совершенствованию правового регулирования и повышению уровня правовой осведомлённости населения.

Вклад проведённого исследования заключается в расширении теоретического понимания киберугроз и разработке предложений, которые могут быть практически применены в деятельности правоохранительных органов Республики Казахстан.

Ключевые слова: дропперы, киберпреступность, посредники, информационные технологии, правовое регулирование, цифровая безопасность.

K.R. Useinova[1*], A.A. Toktybaev[2], A.M. Zhaparbek[1], S.D. Daniyarov[1]

[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
[2]Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: karlygash_usein@mail.ru

Droppers as a tool of cybercrime: history, functions, and challenges for law enforcement agencies

The rapid development of digital technologies has led to the emergence of new forms of cyber threats, among which the phenomenon of “droppers” occupies a special place. In academic and practical literature, this term is used in two senses: first, as a software component designed to deliver and activate other malicious modules; second, as individuals or groups of individuals through whom illicit funds, documents, or other objects of criminal activity are channeled. This dual understanding makes the study of droppers both relevant and necessary for building a comprehensive system of legal response.

The purpose of this study is to provide a comprehensive analysis of droppers as a tool of cybercrime, to identify their functions and historical evolution, and to determine the challenges they pose to the law

© 2025 Al-Farabi Kazakh National University

enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan. The main focus of the research lies in comparing the software and social forms of droppers, examining their role in concealing the sources of criminal activity, and identifying the legal difficulties of their qualification.

The scientific and practical significance of the study lies in the fact that the consideration of droppers allows for a fresh perspective on the mechanisms of cybercriminal schemes and contributes to the development of recommendations for improving legislation and investigative practice. The methodological framework of the research is based on general scientific methods of analysis, synthesis, systemic and comparative-legal approaches, as well as the historical-legal method applied to study the genesis of the phenomenon.

The findings confirm that droppers play a key role in complicating the disclosure of cybercrimes by creating a gap between perpetrators and ultimate beneficiaries. The study proposes measures to strengthen technical oversight, improve legal regulation, and raise the level of public legal awareness.

The contribution of this research lies in expanding the theoretical understanding of cyber threats and in developing proposals that can be practically applied in the activities of the law enforcement bodies of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: droppers, cybercrime, intermediaries, information technologies, legal regulation, digital security.

К.Р. Усеинова[1*], А.А. Токтыбаев[2], А.М. Жапарбек[1], С.Д. Данияров[1]

[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
[2]Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан
*e-mail: karlygash_usein@mail.ru

Дропперлер киберқылмыстың құралы ретінде: тарихы, функциялары, құқық қорғау органдары үшін ықпалдары

Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы жаңа киберқатерлердің пайда болуына әкелді, олардың ішінде ерекше орын алатын құбылыс – «дропперлер». Ғылыми және тәжірибелік әдебиеттерде бұл термин екі мағынада қолданылады: біріншіден, өзге зиянды модульдерді жеткізіп, іске қосуға арналған бағдарламалық компонент ретінде; екіншіден, қылмыстық жолмен алынған қаражаттар, құжаттар немесе өзге де заңсыз объектілер өтетін жеке тұлғалар немесе топтар ретінде. Мұндай қосарлы түсінік дропперлерді зерттеуді өзекті етеді және құқықтық әрекет етудің тұтас жүйесін қалыптастыру үшін қажет.

Осы зерттеудің мақсаты – дропперлерді киберқылмыстың құралы ретінде кешенді талдау, олардың функциялары мен тарихи эволюциясын анықтау, сондай-ақ олар Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарына туғызатын сын-қатерлерін айқындау. Жұмыстың негізгі бағыты дропперлердің бағдарламалық және әлеуметтік түрлерін салыстыруға, олардың қылмыстық әрекеттердің қайнар көздерін жасырудағы рөліне және құқықтық саралау мәселелерін анықтауға бағытталды.

Зерттеудің ғылыми және тәжірибелік маңыздылығы дропперлерді қарастыру киберқылмыстық схемалардың жұмыс істеу тетіктеріне жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік беріп, заңнаманы және жедел-іздестіру қызметін жетілдіруге арналған ұсыныстар жасауға ықпал ететінінде. Зерттеудің әдіснамалық негізін жалпығылыми талдау, синтез, жүйелік және салыстырмалы-құқықтық әдістер, сондай-ақ құбылыстың генезисін зерделеуге арналған тарихи-құқықтық әдіс құрады.

Зерттеу нәтижелері дропперлердің киберқылмыстарды әшкерелеуді күрделендірудегі негізгі рөлін дәлелдейді, олар орындаушылар мен түпкілікті пайда алушылардың арасындағы байланысты үзіп тұрады. Жұмыста техникалық бақылауды күшейту, құқықтық реттеуді жетілдіру және халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруға бағытталған шаралар ұсынылды.

Зерттеудің қосқан үлесі киберқатерлер туралы теориялық түсінікті кеңейтуге және Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының қызметінде тәжірибелік тұрғыдан қолдануға болатын ұсыныстар әзірлеуге негізделген.

Түйін сөздер: дропперлер, киберқылмыс, делдалдар, ақпараттық технологиялар, құқықтық реттеу, цифрлық қауіпсіздік.

Введение

Современные вызовы в сфере киберпреступности обусловлены стремительным развитием цифровых технологий и постоянной трансформацией способов, которыми злоумышленники реализуют противоправные замыслы. В этих условиях особое внимание научного сообщества и правоохранительных органов привлекает феномен так называемых «дропперов». Сам термин употребляется в двух различных плоскостях: в сфере информационной безопасности он обозна-

чает класс программных средств, предназначенных для скрытой доставки вредоносного кода; в криминологическом же контексте под «дропперами» понимаются физические лица или целые группы посредников, участвующие в переводе или сокрытии денежных средств, товаров или иных объектов преступления. Несмотря на то, что оба значения термина имеют разную природу, их объединяет общий признак – это функция «передачи» и «маскировки» противоправных действий (Ханов Т.А. 2017:72).

Актуальность изучения данного явления определяется несколькими факторами. Во-первых, универсальность дропперов как инструмента, они применяются в схемах мошенничества, вымогательства, незаконного доступа и отмывания доходов. Во-вторых, затруднённость правоприменительной практики, доказательство умысла, установление роли и степени участия требует сложных процедур, как цифровой экспертизы, так и анализа финансовых потоков. В-третьих, трансграничный характер киберпреступлений создаёт дополнительные проблемы для национальных правовых систем, поскольку как программные, так и человеческие дропперы часто функционируют в нескольких юрисдикциях одновременно.

В обоих случаях дроппер выступает не в роли конечного элемента преступления, а как промежуточное звено, без которого невозможно полноценное функционирование преступной схемы.

Во-первых, изучение феномена дропперов важно с точки зрения формирования национальной стратегии кибербезопасности. На практике дропперы становятся тем связующим элементом, который обеспечивает устойчивость преступной сети и позволяет организаторам избегать прямой ответственности. Их деятельность не ограничивается только финансовыми операциями, но они еще и задействованы в цепочках отмывания денег, незаконного оборота цифровых активов, криптовалютных переводов и даже в логистике поставок запрещённых товаров через теневые интернет-площадки. Такой спектр применения подчёркивает необходимость рассматривать дропперов как системный вызов, требующий многоуровневого правового и организационного ответа.

Во-вторых, исследование дропперов важно и с социальной точки зрения. Чаще всего в качестве посредников выступают молодые люди, студенты или социально уязвимые группы населения, для которых предложение «лёгкого заработка» становится фактором вовлечения в преступную деятельность. Недостаточный уровень правовой грамотности и финансовой культуры делает таких лиц особенно подверженными риску стать участниками криминальных схем. Это создаёт не только юридическую, но и социальную проблему, так как формирует слой «невольных соучастников», вовлечённых в преступления без полного понимания последствий.

В-третьих, актуальность изучения дропперов усиливается глобализацией киберпространства. Транснациональные преступные группы активно используют посредников в разных странах, что усложняет процесс расследования и требует международного взаимодействия правоохранительных органов. Для Казахстана эта проблема также приобретает практическое значение: географическое положение страны, её интеграция в мировую финансовую систему и рост цифровых сервисов создают условия, в которых схемы с использованием дропперов становятся всё более распространёнными. Это диктует необходимость не только адаптации национального законодательства, но и активного участия в международных инициативах по борьбе с киберпреступностью.

Обзор литературы

Изучение феномена дропперов в зарубежной научной литературе имеет два ключевых направления. Это исследования в области информационной безопасности и компьютерных наук, а также работы криминологов и специалистов по борьбе с организованной преступностью.

Первоначально внимание зарубежных исследователей было сосредоточено на технической природе дропперов как разновидности вредоносных программ. В классических работах по компьютерной безопасности (Skoudis 2003:325) дропперы рассматривались как отдельный класс, предназначенный для доставки более сложных компонентов, то есть вирусов или других шпионских программ. Эти труды заложили основы систематизации вредоносного кода, выделив дропперы как самостоятельный элемент в архитектуре киберугроз.

Более поздние публикации исследовали вопросы эволюции дропперов и их адаптации к современным условиям. Так, в работе Alazab (Alazab 2015:85-102) показано, что дропперы играют ключевую роль в скрытности атак и за-

трудняют обнаружение основной угрозы. В исследованиях последние годы внимание уделяется мультифункциональности дропперов, их способности использовать легитимные сервисы и методы стеганографии (Choo 2011: 719-731).

Наряду с технической стороной в зарубежной литературе заметно усилилось внимание к криминологическому измерению феномена. В ряде исследований (RUSI 2025:12) анализируется практика использования так называемых «money mules» или «drops» посредников, через которых проходят финансовые потоки преступного происхождения. Эти работы выявляют социальные и экономические факторы, способствующие вовлечению людей в подобные схемы, а также подчеркивают сложность международного расследования подобных преступлений.

Несмотря на значительные достижения, зарубежные исследования чаще всего рассматривают дропперов в рамках узких дисциплинарных подходов, либо исключительно как программные средства, либо как криминальную практику отмывания средств. При этом сравнительный анализ двух форм дропперов и их сопряжённого влияния на правовую систему отдельных государств, включая Республику Казахстан, в научной литературе до сих пор отсутствует. Именно восполнение этого пробела и составляет цель настоящего исследования, в котором предпринимается попытка связать технический и социально-правовой аспекты для выработки комплексного подхода к противодействию киберпреступности.

Методология

Вопрос исследования заключался в том, чтобы определить роль дропперов-посредников в современных формах киберпреступности и выявить проблемы, с которыми сталкиваются правоохранительные органы Республики Казахстан при расследовании подобных дел.

В качестве гипотезы было выдвинуто положение о том, что дропперы-посредники выступают ключевым звеном в преступных схемах, обеспечивающим анонимность организаторов и устойчивость преступных сетей. Предполагалось, что именно через них осуществляется значительная часть финансовых операций, связанных с отмыванием доходов от киберпреступлений, а значит, без учёта этой специфики невозможно выработать эффективные меры противодействия (https://zakonata.kz/dropperi-kto-eto/).

Этапы исследования включали:

1. Анализ зарубежной и отечественной научной литературы, а также официальных отчётов международных организаций. В частности, были изучены ежегодные обзоры Europol IOCTA (2019–2024 гг.) (Europol 2024:95) и ENISA Threat Landscape Reports (ENISA 2024:122).

2. Систематизацию судебной и следственной практики, опубликованной в открытых источниках, где рассматривались случаи привлечения «money mules».

3. Сравнительный анализ нормативного регулирования и доктринальных подходов в зарубежных странах (ЕС, США, Великобритания) и в Казахстане.

4. Обобщение полученных данных и выработка предложений по совершенствованию национальной правовой политики.

Методы исследования включали сравнительно-правовой анализ, историко-правовой подход, системный метод и криминологический анализ. Для количественного наполнения применялся контент-анализ статистических и аналитических источников.

Статистическая база исследования представлена:

- по данным Europol, только в 2023 г. в Европе выявлено свыше **10 000 случаев использования «money mules»**, связанных с отмыванием доходов от киберпреступлений (Europol 2024);

- по сведениям ENISA, более **70 % крупных киберпреступных схем** включают посредников для перевода средств и сокрытия цифровых следов (ENISA 2024);

- в Казахстане, согласно данным Комитета по правовой статистике Генеральной прокуратуры РК, в период 2021–2023 гг. зарегистрировано свыше **450 уголовных дел**, связанных с кибермошенничеством, при этом значительная их часть сопровождалась использованием посредников в переводе средств (Генеральная прокуратура Республики Казахстан. Статистика зарегистрированных уголовных дел по фактам кибермошенничества 2024).

Новизна методологии состоит в комплексном соединении юридического анализа и криминологических подходов с использованием как количественных, так и качественных данных. Это позволило подтвердить достоверность выводов и предложить практические меры, адаптированные к национальным условиям Казахстана.

Основная часть

Исторически понятие дроппера как программного компонента сформировалось в конце XX – начале XXI века, когда резкое усиление мер защиты вынудило разработчиков вредоносного программного обеспечения искать новые пути проникновения в информационные системы. В юридическом и социальном измерении феномен дропперов как посредников связан с развитием дистанционных финансовых сервисов и расширением теневых схем обналичивания средств, что породило устойчивую криминальную практику использования подставных лиц и реквизитов. То есть дропперы – это лица, предоставляющие мошенникам собственные банковские карты, счета или электронные кошельки для вывода денежных средств, полученных преступным путём. Они облегчают преступникам процесс легализации похищенных денег, выступая в роли посредников, которыми пользуются для снятия или перевода средств для дальнейшего распределения. Важно отметить, что дропперы могут не осознавать полную суть своей роли и участвовать в преступлениях без злого умысла, однако юридически они несут ответственность как соучастники (https://www.zakon.kz/).

История дропперов как явления киберпреступности связана с эволюцией цифровых технологий и развитием интернет-мошенничества. Появление дропперов напрямую связано с необходимостью преступников скрывать своё участие в финансовых преступлениях, связанных с хищением денежных средств через электронные каналы. Первые случаи использования дропперов отмечаются в начале 2000-х годов, когда массовое распространение онлайн-банкинга и электронных платёжных систем создало новые возможности для совершения киберпреступлений.

В то время мошенники столкнулись с ростом систем безопасности банков и усложнением прямых атак на счета жертв. Для обхода этих мер была придумана схема, при которой для снятия и перевода украденных денег стали использоваться «подставные» лица – дропперы. Они выступали в роли посредников, предоставляя свои реквизиты и действуя в интересах преступников, но, формально не являясь организаторами преступлений. Эта схема позволяла мошенникам сохранять анонимность и снижать риск быть идентифицированными.

С развитием интернета и финансовых технологий в 2010-х годах дропперы приобрели особую актуальность в странах с быстрорастущим цифровым рынком. В Казахстане активизация дропперства совпала с ростом популярности электронных кошельков и онлайн-услуг с начала 2010-х годов. Стремительное цифровое развитие финансовой системы Казахстана создало много возможностей для злоумышленников, которые начали активно вовлекать в схемы дропперов, часто среди молодежи и социально уязвимых групп.

В последние годы дропперство в Казахстане приобрело тревожные масштабы, сопровождаясь резким увеличением случаев кибермошенничества и финансовых преступлений с применением сложных цифровых схем. Правоохранительные органы уделяют особое внимание выявлению и пресечению деятельности дропперов, так как именно через них криминальные доходы выводятся в легальный оборот. Запросы на ужесточение законов и совершенствование механизмов борьбы с дропперами усилились к 2025 году, что отражает серьёзность и актуальность проблемы в условиях цифровой экономики Казахстана.

Функции дропперов заключаются в предоставлении своих реквизитов и действий с денежными средствами, переведёнными на них мошенниками. Они снимают деньги в банкоматах, делают переводы на другие счета или электронные кошельки, обеспечивая тем самым «отмывание» и перемещение незаконных средств. Это создаёт дистанцию между организаторами преступления и фактами его совершения, усложняя работу правоохранительных органов по выявлению и задержанию истинных преступников. При этом дропперы получают определённый процент от суммы за свои услуги. Часто дропперы выступают «наёмниками», которые не имеют доступа к полной информации о происхождении средств, но на них возлагается юридическая ответственность в соответствии с уголовным законодательством Республики Казахстан .

С 16 сентября 2025 года в Республике Казахстан прямо установлена уголовная ответственность за дропперство новой статьей 232-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Норма введена Законом от 16 июля 2025 года № 210-VIII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам оптимизации уголовного законодательства Республики Казахстан», который официально вступил в силу 16 сентября 2025 года (Закон Республики Казахстан от 16 июля 2025 г. № 210-VIII). Под дропперством

закон понимает, в частности, незаконное предоставление, передачу или приобретение доступа к банковскому счёту, платёжному инструменту либо идентификационному средству, а также осуществление незаконных платежей и/или переводов денег, в том числе в интересах третьих лиц за вознаграждение. За такие действия предусмотрены наказания от штрафа до лишения свободы до 7 лет, в ряде случаев – с конфискацией имущества.

Помимо прямого участия дропперов в обналичивании средств, важное значение имеет их роль в построении многоуровневых преступных сетей. Нередко дропперы формируют целые цепочки, где деньги проходят через несколько посредников, прежде чем достигают конечного получателя. Такая практика многократно усложняет процесс отслеживания транзакций и требует от правоохранительных органов использования более сложных инструментов финансового мониторинга. В мировой практике фиксируются случаи, когда через сеть дропперов средства переводились в десятки стран в течение нескольких суток, что практически исключало возможность оперативного реагирования. Для Казахстана эти схемы также становятся характерными, особенно в условиях активного развития международных переводов и платёжных сервисов.

Криминологический анализ показывает, что к дропперству чаще всего привлекаются лица, находящиеся в социально уязвимом положении. Это студенты, безработные, граждане с низким уровнем правовой грамотности. Преступные группы активно используют методы психологического давления или обещания лёгкой финансовой выгоды, что способствует вовлечению в противоправную деятельность всё новых участников. Нередко рекрутирование дропперов осуществляется через социальные сети, где публикуются объявления о «подработке» с быстрым доходом. Такая практика демонстрирует необходимость развития профилактических мер не только законодательных, но и информационно-просветительских, направленных на повышение уровня правовой культуры и цифровой безопасности населения (Васильева 2023:90).

Особую проблему представляет трансграничный характер деятельности дропперов. Если в начале 2010-х годов их действия ограничивались в основном внутренними переводами, то в последние годы значительная часть операций носит международный характер. Это означает, что расследование таких преступлений требует тесного взаимодействия Казахстана с зарубежными финансовыми организациями и правоохранительными структурами. Отсутствие единых подходов к определению и квалификации дропперства в разных правовых системах усложняет процесс экстрадиции и правовой помощи. В этих условиях перспективным направлением является гармонизация законодательства и участие Казахстана в международных инициативах по борьбе с киберпреступностью, что позволит выстраивать эффективные механизмы пресечения деятельности дропперов за пределами страны.

Результаты и обсуждение

Юридическая природа новых составов такова, что дроппер в этих схемах является самостоятельным субъектом преступления. Его действия квалифицируются не как «пассивная услуга», а как активное содействие трансформации и движения преступных доходов. С введением статьи 232-1 отпадает прежняя проблема, когда дропперы часто проходили по делам как свидетели либо приходилось «притягивать» к общим нормам о мошенничестве или легализации, что требовало доказывать прямой умысел на хищение или отмывание (Уголовный Кодекс РК). Теперь сам факт незаконной передачи/приобретения доступа, а также исполнения переводов за вознаграждение образует отдельный состав, и ответственности недостаточно избежать ссылкой на «неосведомлённость».

Важно понимать и границы применения новой нормы. Во-первых, действует общий принцип отсутствия обратной силы: ответственность по ст. 232-1 наступает за деяния, совершённые после 16 сентября 2025 г. Во-вторых, при наличии «надстройки» в виде хищения или организованной схемы возможна реальная совокупность со смежными составами (мошенничество; организация, руководство и участие в организованной преступной группе; легализация преступных доходов) – выбор квалификации будет зависеть от роли лица, объёма умысла и доказанной цепочки операций. Разъяснительные материалы Министерства внутренних дел РК подчёркивают дифференциацию санкций, то есть наиболее строгие пределы наказания применимы к организаторам «доступов», мягче – к тем, кто «сдаёт» доступ к своему счёту или выполняет переводы по указанию третьих лиц.

С криминалистической стороны дропперы остаются уязвимым звеном схем. Именно их

операции, а именно обналичивание, каскадные переводы, покупка криптоактивов оставляют трассу, которую можно быстро фиксировать и связывать с мошенничеством (фишинговые обзвоны, «социнженерия», компрометация аккаунтов) (Кувшинова 2022:45-54). Министерство внутренних дел и Генеральная прокуратура уже приводят статистику. Так в 2025 году только по зафиксированным эпизодам выявлены сотни дропперов и десятки киберпреступных групп, а сумма заблокированных подозрительных транзакций исчисляется миллиардами тенге и эти данные используются как аргумент к ужесточению ответственности и активизации межведомственного обмена информацией.

Вызовы для правоохранительных органов в Казахстане в борьбе с дропперами весьма значительны. Во-первых, дропперы часто меняют свои данные и реквизиты, что затрудняет отслеживание денежных потоков и выделение преступной цепочки из множества транзакций. Во-вторых, социальная природа дропперов в рядах «подставных лиц» нередко оказываются молодые люди или лица, вовлечённые в преступную схему обманом. Это требует не только карательных мер, но и профилактических, включая просвещение населения о рисках и последствиях участия в подобных схемах. В-третьих, ограниченность международного сотрудничества по вопросам киберпреступности и необходимости обмена информацией по трансграничным финансовым операциям усложняет работу местных правоохранительных подразделений (Комитет национальной безопасности Республики Казахстан 2023).

Кроме того, для правоохранителей критически важна техническая оснащённость – использование современных цифровых технологий мониторинга, анализа больших данных и искусственного интеллекта позволяет выявлять транзакции и подозрительные действия дропперов. Однако такие системы требуют постоянного обновления и обучения сотрудников, что является дополнительным вызовом в условиях постоянно развивающихся преступных схем. Повышение квалификации, а также создание специализированных подразделений киберполиции в Казахстане стали ответом на эти вызовы.

Заключение

Результаты показали, что дропперы-посредники играют ключевую роль в преступных схемах. Именно они обеспечивают разрыв между организаторами и конечными выгодоприобретателями, из-за чего расследование становится более сложным. Зачастую такие лица вовлекаются в противоправную деятельность под давлением или из-за недостатка правовых знаний, что делает их уязвимым звеном в цепочке киберпреступлений.

Основной вывод исследования заключается в том, что эффективная борьба с использованием дропперов требует не только ужесточения уголовной ответственности, но и развития профилактических мер. К ним можно отнести повышение финансовой грамотности населения, информационные кампании о рисках участия в подобных схемах и усиление контроля за подозрительными транзакциями.

Перспективы дальнейшей работы связаны с более глубоким изучением практики привлечения дропперов, анализом международного опыта и выработкой предложений для национальной стратегии кибербезопасности. Практическая значимость исследования заключается в возможности его использования при совершенствовании деятельности правоохранительных органов Казахстана и создании программ по предупреждению вовлечения граждан в противоправные схемы.

Таким образом, дропперы как инструмент киберпреступности – это неотъемлемая часть современных финансовых мошеннических схем, которые представляют серьёзную угрозу безопасности и стабильности финансовой системы Казахстана. Борьба с ними требует комплексного подхода, включающего развитие законодательства, совершенствование технических возможностей правоохранительных органов, а также активную профилактическую работу среди граждан, чтобы не допустить вовлечения новых участников в преступный оборот.

Научная статья подготовлена в рамках реализации грантового финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2025-2027 годы (Комитет науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан), направленная на реализацию проекта ИРН AP26101531: «Разработка эффективных механизмов пресечения деятельности дропперов в условиях цифровой экономики: устранение правовых пробелов и противодействие преступным сетям».

Литература

Ханов Т.А., Нуркеев А.Ж. Противодействие киберпреступности в Республике Казахстан и зарубежных странах: криминологический и виктимологический аспекты / – 2017. -URL: https://cyberleninka.ru/article/n/protivodeystvie-kiberprestupnosti-v-respublike-kazahstan-i-zarubezhnyh-stranah-kriminologicheskiy-i-viktimologicheskiy-aspekty/viewer

Skoudis E., Zeltser L. Malware: Fighting Malicious Code. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall PTR, 2003. – 768 p.

Alazab M. Malware Detection and Mitigation Techniques: Lessons from Past, Present and Future // Cybercrime and Cybersecurity. – 2015. – Vol. 7(3). – P. 85–102.

Choo K.-K.R. The Cyber Threat Landscape: Challenges and Future Research Directions // Computers & Security. – 2011. – Vol. 30(8). – P. 719–731.

Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024. – The Hague: Europol, 2024. – 95 p.

RUSI. Following the Fraud: The Role of Money Mules. – London: Royal United Services Institute, 2025. – 54 p.

Дропперы – кто это простыми словами // Zakonata.kz. – 22 июня 2025. – URL: https://zakonata.kz/dropperi-kto-eto/

ENISA. ENISA Threat Landscape 2024. – Athens: European Union Agency for Cybersecurity, 2024. – 122 p.

Генеральная прокуратура Республики Казахстан. Статистика зарегистрированных уголовных дел по фактам кибермошенничества за 2021–2023 гг. – Астана, 2024.

Кто такие дропперы и как не стать жертвой мошенничества // Zakon.kz. – 2024. – 21 октября. – URL: https://www.zakon.kz/obshestvo/6453416-kto-takie-droppery-i-kak-ne-stat-zhertvoy-moshennichestva.html

Закон Республики Казахстан от 16 июля 2025 г. № 210-VIII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам оптимизации уголовного законодательства Республики Казахстан» // Официальная газета «Егемен Қазақстан». – 2025.

Уголовный Кодекс Республики Казахстан // Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226

Кувшинова В.С. Финансовые посредники в структуре киберпреступности: криминологический анализ // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2022. – №2. – С. 45–54.

Васильева А.В. Дропперы в системе киберпреступности: уголовно-правовые проблемы квалификации и перспективы законодательного регулирования// Журнал российского права. – 2023. – №11. – С. 90.

Комитет национальной безопасности Республики Казахстан. Ежегодный отчёт о состоянии киберугроз и мерах по их предотвращению. – Астана, 2023. – 78 с.

References

Khanov T.A., Nurkeev A.Zh. (2017) Protivodeistvie kiberprestupnosti v Respublike Kazakhstan i zarubezhnykh stranakh: kriminologicheskii i viktimologicheskii aspekty [Countering Cybercrime in the Republic of Kazakhstan and Foreign Countries: Criminological and Victimological Aspects]. Cyberleninka, available at: https://cyberleninka.ru/article/n/protivodeystvie-kiberprestupnosti-v-respublike-kazahstan-i-zarubezhnyh-stranah-kriminologicheskiy-i-viktimologicheskiy-aspekty/viewer

Skoudis E., Zeltser L. (2003) Malware: Fighting Malicious Code. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall PTR, 768 p.

Alazab M. (2015) Malware Detection and Mitigation Techniques: Lessons from Past, Present and Future. Cybercrime and Cybersecurity, vol. 7, №3, pp. 85–102.

Choo K.-K.R. (2011) The Cyber Threat Landscape: Challenges and Future Research Directions. Computers & Security, vol. 30, №8, pp. 719–731.

Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024. – The Hague: Europol, 2024. – 95 p.

RUSI (2025) Following the Fraud: The Role of Money Mules. London: Royal United Services Institute, 54 p.

Dropppy – kto eto prostymi slovami [Droppers – Who Are They in Simple Terms] (2025). Zakonata.kz, June 22, available at: https://zakonata.kz/dropperi-kto-eto/

ENISA. ENISA Threat Landscape 2024. – Athens: European Union Agency for Cybersecurity, 2024. – 122 p.

General’naya prokuratura Respubliki Kazakhstan (2024) Statistika zaregistrirovannykh ugolovnykh del po faktam kibermoshennichestva za 2021–2023 gg. [Statistics on Registered Criminal Cases of Cyber Fraud for 2021–2023]. Astana.

Kto takie dropppy i kak ne stat’ zhertvoi moshennichestva [Who Are Droppers and How Not to Become a Victim of Fraud] (2024). Zakon.kz, October 21, available at: https://www.zakon.kz/obshestvo/6453416-kto-takie-droppery-i-kak-ne-stat-zhertvoy-moshennichestva.html

Zakon Respubliki Kazakhstan (2025) Zakon Respubliki Kazakhstan ot 16 iyulya 2025 g. № 210-VIII «O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatel’nye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam optimizatsii ugolovnogo zakonodatel’stva Respubliki Kazakhstan» [Law of the Republic of Kazakhstan of July 16, 2025 № 210-VIII “On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Optimization of Criminal Legislation”]. Ofitsial’naya gazeta Egemen Qazaqstan.

Respublika Kazakhstan (2014) Ugolovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iyulya 2014 goda №226-V ZRK [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of July 3, 2014. № 226-V ZRK], available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226

Kuvshinova V.S. (2022) Finansovye posredniki v strukture kiberprestupnosti: kriminologicheskii analiz [Financial Intermediaries in the Structure of Cybercrime: A Criminological Analysis]. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD Rossii [Bulletin of the St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia], №2, pp. 45–54.

Vasil'eva A.V. (2023) Dropppy v sisteme kiberprestupnosti: ugolovno-pravovye problemy kvalifikatsii i perspektivy zakonodatel'nogo regulirovaniya [Droppers in the System of Cybercrime: Criminal Law Problems of Qualification and Prospects for Legislative Regulation]. Zhurnal rossiiskogo prava [Journal of Russian Law], №11, pp. 80.

Komitet natsional'noi bezopasnosti Respubliki Kazakhstan (2023) Ezhegodnyi otchet o sostoyanii kiberugroz i merakh po ikh predotvrashcheniyu [Annual Report on the State of Cyber Threats and Measures for Their Prevention]. Astana, 78 p.

Сведения об авторах:

Усеинова Карлыгаш Рахимжановна (корреспондент-автор) – к. ю. н., ассоциированный профессор, заведующая кафедрой теории и истории государства и права, конституционного и административного права Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: karlygash_usein@mail.ru).

Токтыбаев Асет Абирбекович – к. ю. н., старший преподаватель Алматинской академии МВД РК имени М. Есболатова (Алматы, Казахстан, e-mail: tamerlan.arslan.83@bk.ru).

Жапарбек Арайлым Макулбековна – м. ю. н., преподаватель кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: zhaparbiek@mail.ru).

Данияров Санжар Дауренович – докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби, старший преподаватель (Алматы, Казахстан).

Information about authors:

Useinova Karlygash Rahimzhanovna (correspondent author) – Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of the Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: karlygash_usein@mail.ru).

Toktybaev Asset Abirbekovich – Candidate of Law, senior lecturer at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov (Kazakhstan, Almaty, e-mail: tamerlan.arslan.83@bk.ru).

Zhaparbek Arailym Makulbekovna – Master of Law, Lecturer at the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhaparbiek@mail.ru).

Daniyarov Sanzhar Daurenovich – Doctoral student of the Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan).

Авторлар туралы мәлімет:

Қарлыгаш Рахымжанқызы Усейінова (құрылымдық жұмыс жөніндегі автор) – заң ғылымдарының докторы, доцент, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан, Алматы, e-mail: karlygash_usein@mail.ru).

Тоқтыбаев Әсет Әбірбекұлы – заң ғылымдарының докторы, М.Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Алматы академиясының аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы, e-mail: tamerlan.arslan.83@bk.ru).

Жапарбек Арайлым Мақұлбекқызы – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының оқытушысы, кіші заңгер (Қазақстан, Алматы, e-mail: zhaparbiek@mail.ru).

Данияров Санжар Дәуренұлы – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты, аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы).

Поступило: 20 августа 2025 г.
Принято: 10 сентября 2025 г.

МРНТИ 10.79.47 https://doi.org/10.26577/JAPJ2025115312

Т.Б. Хведелидзе, Э.П. Кенжибекова*

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан
*e-mail: danaestai@mail.ru

ПРОЦЕДУРЫ В ДОСУДЕБНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ: ПРОБЛЕМЫ ИХ УПРОЩЕНИЯ (на примере допроса по законодательству Республики Казахстан)

В течение всего периода действия Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан в него было внесено около двух тысяч изменений и дополнений. Большинство из них адресовано правилам досудебного расследования и направлено на создание новых процедур в пределах уже устоявшихся традиционных порядков реализации отдельных процессуальных действий. Самым распространенным видом следственных действий является допрос. Его процессуально-правовая регламентация относится к наиболее разработанной. Данное обстоятельство является причиной выбора предмета исследования. В целом тематика обусловлена приоритетом в области усовершенствования уголовного процесса, обозначенного в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Усовершенствование рассматривается в контексте его упрощения путем устранения излишне загромождающих уголовный процесс процедур. Задача усложняется в связи с тем, что в настоящее время не существует каких-либо критериев, на основе применения которых можно было бы выявить уровень целесообразности сохранения либо исключения той или иной процедуры. Это важный фактор, так как для процессуальной отрасли права в целом требование соблюдения процедуры является одной из эффективных гарантий соблюдения принципа законности. При этом каждая процедура должна обладать признаками целесообразности и отвечать принципу надлежащей процедуры. Авторы видят разрешение проблемы в попытке применения унификации порядка реализации отдельных процедур на примере такого следственного действия, как допрос.

Ключевые слова: процессуальная процедура, надлежащая процедура, принцип соразмерности процедуры и цели процесса, унификация процессуальных процедур производства допроса.

T.B. Khvedelidze, E.P. Kenzhibekova*

Abay Kazakh Naional Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: danaestai@mail.ru

Procedures in cid procedures on criminal cases: problems of procedures (on the example of interrogation under the legislation of the Republic of Kazakhstan)

During the entire period of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, about two thousand amendments and additions have been made to it. Most of them are addressed to the rules of pre-trial investigation and are aimed at creating new procedures within the already established traditional procedures for the implementation of certain procedural actions. The most common type of investigative actions is interrogation. Its procedural-legal regulation is among the most developed. This circumstance is the reason for the choice of the subject of the study. In general, the subject matter is conditioned by the priority in the field of improvement of criminal procedure, outlined in the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030. Improvement is considered in the context of its simplification by eliminating unnecessarily cluttered procedures in the criminal process. The task is complicated by the fact that currently there are no criteria on the basis of the application of which it would be possible to identify the level of expediency of preserving or excluding this or that procedure. This is an important factor, since for the procedural branch of law as a whole, the requirement to observe a procedure is one of the effective guarantees of compliance with the principle of legality. At the same time, each procedure must have signs of expediency and meet the principle of due process. The authors see the solution of the problem in an attempt to unify the order of implementation of individual procedures on the example of such an investigative action as interrogation.

Keywords: procedural procedure, due process, principle of proportionality of procedure and purpose of the process, unification of procedural procedures of interrogation.

 © 2025 Al-Farabi Kazakh National University

Т.Б. Хведелидзе, Э.П. Кенжибекова*
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан
* e-mail: danaestai@mail.ru

Қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі өндіріс рәсімдері: оларды қысқарту мәселелері (Қазақстан Республикасы заңнамасына сай жауап алу мысалында)

Қазіргі таңға дейін Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің барлық қолданылу аясында оған екі мыңға жуық өзгерістер мен толықтырулар енгізілген болатын. Олардың көпшілігі сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысының ережелеріне арналған және жекелеген процесуалдық әрекеттерді жүзеге асырудың бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі рәсімдері шеңберінде жаңа рәсімдерді қалыптастыруға бағытталған. Тергеу іс-амалдарының ең кең тараған түрі ол – жауап алу екендігі баршамызға белгілі.

Оның процессуалдық-құқықтық реттелуі ең дамығандардың бірі болып табылады. Бұл жағдай зерттеу пәнін таңдауға негіз болады. Жалпы, тақырып Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында көрсетілген қылмыстық процесті жетілдіру саласындағы басымдықпен айқындалады. Жақсарту қылмыстық процесті қажетсіз тәртіпке келтіретін процедураларды жою арқылы оны оңайлату контекстінде қарастырылады. Мұндағы міндеттеме қазіргі таңдағы белгілі бір рәсімді сақтау немесе оны жоюдың сонымен қатар, оның біртұтастық деңгейін анықтауға болатын тиісті талаптардың болмауы қиындық тудырады. Бұл маңызды факторлардыі бірі, өйткені тұтастай алғанда құқықтың іс жүргізу саласы үшін рәсімдерді сақтау талабы заңдылық қағидасын сақтаудың тиімді кепілдіктерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар, әрбір рәсім біртұтастық белгілеріне ие болуы және тиісті іс жүргізу қағидасына сәйкес болуы тиіс. Авторлар мәселенің шешімін жауап алу сияқты тергеу әрекетінің мысалында пайдаланыла отырып, жеке рәсімдерді жүзеге асыру тәртібін біріздендіруді қолдану әрекетінен көреді.

Түйін сөздер: процестік рәсім, тиісті рәсім, рәсім мен процес мақсатының тепе-теңдік қағидасы, жауап алудың процессуалдық рәсімдерін біріздендіру.

Введение

Актуальность тематики исследования обусловлена отдельными приоритетами в области уголовного-процессуального права и законодательства, обозначенными в пункте Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года (https://adilet.zan.kz 1, п. 4.11.) В современных условиях сохраняют актуальность приоритеты, связанные с упрощением производства по уголовному делу за счет оптимизации отдельных процедур, зачастую не имеющих процессуально значимой нагрузки. Излишняя бюрократизация уголовно-процессуальных процедур только отвлекает уполномоченные органы и должностные лица от решения основных задач, установленных в ст. 8 УПК РК (https://adilet.zan.kz).

Новизна тематики исследования заключается в том, что применительно к уголовному процессу до 2014 года в отечественной отраслевой науке проблемы упрощения процедур специально не исследовались. Соответствующие исследования приобрели актуальность после принятия в 2014 году действующего УПК РК, в котором впервые применен термин «процедура». Понятие процедуры вошло в научный оборот во взаимосвязи с такими новыми институтами в отечественном судопроизводстве, как процессуальное соглашение (раздел 13 УПК РК), примирение с потерпевшим в порядке медиации (п.15) ч.9 ст. 64 УПК РК). Наряду с этим, в нормах УПК РК термин «процедура» не применяется.

То обстоятельство, что в действующий УПК РК начиная с 2014 года внесено непомерно большое количество изменений и дополнений (по некоторым данным – около двух тысяч), свидетельствует о необходимости проведения «ревизии» на предмет выявления явно искусственно созданных процедур, которые лишают уголовный процесс таких качеств, как гибкость, маневренность, быстрота, эффективность. Проблема заключается в отсутствии критериев оценки, применяемых к разрабатываемым и вносимым в УПК РК процедурам. Представляется, что применение единых критериев оценки на предмет определения надобности той или иной процедуры позволит отказаться от излишних действий/процедур, не способствующих установлению и применению единого подхода к структуре отдельно взятой процессуальной процедуры.

Уголовный процесс, будучи целостной системой взаимосвязанных и взаимообусловленных процедур, должен соответствовать целям и задачам, для достижения и решения которых он сконструирован. Процедура ради процедуры – излишество, негативно отражающееся в целом на качестве правосудия по уголовным делам. Основной недостаток лишних процедур – искусственное усложнение уголовного процесса. Именно на этот фактор нацелены приоритеты в области уголовного процесса, предполагающие упростить в целом уголовный процесс, в том числе путем устранения лишних процедур. При этом целесообразно исходить из правовой сущности и правового назначения той или иной процедуры.

Основной целью настоящего исследования является научная аргументация гипотезы о том, что чем проще уголовно-процессуальная процедура, тем доступнее для понимания место и роль уголовного правосудия для всех групп участников судопроизводства. С учетом того, что наиболее сложные процедуры связаны с досудебным расследованием, а наиболее часто применяемым следственным действием является допрос, в настоящей работе подвергнуты научному анализу процедуры, предусмотренные именно в отношении допроса, реализуемого в досудебных стадиях.

Для достижения данной цели в работе сформулированы и решены следующие задачи:

1) определение процессуально-правовой сущности отдельных процедур, предусмотренных в процессуальных отраслях;

2) критерии оценки процессуально-правовых процедур, применяемых при производстве допроса.

Материалы и методы

В ходе изучения проблем, обусловленных тематикой исследования, были использованы следующие материалы: Уголовно-процессуальный кодекс РК, нормативные правовые акты, нормативные постановления Верховного Суда РК по кругу рассматриваемых вопросов, литературные источники.

Методы исследования представлены как традиционными подходами, наиболее применимыми в правовой науке, так и новейшими методами, заимствованными из смежных областей научного познания: логико-правовой, историко-правовой, сравнительно-правовой, а также методы доведения до ничтожного и исключения, правового моделирования, контент-анализа, системно-структурного анализа, экстраполяционный метод (Агамиров 2020: 19).

Результаты и обсуждение

1. Процессуально-правовая сущность отдельных процедур, предусмотренных в процессуальных отраслях

С лексической точки зрения термин «процедура» означает официально установленный порядок выполнения действий в каком-либо деле (Москвин. 2007: 550). Правовая интерпретация данного термина состоит в его понимании как установленного порядка ведения, рассмотрения каких-нибудь дел (Сухарева 2002: 502). Последнее определение можно считать результатом понимания процедуры в широком смысле на том основании, что совокупность предписаний УПК РК – это порядок ведения производства по уголовному делу вообще или правовая процедура, представляющая собой порядок ведения уголовных дел уполномоченными на то должностными лицами, охватывающая все процессуальные действия как в досудебных, так и судебных стадиях. Наряду с этим, существует понимание процедуры в узком смысле, которое охватывает отдельно взятые процессуальные действия или группу однородных действий (например, общие правила производства следственных действий – ст. 197 УПК РК). Наряду с этим, отмечается недостаточная изученность уголовно-процессуальной процедуры в узком смысле. Наличие множества процедур не является свидетельством высокой степени развитости уголовно-процессуального законодательства.

Иначе обстоит дело в вопросах развития надлежащей процедуры в смежных отраслях права, например, в административном праве. Независимо от того, что здесь сочетаются функции управления и производства по административным правонарушениям, изучение степени разработанности процедуры представляет интерес для оценки возможности использования предпринятых в административном праве методологических подходов для нужд уголовного процесса. Представляется, что такой подход будет способствовать повышению качества результатов, получаемых в ходе выработки рекомендаций по вопросам уголовно-процессуальной процедуры (Честнов 2004). Исследователи рассматривают надлежащую процедуру в качестве административно-правового принципа (Курындин 2024). Сравнительно-правовой анализ ад-

министративного и уголовно-процессуального законодательства РК в данной части свидетельствует о следующем:

- системы принципов, предусмотренные в Кодексе РК об административных правонарушениях (2014г.), ЗРК «Об административных процедурах» (2000г.), Административном процедурно-процессуальном кодексе РК (2020г.), не содержат принципа «надлежащей процедуры» (за исключением принципа единства требований административных процедур для государственных органов всех уровней – п. 9) ст. 3 АППК РК). Принцип надлежащей процедуры ориентирован на процедуры, которые должны предшествовать обращению субъекта в административный суд для разрешения спора по существу;

- система принципов, предусмотренная в Уголовно-процессуальном кодексе РК (2014 г.), также не содержит принципа надлежащей процедуры. Практическое применение этого принципа связано с обращением потерпевшего в орган уголовного преследования для инициирования начала досудебного расследования, рапортом органа дознания об обнаруженном уголовно наказуемом правонарушении. Уголовно-процессуальные принципы не охватывают собой допроцессуальную деятельность в том объеме, в котором это имеет место в административном праве;

- содержательное наполнение понятия «процедура», применяемые в административном и уголовно-процессуальном производствах имеют свои особенности, которые не позволяют осуществить полную экстраполяцию данного понятия из административного права в уголовно-процессуальное. Тем не менее, административно-правовой подход в принципе предпочтителен для исследования возникающих проблем в уголовно-процессуальном праве.

Интерес представляет зарубежный опыт в исследовании вопросов надлежащей процедуры в административном праве. Так, в административном праве США, Великобритании, ФРГ, Франции официально признается принцип «надлежащей процедуры». В Великобритании, по мнению D.J. Galligan (Galligan 1996: 167), P. Craig (Craig 2022), принцип надлежащей процедуры является одним из ключевых в системе административного права и именно от его соблюдения зависит судебная перспектива разрешения конфликта по существу. Аналогичный подход наблюдается в административном праве США (Garner 2009: 575). В административном праве ФРГ большое значение придается принципу недопустимости формализма при применении административной процедуры (Punder 2013). На применение принципа целесообразности взамен излишней формализации ориентирует административное право Франции (Costa 2023). Сходных позиций придерживаются российский исследователь С.А.Белов (Белов 2024).

В уголовно-процессуальной науке применение понятия «процедура» связано с двумя институтами – 1) согласительным производством; 2) медиативным примирением.

Институт согласительного производства связан с регламентацией порядка отправления производства по уголовным делам, по которым имеются основания для заключения процессуального соглашения. Исследования по кругу вопросов, обусловленных правилами заключения процессуального соглашения, представлены достаточно широким спектром как научных, так и прикладных тематик. В них порядок реализации процессуального соглашения рассматривается непременно в качество специфической процедуры, о чем свидетельствуют работы Т.Б.Саркисяна (Саркисян 2012: 4), Толеубековой Б.Х. (Толеубекова 2023) и др. Исследуя проблемы усовершенствования уголовного судопроизводства, названные авторы делают акцент на ценностной оценке согласительных процедур, основанных на принципе процессуальной экономии, достигаемой путем применения упрощенной модели процесса. Упрощение уголовного судопроизводства – это путь к демократизации судопроизводства. Элементы процедуры должны быть логически связанными между собой, обладать определенной правовой ценностью, которая может заключаться в повышенной гарантии соблюдения законности.

Институт медиативного примирения связан с установлением порядка судопроизводства при наличии оснований для примирения сторон в порядке медиации. Проблемы усовершенствования производства по таким делам являются предметом исследования уже длительное время. В числе таких исследований, осуществленных в последние 3 года, целесообразно указать работы Таршевой М. Н., Семенова Е.Ю. (Тарашева 2024.), Галимовой А.М., Астаховой А.О. (Галимова 2022.), Климовой Я. А., Колосович М.С.(Климова 2021) и др. Указанные авторы обращают внимание не только на признаки демократизации, достигаемые на основе применения медиативных процедур, но и повышение уровня доступности понимания сущности производимых действий практически для всех участников

судопроизводства без исключения. Последнее является показателем качества судопроизводства и справедливости правосудия.

То обстоятельство, что в нормах УПК РК отсутствует термин «процедура», не является препятствием для признания фактического существования отдельных процедур в уголовном судопроизводстве. Применение метода толкования и использования правовых процедур в административном праве и его приложение к проблемам регламентации уголовно-процессуальных процедур представляется перспективным в контексте концептуальной задачи упрощения отдельных процедур, имеющих место в уголовном судопроизводстве.

Таким образом, процессуально-правовая сущность отдельных процедур, применяемых в процессуальных отраслях права, заключается в следующем:

- унификация порядка производства отдельных процессуальных действий;

- достижение процессуальной экономии;

- упрощение производства по делу и на этой основе доступность для понимания его содержания всеми участниками судопроизводства.

2. Критерии оценки процессуально-правовых процедур, применяемых при производстве допроса

Порядок производства отдельных видов следственных действий имеет свои особенности. Так, при производстве следственного действия – допроса, помимо общих правил, установленных для всех видов следственных действий (ст. 197 УПК РК), применяются предписания УПК РК, в которых предусмотрены общие правила допроса (ст. 210 УПК РК). Кроме того, регулируются правила производства, отражающие особенности конкретного вида допроса. Своими особенностями обладают все виды допроса: 1) дистанционный допрос (ст. 213 УПК РК); 2) свидетеля и потерпевшего (ст. 214 УПК РК); 3) свидетеля, имеющего право на защиту (ст. 214-1 УПК РК); 4) несовершеннолетнего свидетеля или потерпевшего (ст. 215 УПК РК); 5) подозреваемого (ст. 216 УПК РК); 6) депонирование показаний (ст. 217 УПК РК). Таким образом, при наличии общих правил производства следственных действий в УПК РК содержатся также общие правила производства допроса, плюс особенности производства всех шести его видов. Но и это не предел, если учесть, что очная ставка, будучи разновидностью допроса, также имеет свои особенности (ст. 218 УПК РК). Иные особенности допросов предусмотрены, например, в главе 56 о порядке производства по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних, а именно в ст. 535 УПК РК, которая регулирует особенности порядка допроса практически на всех стадиях производства по делу. Изложенное означает, что регламентация порядка видов допроса в уголовно-процессуальном законодательстве представлена не менее чем в шести процедурах. Есть определенные основания полагать, что такое обилие процедур не вызвано объективной необходимостью.

Для наглядности сущности отличий между общей процедурой допроса (ст. 210 УПК РК) и процедурами разных видов допроса их особенности приведены в сравнительной таблице 1 (табл. 1).

Таблица 1 – Отличия между общей процедурой допроса и процедурами разных видов допроса по УПК РК

	Элементы общей процедуры допроса (ст.210)	**213**	**214**	**214-1**	**215**	**216**	**217**
1.	Удостоверение в личности допрашиваемого	+	+	+			
2.	Выяснение знания допрашиваемым языка судопроизводства, обеспечение участия переводчика	+	+	+			
3.	Сообщение допрашиваемому его статуса в деле, разъяснение ему его прав и обязанностей	+	+	+			
4.	Раздельный допрос, если по делу вызвано несколько лиц		+	+			
5.	Свободный рассказ допрашиваемого о том, что ему известно по данному делу	+	+	+		+	
6.	Вопросы допрашиваемому, запрет на наводящие вопросы	+	+	+			
7.	Право допрашиваемого пользоваться документами и записями	+	+	+			
8.	Предъявление допрашиваемому вещ-х доказательств и документов, оглашение протоколов иных след-х действий, воспроизведение звуко- и/или видеоматериалов, киносъемки	+	+	+			

Продолжение таблицы

	Элементы общей процедуры допроса (ст.210)	**213**	**214**	**214-1**	**215**	**216**	**217**
9.	Участие в допросе глухонемого сурдопереводчика	+	+	+			
10.	При необходимости привлечение к участию в допросе врача	+	+	+			
11.	Звуко- и видеозапись допроса по усмотрению следователя с предупреждением допрашиваемого до начала допроса		+	+			
12.	Запрет на ведение звуко- и видеозаписи фрагментарно, на повторение отдельных частей допроса		+	+			
13.	По окончании допроса полное воспроизведение звуко- и видеозаписей допрашиваемому		+	+			
14.	В протоколе допроса: технические данные средств звуко- и видеозаписи. Хранение этих записей при уг-м деле	+	+	+			
	Особенности процедур видов допроса						
1.	Основания для применения дистанционного допроса	+					
2.	Обеспечение безопасности допрашиваемого дистанционно	+					
3.	Выяснение следователем отношения свидетеля, потерпевшего к подозреваемому		+				
4.	Предупреждение свидетеля и потерпевшего об уголовной ответственности за заведомо ложные показания, отказ от дачи показаний		+				
5.	Право свидетеля, потерпевшего отказа от дачи показаний против самого себя, супруга/супруги, близких родственников, а священнослужителя – против доверившихся ему на исповеди		+				
6.	Право свидетеля, потерпевшего, подозреваемого на участие в его допросе адвоката		+			+	
7.	Разъяснение свидетелю, имеющему право на защиту, сущность заявления, сообщения об уголовном правонарушении, указывающем на допрашиваемого			+			
8.	Педагог/психолог на допросе несовершеннолетнего свидетеля, потерпевшего, их вопросы допрашиваемому			+			
9.	Несовершеннолетние не предупреждаются об уголовной ответственности за отказ от дачи показаний или дачу заведомо ложных показаний				+		
10.	Разъяснение подозреваемому его прав (ст. 64), сущности подозрения; выяснение: он признает или отрицает свою вину					+	
11.	Основания для ходатайства о депонировании показаний						+
12.	Предоставление следственному судье материалов дела, подтверждающих наличие основания для депонирования						+
13.	Постановление следств.судьи по ходатайству о депонировании, обязательность депонирования показаний несовершеннолетнего						+
14.	Участие прокурора, иных лиц в депонировании показаний						+

В колонках с указанием номеров статей УПК РК приведены виды допросов: 213 – дистанционный; 214 – свидетеля и потерпевшего; 214-1 – свидетеля, имеющего право на защиту; 215 – несовершеннолетнего свидетеля или потерпевшего; 216 – подозреваемого; 217 – депонирование показаний.

Анализ приведенных данных позволяет сделать следующие выводы:

- при наличии в УПК РК нормы об общих правилах производства допроса в отдельных процедурах дополнительно указывается на применение этих же общих правил, например, при допросе свидетеля и потерпевшего (ст. 214), свидетеля, имеющего право на защиту (ст. 214-1), подозреваемого (ст. 216). Такое дополнение представляется излишним;

- о необходимости разъяснения участникам допроса их прав и обязанностей, помимо общих правил, дополнительно указывается в процедурах допроса свидетеля и потерпевшего (ст. 214), свидетеля, имеющего право на защиту (ст. 214-1), подозреваемого (ст. 216). Дополнение в этой части также представляется излишним;

- общие положения о применении технических средств фиксации и хода результатов следственных действий содержатся в ст. 126, дополнительно об этом указывается в ст. 197 – об общих правилах осуществления следственных действий, также в ст. 210 – об общих правилах допроса. Данные дополнения носят явно излишний характер.

Практически в регламентации каждого вида допроса, включая очную ставку, имеются положения о необходимости составления протокола данного следственного действия. При этом в Кодексе предусмотрены самостоятельные статьи о протоколах процессуальных действий (ст. 119), о протоколе допроса (ст. 212). Предпринятый законодателем подход к подобному размещению рассматриваемых процедур придает системе и структуре видов допроса некоторую аморфность, излишнюю регламентацию, не несущую новой процессуально значимой нагрузки.

Заключение

1. В уголовно-процессуальном законодательстве отсутствует понятие «процедура». Наряду с этим в науке данное понятие применяется достаточно широко. Это объясняется тем, что все нормы УПК РК – система взаимосвязанных процедур всех видов процессуальных действий. Толкование наименования Уголовно-процессуального кодекса принято осуществлять в широком смысле, в рамках которого поглощается его узкий прикладной смысл. Однако данное обстоятельство не исключает рассмотрения порядка производства отдельных процессуальных действий в узком/прикладном смысле. Такой подход позволяет усмотреть наличие излишних элементов в структуре отдельно взятой процедуры и осуществить унификацию основных элементов смежных процедур.

2. Проведение сравнительного анализа между процедурами административного права и уголовно-процессуального права позволяет применить методы конструирования и применения отдельно взятых процедур на основе принципа «надлежащей процедуры», глубоко исследованной в области административного права разных стран. Для настоящей работы объектом такого подхода избрано следственное действие – допрос, которое насчитывает шесть видов, большая часть из которых в УПК РК выделена как «особенность» вида допроса. Каждый вид допроса, имеющий особенные элементы порядка его производства, нами понимается как самостоятельная процессуально-правовая процедура.

3. Ряд элементов процедур из разных видов допроса не отвечает принципу надлежащей процедуры. Имеют место повторы элементов процедур. Такое дублирование не вызывается ни практической, ни методологической необходимостью.

4. Представляется, что экстраполирование примененного в отношении процедур видов допроса на область иных видов следственных действий позволит выявить аналогичные излишества в иных процедурах. Их исключение из УПК РК придаст логичность процедурам, системность и взаимообусловленность на основе принципа надлежащей процедуры.

Литература

Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15.10.2021 г. № 674 //https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100000674 (дата обращения: 04.02.2025.).

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Принят Законом Республики Казахстан от 04.07.2014 г. № 231-V ЗРК. По состоянию на 01.01.2025 г. //adilet.zan.kz>rus>docs// (дата обращения: 04.02.2025.).

Агамиров К. В. (2020). Юридическое прогнозирование как фактор совершенствования российской правовой системы: Автореферат диссертации …доктора юридических наук. – М., 2020. – 48 с.

Большой словарь иностранных слов/Составитель А. Ю. Москвин. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 816 с.

Большой юридический словарь /Под редакцией А. Я. Сухарева, В. Е Крутских. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 704 с.

Честнов И. Л. (2004). «Качественные» методы юридического исследования //Ленинградский юридический журнал. Научно-теоретический и информационно-практический межрегиональный журнал. – 2004. – № 1. – С. 20-24.

Курындин П. А. (2024). Надлежащая административная процедура как общий принцип административного права// Российская юстиция. – 2024. – № 5. – С. 48-56.

Galligan D. J. (1996). Due Process and Fair Procedures: A Study of Administrative Procedures. //Oxford University Press UK, 1996. 513 Pp. URL:https://www.bl.uk/magna-carta/articles/magna-carta-english-translation (дата обращения: 09.02.2025.).

Craig P. (2022). Natural Justice in UK Law: Continuty and Change from the 17th Century//Liber Amicorum per Marco D´Alberti. – Torino. – 2022. – Pp. 3-33. (дата обращения: 09.02.2025.).

Garner B. A. (2009). Black´s Law dictionary// 9th ed. St. Paul/ – 2009. – Pp. 1920. (дата обращения: 09.02.2025.).

Pünder H. (2013). German administrative procedure in a comparative perspective: Observation on the path to a translational ius commune proceduralis in administrative law//International journal of constitutional law. – 2013. – Vol.11.- # 4. -Pp. 940-961. (дата обращения: 09.02.2025.).

Costa D. (2023). Codification of Administrative law: A French Oxymonor//Codification of Administrative law: a comparative study on the legal basis of administrative law/ed. F. Uhlmann. Oxford: Hart/ – 2023. – P. 447. (дата обращения: 09.02.2025.).

Белов С. А. (2024). Роль ценностей в отправлении правосудия//Российская юстиция. – 2024. – № 12. – С. 75-80. DOI: 10.52433/01316761_2024_12_75; EDN: RIGPSJ. (дата обращения: 09.02.2025.).

Саркисян Т. Б. (2012). Согласительные процедуры в уголовном судопроизводстве и их применение в стадии предварительного расследования. – Автореферат дисс. … кандидата юридических наук (12.00.09). – Краснодар, 2012. – 26 с.

Толеубекова Б. Х., Хведелидзе Т. Б. Правовой приоритет «ревизия уголовного и уголовно-процессуального законодательства»: проблемы его реализации //Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы государства и права в современных условиях», Алматы, 6 октября 2023 года, Университет им. Д. А. Кунаева. – С. 350-354.

Таршева М. Н., Семенов Е. Ю. (2024). Примирительные процедуры в отечественном уголовном процессе //Вестник Удмуртского университета. Серия Экономика и право. – 2024. – Том 34. – № 3. – с. 540-545. DOI: https://doi.org/10.35634/2412-9593-2024-34-3-540-545 (дата обращения: 09.02.2025.).

Галимова М. А., Астахова А. О. (2022). Проблемы интеграции примирительных процедур с участием посредника в уголовном судопроизводстве//Вестник Сибирского юридического института МВД России. – 2022/ – № 3 (48). //cyberleninka.ru/article/n/problemy-integratsii-primiritelnyh-procedur-s-uchastiem-posrednika-v-ugolovnoe-sudoproizvodstvo DOI: 10.51980/2542-1735_2022_3_52 (дата обращения: 09.02.2025.).

Климова Я. А., Колосович М. С. (2021). Медиативные процедуры в уголовном судопроизводстве //cyberleninka.ru/article/n/mediativnye-protsedury-v-ugolovnom-sudoproizvodstve/viewer. С. 10-15. (дата обращения: 09.02.2025.).

References

Concept of the Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030. – Approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan on 15.10.2021 No. 674 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100000674 (accessed: 04.02.2025).

Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. – Adopted by the Law of the Republic of Kazakhstan on 04.07.2014 No. 231-V ZRK. As of 01.01.2025 // adilet.zan.kz>rus>docs// (accessed: 04.02.2025).

Agamirov K.V. (2020). Legal Forecasting as a Factor in Improving the Russian Legal System: Author's Abstract of Dissertation … Doctor of Legal Sciences. – Moscow, 2020. – 48 p.

Big Dictionary of Foreign Words / Compiled by A. Yu. Moskvin. – Moscow: ZAO Tsentrpoligraf, 2007. – 816 p.

Big Legal Dictionary / Edited by A. Ya. Sukharev, V. E. Krutskikh. – Moscow: INFRA-M, 2002. – 704 p.

Chestonov I. L. (2004). "Qualitative" Methods of Legal Research // Leningrad Legal Journal. Scientific-Theoretical and Information-Practical Interregional Journal. – 2004. – No. 1. – Pp. 20-24.

Kuryndin P. A. (2024). Proper Administrative Procedure as a General Principle of Administrative Law // Russian Justice. – 2024. – No. 5. – Pp. 48-56.

Galligan D. J. (1996). Due Process and Fair Procedures: A Study of Administrative Procedures. // Oxford University Press UK, 1996. 513 Pp. URL: https://www.bl.uk/magna-carta/articles/magna-carta-english-translation (accessed: 09.02.2025).

Craig P. (2022). Natural Justice in UK Law: Continuity and Change from the 17th Century // Liber Amicorum per Marco D´Alberti. – Torino. – 2022. – Pp. 3-33. (accessed: 09.02.2025).

Garner B. A. (2009). Black's Law Dictionary // 9th ed. St. Paul/ – 2009. – Pp. 1920. (accessed: 09.02.2025).

Pünder H. (2013). German Administrative Procedure in a Comparative Perspective: Observations on the Path to a Translational Ius Commune Proceduralis in Administrative Law // International Journal of Constitutional Law. – 2013. – Vol. 11.- No. 4. – Pp. 940-961. (accessed: 09.02.2025).

Costa D. (2023). Codification of Administrative Law: A French Oxymoron // Codification of Administrative Law: A Comparative Study on the Legal Basis of Administrative Law / ed. F. Uhlmann. Oxford: Hart/ – 2023. – P. 447. (accessed: 09.02.2025).

Belov S. A. (2024). The Role of Values in the Administration of Justice // Russian Justice. – 2024. – No. 12. – Pp. 75-80. DOI: 10.52433/01316761_2024_12_75; EDN: RIGPSJ. (accessed: 09.02.2025).

Sarkisyan T. B. (2012). Conciliation Procedures in Criminal Proceedings and Their Application at the Pre-Investigation Stage. – Author's Abstract of Dissertation … Candidate of Legal Sciences (12.00.09). – Krasnodar, 2012. – 26 p.

Toleubekova B. K., Khvedelidze T. B. Legal Priority "Revision of Criminal and Criminal Procedure Legislation": Problems of Its Implementation // Materials of the International Scientific and Practical Conference "Actual Problems of State and Law in Modern Conditions", Almaty, October 6, 2023, D. A. Kunaev University. – Pp. 350-354.

Tarsheva M. N., Semenov E. Yu. (2024). Reconciliation Procedures in Domestic Criminal Proceedings // Bulletin of Udmurt University. Series: Economics and Law. – 2024. – Vol. 34. – No. 3. – Pp. 540-545. DOI: https://doi.org/10.35634/2412-9593-2024-34-3-540-545 (accessed: 09.02.2025).

Galimova M. A., Astakhova A. O. (2022). Problems of Integrating Reconciliation Procedures with the Participation of Mediators in Criminal Proceedings // Bulletin of the Siberian Legal Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia. – 2022. – No. 3 (48). // cyberleninka.ru/article/n/problems-integrating-reconciliation-procedures-with-mediators-in-criminal-proceedings DOI: 10.51980/2542-1735_2022_3_52 (accessed: 09.02.2025).

Klimova Y. A., Kolosovich M. S. (2021). Mediation Procedures in Criminal Proceedings//cyberleninka.ru/article/n/mediation-procedures-in-criminal-proceedings/viewer. Pp. 10-15. (accessed: 09.02.2025).

Сведения об авторах:

Хведелидзе Теймураз Бичикоевич – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Казахского педагогического национального университета имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: madina_khv@mail.ru).

Кенжибекова Эльмира Полатовна (корреспондент-автор) – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Казахского педагогического национального университета имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: danaestai@mail.ru).

Information about authors:

Khvedelidze Teimuraz Bichikoevich – Candidate of Law, Associate Professor at the Kazakh Pedagogical National University named after Abai (Kazakhstan, Almaty, e-mail: madina_khv@mail.ru).

Kenzhibekova Elmira Polatovna (corresponding author) – Candidate of Law, Associate Professor at the Kazakh Pedagogical National University named after Abai (Kazakhstan, Almaty, e-mail: danaestai@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Хведелидзе Теймураз Бичикоевич – заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ педагогикалық ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан, Алматы, e-mail: madina_khv@mail.ru).

Кенжибекова Эльмира Полатқызы (құжатқа жауапты автор) – заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ педагогикалық ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан, Алматы, e-mail: danaestai@mail.ru).

Поступило: 7 июня 2025 г.
Принято: 10 сентября 2025 г.

ҒТАМР 10.85.01 https://doi.org/10.26577/JAPJ2025115313

Н.М. Мұратова, Б.Б. Сарсенбаева*

ҚР ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан
*e-mail: naz-almaty92@mail.ru

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА КРИМИНАЛИСТ-МАМАННЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТЕРІН ДАМЫТУ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы сараптамалық-криминалистикалық қызметтің цифрлық трансформациясының өзекті мәселелері қарастырылады. Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жасалатын қылмыстар санының артуы қылмыстардың сипаты мен жасалу тәсілдерінің өзгеруіне алып келіп, криминалист мамандардан жаңа кәсіби құзыреттерді, атап айтқанда, цифрлық қауіпсіздік, деректерді талдау, бағдарламалық-аналитикалық кешендер мен жасанды интеллект, блокчейн технологияларына негізделген платформаларды меңгеруді талап етеді. Мақалада отандық және халықаралық тәжірибедегі (мысалы, «Папиллон», АРМ криминалиста, Autopsy, FTK, Chainalysis, Predictive Policing) заманауи цифрлық шешімдерге шолу жасалып, олардың дәлелдемелерді, криптовалюталық транзакцияларды және пайдаланушы әрекеттерін талдаудағы тиімділігі көрсетіледі. Сонымен қатар, цифрлық криминалистиканы дамытудағы институционалдық және нормативтік тосқауылдар, атап айтқанда, кәсіби стандарттарда цифрлық дағдыларға қойылатын талаптардың болмауы және білім беру бағдарламаларының фрагментарлығы талданады. Авторлар кадрларды жүйелі даярлау қажеттігін, жоғары оқу орындарында пәнаралық курстар енгізуді, арнайы тренингтік платформалар құруды және ведомствоаралық сараптамалық-аналитикалық жүйелерді дамытуды ұсынады. АҚШ пен ЕО елдерінің тәжірибесі цифрлық криминалистика саласында мамандарды даярлау мен сертификаттаудың тиімді үлгілерін ұсынады. Мақалада қылмыстық құдалау саласында цифрлық технологияларды тиімді қолдану үшін нормативтік, білім беру, кадрлық және ұйымдастырушылық деңгейлерде кешенді реформалар жүргізу қажеттігі негізделеді. Бұл тәсіл заманауи криминалистиканың цифрлық дәуір талаптарына бейімделуіне және қылмыстық істердегі дәлелдемелер сапасының артуына мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: цифрлық криминалистика, цифрлық трансформация, криминалист, цифрлық дәлелдемелер, киберқылмыс, бағдарламалық-талдамалық платформалар, жасанды интеллект, криптовалюта, цифрлық трасология, кәсіби стандарттар, кадр даярлау, болжамды аналитика.

N.M. Muratova, B.B. Sarsenbayeva*

Makan Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: naz-almaty92@mail.ru

In the context of digital transformation of law enforcement activities, the professional activity of a forensic specialist development of competencies

The article explores the urgent issues of digital transformation in the forensic-criminalistics sector of the Republic of Kazakhstan, driven by the increasing number of crimes committed using information technologies. The evolution of crime methods in the digital environment requires forensic experts to develop new professional competencies, including skills in cybersecurity, data analysis, software-analytical tools, and platforms based on artificial intelligence and blockchain technologies. The authors review both domestic and international digital tools (e.g., «Papillon», forensic ARM, Autopsy, FTK, Chainalysis, Predictive Policing), highlighting their effectiveness in analyzing digital evidence, cryptocurrency transactions, and user behavior patterns. The study also examines institutional and regulatory barriers to the integration of digital tools into criminal procedure, including the absence of digital competence requirements in current professional standards and the fragmented nature of educational programs. The authors argue for systematic specialist training, the introduction of interdisciplinary courses in universities, the creation of dedicated training platforms, and the development of inter-agency expert-analytical systems. International best practices from the U.S. and EU demonstrate effective models of training and certification in digital forensics. The article concludes that a comprehensive and strategic reform-encompassing legal, educational, organizational, and personnel aspects-is necessary to ensure the effective implementation of digital technologies in criminal investigations. Such an approach would facilitate Kazakhstan's

© 2025 Al-Farabi Kazakh National University

forensic system's adaptation to the realities of the digital age and significantly improve the quality and admissibility of evidence in criminal proceedings.

Keywords: digital forensics, digital transformation, forensic expert, digital evidence, cybercrime, software-analytical platforms, artificial intelligence, cryptocurrency, digital trace analysis, professional standards, personnel training, predictive analytics.

Н.М. Мұратова*, Б.Б. Сарсенбаева
Алматинская академия МВД РК имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан
*e-mail: naz-almaty92@mail.ru

Профессиональная деятельность специалиста-криминалиста в условиях цифровой трансформации правоохранительных служб: развитие компетенций

В статье рассматриваются актуальные вопросы цифровой трансформации экспертно-криминалистической деятельности в Республике Казахстан в условиях стремительного роста числа преступлений, совершаемых с использованием информационных технологий. Акцент сделан на изменении характера и способов совершения преступлений в цифровой среде, что требует от криминалистов новых профессиональных компетенций – в том числе в сфере цифровой безопасности, анализа данных, использования программно-аналитических комплексов и инновационных платформ на базе искусственного интеллекта и блокчейн-технологий. Приведён обзор отечественных и международных цифровых решений (таких как «Папиллон», АРМ криминалиста, Autopsy, FTK, Chainalysis, Predictive Policing), показана их эффективность в анализе цифровых доказательств, трасологических следов, криптовалютных транзакций и поведенческих моделей пользователей. Особое внимание уделено институциональным и нормативным барьерам, препятствующим внедрению цифровых инструментов в практику уголовного судопроизводства. Выявлены существенные дефициты в подготовке специалистов, отсутствие требований к цифровым навыкам в действующих профессиональных стандартах, а также фрагментарность образовательных программ. Подчёркивается необходимость обновления квалификационных требований, внедрения междисциплинарных курсов в вузах, создания специализированных тренинговых платформ и развития ведомственно-интегрированных аналитических систем, таких как проектируемая Единая платформа экспертных данных. Отдельный раздел посвящён международному опыту (США, ЕС), где цифровая криминалистика признана самостоятельной областью подготовки и сертификации экспертов. Авторы обосновывают необходимость комплексных и стратегически выверенных реформ в области цифрового сопровождения расследований – на нормативном, образовательном, кадровом и организационном уровнях. Только при системном подходе возможна эффективная адаптация криминалистики к вызовам цифровой эпохи, повышение качества расследований и обеспечение надёжной доказательственной базы в условиях цифровизации преступности.

Ключевые слова: цифровая криминалистика, цифровая трансформация, криминалист, цифровые доказательства, киберпреступность, программно-аналитические платформы, искусственный интеллект, криптовалюта, цифровая трасология, профессиональные стандарты, подготовка кадров, предиктивная аналитика.

Кіріспе

Қоғамдық және мемлекеттік үдерістердің цифрландырылуы жаһандық үрдіс ретінде қылмыстардың сипаты мен жасалу тәсілдерінің өзгеруіне, құқыққа қайшы әрекеттердің жаңа түрлерінің пайда болуына алып келуде. Бұл өз кезегінде құқық қорғау органдарының, ең алдымен, криминалистикалық бөлімшелердің тарапынан уақтылы әрі тиімді жауапты талап етеді. Қазіргі заманғы криминалист тек қана қылмыс іздерін анықтау мен бекітудің дәстүрлі әдістері мен құралдарын меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар цифрлық технологиялар, ақпараттық қауіпсіздік, деректерді талдау және ақпараттық жүйелер саласында жоғары деңгейдегі құзыреттілікке ие болуы тиіс. Ол сондай-ақ жасанды интеллект, машиналық оқыту, нейрожелілік және блокчейн технологияларына негізделген криминалистикалық мақсаттағы инновациялық құралдардың алгоритмдері мен жұмыс істеу қағидаттарын түсінуі қажет. Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдарының қызметін реттейтін нормативтік құжаттар соңғы жылдары инновацияларды енгізу және цифрлық технологияларды пайдалану қажеттілігін жиі атап көрсетуде. Бұл өз кезегінде криминалист мамандарды даярлауға қойылатын талаптардың өзгеруіне,

олардың кәсіби санасының трансформациялануына және қазіргі заманғы сын-қатерлерге сай келетін жаңа құзыреттерді меңгеруіне алып келуде.

Негізгі бөлім

Қазіргі заманғы цифрлық платформалар мен бағдарламалық-техникалық кешендер криминалистикалық қызметтің ажырамас бөлігіне айналып, сараптамалық практиканы ақпараттық қоғам шындығына бейімдеу қажеттілігін көрсетіп отыр. Оларды кеңінен енгізу цифрлық ортада жасалатын қылмыстар көлемінің артуымен, сондай-ақ қылмыс іздерін жасыру әдістерінің күрделене түсуімен байланысты. Бұл дәлелдемелерді талдау мен өңдеуге түбегейлі жаңа тәсілдерді қолдануды талап етеді.

Мұндай технологияларды пайдалану көптеген күнделікті операцияларды автоматтандыруға, ақпаратты жинау мен интерпретациялау барысында адами факторды барынша азайтуға, тұжырымдардың дәлдігі мен объективтілігін арттыруға, сондай-ақ қылмыстардың цифрлық іздерін талдау үдерісін едәуір жеделдетуге мүмкіндік береді. Негізгі бағыт – цифрлық дәлелдемелерді: жүйелік журналдарды (log-файлдарды), хабарламаларды, медиафайлдарды, желілік трафикті, метадеректерді және цифрлық ортаның өзге де элементтерін талдау болып табылады. Аталған мәліметтер қазіргі уақытта киберқылмыстар, қаржылық алаяқтық, авторлық құқықты бұзу, терроризм және технологияларды пайдалану арқылы жасалатын басқа да ауыр қылмыстар бойынша істерде шешуші рөл атқаруда.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің ресми деректеріне сәйкес, тек 2023 жылдың өзінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы жасалған 3 144 қылмыс тіркелген. Бұл көрсеткіш тіркелген құқық бұзушылықтардың жалпы санының 1%-дан азын құрағанымен, сарапшылар киберқылмыстың нақты деңгейі әлдеқайда жоғары екенін атап өтуде. Бұған мұндай құқық бұзушылықтардың жоғары латенттілігі мен оларды анықтаудың күрделілігі себеп болып отыр (https://online.zakon.kz/).

Криминалистикалық әдістерді цифрландырудың сәтті үлгілерінің бірі ретінде Қазақстан Республикасындағы «Папиллон» жүйесін атауға болады – бұл саусақ іздерін автоматты түрде тану мен талдауға арналған көпфункционалды биометриялық кешен, сондай-ақ ІІМ-нің дерекқорларымен интеграцияны қамтамасыз ететін технология. Аталған жүйе тұлғаны бірнеше минут ішінде, тіпті фрагменттік немесе жартылай іздер негізінде де сәйкестендіруге мүмкіндік береді және дактилоскопиялық сараптамаларда, соның ішінде оқиға болған жерлерде кеңінен қолданылады.

Сол сияқты, «Криминалисттің автоматтандырылған жұмыс орны» (АРМ криминалиста) жүйесі қылмыс орнындағы жағдайды құжаттау мақсатында белсенді түрде пайдаланылады: іздерді тіркеу, фото және бейнематериалдарды құру, интерактивті сызбалар мен есептер жасау. Жүйе өзге дерекқорлар мен платформалармен интеграцияны қолдай отырып, айғақтарды жинау, сақтау және талдауға кешенді көзқарас ұсынады. Сонымен қатар, бұл шешім нәтижелердің қайталану мүмкіндігін айтарлықтай арттырып, дәлелдемелік базаны ресімдеу үдерісін стандарттауға ықпал етеді.

Халықаралық тәжірибеде Autopsy және FTK (Forensic Toolkit) сияқты шешімдер белсенді түрде қолданылады. Autopsy – бұл қатқыл дискілерді, флеш-жады мен өзге де цифрлық тасымалдаушыларды талдауға арналған ашық бастапқы кодқа негізделген модульдік платформа. Ол жойылған файлдарды қалпына келтіру, уақыт белгілерін (timestamp) талдау, метадеректерді шығарып алу, пошта архивтері мен интернет-активтілікті зерттеу мүмкіндіктерін ұсынады. Өз кезегінде, Forensic Toolkit (FTK) – цифрлық объектілер арасындағы өзара байланыстарды граф түрінде көрсету, оқиғаларды уақыт бойынша қалпына келтіру, сондай-ақ жасырын немесе шифрланған файлдарды анықтау сияқты кеңейтілген функцияларға ие (https://accessdata.com/).

Аталған технологиялар дәлелдемелерді сотта қарау жағдайында аса маңызды болып табылатын жоғары қайталану мүмкіндігімен (reproducibility) және ашықтығымен ерекшеленеді. Сонымен қатар, заманауи аналитикалық модульдер артефактілерді автоматты түрде бөліп көрсетуге, ақпаратты индекстік әрі семантикалық өңдеуге, уақыт шкалаларын құруға және оқиғалар арасындағы логикалық байланыстарды анықтауға мүмкіндік береді.

Цифрлық платформалар сараптамадан бөлек, «цифрлық трасология» деп аталатын бағытта – яғни, пайдаланушының ақпараттық жүйеде қалдырған цифрлық іздерін талдауда да қолданылуда. Бұл бағытқа IP-адрестер, MAC-адрестер, құрылғы туралы ақпарат, жүйеге кіру мен

шығу уақыты, нақты бағдарламалық қамтамасыз етуді қолдану фактілері және тіпті пайдаланушының желідегі мінез-құлық сипаттары кіреді. Джон Хопкинс университетінің мамандары жүргізген зерттеу пайдаланушының браузердегі әрекеттері мен веб-интерфейстермен өзара іс-қимылдары негізінде оның цифрлық бейінін (профилін) 85%-дан жоғары дәлдікпен қалпына келтіруге болатынын көрсетті (Englehardt 2016). Мұндай детализация деңгейі күдіктілердің «цифрлық портреттерін» жасауға мүмкіндік беріп, дәстүрлі криминалистиканың шекарасын кеңейтеді.

Криптовалюталық транзакциялар жөніндегі деректерді жинау мен талдау да барған сайын маңызды мәнге ие болуда. Chainalysis және Crystal Blockchain сияқты кешендер ашық блокчейндер арқылы цифрлық активтердің қозғалысын қадағалауға, байланысты әмияндарды сәйкестендіруге және криптовалютаны заңсыз әрекеттерді қаржыландыру немесе ақшаны жылыстату мақсатында пайдаланатын құрылымдарды анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай платформалар цифрлық қаржы қылмыстарымен күрес жүргізетін ФБР, Еуропол және басқа да халықаралық ұйымдардың тәжірибесінде кеңінен қолданылады (https://www.chainalysis.com). Ресей Федерациясында осыған ұқсас функциялар ФСБ мен Росфинмониторингтің пилоттық жобалары аясында ішінара іске асырылуда. Бұл жобалар цифрлық қаржы активтеріне қатысты транзакцияларды талдау бойынша ұлттық құралдарды әзірлеуге бағытталған.

Маңызды бағыттардың бірі – Big Data көлеміндегі деректерді интеллектуалды автоматтандырылған талдау жүйелерін дамыту. Олар қылмыстың алдын алу, пайдаланушылардың мінез-құлқындағы ауытқуларды анықтау және құқық қорғау органдарының профилактикалық қызметін қолдау мақсатында қолданылады. Мұндай шешімдердің мысалы ретінде АҚШ-та енгізілген «Predictive Policing» (болжаушы полиция) жүйесін атауға болады. Бұл жүйе машиналық оқыту алгоритмдері негізінде қылмыс жасалуы ықтимал аумақтарды айқындайды. Алгоритмдердің мүмкін болатын кемсітушілік немесе біржақтылық қаупі үшін сынға алынғанына қарамастан, аталған жүйелердің кейбір аймақтардағы қылмыс деңгейін төмендетудегі тиімділігі эмпирикалық деректермен расталған (Lum 2016: 14-19).

Алайда цифрлық платформаларды құқық қорғау қызметіне кеңінен енгізу бірқатар сынқатерлермен қатар жүруде. Олардың қатарында жүйелердің киберқауіпсіздігін қамтамасыз ету, жеке деректерді қорғау, іс жүргізу кепілдіктері мен дәлелдемелерге қойылатын стандарттардың сақталуы, сондай-ақ мамандардың тиісті даярлығы бар. Зерттеулерге сәйкес, қылмыстарды тергеуге тартылған қызметкерлердің 40%-дан астамы цифрлық криминалистика саласында жеткілікті дағдыға ие емес, бұл жоғары технологиялық құралдарды қолдану әлеуетін шектейді (Агеев 2023: 33-39). Аталған тосқауылдарды еңсеру үшін мамандарды жүйелі түрде даярлау және олардың біліктілігін арттыру қажет. Бұл – жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларына арнайы курстарды енгізуді, сондай-ақ цифрлық криминалистер институтын дамытуды көздейді.

Қазақстан Республикасында сараптамалық-криминалистикалық қызметті цифрлық трансформациялау үдерісі бірқатар объективті қиындықтармен ұштасып отыр. Олар институционалдық және техникалық сипаттағы факторларға байланысты. Ең өзекті мәселелердің бірі – құқық қорғау органдары қызметкерлерінің цифрлық технологияларды енгізуге дайындық деңгейінің төмендігі. ҚР Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының есебіне сәйкес, криминалистер мен тергеушілердің 55%-дан астамы цифрлық криминалистика саласында жүйелі білімге ие емес және цифрлық іздерді талдауға арналған бағдарламалық-техникалық құралдарды қолдануда қиындықтарға тап болады (Баянат 2023). Аталған мәселені күрделендіретін жайт – өңірлік деңгейде заманауи жабдықтардың жетіспеушілігі, ал цифрлық әдістер бойынша оқыту кездейсоқ әрі негізінен пилоттық бастамалар шеңберінде жүзеге асырылатыны.

Кадр тапшылығы тек білікті мамандардың жетіспеушілігімен ғана емес, сонымен қатар қаржыландырудың шектеулілігі мен жүктеменің жоғары болуына байланысты цифрлық криминалист мамандығының тартымдылығының төмендігімен де ұштасып отыр. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің зерттеуіне сәйкес, цифрлық тергеулермен айналысатын бөлімшелердегі кадрлардың ауысу деңгейі жылына шамамен 28%-ды құрайды, бұл тұрақты кәсіби орта қалыптастыруға және сараптамалық тәжірибені жинақтауға кедергі келтіреді (Анықтама 2023). Арнайы оқу орындарының, атап айтқанда, ҚР ІІМ Академиясы мен әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің бар болуына

қарамастан, цифрлық криминалистика бойынша жүйелі даярлық бакалавриат пен магистратура деңгейінде дербес бағыт ретінде қалыптаспаған.

Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында криминалист мамандардың үздіксіз кәсіби білім алуы мен біліктілігін арттыру мәселесі Қазақстан Республикасының құқық қолдану практикасы аясында ерекше маңызға ие болып отыр. Республикадағы сараптамалық-криминалистикалық бөлімшелер мамандарының қазіргі даярлық деңгейі қылмыстық әрекеттердің цифрлық сипаттағы жаңа формаларына сай келмейді және артта қалып отыр.

Қазақстан Республикасы Сот сарапшыларының ұлттық палатасы жүргізген кешенді талдау нәтижелері бойынша, сараптамалық мекемелер қызметкерлерінің 20%-дан азы ғана цифрлық дәлелдемелермен, киберіздермен, криптографиямен және ақпаратты цифрлық форматта сақтау технологияларымен жұмыс істеуге қажетті базалық білімге ие [9]. Мұндай жағдай қылмыстық сот ісін жүргізу тәжірибесінде цифрлық түрде ұсынылған маңызды дәлелдемелердің ескерілмей қалуына немесе дұрыс талданбауына алып келеді, бұл өз кезегінде қорытындылардың дәлелдемелік күшін және тергеулердің жеделдігін төмендетеді.

Мамандарды жүйелі даярлаудың болмауы, ең алдымен, жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларына цифрлық пәндердің жеткіліксіз енгізілуімен байланысты. ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің мониторингіне сәйкес, 2022–2023 оқу жылында сот сараптамасы мен құқық саласы бойынша мамандар даярлайтын 38 университеттің тек төртеуінде ғана цифрлық іздерді талдау, цифрлық тасымалдаушылармен жұмыс істеу немесе сараптамалық тәжірибеде деректерді басқару тақырыптарына тікелей байланысты пәндер енгізілген (https://rpse.kz). Сонымен қатар, аталған курстардың көпшілігі тек теориялық түсініктерді баяндаумен шектеліп, практикалық дағдыларды бекітуді көздемейді, бұл тұрақты кәсіби құзыреттердің қалыптасуына мүмкіндік бермейді.

Қысқамерзімді курстар аясында мамандар алатын білімдердің фрагментарлығы да цифрлық тергеулер жүргізуге қажетті кәсіби дайындық деңгейін қамтамасыз ете алмайды. Көп жағдайда оқыту нақты бағдарламалық қамтамасыз етумен жұмыс істеудің техникалық аспектілерімен ғана шектеліп, криминалистің цифрлық ортадағы әрекеттерінің құқықтық және іс жүргізу салдарына терең назар аударылмайды. Бұл, өз кезегінде, аса маңызды, себебі цифрлық дәлелдемелер сотта олардың жиналу, сақталу немесе талдау рәсімдерінің бұзылуына байланысты дауласуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты дайындаған сот практикасына шолу бойынша, іс жүргізу сипатындағы қателіктердің салдарынан 18% жағдайда цифрлық дәлелдемелер жол берілмейтін деп танылған. Бұл – тасымалдаушының тұтастығының бұзылуы, деректермен жүргізілген әрекеттер бойынша хаттамалардың болмауы немесе ақпарат көзіне верификация жүргізудің мүмкін еместігі сияқты факторларға байланысты (https://www.gov.kz/memleket/entities/edu).

Халықаралық тәжірибеде мұндай проблемалар интеграцияланған білім беру траекторияларын енгізу арқылы шешімін табуда. Бұл траекториялар бакалавриат деңгейінде цифрлық дайындықты, сондай-ақ магистратура мен кәсіби қайта даярлау шеңберінде тереңдетілген мамандануды қамтиды. Мысалы, Нидерланд пен Германияда құқықтық және ақпараттық технологиялар салаларын біріктіретін dual degree бағдарламалары жұмыс істейді, олар түлектерге құқықтық саралау әдістері мен цифрлық талдауды қатар меңгеруге мүмкіндік береді.

Қазақстандық жоғары оқу орындарында әзірге мұндай бағдарламалар жүзеге асырылмаған. Дегенмен, пәнаралық ықпалдасуға бағытталған алғашқы қадамдар байқалуда. Атап айтқанда, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде 2023 жылы заң факультеті аясында пилоттық «Құқық және цифрлық криминалистика» курсы іске қосылды (https://sud.gov.kz).

Халықаралық тәжірибе сондай-ақ арнайы оқыту орталықтарының жоғары тиімділігін көрсетіп отыр. Мысалы, АҚШ-тағы Ұлттық компьютерлік-криминалистикалық институт (National Computer Forensics Institute) және Еуропалық цифрлық криминалистика академиясы (European Cybercrime Training and Education Group) – бұл білім беру, практикалық және әдістемелік қызметті біріктіретін оқу-зерттеу құрылымдары. Олардың басты ерекшелігі – цифрлық ортадағы нақты оқиғаларды модельдейтін тренингтік симуляторларды қолдану. Бұл жаттығулар кибершабуылдарды, лог-файлдарды талдауды, жойылған деректерді қалпына келтіруді және криптовалюталық транзакцияларды ізін кесуді қамтиды.

Мұндай практикаға бағдарланған әдістердің тиімділігі дәлелденген: Europol бағалауы бо-

йынша, осы курстардан өткен тыңдаушылардың 70%-дан астамы алған білімдерін нақты тергеулерде тиімді қолдана алған, бұл олардың кәсіби нәтижелілігін арттырып, қылмыстарды ашу мерзімін қысқартуға септігін тигізген (https://www.kaznu.kz).

Қазақстан Республикасында осындай тәсілдер әзірге қалыптасу сатысында. ҚР Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы Цифрлық криминалистика орталығын құру бастамасын көтерді, алайда жоба қазіргі уақытта негізінен пилоттық режимде жұмыс істеп отыр. Ведомствоның баспасөз қызметінің мәліметінше, 2023 жылы бұл орталықта бар болғаны 128 тыңдаушы даярлықтан өткен, ал цифрлық тергеулер саласында жұмыс істейтін қызметкерлердің жалпы саны 2 500-ден асады [14]. Бұл жағдай білім беру бастамасын кеңейту және цифрлық даярлықты ІІМ, ҮҚК және өзге де күштік құрылымдардағы кадрларды қайта даярлау жүйесіне жүйелі түрде интеграциялау қажеттігін айқын көрсетеді.

Кәсіби құзыреттерді дамытудың перспективалы бағыты ретінде үлттық деңгейде бірыңғай аналитикалық платформаны енгізу ұсынылуда. Бұл платформа ведомстволар арасындағы өзара іс-қимылды қамтамасыз етіп, сараптамалық деректер базаларын біріктіруге және криминалистикалық талдау үдерістерін автоматтандыруға мүмкіндік береді. ҚР Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі ұсынған жобада Екпінді платформасы (Единая платформа экспертных данных) құрылуы көзделуде. Бұл жүйеде цифрлық айғақтар, сот сараптамалары, техникалық талдаулардың нәтижелері және қылмысты ашуға маңызды өзге де цифрлық ақпарат шоғырланатын болады (https://academy-gp.kz/?lang=ru&p=14931). Мұндай тәсіл мамандардың ақпараттық және аналитикалық дайындық деңгейін арттырумен қатар, мінезқұлық паттерндері, демографиялық факторлар, уақыт пен кеңістіктік деректерге негізделген қылмыстың ықтимал ошақтарын болжауға қабілетті жасанды интеллект жүйелерін енгізуге негіз қалайды.

Предиктивтік талдау жүйелері бірқатар елдерде өз тиімділігін дәлелдеген. Мысалы, АҚШ-тың Филадельфия қаласында енгізілген HunchLab жүйесі құқық бұзушылықтар қаупі жоғары аймақтарды алдын ала модельдеу арқылы көше қылмыстарының деңгейін 13%-ға төмендетуге мүмкіндік берген. Қазақстан Республикасында осындай әзірлемелер «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында жүргізілуде, алайда олар әзірге экономикалық және әлеуметтік сипатқа ие болып, криминалистикалық қолдануға толық бейімделмеген. Мұндай технологияларды қылмыстық құдалау саласына енгізу үшін құқық қорғау практикасында предиктивтік аналитиканы пайдалануды реттейтін нормативтік база, сондай-ақ дискриминациялық тәуекелдер мен азаматтардың құқықтарының бұзылуын болдырмайтын этикалық стандарттар әзірлеу қажет (https://digitalkz.kz).

Осылайша, криминалистика саласындағы цифрлық құзыреттердің орнықты дамуы білім беру бағдарламаларын жаңғыртуды, цифрлық оқыту орталықтарын институционализациялауды, тренингтік платформаларды құруды және аналитикалық инфрақұрылымды дамытуды қамтитын стратегиялық көзқарасты талап етеді. Аталған элементтерсіз цифрлық трансформация фрагментарлық сипатта қалып, цифрлық қылмыстар мен ақпараттық қатерлерге толық көлемде жауап бере алмайды.

Цифрлық трансформацияны тежейтін маңызды аспектілердің бірі – Қазақстан Республикасында сараптамалық-криминалистикалық қызметті цифрландыру үдерісіндегі институционалдық тосқауылдар, атап айтқанда, мамандардың цифрлық даярлығына қатысты нормативтік талаптардың болмауы. ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі бекіткен қолданыстағы кәсіби стандарттар – «сот сарапшысы» және «криминалист» лауазымдары бойынша – цифрлық құралдарды меңгеру, бағдарламалық-талдамалық кешендермен жұмыс істеу, электрондық ақпарат тасымалдаушылармен жұмыс жасау немесе цифрлық трасология әдістерін пайдалану бойынша міндетті талаптарды қамтымайды (). Мұның салдарынан түйық цикл қалыптасады: білім беру ұйымдары цифрлық құзыреттерге бағдарлануға міндетті болмағандықтан, өз бағдарламаларын жаңартпайды, ал жұмыс берушілер кадр қабылдау кезінде бұл талаптарды қоймайды.

Нормативтік құжаттарда цифрлық біліктілікке қатысты ережелердің болмауының нәтижесінде заманауи техникалық құралдармен жабдықталған мекемелердің өзінде де мамандар оларды тиімді қолдана алмайды. ҚР Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы жүргізген мониторинг нәтижелеріне сәйкес, 2023 жылы мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз етуге қолжетімділігі бар сарапшылардың тек 27%-ы ғана оны тәжі-

рибеде қолданған, оның өзінде көбісі аналитикалық мүмкіндіктерді емес, тек базалық функцияларды пайдаланумен шектелген (Баянат 2023). Бұл жағдай техникалық әлеует пен кадрлық қамтамасыз ету арасындағы алшақтықты көрсетеді және заманауи цифрлық платформаларды пайдаланудың тиімділігін едәуір төмендетеді.

Сонымен қатар, криминалистерге қойылатын цифрлық талаптар бөлігіндегі құқықтық вакуум Қазақстан Республикасында білім беру бағдарламаларын аккредитациялау үдерісін күрделендіреді. Жоғары білім беру саласындағы мемлекеттік аттестаттау және аккредитация жөніндегі ұлттық орталық «Сот сараптамасы», «Құқық қорғау қызметі» және «Құқықтану» бағыттары бойынша аккредитация кезінде цифрлық пәндердің болуына қатаң талап қоймайды. Соның салдарынан, еліміздегі жетекші жоғары оқу орындарының өзі білім беру бағдарламаларының мазмұнын жаңарту қажеттілігін сезінбейді, ал киберорта немесе цифрлық құқық бойынша модульдер таңдау пәндері не магистрлік арнайы курстар аясында ғана факультативті түрде енгізіледі (https://www.gov.kz/).

Шетелдік стандарттарды талдау, керісінше, қарсы тенденцияны көрсетеді. Ұлыбританияда қабылданған Forensic Science Regulator Codes of Practice and Conduct және АҚШ-тағы Scientific Working Group on Digital Evidence секілді кәсіби профилдерде цифрлық дағдыларды меңгеру міндетті талап ретінде белгіленген. Бұған цифрлық жүйелер архитектурасын түсіну, метадеректермен жұмыс істеу, жойылған ақпаратты қалпына келтіру, сондай-ақ цифрлық дәлелдемелердің түпнұсқалығын тексеру дағдылары кіреді. Мұндай стандарттар тек білім беру бағдарламаларына ғана емес, сонымен қатар мамандарды лицензиялау мен олардың біліктілігін сертификаттау жүйесіне де толық интеграцияланған (https://www.gov.uk/).

Осыған байланысты Қазақстанда кәсіби стандарттарды жаңғырту қажеттілігі айқын көрініс табады. Ең алдымен, сот сарапшылары мен криминалистердің лауазымдық біліктілік сипаттамаларын қайта қарау қажет, оған теориялық біліммен қатар, практикалық тәжірибемен расталатын цифрлық құзыреттерге қойылатын талаптар енгізілуі тиіс. Сонымен қатар, жоғары оқу орындары мен біліктілікті арттыру орталықтарына арналған әдістемелік ұсынымдарды әзірлеу қажет. Бұл құжаттарда қылмыстық процестің цифрлану жағдайында кәсіби қызметті жүзеге асыру үшін қажетті цифрлық дағдылардың ең төменгі тізбесі нақты айқындалуы тиіс.

Бұған қоса, цифрлық криминалистика саласындағы мамандарды тәуелсіз сертификаттаудың тиімді тетіктерін енгізу орынды болмақ. Бұл тәсіл қызметкерлерді де, олардың басшыларын да құзыреттерді жүйелі түрде дамытуға ынталандырады. Мұндай бастамалар Қазақстанда ақпараттық қауіпсіздік және телекоммуникация сияқты салаларда бұрыннан сынақтан өткен. Бұл бағыттарда халықаралық сертификаттардың (мысалы, CompTIA Security+, CISSP) болуы қызметке қабылдау және мансаптық өсу кезінде ескерілетін фактор ретінде қарастырылады. Аталған тетіктерді криминалистика саласына кеңейту – мамандардың кәсіби дамуына және халықаралық стандарттарға сәйкестігіне қол жеткізудің тиімді құралына айналуы мүмкін.

Қорытынды

Қазіргі қоғамның жедел цифрлану жағдайында сараптамалық-криминалистикалық қызмет айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда. Бұл – бағдарламалық-техникалық кешендерді, интеллектуалды талдау платформаларын және цифрлық құралдарды енгізумен тікелей байланысты. Аталған технологияларды қолдану дәлелдемелерді жинау, тіркеу, талдау және интерпретациялау мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді, әсіресе цифрлық ортада жасалатын қылмыстардың артуы жағдайында. Цифрлық платформалар рутиналық үдерістерді автоматтандыруға, адами фактордың әсерін азайтуға және дәлелдемелік базаның стандартталуын әрі объективтілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Алайда бұл құралдарды тиімді пайдалану үшін мамандардың техникалық дағдылармен қатар, іс жүргізу құқығы мен цифрлық этика саласындағы білімді қамтитын тиісті құзыреттері болуы шарт.

Жекелеген бастамалар мен пилоттық жобалардың болғанына қарамастан, Қазақстан Республикасындағы криминалистика саласындағы цифрлық трансформация бірқатар жүйелі кедергілермен бетпе-бет келуде. Оларға кадр тапшылығы, мамандардың жеткіліксіз дайындығы, білім беру бағдарламаларының үзіктілігі, цифрлық дағдыларға қойылатын нормативтік талаптардың болмауы және институционалдық қолдаудың әлсіздігі жатады. Аталған факторлар инновацияларды енгізуді тежеп, цифрлық тергеулердің тиімділігін төмендетеді.

Бұл мәселелерді шешу кешенді әрі стратегиялық тәсілді қажет етеді. Ол кәсіби стандарт-

тарды жаңғыртуды, цифрлық пәндерді құқықтық және сараптамалық білім беру жүйесіне енгізуді, мамандандырылған оқу орталықтарын құруды, ведомствоаралық платформаларды дамытуды және мамандардың цифрлық біліктілігін нормативтік түрғыда бекітуді қамтуы тиіс. Тек нормативтік, білім беру, ұйымдастырушылық және кадрлық деңгейлерде жүйелі реформалар жүргізілген жағдайда ғана цифрлық қылмысқа тиімді қарсы түруға және әділеттілікті қамтамасыз етуге қабілетті заманауи криминалистиканы қалыптастыру мүмкін болады.

Әдебиеттер

2020 жылғы 30 қарашадағы № 817 бұйрық «2021–2022 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ақпараттандыру және байланыс саласында, сондай-ақ ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жөніндегі бағдарламасын бекіту туралы». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37801536 (қол жеткізу күні: 19.04.2025 ж.).

Forensic Toolkit (FTK) и Autopsy – официальные данные разработчиков и международных практик: https://www.autopsy.com и https://accessdata.com/products-services/forensic-toolkit-ftk (қол жеткізу күні: 19.04.2025 ж.).

Englehardt S., Narayanan A. Online Tracking: A 1-million-site Measurement and Analysis // ACM Conference on Computer and Communications Security (CCS). 2016. (қол жеткізу күні: 19.04.2025 ж.).

Chainalysis. The 2024 Crypto Crime Report. URL: https://www.chainalysis.com

Lum K., Isaac W. To Predict and Serve? // Significance. 2016. Vol. 13(5). P. 14–19. (қол жеткізу күні: 22.04.2025 ж.).

Агеев А.И., Черников В.Ю. Кадровое обеспечение цифровой криминалистики: проблемы и перспективы // Юридическая наука. 2023. № 4. С. 33–39.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы. Сараптамалық бөлімшелер қызметкерлерін цифрлық даярлау жөніндегі баянат. – Астана, 2023. – 28 б.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі. Цифрлық тергеулерді кадрлық қамтамасыз ету туралы аналитикалық анықтама. – Нүр-Сұлтан, 2023. – 16 б.

Қазақстан Республикасының Сот сарапшыларының үлттық палатасы. Цифрлық криминалистика саласындағы кадрларды даярлау жөніндегі талдамалық есеп. – Астана, 2023. – 28 б. – URL: https://rpse.kz (дата обращения: 29.04.2025). (қол жеткізу күні: 22.04.2025 ж.).

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі. Сот сараптамасы саласындағы білім беру бағдарламаларының мониторингі. – Астана, 2023. – 32 б. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/edu (қол жеткізу күні: 24.04.2025 ж.).

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты. Цифрлық дәлелдемелерді қолдану жөніндегі сот практикасына шолу. – Нүр-Сұлтан, 2023. – 40 б. – URL: https://sud.gov.kz (қол жеткізу күні: 24.04.2025 ж.).

Аль-Фараби атындағы Қазақ үлттық университеті. «Құқық және цифрлық криминалистика» пилоттық курсы: бағдарлама мен әдістемелік материалдар. – Алматы, 2023. – 60 б. – URL: https://www.kaznu.kz (қол жеткізу күні: 29.04.2025 ж.).

Europol. European Cybercrime Training and Education Group: Annual Report. – The Hague : Europol, 2022. – 45 p. – URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Consolidated%20Annual%20Activity%20Report%202022.PDF (қол жеткізу күні: 24.04.2025 ж.).

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы. Цифрлық криминалистика орталығының іске қосылуы туралы баспасөз релизі. – Астана, 2023. – 4 б. – URL: https://academy-gp.kz/?lang=ru&p=14931 (қол жеткізу күні: 24.04.2025 ж.).

Қазақстан Республикасы Цифрлық даму министрлігі. Сараптамалық деректердің Бірыңғай талдамалық платформасын құру жобасы. – Астана, 2023. – 20 б.– URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/press/article/5?lang=ru&publication_type=11 (қол жеткізу күні: 24.04.2025 ж.).

«Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы: іске асырылуы және перспективалары // Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэрогарыш өнеркәсібі министрлігінің ресми сайты. – URL: https://digitalkz.kz (қол жеткізу күні: 24.04.2025 ж.).

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі. «Сот сарапшысы» және «Криминалист» кәсіби стандарттары: 2022 жылғы 15 тамыздағы № 230 бұйрықпен бекітілген. – Астана, 2022 ж. – 25 с. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek (қол жеткізу күні: 24.04.2025 ж.).

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік аттестаттау және аккредиттеу жөніндегі үлттық орталығы. Құқық саласындағы білім беру бағдарламаларын әзірлеуге арналған әдістемелік ұсынымдар. – Астана, 2022. – 36 б.

Forensic Science Regulator. Codes of Practice and Conduct for Forensic Science Providers and Practitioners in the Criminal Justice System. – UK, 2023. – 78 p. – URL: https://www.gov.uk/government/publications/codes-of-practice-and-conduct-for-forensic-science-providers-and-practitioners (қол жеткізу күні: 24.04.2025 ж.).

References

2020 zhylgy 30 қarashadagy № 817 bujryq «2021–2022 zhyldarga arnalgan Qazaqstan Respublikasy Ishki ister ministrligining aqparattandyru zhane bajlanys salasynda, sondaj-aq aqparattyq tekhnologiyalardy pajdalanu arqyly zhasalatyn qylmystyq quqyq buzushylyqtarga qarsy is-qimyl zhonindegi bagdarlamasyn bekitu turaly» [Order No. 817 of November 30, 2020 "On approval of the Program of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan for 2021–2022 in the field of informatization and communications, as well as on combating criminal offenses committed using information technologies".]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37801536 (qol zhetkizu kuni: 19.04.2025 zh.).

Forensic Toolkit (FTK) i Autopsy – oficial'nye dannye razrabotchikov i mezhdunarodnyh praktik [Forensic Toolkit (FTK) and Autopsy – official data from developers and international practices] https://www.autopsy.com i https://accessdata.com/products-services/forensic-toolkit-ftk (qol zhetkizu kyni: 19.04.2025 zh.).

Englehardt S., Narayanan A. Online Tracking: A 1-million-site Measurement and Analysis // ACM Conference on Computer and Communications Security (CCS). 2016. (қol zhetkizu kyni: 19.04.2025 zh.).

Chainalysis. The 2024 Crypto Crime Report. URL: https://www.chainalysis.com

Lum K., Isaac W. To Predict and Serve? // Significance. 2016. Vol. 13(5). P. 14–19. (qol zhetkizu kuni: 22.04.2025 zh.).

Ageev A.I., Chernikov V.YU. Kadrovoe obespechenie cifrovoj kriminalistiki: problemy i perspektivy [Staffing for digital forensics: problems and prospects] // Yuridicheskaya nauka. 2023. № 4. S. 33–39.

Qazaqstan Respublikasy Bas prokuraturasynyng zhanyndagy Quqyq qorgau organdary akademiyasy. Saraptamalyқ bөlimsheler қyzmetkerlerin cifrlyқ dayarlau zhөnindegi bayanat [Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan. Report on digital training of employees of forensic departments.]. – Astana, 2023. – 28 b.

Qazaqstan Respublikasy Ishki ister ministrligi. Cifrlyq tergeulerdi kadrlyq qamtamasyz etu turaly analitikalyq anyqtama [Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. Analytical report on staffing digital investigations.]. – Nur-Sultan, 2023. – 16 b.

Qazaqstan Respublikasynyng Sot sarapshylarynyng ulttyq palatasy. Cifrlyq kriminalistika salasyndagy kadrlardy dayarlau zhonindegi taldamalyq esep [National Chamber of Forensic Experts of the Republic of Kazakhstan. Analytical report on training of personnel in the field of digital forensics.]. – Astana, 2023. – 28 b. – URL: https://rpse.kz (data obrashcheniya: 29.04.2025). (қol zhetkizu kyni: 22.04.2025 zh.).

Qazaqstan Respublikasy Gylym zhane zhogary bilim ministrligi. Sot saraptamasy salasyndagy bilim beru bagdarlamalarynyng monitoring [Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan. Monitoring of educational programs in the field of forensic examination.]. – Astana, 2023. – 32 b. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/edu (қol zhetkizu kyni: 24.04.2025 zh.).

Qazaqstan Respublikasy Zhogargy Soty. Cifrlyq daleldemelerdi qoldanu zhonindegi sot praktikasyna sholu [Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. Review of judicial practice on the use of digital evidence.]. – Nur-Sultan, 2023. – 40 b. – URL: https://sud.gov.kz (қol zhetkizu kyni: 24.04.2025 zh.).

Al'-Farabi atyndagy Qazaq ulttyq universiteti. «Quqyq zhane cifrlyq kriminalistika» pilottyq kursy: bagdarlama men adistemelik materialdar [Al-Farabi Kazakh National University. Pilot course "Law and digital forensics": program and methodological materials.]. – Almaty, 2023. – 60 b. – URL: https://www.kaznu.kz (qol zhetkizu kuni: 29.04.2025 zh.).

Europol. European Cybercrime Training and Education Group: Annual Report. – The Hague : Europol, 2022. – 45 p. – URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Consolidated%20Annual%20Activity%20Report%202022.PDF (qol zhetkizu kuni: 24.04.2025 zh.).

Qazaqstan Respublikasy Bas prokuraturasynyng zhanyndagy Quqyq qorgau organdary akademiyasy. Cifrlyq kriminalistika ortalygynyng iske qosyluy turaly baspasoz relizi [Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan. Press release on the launch of the Digital Forensics Center.]. – Astana, 2023. – 4 b. – URL: https://academy-gp.kz/?lang=ru&p=14931 (qol zhetkizu kuni: 24.04.2025 zh.).

Qazaqstan Respublikasy Cifrlyq damu ministrligi. Saraptamalyq derekterdng Biryngaj taldamalyq platformasyn quru zhobasy [Ministry of Digital Development of the Republic of Kazakhstan. Project for the creation of a Unified Analytical Platform of Expert Data.]. – Astana, 2023. – 20 b.– URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/press/article/5?lang=ru&publication_type=11 (qol zhetkizu kuni: 24.04.2025 zh.).

«Cifrlyq Qazaqstan» bagdarlamasy: iske asyryluy zhөne perspektivalary // Qazaqstan Respublikasy Cifrlyq damu, innovaciyalar zhane aerogarysh onerkasibi ministrligining resmi sajty ["Digital Kazakhstan" Program: Implementation and Prospects // Official website of the Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan.]. – URL: https://digitalkz.kz (qol zhetkizu kuni: 24.04.2025 zh.).

Qazaqstan Respublikasy Engbek zhane halyqty aleumettik qorgau ministrligi. «Sot sarapshysy» zhane «Kriminalist» kөsibi standarttary: 2022 zhylғy 15 tamyzdағy № 230 bұjrұқpen bekitilgen [Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan. Professional standards for "Forensic Expert" and "Criminalist": approved by order No. 230 of August 15, 2022.]. – Astana, 2022 zh. – 25 s. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek (қol zhetkizu kyni: 24.04.2025 zh.).

Qazaqstan Respublikasy Memlekettik attestattau zhane akkreditteu zhonindegi ulttyq ortalygy. Quqyq salasyndagy bilim beru bagdarlamalaryn azirleuge arnalgan adistemelik usynymdar [National Center for State Attestation and Accreditation of the Republic of Kazakhstan. Methodological recommendations for the development of educational programs in the field of law.]. – Astana, 2022. – 36 b.

Forensic Science Regulator. Codes of Practice and Conduct for Forensic Science Providers and Practitioners in the Criminal Justice System. – UK, 2023. – 78 p. – URL: https://www.gov.uk/government/publications/codes-of-practice-and-conduct-for-forensic-science-providers-and-practitioners (қol zhetkizu kyni: 24.04.2025 zh.).

Авторлар туралы мәлімет:

Мұратова Назерке Мұратқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Жоары оқу орнынан кейінгі білім беру факультет докторантурасының 2 курс докторанты, Ұлттық қауіпсіздің және әскери іс магистрі, полиция майоры. (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: naz-almaty92@mail.ru).

Ботагоз Булатовна Сарсенбаева (корреспондент-автор) – Қазақстан Республикасы ІІМ Е. Есбулатов атындағы Алматы академиясының қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция майоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: hamudok@mail.ru).

Information about the author:

Muratova Nazerke Muratkyzy – 2nd year doctoral student at the Faculty of Postgraduate Education of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Master of National Security and Military Affairs, police major. (Kazakhstan, Almaty, e-mail:naz-almaty92@mail.ru).

Botagoz Bulatovna Sarsenbayeva – head of the Department of criminal process and criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after E. Esbulatov, candidate of law, police major. (Kazakhstan, Almaty, e-mail: hamudok@mail.ru).

Сведения об авторах

Мұратова Назерке Мұратқызы – докторант 2 курса докторантуры факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр национальной безопасности и военного дела, майор полиции (Алматы, Казахстан, e-mail: naz-almaty92@mail.ru).

Сарсенбаева Ботагоз Булатовна – начальник кафедры уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, майор полиции, кандидат юридических наук (Алматы, Казахстан, e-mail: hamudok@mail.ru).

Тіркелді: 22 мамыр 2025 жыл
Қабылданды: 20 қыркүйек 2025 жыл

6-бөлім

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

Section 6

INTERNATIONAL RELATIONSHIPS AND INTERNATIONAL LAW

Раздел 6

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

МРНТИ 10.87.17 https://doi.org/10.26577/JAPJ2025115314

Г.Г. Турысбекова, С.К. Есетова*

Q University, Алматы, Казахстан
*e-mail: saltanat.yessetova@gmail.com

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ ДОСТУПА МАТЕРЕЙ-МИГРАНТОК К ИНФОРМАЦИИ О ПРАВАХ И МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ В ЕС И США

Статья представляет собой сравнительный анализ проблем, с которыми сталкиваются матери-мигранты в Европейском Союзе и Соединенных Штатах Америки при получении доступа к информации о своих правах, а также к необходимой медицинской помощи. Исследование выявляет общие препятствия, такие как языковой барьер, недостаточная информированность о доступных ресурсах, правовые ограничения и дискриминация, а также подчеркивает различия в политике здравоохранения и интеграционной политике, влияющих на качество и доступность услуг для этой уязвимой группы населения. Исследование также подчёркивает важность межсекторного сотрудничества и интеграции различных источников информации для создания адаптивных моделей оказания помощи, которые могут эффективно работать в условиях меняющейся миграционной ситуации. На основании полученных результатов формируются рекомендации, направленные на реформирование существующих систем здравоохранения и формирования новых подходов к поддержке уязвимых групп населения.

Ключевые слова: мигранты, материнство, здоровье, доступ к информации, медицинская помощь, ЕС, США, права, беременность, интеграция.

G.G. Turysbekova, S.K. Yessetova*

Q University, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: saltanat.yessetova@gmail.com

A comparative analysis of the problems of access of migrant mothers to information on their rights and medical care in the EU countries and the USA

This article presents a comparative analysis of the challenges migrant mothers in the European Union and the United States face in accessing information about their rights and essential health care. The study identifies common barriers, such as language barriers, lack of awareness of available resources, legal restrictions, and discrimination, and highlights differences in health and integration policies that affect the quality and accessibility of services for this vulnerable group. The study also emphasizes the importance of intersectoral collaboration and the integration of various information sources to create adaptive models of care that can effectively address the changing migration situation. Based on the findings, recommendations are formulated for reforming existing health systems and developing new approaches to supporting vulnerable groups.

Keywords: migrants, motherhood, health, access to information, health care, EU, USA, rights, pregnancy, integration.

Г.Г. Турысбекова, С.К. Есетова*

Q University, Алматы, Қазақстан
*e-mail: saltanat.yessetova@gmail.com

ЕО мен АҚШ-тағы мигрант аналардың өз құқықтары мен медициналық көмек туралы ақпаратқа қол жеткізу мәселелерін салыстырмалы талдау

Бұл мақалада Еуропалық Одақ пен Америка Құрама Штаттарында мигрант аналардың өз құқықтары мен маңызды медициналық көмек туралы ақпаратқа қол жеткізу кезінде кездесетін қиындықтарының салыстырмалы талдауы ұсынылған. Зерттеуде жалпы кедергілер анықталған: тілдік кедергілер, қолжетімді ресурстар туралы хабардарлықтың болмауы, заңды шектеулер және кемсітушілік. Мигрант аналарға қызмет көрсету сапасы мен қолжетімділігіне әсер ететін денсаулық сақтау және интеграция саясатындағы айырмашылықтар атап өтілген. Зерттеуде

 © 2025 Al-Farabi Kazakh National University

сондай-ақ салааралық ынтымақтастықтың және әртүрлі ақпарат көздерін интеграциялаудың маңыздылығы атап көрсетілген. Бұл өзгермелі миграциялық жағдайды тиімді шеше алатын бейімделгіш күтім модельдерін жасауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, қолданыстағы денсаулық сақтау жүйелерін реформалау және осал топтарды қолдаудың жаңа тәсілдерін әзірлеу бойынша ұсыныстар тұжырымдалған.

Түйін сөздер: мигранттар, ана болу, денсаулық сақтау, ақпаратқа қол жеткізу, денсаулық сақтау, ЕО, АҚШ, құқықтар, жүктілік, интеграция.

Введение

В современном мире миграция становится важным фактором, определяющим демографическую, экономическую и социальную динамику в различных регионах планеты. В этом контексте вопросы доступа к базовым услугам, таким как медицинская помощь и информация о правах, приобретают особую актуальность. Данное исследование посвящено сравнительному анализу доступа матерей-мигранток к информации о правах и медицинской помощи в странах Европейского Союза (ЕС) и Соединённых Штатах Америки (США).

Актуальность темы определяется рядом факторов. Во-первых, женщины-мигрантки, особенно те, кто находится в статусе беженок, вынужденных переселенцев или не имеющих надлежащей документации, часто сталкиваются с множеством барьеров при получении медицинской помощи. Эти барьеры включают языковые и культурные трудности, правовые ограничения, финансовые трудности, а также дискриминацию как в формальных медицинских учреждениях, так и в процессе получения информации о своих правах (Zaidi 2024).

Во-вторых, доступ к качественной информации о правах и специализированной медицинской помощи в периоды беременности и родов напрямую влияет на здоровье матерей и их новорождённых, что имеет долгосрочные последствия для общественного здравоохранения. Исследования показывают, что специализированные интервенции, ориентированные на улучшение коммуникации, многоаспектная поддержка и устранение финансовых барьеров, способствуют снижению негативных перинатальных исходов среди мигранток и их детей.

Кроме того, сравнительный анализ законодательных норм и практических методов в ЕС и США позволяет выявить лучшие практики, а также обозначить существующие пробелы в политике социальных и медицинских служб. Например, в США мигрантки могут сталкиваться с дополнительными финансовыми расходами из-за систем частичного страхового покрытия, в то время как в некоторых странах ЕС доступ к бесплатным или субсидированным услугам для беженцев и мигрантов обеспечен, но сопровождается рядом специфических ограничений для недокументированных мигрантов (Kerrie 2024).

Таким образом, целью данной статьи является комплексный сравнительный анализ доступа матерей-мигранток к информации о правах и медицинской помощи в ЕС и США с учётом широкого спектра социальных, культурных, правовых и экономических факторов. Мы намерены исследовать существующие барьеры и факторы, способствующие улучшению доступа к услугам, а также описать влияние данных аспектов на здоровье матерей и детей.

Материалы и методы

В данном исследовании использована смешанная методология, включающая как качественный, так и количественный анализ данных. Методология исследования базируется на следующих шагах:

Была проведена систематическая выборка публикаций, включающая рецензируемые статьи, аналитические отчёты, исследования, представленные в базах данных PubMed, Scopus, Embase и других (Pařízková 2024). При отборе источников особое внимание уделялось публикациям, посвящённым медицинскому обслуживанию матери-мигранток, аспектам культурной компетентности, правовому статусу мигрантов и социальным детерминантам здоровья.

Были проанализированы правовые нормы, регулирующие доступ к медицинской помощи для мигранток в ЕС и США (Montagnoli 2025). Особое внимание уделялось особенностям законодательства, влияющим на права беременных женщин, а также существующим программам поддержки в сфере родовспоможения.

Дополнительно, с участием ватсапп-рассылки в сообществе казахстанцев в США, проведено интервью для получения качественных данных о реальном опыте получения медицинских

услуг. В интервью обсуждались такие аспекты, как языковые барьеры, вопросы доверия к медицинским учреждениям и уровень информированности о правах.

Полученные данные были сопоставлены для выявления различий и сходств в доступе к информации о правах и медицинской помощи в ЕС и США (Arcilla 2025). Сравнительный анализ проводился по категориям: правовой статус, социально-экономические барьеры, коммуникационные проблемы и опыт взаимодействия с медицинскими службами.

Таким образом, комбинированный подход позволил получить разностороннее представление о проблеме и обеспечить объективность выводов.

Обзор зарубежных научных исследований

Обзор литературы показал, что проблема доступа матерей-мигранток к информации о правах и медицинской помощи изучалась многими авторами в последние годы. Ниже приведены ключевые направления исследований, подтверждённые многочисленными источниками.

Многие исследования отмечают, что **правовой статус мигрантов** существенно влияет на качество и доступность медицинской помощи. Так, мигрантки, которые не имеют официального статуса или находятся в состоянии вынужденного переселения, сталкиваются с ограничениями в получении медицинской помощи, особенно в периоды беременности и родов. В США, например, преимущественно используются программы Medicaid и Refugee Medical Assistance (RMA) (Riza 2020), однако значительная доля недокументированных мигранток не имеет возможности получить бесплатную помощь и вынуждена оплачивать дорогие услуги из собственного кармана. В странах ЕС, несмотря на предоставление бесплатной медицинской помощи для беженцев и искателей убежища, недокументированные мигрантки часто сталкиваются с административными барьерами, что приводит к задержкам в получении специализированных услуг по беременности и родам.

Социальные детерминанты здоровья, такие как уровень дохода, образование, знание языка и культура, играют решающую роль в определении доступа к медицинской помощи. Исследования показывают, что матери-мигрантки зачастую сталкиваются с финансовыми трудностями, что затрудняет доступ к специализированной родовспоможении и другим сопутствующим услугам (https://ammabirthcompanions.org/amma-launches-birth-outcomes-report/). Наряду с этим, недостаток языковой поддержки и низкий уровень культурной компетентности медицинского персонала становятся существенными препятствиями, приводящими к потере доверия к системе здравоохранения и снижению качества оказываемой помощи. Для преодоления этих барьеров рекомендуется создание специализированных многоязычных клиник, внедрение программ культурного посредничества и обучение персонала работе с мигрантскими группами.

Дискриминация в процессе получения медицинской помощи является одним из наиболее острых вопросов. Ряд исследований указывает на то, что мигрантки, особенно из этнически разнообразных групп, сталкиваются с явными и скрытыми формами дискриминации, что отрицательно сказывается на их здоровье и отношении к системе здравоохранения (https://refugees.org/who-we-are/). В частности, отсутствие использования услуг профессиональных переводчиков и культурных посредников приводит к недопониманию, задержкам в оказании медицинской помощи и ухудшению исходов беременности. Осуществляя меры по улучшению коммуникации, такие как обучение персонала культурной компетенции и использование профессиональных интерпретаторов, можно существенно снизить негативное воздействие дискриминационных практика **Сравнительный аспект.** Наблюдаются как общие, так и региональные особенности в обеспечении доступа к медицинской помощи для матерей-мигранток в ЕС и США. В странах ЕС многие исследования отмечают, что, несмотря на наличие государственных программ и нормативно-правовых актов, направленных на обеспечение равного доступа, значительная доля мигрантов все еще испытывает трудности в получении своевременной помощи (Kerrie 2024).

В США же проблема усугубляется фрагментированностью системы здравоохранения, где различия в законодательстве на уровне штатов и федеральные ограничения приводят к значительным различиям в доступе к медицинским услугам для мигрантов [3]. Данный сравнительный анализ подчеркивает необходимость разработки реформ и интеграционных механизмов, ориентированных на улучшение доступа и устранение диспропорций между странами.

До настоящего времени исследования подчеркивают, что улучшение доступа к информации о правах и медицинской помощи требует

комплексного подхода, сочетающего правовые, социальные, экономические и культурные меры. Научная литература акцентирует внимание на необходимости:

- обеспечения своевременного и качественного доступа к специализированной медицинской помощи для матерей-мигранток,
- устранения языковых и культурных барьеров посредством обучения медицинского персонала и привлечения профессиональных переводчиков,
- изменения законодательства для упрощения получения медицинской помощи недокументированными мигрантками,
- интеграции межкультурных программ и поддержки местных сообществ для улучшения социальных детерминант здоровья.

Таким образом, обзор литературы демонстрирует, что сравнительный анализ опыта матерей-мигранток в ЕС и США позволяет выявить как общие проблемы, так и специфические региональные особенности, что является основой для разработки рекомендаций по совершенствованию политики здравоохранения

Результаты и обсуждение

Сравнение нормативной базы в ЕС и США выявило значительные различия в правовом регулировании доступа к медицинской помощи для мигрантов. В ЕС, благодаря коллективным усилиям и инициативам, таким как директивы Европейского Союза, обеспечивается базовая бесплатная помощь для беженцев и искателей убежища. Однако, несмотря на существование ряда программ, недокументированные мигрантки часто сталкиваются с административными барьерами и финансовыми ограничениями. В то же время в США система медицины характеризуется высокой фрагментацией и региональными различиями [9]. Отсутствие унифицированных стандартов и ограниченность государственных программ для недокументированных мигранток создают значительные препятствия на пути получения специализированной медицинской помощи, особенно в периоды беременности и родов.

В таблице 1 приведено сравнительное сравнение основных законодательных аспектов:

Таблица 1 – Сравнительный анализ законодательных аспектов доступа к медицинской помощи для матерей-мигранток в ЕС и США

Критерий доступа	Европейский Союз	Соединённые Штаты Америки
Законодательное обеспечение базовой медицинской помощи	Бесплатная или субсидированная помощь для беженцев и искателей убежища, ограничения для недокументированных мигрантов	Ограниченный доступ: программы Medicaid, Refugee Medical Assistance, платёжные барьеры для недокументированных мигрантов
Административные барьеры	Сложные бюрократические процедуры, неоднородное применение нормативов между странами	Региональные различия, отсутствие единой системы, высокие административные расходы
Финансовая поддержка	Частичная государственная поддержка, зависимая от статуса мигранта	Высокая стоимость медицинских услуг, необходимость частного страхования или оплаты из личных средств
Языковые и культурные барьеры	Программы многоязычной поддержки, однако не покрывающие всех нуждающихся	Ограниченные программы перевода, упор на волонтёрские и неправительственные организации

Основные барьеры, идентифицированные в исследовании, касаются правовых, экономических, административных и культурных аспектов. Среди них можно выделить следующие ключевые проблемы:

- правовая неопределённость: недокументированные мигрантки часто не знают своих прав и возможностей получения бесплатной медицинской помощи; отсутствие чётких разъяснений от государственных органов приводит к тому, что многие женщины избегают обращения за медицинской помощью из страха депортации или уголовного преследования;
- финансовые барьеры: ограниченные финансовые возможности большинства мигранток вынуждают их выбирать между оплатой медицинских услуг и другими насущными потребностями (в США система страхования практически

исключает большую часть недокументированных мигранток из государственной помощи);

- языковые и культурные препятствия: незнание языка принимающей страны и отсутствие квалифицированных переводчиков создают проблемы коммуникации, что приводит к неправильному пониманию медицинских рекомендаций и процедур; использование культурных посредников оказывается необходимым, однако не всегда доступно в медицинских учреждениях;

- дискриминация и предвзятость: мигрантки нередко сталкиваются с дискриминацией со стороны медицинских работников, что снижает уровень доверия и приводит к задержкам в своевременном получении помощи; это подтверждено как количественными, так и качественными исследованиями.

Эти проблемы затрагивают не только процесс получения медицинской помощи, но и информирование женщин об их законных правах, что является ключевым условием эффективной профилактики негативных исходов беременности.

Роль межкультурной коммуникации и языковых барьеров

Эффективное общение между медицинским персоналом и пациентами является важным аспектом оказания качественной медицинской помощи. В ЕС реализуются проекты, направленные на устранение языковых барьеров, такие как создание специализированных интерпретационных служб и обучение медицинских работников культурам стран происхождения мигрантов. Однако данные меры часто оказываются фрагментарными и не всегда охватывают все группы населения.

В США, несмотря на наличие некоторых программ, таких как работу с общественными организациями и использование услуг переводчиков, системные проблемы остаются нерешёнными из-за региональных различий и недостаточного финансирования (Zaidi 2024). Для иллюстрации процесса обеспечения качественной межкультурной коммуникации представляем следующий блок-схема:



Блок-схема 1 – Поток взаимодействия между пациентом и медицинским учреждением с акцентом на преодоление языковых барьеров

Влияние социальных детерминант здоровья на опыт матерей-мигранток

Социальные детерминанты, такие как экономическая стабильность, уровень образования, социальная поддержка и правовая защищённость, играют критическую роль в формировании опыта получения медицинской помощи. Среди матерей-мигранток наблюдаются более высокие уровни социальной изоляции, что приводит к снижению информированности об имеющихся сервисах и правах на получение помощи.

Исследования показывают, что наличие специализированных программ поддержки, таких как информационные кампании, направленные на разъяснение прав и возможностей, может существенно улучшить ситуацию. Например, в ряде стран ЕС организуются образовательные программы для женщин-мигранток, где наряду с медицинской информацией предоставляются консультации по юридическим вопросам и вопросам социальной адаптации. В США роль подобных программ зачастую исполняют неправительственные организации и общественные инициативы, что создает дополнительную нагрузку на систему и не всегда обеспечивает системность подхода (https://refugees.org/who-we-are/).

Для наглядного сравнения факторов, влияющих на доступ к медицинской помощи, представлена следующая таблица:

Таблица 2 – Сравнительное представление факторов, влияющих на доступ к медицинской помощи, в ЕС и США

Фактор влияния	ЕС	США
Экономическая стабильность	Частично компенсируется государственными программами	Высокая зависимость от личных финансов
Уровень образования	Низкая осведомлённость компенсируется социальными программами	Значительные различия между группами
Социальная поддержка	Широкий спектр государственных и НПО программ	Ограниченные государственные программы, большая роль НПО
Правовая защищённость	Законодательство ЕС обеспечивает базовую защиту, но недокументированные мигранты остаются уязвимыми	Фрагментированная система, высокий риск отказа в услугах

Таким образом, социальные детерминанты существенно влияют на общий опыт матерей-мигранток, снижая или повышая их шансы на получение качественной поддержки и информации о своих правах.

Проведённый сравнительный анализ доступа матерей-мигранток к информации о правах и медицинской помощи в странах ЕС и США демонстрирует, что несмотря на наличие общих проблем, характер барьеров отличается в зависимости от региональных особенностей законодательства, экономических условий и социальных детерминант здоровья.

Основные выводы исследования можно подытожить следующим образом:

В странах ЕС наблюдаются попытки обеспечения базового уровня медпомощи для беженцев и мигрантов, однако недокументированные мигрантки продолжают сталкиваться с трудностями при получении полноценного доступа. В США система здравоохранения остаётся фрагментированной, что приводит к значительным различиям в доступе к медицинским услугам.

Высокие затраты на здравоохранение и сложные административные процедуры создают серьёзные препятствия для матерей-мигранток. Необходимость частного страхования и ограничения государственных программ усугубляют ситуацию, особенно в США.

Низкий уровень языковой поддержки и отсутствие культурной компетентности медицинского персонала способствуют возникновению недопонимания и снижению доверия к системе здравоохранения. Меры по обучению персонала и использование профессиональных переводчиков демонстрируют свою эффективность, однако их охват остается недостаточным.

Факторы социальной изоляции, низкого уровня образования и ограниченной экономической стабильности негативно сказываются на информированности женщин о своих правах, что приводит к ухудшению исходов беременности. Развитие образовательных и поддерживающих программ является ключевым направлением в решении данной проблемы.

Для улучшения ситуации предлагается всесторонний комплекс мер, включающий законодательные реформы, устранение административных барьеров и повышение культурной компетентности медицинских учреждений. Модель межсекторной интеграции, объединяющая государственные службы, неправительственные организации и местные сообщества, показала свою эффективность в ряде стран ЕС, что может быть применено и в США.

Для дальнейшего развития политики в области охраны здоровья матерей-мигранток необходимы:

- Разработка единых государственных программ, обеспечивающих доступ к медицинской помощи для всех категорий мигранток, независимо от их правового статуса.
- Усиление образовательных кампаний, направленных на повышение осведомлённости о правах и возможностях получения медицинской помощи.
- Внедрение программ культурного посредничества и расширение услуг профессиональных интерпретаторов.
- Содействие межсекторному сотрудничеству между государственными органами, НПО и сообществами мигранток для создания устойчивых моделей поддержки.

Заключение

В заключении можно отметить, что проблема доступа матерей-мигранток к информации о правах и медицинской помощи является многогранной и требует комплексного междисциплинарного подхода. Различия в законодательстве,

экономические и культурные барьеры, а также социальные детерминанты здоровья существенно влияют на уровень получаемой поддержки и качество медицинской помощи. Сравнительный анализ демонстрирует, что в странах ЕС и США наблюдаются как сходства, так и различия, обусловленные историческими, политическими и экономическими факторами. Именно поэтому для эффективного решения проблемы требуется совместная работа государственных структур, НПО, медицинских учреждений и мигрантских сообществ. Исследование практик ЕС и США как основных конечных пунктов исходящей миграции из развивающихся стран позволит казахстанскому законодателю применить наилучшие практики в национальном законодательстве.

Благодарность, конфликт интересов

Данное исследование финансируется Комитетом науки МНВО РК в рамках грантового финансирования исследований молодых ученых по проекту «Жас ғалым» на 2024-2026 годы (ИРН AP22688447 «Материнство на перекрестке: проблемы защиты прав матерей-мигранток (опыт Казахстана и международные стандарты)».

Литература

Zaidi M., Collins H., Penders R., Koren A., at… Public health, policy, and clinical interventions to improve perinatal care for migrant women and infants in high-income countries: a systematic review. – eClinicalMedicine. – 2024. – Volume 28, Issue 1. – https://doi.org/10.1016/j.nwh.2023.09.004

Kerrie S., Samuel E., at … Public health, policy, and clinical interventions to improve perinatal care for migrant women and infants in high-income countries: a systematic review. – eClinicalMedicine. – 2024. – Volume 78. – https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2024.102938

Pařízková A, Clausen JA, Balaam MC, Haith-Cooper M, Roosalu T, Migliorini L, Kasper A. Inclusiveness of Access Policies to Maternity Care for Migrant Women Across Europe: A Policy Review. – Matern Child Health J. – 2024. – №28(3). – P. 470-480. – https://doi.org/10.1007/s10995-023-03785-3

Montagnoli C., Neeser N. B., Elger B. S., Wangmo T. Facilitators and barriers of maternal and infant healthcare access for undocumented migrants in the first 1000 days of life: a systematic review of the literature. – Sexual and Reproductive Health Matters. – 2025. – №33(1). – https://doi.org/10.1080/26410397.2025.2560189

Arcilla J.T., Nanou A., Hamed S. et al. Racialized migrant women's discrimination in maternal care: a scoping review. – International Journal for Equity in Health. – 2025. – №24(16). – https://doi.org/10.1186/s12939-025-02384-8

Riza E., Kalkman S., Coritsidis A., Koubardas S., Vassiliu S., Lazarou D., Karnaki P., Zota D., Kantzanou M. Community-Based Healthcare for Migrants and Refugees: A Scoping Literature Review of Best Practices. – Healthcare (Basel). – 2020. – №8(2). – https://doi.org/10.3390/healthcare8020115

New Amma report calls for improved maternity care for asylum-seeking and refugee women. – https://ammabirthcompanions.org/amma-launches-birth-outcomes-report/

The U.S. Committee for Refugees and Immigrants (USCRI). – https://refugees.org/who-we-are/

Collantes S. Access to Health Care for Undocumented Migrants in Europe. – https://resourcecentre.savethechildren.net/document/access-health-care-undocumented-migrants-europe

Сведения об авторах:

Турысбекова Гума Габитовна – доктор PhD, старший преподаватель Q University (Алматы, Казахстан, e-mail: t.guma1986 @mail.ru).

Есетова Салатанат Конуспаевна (автор-корреспондент) – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, проректор преподаватель Q University (Алматы, Казахстан, e-mail: saltanat.yessetova@gmail.com).

Information about authors:

Turysbekova Guma Gabitovna (corresponding author) – PhD, senior lecturer at Q University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: t.guma1986 @mail.ru).

Yessetova Salatanat Konuspaevna (corresponding author) – candidate of legal sciences, associate professor, vice-rector of Q University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: saltanat.yessetova@gmail.com).

Авторлар туралы мәлімет:

Тұрысбекова Гума Ғабитқызы (корреспондент-автор) – PhD докторы, Q университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы, e-mail: t.guma1986 @mail.ru).

Есетова Салатанат Конуспайқызы (корреспондент-автор) – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Q университетінің проректоры (Қазақстан, Алматы, e-mail:: saltanat.yessetova@gmail.com).

Зарегестрирован: 24 май 2025 г.
Изменен: 18 июль 2025 г.
Принят: 10 сентября 2025 г.

ҒТАМР 10.91 https://doi.org/10.26577/JAPJ2025115313

Н.Д. Мырзатаев[1], Д.М. Махмадинов[2*], Б.Б. Турсынова[2], Д.Б. Османова[3], С.С. Капсалямова[3]

[1]ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
[2]«СДУ университеті», Қаскелең, Қазақстан
[3] Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан
*e-mail: muxametnur@mail.ru

МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТТІК ТӘСІЛДЕРДІҢ ОЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІНЕ ӘСЕРІ

Мақалада жоғары оқу орындарында мамандарды даярлау мақсаттарына әртүрлі университеттік тәсілдердің (атлантикалық және континенттік) әсері қарастырылады, сондай-ақ университеттердің құқықтық мәртебесіне қатысты мәселелер талқыланады. Олардың құқықтық мәртебесімен тікелей байланысты университеттердің автономиясы, студенттердің басқаруға қатысуы және қаржылық тәуелсіздік маңызды аспекті болып табылады.

Авторлар университеттің құқықтық мәртебесі мамандарды даярлауда, оқытушылар құрамын тартуда және студенттердің, жұмыс берушілердің және жалпы қоғамның мүдделерін қамтамасыз етуіне әсер ете отырып, оның функцияларын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады деген пікірде.

Сондай-ақ атлантикалық (ағылшын-американдық) және континенттік (еуропалық) дәстүрлерден алынған жоғары білім беру тәсілдері оқу орындарының құрылымына және олардың жұмысына әсер етуі мүмкін екендігі атап өтіледі.

Университеттердің автономиясы және олардың қаржылық тәуелсіздігі, атап айтқанда, құқықтық мәртебеге тәуелді екенін және оқу орындарының шешім қабылдау, бағдарламалар құру және білім сапасын қамтамасыз ету қабілетіне әсер ететін негізгі элементтер ретінде ерекшеленеді.

Зерттеу жоғары оқу орындарының негізгі мақсаттарын қазіргі контексте зерттеуге бағытталған, қоғам мен жұмыс берушілердің талаптарын қанағаттандыратын жоғары білікті мамандарды даярлауға бағытталған. Авторлар әртүрлі талдау әдістерін қолданады, соның ішінде атлантикалық (ағылшын-американдық) және континенттік (еуропалық) университеттерде маман даярлау тәсілдерін салыстырмалы талдау.

Осылайша, мақалада университеттердің құқықтық мәртебесі мен олардың білім беру функциялары арасындағы байланысқа, сондай-ақ осы байланыстың білім беру процесінің әртүрлі қатысушыларына және жалпы қоғамға әсеріне баса назар аударылады.

Түйін сөздер: құқық, жоғары оқу орны, құқықтық мәртебе, мамандықтар, университет, университеттік тәсілдер.

N.D. Myrzatayev[1], D.M. Mahmadinov[2*], B.B. Tursynova[2],
D.B. Osmanova[3], S.S. Kapsalamova[3]

[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
[2]«SDU University», Kaskelen, Kazakhstan
Kokshetau University named after. A. Myrzakhmetova, Kokshetau, Kazakhstan
*e-mail: muxametnur@mail.ru

The impact of university approaches to training specialists on their legal status

This article examines the impact of various university approaches (Atlantic and continental) on the goals of training specialists in higher education institutions, and also discusses issues related to the legal status of universities. Important aspects are the autonomy of universities, student participation in management and financial independence, which are directly related to the legal status.

The authors are of the opinion that the legal status of the university plays a key role in the formation of its functions, influencing the training of specialists, attracting teaching staff and ensuring the interests of students, employers and society as a whole.

© 2025 Al-Farabi Kazakh National University

It is also noted that approaches to higher education taken from the Atlantic (Anglo-American) and continental (European) traditions can influence the structure of educational institutions and their functioning.

The autonomy of universities and their financial independence, in particular, are highlighted as key elements that depend on the legal status and affect the ability of educational institutions to make decisions, form programs and ensure the quality of education.

The research is aimed at studying the main goals of higher education institutions in the modern context, with a focus on training highly qualified specialists who meet the requirements of society and employers. The authors use various methods of analysis, including a comparative analysis of Atlantic (Anglo-American) and continental (European) approaches to training specialists at universities.

Thus, the article focuses on the relationship between the legal status of universities and their educational functions, as well as on the impact of this relationship on various participants in the educational process and society as a whole.

Keywords: law, higher education institution, legal status, specialties, university, university approaches.

Н.Д. Мырзатаев[1], Д.М. Махмадинов[2*], Б.Б. Турсынова[2],
Д.Б. Османова[3], С.С. Капсалямова[3]

[1]КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
[2]«Университет СДУ», Каскелен, Казахстан
[3]Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова, Кокшетау, Казахстан
*e-mail: muxametnur@mail.ru

Влияние университетских подходов к подготовке специалистов на их правовой статус

В данной статье рассматривается влияние различных университетских подходов (атлантического и континентального) на цели подготовки специалистов в высших учебных заведениях, а также обсуждаются вопросы, связанные с правовым статусом университетов. Важными аспектами являются автономия университетов, участие студентов в управлении и финансовая независимость, которые прямо связаны с правовым статусом.

Авторы придерживаются мнения о том, что правовой статус университета играет ключевую роль в формировании его функций, влияя на подготовку специалистов, привлечение преподавательского состава и обеспечение интересов студентов, работодателей и общества в целом.

Также отмечается, что подходы к высшему образованию, взятые из атлантической (англо-американской) и континентальной (европейской) традиций, могут оказывать влияние на структуру учебных заведений и их функционирование.

Автономия университетов и их финансовая независимость, в частности, выделяются как ключевые элементы, которые зависят от правового статуса и влияют на способность учебных заведений принимать решения, формировать программы и обеспечивать качество образования.

Исследование направлено на изучение основных целей высших учебных заведений в современном контексте, с фокусом на подготовке высококвалифицированных специалистов, удовлетворяющих требованиям общества и работодателей. Авторы используют различные методы анализа, включая сравнительный анализ атлантических (англо-американских) и континентальных (европейских) подходов к подготовке специалистов в университетах.

Таким образом, в статье делается акцент на взаимосвязи между правовым статусом университетов и их образовательными функциями, а также на влиянии этой связи на различных участников образовательного процесса и общества в целом.

Ключевые слова: право, высшее учебное заведение, правовой статус, специальности, университет, университетские подходы.

Кіріспе

Тақырыптың өзектілігі. Қазіргі білім беру контекстінде университеттер мамандарды даярлауға қойылатын талаптардың өзгеруіне тап болуда. Университеттік тәсілдердің түлектердің құқықтық мәртебесіне, сондай-ақ жоғары оқу орнының құқықтық мәртебесіне қалай әсер ететінін түсіну өзекті мәселе болып табылады.

Білім беруді дамыту және кадрларды даярлау тез өзгеретін қоғам мен еңбек нарығының қиындықтарына тап болуда. Университеттік тәсілдердің мамандардың, жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесіне әсерін зерттеу білім беру бағдарламаларының бейімделуіне әсер етуі мүмкін.

Жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесі олардың жұмысында шешуші рөл атқарады.

Ол автономия деңгейін, қаржылық тәуелсіздікті, сондай-ақ әртүрлі стейкхолдерлер алдындағы жауапкершілікті анықтайды. Университеттік тәсілдердің осы мәртебеге әсерін зерттеу оқу орындарының жұмысының негізгі аспектілерін жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Атлантикалық және континентальды университеттік тәсілдерді салыстырмалы талдау жоғары оқу орындары үшін құнды тәжірибе бере алады. Білім беру тәсілдерінің түлектердің, сондай-ақ жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесіне қалай әсер ететінін зерттеу табысты модельдерді анықтауға және оларды ұлттық контексте бейімдеуге мүмкіндік береді.

Университеттік тәсілдердің құқықтық мәртебеге әсерін түсіну сонымен қатар профессорлық-оқытушылық құрамның, студенттердің және жұмыс берушілердің болашағына жарық түсіреді. Бұл білім беру процесінің барлық қатысушылары үшін маңызды.

Мамандарды даярлаудағы университеттік тәсілдердің олардың құқықтық мәртебесіне әсері туралы тақырып халықаралық тәжірибемен байытылған және қазіргі білім беру кеңістігі үшін маңызды болып табылады.

Бұл зерттеулер білім беру, құқықтану, әлеуметтану және жоғары білім беруді басқару сияқты әртүрлі салалардағы ғалымдардың жұмысын қамтуы мүмкін. Мысалы, Джон Генри Ньюман (John Henry Newman) «Университет идеясы» (The Idea of a University), Филипп Альбах (Philip Altbach) «Жоғары білім саласындағы халықаралық императив», «Жоғары білім берудің жаһандық перспективалары» (The International Imperative in Higher Education, Global Perspectives on Higher Education), Мартин Троу (Martin Trow) «Элитадан жаппай және жалпыға қол жетімділікке көшу туралы ойлар: Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі қазіргі қоғамдардағы жоғары білімнің формалары мен кезеңдері» (Reflections on the Transition from Elite to Mass to Universal Access: Forms and Phases of Higher Education in Modern Societies since World War II).

Отандық зерттеушілер қатарында М.К. Сулейменовтың, Ф.С. Карагусовтың, А.А. Кот, А.Е. Дуйсенованың, С.В. Скрябиннің, Б.О. Алтынбасовтың және т.б. еңбектері кездеседі. Алайда, университеттік тәсілдердің құқықтық мәртебеге әсері саласында отандық зерттеушілердің еңбектері кездеспейді.

Зерттеудің мақсаты мамандарды даярлауда университеттік тәсілдерді зерделеу, сондай-ақ осы тәсілдерді қолдану барысында туындайтын проблемаларды зерделеу және осындай проблемаларды шешу жолдарын ұсыну.

Зерттеудің міндеттері: Жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесі, олардың қызметі бөлігіндегі заңнаманы зерделеу, олқылықтарды анықтау, жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесін құқықтық реттеу бөлігінде заңнаманы жетілдіру жолдарын ұсыну.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің құрылымы келесідей ұйымдастырылған: кіріспеде мақсат анықталған және мақсатқа жету үшін қажетті міндеттер қойылған, сонымен қатар осы зерттеудің мәні көрсетілген.

Материалдар мен әдістерде зерттеу құрылымы сипатталған, қолданылған әдістер ұсынылған, әдебиеттерге шолу жасалған. Нәтижелер мен талқылауларға мыналар кіреді: атлантикалық және континентальды тәсілдерге салыстырмалы талдау жүргізу, университеттердің пайда болуы мен олардың пайдаланылатын тәсілдерін зерттеу, олардың халықаралық рейтингтеріндегі жеткен жетістіктерін зерттеу, өз кезегінде жоғары оқу орындарының автономиясы, университет басқаруына оқытушылар мен студенттерді қатыстыру, дербес шешім қабылдау құзыреті, қаржылық тәуелсіздік жету сияқты элементтердің университеттік тәсілге әсер етуі және сонымен, оның құқықтық мәртебесіне әсер етуі талданды.

Қорытындыда зерттеу қорытындысы шығарылды, сондай-ақ туындаған проблемаларды шешуге бағытталған ұсыныстар ұсынылды. Зерттеудің келесі эмпирикалық және теориялық әдістері қолданылады: абстракция, талдау және синтез, сипаттама, салыстырмалы талдау, салыстыру.

Әдеби шолу

«Мемлекеттік университеттердің азаматтық-құқықтық мәртебесінің реформасы: Теориялық және практикалық мәселелер» (Том 4 № 62 (2020) атты еңбегінде Б.О. Алтынбасов, Ұлттық және мемлекеттік университеттердің алдына қойылған міндеттерді жүзеге асыру үшін оларды мемлекеттік кәсіпорын нысанынан коммерциялық емес акционерлік қоғамдарға трансформациялау азаматтық құқық теориясы тұрғысынан дұрыс емес екендігін және болашақта зиянды екенін көрсетеді. Ал жеке меншіктегі университеттерді коммерциялық емес ұйымдарға трансформациялау олардың қызметіне тиімді екенін

және бұл АҚШ-тың ғылыми-зерттеу университеттерінің тәжірибесімен дәлелденегенін атап өтеді.

Бұл ретте, жоғары білім саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын қарастыру, әсіресе жоғары оқу орындарының құқықтық нысанының трансформацияға ұшырауы, тек қана жеке меншіктегі университеттерге тиімді екенін көреміз.

Наталья Давыдова, Роман Сабодаш, Мария Менджул, Надежда Миловская, Ирина Лукасевич-Крутник (CIVIL LAW STATUS OF THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE, 2020) сынды ғалымдардың пайымдауынша жоғары оқу орындары заңды тұлға ретінде мекеменің ұйымдық-құқықтық нысанындағы кез келген заңды тұлғаға тән жалпы белгілерге, сондай-ақ тек білім беру мекемелеріне ғана тән ерекше белгілерге ие және бұл жерде келесідей ерекшеліктер болуы шарт:

1. Жоғары оқу орны ерекше азаматтық қабілеті бар кәсіпкерлік емес заңды тұлға болып табылады;

2. ЖОО-ның қызметінің негізгі мақсаты материалдық емес білім беру қызметтерін ұсыну, іргелі ғылыми зерттеулерді жүргізу болып табылады;

3. Арнайы құрылтай құжаты-жарғының болуы;

4. Мекемеде құрылтайшылар арасында мүшелік пен корпоративтік қатынастар жоқтығы;

5. Құрылтайшының мүлікті қаржыландыруы мен оны өткізудің ерекше тәртібі;

6. Мекеменің мақсаттарын өзгертудің арнайы процедурасы.

Нәтижелер мен талқылаулар

Мамандарды даярлау тәсілдері түрғысынан әлемдік университеттерді зерттеу, университеттік мамандарды даярлаудың жалпы негіздері бар екенін және әр университет оларға өзінің ерекше тәсілімен қарайтынын көрсетеді.

Мамандарды даярлаудағы университеттік тәсілдер студенттерді кәсіби мансапқа дайындау үшін жоғары оқу орындарында қолданылатын әртүрлі оқыту әдістері мен әдістемелері болып табылады. Бұл тәсілдер елге, оқу жоспарына және белгілі бір мамандыққа байланысты өзгереді, бірақ олар әдетте келесі негізгі элементтерді қамтиды:

1. *Академиялық негіз:* жоғары оқу орындарындағы оқу бағдарламалары әдетте студенттерге таңдалған салада іргелі білім мен теориялық негіз береді. Бұған дәрістер, семинарлар, өзін-өзі оқу және зерттеу кіреді. Дәрістер – бұл оқытушы студенттерге ақпарат беретін жаппай оқытудың бір түрі. Семинарлар, әдетте, кішігірім топтарда өткізіледі және студенттерге материалды талқылауға, сұрақтар қоюға және практикалық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жоғары оқу орындары ғылыми-зерттеу жұмыстарына баса назар аударады. Студенттер ғылыми жобаларға қатыса алады, мақалалар жариялай алады және профессорлардың жетекшілігімен жұмыс істей алады.

2. *Практикалық дағдылар:* университеттік дайындықтың маңызды бөлігі практикалық дағдыларды игеру болып табылады. Бұл зертханалық жұмыстарды, тағылымдамаларды, жобалық тапсырмаларды және жұмыс орнындағы тәжірибені қамтуы мүмкін. Көптеген университеттік бағдарламалар студенттерге өз саласында практикалық тәжірибе алуға мүмкіндік беретін компанияларда немесе ұйымдарда міндетті немесе қосымша тағылымдамадан өтуді қамтиды.

3. *Халықаралық ынтымақтастық:* көптеген университеттер шетелдік оқу орындарымен және ұйымдармен ынтымақтасады, бұл студенттерге өз тәжірибелерін кеңейте отырып, шетелде оқуға және зерттеу жүргізуге мүмкіндік береді.

4. *Өзіндік жұмыс және сыни ойлау:* көптеген университеттер студенттерді өз бетінше жұмыс істеуге және сыни ойлау дағдыларын дамытуға шақырады. Бұл түлектерге ақпаратты талдауға, мәселелерді шешуге және кәсіби маман ретінде дамуға көмектеседі.

5. *Бағалау және сертификаттау:* университеттер студенттердің білімін бағалаудың әртүрлі әдістерін қолданады, соның ішінде емтихандар, тесттер, бақылау жұмыстары, курстық жобалар және дипломдық жұмыстарды қорғау.

6. *Кәсіби бағдар:* көптеген университеттер студенттерге таңдаған мамандықтарына көмектесу арқылы жұмыс іздеу және мансаптық өсу үшін кеңестер мен ресурстар алуға мүмкіндік береді.

7. *Бағдарламаларды жаңарту:* университеттер еңбек нарығының өзгеріп отыратын талаптары мен ғылыми жетістіктеріне сәйкес оқу бағдарламаларын үнемі жаңартып отырады. Мамандарды даярлаудағы университеттік тәсілдер еңбек нарығы мен ғылыми жетістіктердің өзгеріп отыратын талаптарына байланысты уақыт өте келе дамиды және жетілдіріледі. Олар студенттерді теориялық біліммен ғана емес, со-

нымен қатар, табысты кәсіби қызмет пен жеке дамуға қажетті дағдылармен қамтамасыз етуге тырысады.

Жоғарыда аталған элементтерге қарамастан, барлық тәсілдерді шартты түрде Атлантикалық (ағылшын-американдық тәсіл) және континентальды тәсілдерге (еуропалық тәсіл) бөлуге болады.

Тұтастай алғанда, мамандарды даярлаудың атлантикалық және континентальды тәсілдері білім беру мен мамандарды даярлаудың екі түрлі әдісі болып табылады, олар оқыту тәсілі мен оқу жоспарындағы екпінмен ерекшеленуі мүмкін. Қалған жиынтықтар осы екі тәсілдің кейбір элементтерін бір дәрежеде қайталайды.

Мамандарды даярлаудың «атлантикалық тәсілі» жоғары оқу орнының өзін-өзі басқаруы, институционалдық және қаржылық дербестігі, бизнес қауымдастықпен тығыз байланысы, мемлекет тарапынан әлсіз ықпалы, агенттіктер түрінде мамандандырылған делдалдардың болуы немесе кейбір басқару функциялары бар ..... болуымен ерекшеленеді. Бұл тәсіл студенттердің екі деңгейлі біліктілік дайындығын ұсынады: бакалавриат және магистратура. Мамандарды одан әрі даярлау жеке қаралады. Жоғарыда аталған ерекшеліктерден басқа атлантикалық модельде басқа да айырмашылықтар бар:

- Мамандарды даярлау кезінде жоғары оқу орындары нарық талаптарын ескере отырып, бизнеспен белсенді ынтымақтасады;

- Білім беру модульдері тікелей студенттің мақсаттарына бейімделеді;

- ЖОО өз қызметін жүзеге асыра отырып, елдің және өңірдің экономикалық дамуына, сондай-ақ оның әлеуметтік қамтамасыз етілуіне тікелей әсер етеді;

- ЖОО-ның барлық жетістіктері, оның ішінде ғылыми қызмет нарықтың қажеттіліктеріне бағытталған.

Сонымен қатар, талантты студенттер мен оқытушылар ғылыми зерттеулер жүргізу арқылы үлкен ақша табуға жақсы мүмкіндік алады. Бұл өз кезегінде студенттерді оқуға, ал оқытушыларды ғылыми зерттеулер жүргізуге ынталандырады.

Осылайша, Атлантикалық тәсіл практикалық, икемді және оқытудың әртүрлі әдістерін қамтиды деп айтуға болады.

Континентальды тәсілмен келесі ерекшеліктерді ажыратуға болады: жоғары оқу орындарының иерархиясы, мемлекеттің жоғары оқу орындарының қызметін жүзеге асыруға күшті әсері, әкімшілік органдарды тікелей реттеу, бизнес қауымдастықпен байланыстың болмауы, нарық қажеттіліктерін елемеу. Оларды классикалық университеттік тәсілдер ретінде сипаттауға болады. Мұндай тәсілдер келесі сипаттармен ерекшеленеді:

- түлектердің нақты мамандануы;

- жан-жақты академиялық білім;

- оқу жоспарын және басқа жоспарды қатаң сақтау.

Демек, континентальды тәсілде бағдарлау теорияға бағытталған, бағдарламалар құрылымдалған, академиялық білімге баса назар аударылады.

Қарапайым сөзбен айтқанда, мамандарды даярлаудың атлантикалық тәсілі экономикалық орындылық логикасын ұстанады, ал континентальды тәсіл мемлекеттік тапсырыс логикасы мен әлеуметтік құрылымның көбею функцияларына сәйкес келеді. Дегенмен, қазіргі дамуында бұл айырмашылықтар біртіндеп жоғалуда. Атлантикалық тәсілде ұлттандыру элементтері барған сайын айқын көрінеді, ал континентальды тәсілде олар біртіндеп нарыққа бағдарлана бастайды және академиялық тәуелсіздік беріледі, яғни либерализацияланудан өтеді.

Осы тәсілдерді егжей-тегжейлі салыстырудан бұрын тарихқа жүгіну керек. Тарихқа шағын экскурс көрсеткендей, университеттер сияқты алғашқы оқу орындары 9 ғасырда пайда болған (регент Варда және ғалым Лев Математик құрған зайырлы Магнавр мектебі). 11-12 ғасырларда жоғары оқу орындарының жаппай пайда болуы әртүрлі елдерде болған білім беруді дамытудағы маңызды кезең болып табылады. Бұл процесс көпшілікке білім беру мақсатында университеттер, колледждер және басқа оқу институттары желісін құруды және кеңейтуді қамтиды. Еуропада алғашқы оқу орындары Рим Папасының қамқорлығында болды, осыған байланысты ресми тану үшін оқу орындары оған «папа булласы» үшін жүгінді, оны алу оқу орнына «университет» мәртебесін, сондай-ақ мемлекет пен шіркеудің автономиясын берді (https://zaochnik.ru/).

Шын мәнінде, университет мәртебесі оларға қазіргі кезде барлық жоғары оқу орындары ұмтылатын академиялық дербестік пен автономиялықты қамтамасыз етті. Университеттердің «атлантикалық» және «континенталдық» болып бөлінуі 19 ғасырда басталды. Атлантикалық модельдің алғашқы университеттері Ұлыбритания мен АҚШ-та пайда болды (http://www.intelros.ru/pdf/).

Алғашқы ағылшын университеттері – Оксфорд (1169) және Кембридж (1209) – ұйымдық құрылымы бойынша федеративті немесе алқалы университеттерге (колледж университеттері), яғни колледждерге негізделген жоғары автономияға ие университеттер қатарына жатады. Мұндай ұйымдастырушылық құрылым алғашқы университеттердің өзгермелі жағдайларға динамикалық бейімделуіне ықпал етті – жаңа колледждер мен факультеттердің (және кейінірек ғылыми орталықтардың) ашылуы университеттің институционалдық негізі үшін «ауыртпалықсыз» өтті. Бүгінгі таңда Кембридж университетінде 29 колледж бар; Оксфорд университетінде 39 колледж және 5 академиялық бөлім бар. Жыл сайын Кембриджде жиырма бес мамандық бойынша 16 мыңға жуық студенттер мен аспиранттар оқиды, Оксфордта – 17 мыңға жуық бұл университеттердің осы моделінің ерекшеліктерінің бірі болып табылады.

Британдық жоғары оқу орындарының екінші буынының пайда болуы индустриалды революциямен және білікті менеджерлердің қажеттілігімен байланысты. Жаңа университеттер өнеркәсіптік орталықтарда – Лондон мен Дархэмде 1836 жылы, содан кейін Манчестерде (1851), Бирмингемде (1900), Ливерпульде (1903), Бристольде (1909), Радингте (1926) қаланды. Бұл университеттер «қызыл кірпіш» деп аталды. Олардың ішінде 1895 жылы Лондон университетінің негізінде құрылған Лондон экономика және саяси ғылымдар мектебі ерекше көзге түсіп, «жауапкершілігі шектеулі серіктестік» мәртебесіне ие болды. Бүгінгі таңда 136 елде филиалдары орналасқан бұл мектеп, «жаһандық» университет болып табылады.

АҚШ-тың жоғары білім беру жүйесінің қалыптасу тарихы XVII ғасырдың алғашқы онжылдықтарында басталды және ағылшын университеттерінің дәстүрлерімен тығыз байланысты. Бірінші американдық колледж – кейінірек діни қызметкер Джон Гарвардтың атымен аталған – 1642 жылы құрылды; оның оқытушыларының көпшілігі Кембриджде білім алып, жаңа әлемде ағылшын ғылым дәстүрлерін қайта құруға кірісті. Бүкіл отаршылдық кезеңінде тек сегіз колледж құрылды, кейінірек университеттерге айналды. Олардың ішінде: Йель, Принстон, Колумбия университеттері, Пенсильвания университеті, Браун университеті, Дартмут колледжі бар (http://www.intelros.ru/pdf/).

1821 жылы Бостонда алғашқы жария жоғары мектебі ашылды. 1832 жылы Массачусетс штатында білім беруді басқару үшін алғашқы штат деңгейінде кеңес құрылды, ал 1839 жылы штаттың қолдауымен мұғалімдер даярлайтын алғашқы мектеп ашылды. Ең ірі мамандандырылған мемлекеттік колледж Массачусетс технологиялық институты болды (1861). Азаматтық соғыс басталған кезде жиырма бір университет мемлекеттік бюджеттерден қаржыландырылды және мемлекеттік білім беру жүйесінде болды (http://www.intelros.ru/pdf/).

Бастапқыда Вирджиния университетінде 1814 жылы енгізілген тәжірибеге сәйкес, студент кредит жинауға мәжбүр болды, яғни сол курсты оқып, балл жинайды. Диплом осы баллдардың сомасы негізінде беріледі. Бір пән студенттің қандай дипломға үміткер екеніне байланысты әртүрлі балл санын береді. Қазіргі Гарвардта тарихшы үшін «қатты дене физикасын» зерттеу 1 балл, ал болашақ физик үшін 5 ұпай береді (https://agency-sphera.ru).

Бұл модельдің тағы бір ерекшелігі – студенттердің өзіндік жұмысына деген көзқарас. Егер «континентальды» университеттерде оқу уақытының 30%-дан аспайтындай уақытын дербес даярлауға жұмсаса, британдықтарда-60-70%-ға дейін уақытын жұмсады. Бұл ерекшелік әлі күнге дейін сақталуда.

Бұл университеттерде білім алу ақылы болып қала берді. XIX ғасырда Ұлыбританияда мемлекеттік субсидиялар жүйесі кеңейді, бірақ стипендиат «джентльмен емес» болып саналды, оның мәртебесі оқу ақысын төлейтін адамнан төмен болды. АҚШ-та гранттар жүйесі таратылатын, бірақ гранттардың көп бөлігін мемлекет емес, корпорациялар немесе жеке тұлғалар берді. АҚШ-тағы білім беру ұйымы бастапқыда университетті құру және университетті басқару бизнестің бір түрі деп ойлады. Білім ақылы, оны ұйымдастыру пайда табуға мүмкіндік береді.

Жеке қайырымдылықтардың маңызы зор. Гарвард университетінің атауы – Джон Гарвардтың (1607-1638) құрметіне тән, ол өзінің байлығының жартысын, 779 фунтты және кітапханасынан 400-ге жуық кітапты жаңа колледжге өсиет етті. 1636 жылы құрылған, 1639 жылы колледж өзін Гарвард Колледжі деп өзгерту туралы шешім қабылдады.

Екі сатылы білім беру жүйесі сақталды. Бакалавриат техникалық мектептердің түрі бойынша аяқталмаған жоғары білім берді – іс жүзінде біз «арнайы орта білім» деп атаймыз. Көптеген адамдар үшін мұндай «аяқталмаған жоғары» жеткілікті болатын. Магистратура, бітірген жо-

ғары білім, негізінен «мырзалардың» артықшылығы болды.

Корольдік сарай мамандарға тапсырыс беріп, оқу орындарының шығындарының бір бөлігін төлеу есебінен XVIII ғасырда Францияда «континентальды» жүйе дүниеге келді. Бұл жүйе 1789-1794 жылдардағы Үлы француз революциясы кезінде жойылды.

Наполеон 1802 жылдан бастап орта және жоғары білім берудің орталықтандырылған, біркелкі және жақсы басқарылатын мемлекеттік жүйесін құрды. Бұл жүйе Пруссияда Вильгельм фон Гумбольдттың басшылығымен Пруссияның конфессиялар мен халықтық ағарту министрлігінің 1809-1810 жылдардағы әйгілі реформасы кезінде негіз болды.

Берлин университеті бірінші болып қатаң факультет – кафедра жүйесін құрды, онда студент белгілі бір факультетке түсіп, кафедра бітірді. Әр кафедраның басында профессор болды.

Студент басқа факультеттің студенттеріне арналған дәрістерді тыңдай алатын, бірақ бұл қалыпты жағдай болмады. Әр факультетте және әр кафедрада белгілі бір көлемде тыңдалып, емтихан немесе сынақ тапсырылатын курстардың тізімі болды. Ерекшеліктерге жол берілді, бірақ көтермеленбеді.

Университеттер өздерінің ғылыми журналдарын шығарды, кафедралар ғылыми жұмыстар жүргізді, зертханалары болды, ғылыми конференциялар мен семинарлар өткізді.

Атлантикалық модель жүйелері Британдық жоғары білімнің бейнесі мен ұқсастығына сәйкес құрылғаны сияқты, континентальды модель – бұл әртүрлі ұлттық жүйелерде әртүрлі тәсілдермен біріктірілген неміс және француз тарихи үлгілерінің таңқаларлық үйлесімі.

Университеттің неміс моделі ректор сайлауын, өзін-өзі басқару мен академиялық еркіндікті ұсынды.

Францияда Гумбольдттың германдық реформалары қабылданды, бірақ академиялық бостандықтар 1830 жылдардағы реформалардан кейін өткен. Содан бері француз университеттерінде қатаң тәртіп үстемдік етті, әкімшілік білім министрлігінің бұйрықтарын орындау арқылы қызметтің барлық аспектілерін басқарды.

Университеттер ғылыми зерттеулерге назар аударды және ғылымға жақсы бейімделген неміс моделі уақыт өте келе француздарға қарағанда бүкіл әлемде кең таралды.

Университеттік екі тәсілді салыстырмалы талдау:

- Атлантикалық;
- АҚШ.

Бірден ескерту керек – атлантикалық моделды ұстанатын елдерде жоғары білімнің «жеке секторы» (мемлекеттік емес коммерциялық университеттер) басым деген жалпы пікір қате. Бұл жағдай тек АҚШ-қа ғана тән және Ұлыбританияға да, Ирландияға да, басқа Атлантикалық жүйелерге де тән емес (мүмкін Канададан басқа). Мұнда бизнес-қоғамдастықпен тығыз байланыс басқаша көрінеді – мысалы, Ұлыбританияда университеттер базасында бірлескен компаниялар құру («кампус компаниялары» деп аталады) немесе Ирландиядағы ірі IT-корпорациялар үшін мамандандырылған кадрларды даярлау бағдарламаларын дамыту (атап айтқанда «Intel Ireland»). АҚШ та бизнес пен білім берудің тікелей бірігуі Британдық университет жүйесін американдық топыраққа нақты трансплантациялау нәтижесінде пайда болды.

Американдық жоғары білім беру жүйесі әлемдегі ең орталықтандырылмаған жүйелердің бірі болып табылады. Айталық, ескі еуропалық жүйелерден (Германия, Франция) айырмашылығы, ол директивалық және орталықтандырылған басқару негізінде емес, білім беру қауымдастықтарының еркін және жылжымалы үйлестірілуіне негізделген. Сонымен, АҚШ Конституциясының онынші түзетуіне сәйкес («Конституциямен Америка Құрама Штаттарының Үкіметіне берілмеген және оған мемлекеттер үшін тыйым салынбаған құқықтар Штаттардың өзінде сақталады») федералды үкіметтің жалпыұлттық білім беру жүйесін құруға, мектептер мен университеттерге арналған саясат пен оқу бағдарламаларын анықтауға құқығы жоқ. (Дегенмен Дж. Кіші Буш реформалары бұл шектеуді айналып өту әрекеті болды.) Бұл мәселелер бойынша шешімдер штат немесе округ билігі деңгейінде қабылданады. Мұндай сипаттама – құрылғының өзіндік «конфедерациясы» («орталықтың кішігірім рөлі – аймақтардың жетекші рөлі») – американдық білім беру жүйесін атлантикалық модельдің жақын жүйелерінен де ерекшелендіреді (http://www.intelros.ru/pdf/).

АҚШ-тың жоғары білім беру жүйесі XX ғасырда университеттерді дәйекті түрде мемлекет меншігіне алу болмаған атлантикалық типтегі жүйенің жалғыз мысалы деп айтуға болады (http://www.intelros.ru/pdf/).

Адами ресурсқа үлкен мән берілген ақпараттық қоғамда адамдардың таланттары мен қабілеттерін анықтау және іске асыру үшін қолай-

лы жағдайлар жасайтын және оларды қоғамның мүддесі үшін пайдаланатын мемлекет табысты болады. Мұндай қоғамның ең талантты және қабілетті өкілдері жоғары, беделді орындарға ие. Бұл функцияны АҚШ-та американдық жоғары білім беру жүйесінің өзегі болып табылатын зерттеу университеттер жүзеге асырады, олар іргелі ғылымның, жоғары білікті мамандар даярлаудың және ғылыми кадрлардың негізгі орталықтары болып табылады. Бұл, әдетте, Америка Құрама Штаттарының ғана емес, әлемнің (Гарвард, Принстон, Йель, Стэнфорд, Колумбия және т.б.) университеттерінің рейтингтерінде жетекші орын алатын өте беделді университеттері. Зерттеу университеттерінде ең маңызды принциптер тар мамандандырудан бас тарту, кең профильді кадрларды даярлау, мамандарды ақпараттық білім мен нақты дағдылардың орнына негізгі ғылыми принциптерге үйрету және теорияға, жүйелік тәсілге бәс тігу болып табылады. Мұндай міндеттерді білім берудің кең пәнаралық және іргелі базасын қамтамасыз ететін ғылымның әр түрлі салаларында ғылыми мектептердің шоғырлануы шешуге мүмкіндік береді, мұнда алынған білім оқытушылардың, аспиранттардың және жоғары курс студенттерінің өзіндік ғылыми зерттеулерімен үнемі қолдау табады (https://agency-sphera.ru).

Гарвард университеті (Гарвард) (ағылш. Harvard University) – АҚШ-тағы ең көне университет және бүкіл әлемдегі ең танымал университеттердің бірі. Университет он академиялық факультеттен және Гарвард Рэдклифф институтынан тұрады. Өнер және ғылым факультеті бакалавриат пен магистратураның көптеген академиялық пәндері бойынша оқытуды ұсынады, ал басқа факультеттер тек жоғары білім туралы дипломдар ұсынады.

Гарвардтың қайырымдылықтары 50,9 миллиард долларға бағаланады, бұл оны әлемдегі ең бай академиялық мекемеге айналдырды (https://finance.harvard.edu/). Гарвардтың бір студентке берген қайырымдылықтары Америка Құрама Штаттарында көлемі бойынша бесінші орында. Қайырымдылықтан түскен табыс қаржылық қажеттіліктерге қарамастан колледжге студенттерді қабылдауға және несиесіз жомарт қаржылық көмек көрсетуге мүмкіндік береді (https://www.collegeraptor.com/).

1642 жылдан бастап Гарвард заң бойынша Қадағалау кеңесімен, ал 1650 жылдан бастап ресми түрде Корпорациямен басқарылады. Осы құрылымдарға айтарлықтай әсер ететін, бақылаушылардың қазіргі формасын белгілейтін соңғы заңнама азаматтық соғыс уақытына жатады. Осы уақытта осы органдар басқаратын мекеме шағын колледжден бірнеше жеке факультеттері бар үлкен университетке дейін өсті, олардың әрқайсысының өз деканы, әкімшілігі және студенттер құрамы бар.

Дегенмен, құрылымдық және әдет-ғұрып бойынша, бүкіл корпоративтік сайттың жоғарғы жағында Корпорация деп аталатын Гарвард колледжінің президенті мен стипендиаттары: президент, қазынашы және тағы бес стипендиат. Осылайша, университетті басқару, сайып келгенде, корпорация мүшелерінің кім екеніне және олардың рөлін қалай қабылдайтынына, жұмысын орындайтынына, Гарвардтың жоғарғы басшылығын іріктеуге және бағалауға қатысатынына және саясат пен стратегиялық бағыттарды қалыптастыруға қатысатынына байланысты (https://www.harvardmagazine.com).

Бүгінгі таңда Ұлыбританияда жүз жетпіске жуық жоғары оқу орындары бар. Жоғары оқу орындары университеттерге, жоғары білім беру колледждеріне және ішінара жоғары білім беру қызметтерін ұсынатын қосымша білім беру колледждеріне бөлінеді. Жоғары білім беру колледждері – 1992 жылдан кейін бакалавр дәрежесін алу құқығын алған бұрынғы арнайы университеттер (http://www.intelros.ru/pdf/).).

Жоғары оқу орындарын басқарудың атлантикалық моделінің айрықша ерекшелігі – орталық министрліктің функцияларын мамандандырылған делдал агенттіктерге беру. Осылайша, Ұлыбританияда жоғары білім беру жүйесінің қызметін жалпы басқару және стратегиялық жоспарлау функциялары Білім және кәсіптік оқыту департаментіне жүктелген (https://www.gov.uk/). Бұл әр университеттің қызметіне және оның қаржылық әл-ауқатына тікелей жауап бермейтін үйлестіруші орган.

Келесі буын – аймақтық басқару органдары. Оларға мыналар жатады: Білім және кәсіптік оқыту департаменті (Англия), Уэльстің білім басқармасы, Шотландияның білім департаменті және Солтүстік Ирландияның білім департаменті. Жоғары білім беруді қаржыландыру органдары да аймақтандырылған. Олардың ішіндегі ең танымалы – халықаралық білім беру зерттеулерінің едәуір бөлігін қаржыландыратын Англияның Жоғары білім беруді қаржыландыру Кеңесі (HEFCE). Шотландияда ұқсас функцияларды Шотландияның жоғары білім беруді қаржыландыру кеңесі, Уэльсте – Уэльстің жоғары білім

беруді қаржыландыру Кеңесі, Солтүстік Ирландияда жоғары білім беру институттарын қаржыландыру тікелей жергілікті білім бөлімі арқылы жүзеге асырылады.

Оксбридж (ағылш. Oxbridge) – Оксфорд және Кембридж университеттері, басқа Британдық университеттерге қарағанда тьюториалдарды оқытудың негізгі түрі ретінде пайдаланатын Ұлыбританиядағы ең көне, «ежелгі университеттердің» ішіндегі ең маңыздылары. Термин Оксфорд сөзіндегі бірінші буынның және Кембридж сөзіндегі соңғы буынның бірігуінен пайда болды. Оксбридж ұзақ тарихы бар болғандықтан, XX ғасырдың басында осындай мәртебеге қол жеткізген Англияның әдетте алты беделді университеттерімен – қызыл кірпіштен жасалған университеттермен салыстырылады. Оксфордтың ең танымал колледждеріне University College, Regent's Park College, Queen's College, Кембридж – Trinity Hall, King's College, Emmanuel College кіреді.

Атлантикалық модель жүйелері британдық жоғары білімнің бейнесі мен ұқсастығына сәйкес құрылғаны сияқты, континентальды модель – бұл әртүрлі ұлттық жүйелерде әртүрлі тәсілдермен біріктірілген неміс және француз тарихи үлгілерінің таңқаларлық үйлесімі. Солардың бірі – Нидерландының жоғары білім беру жүйесі. Голландиялық білім континентальды модельдің барлық дерлік ерекшеліктерін біріктіреді: институттардың иерархиясы, мектептер мен университеттердің тығыз байланысы, дәстүрлі түрде қалыптасқан жоғары оқу орындарының бір деңгейлі сызбасы, ерте кәсіби таңдау.

Нидерландыда он төрт университет бар, олардың ішінде барлық академиялық мамандықтар бойынша білім беретін классикалық – он, техникалық – екі, бір аграрлық және біреуі қашықтықтан және сырттай оқу бағдарламаларын жүргізетін ашық университет. Мұнда Ұлыбританиядағы сияқты ең беделді болып, ортағасырлық схоластикалық мектептерден шыққан және жүйенің өзегін құрайтын «ескі» университеттер саналады: Лейден университеті, Амстердам, Утрехт және Гронинген университеттері. Алайда, бүгінде, Атлантикалық модель жүйелеріндегідей, «ескі» университеттер мемлекеттік тапсырысты орындауға емес, жекелеген корпорациялар мен жалпы ірі бизнестің қажеттіліктеріне бағытталған «жаңа» университеттер тарапынан қатты бәсекелестікке ұшырауда.

Нидерландыда «ескі» университеттер мемлекеттік аппараттың негізі, оның тірегі және көбеюдің заңды тәсілі болып табылады. Мәселен, мысалы, 1575 жылы құрылған Лейден университетінде дәстүрлі түрде корольдік отбасының барлық мүшелері білім алады. Төрт ғасыр бойы Лейден философиялық циклдің гуманитарлық пәндерін оқытуда біріншілікті ұстауда. Бүгінгі таңда Лейден университетінің дипломы – БҰҰ және ЮНЕСКО сияқты халықаралық қоғамдық ұйымдарда табысты саяси мансаптың немесе жұмыстың шарты болып есептеледі.

Мемлекеттік емес университеттер барлық голландиялық жоғары білім беру институттарының үштен бірін құрайды. Бір қызығы, Нидерландыда олардың құрылтайшылары әдетте мемлекеттік университеттер мен кәсіптік мектептер болып табылады.

90-жылдардың аяғында басталған голландиялық университеттерді басқару реформасы ең алдымен ішкі және сыртқы бақылау формаларына әсер етті. Ішкі деңгейде қадағалау және орындау функциялары бөлінді. Университеттің бақылау кеңесі атқару комитетін тағайындайды. Байқау кеңесінің бес «сыртқы» мүшесін министр тағайындайды. Атқару комитетіне тек үш «ішкі» өкіл, оның ішінде ректор кіреді. Сыртқы бақылауды жоғары білім саласындағы ұлттық инспекция және Аккредиттеу комитеті үш бағыт бойынша жүзеге асырады: оқыту сапасы, ресурстарды пайдалану тиімділігі, білімге қол жеткізу теңдігі. Университеттерге мемлекеттік ақшалай түсімдер ағынын Орталық қаржы институты реттейді.

Тарихи тұрғыдан «мемлекеттік тапсырыс логикасында» қалыптасқан голландиялық модель бірқатар артықшылықтарға ие болды. Мысалы, мектептер мен университеттердің тығыз байланысы, тұрақтылық, әлеуметтік шиеленістің алдын алу мүмкіндіктері. Енді университеттерді басқарудың либерализация мен жоғарғы оқу орындарын автономизацияланған сайын, ол әлеуметтік саясат құралы ретінде өз функцияларын жоғалтады, мысалы, иммигранттардың балаларын голландиялық қоғамына интеграциялану мәселелерін шеше алмайды, жоғары білімге қол жетімділіктің теңдігін қамтамасыз ете алмайды және т. б. Голландиялық жүйенің экономикалық модернизациясы неғұрлым тиімді болса, оның әлеуметтік салдары соғұрлым ауыр болады (http://www.intelros.ru/pdf/).

Голландиялық білім берудің көп сатылы моделі әлеуметтік құрылымды көбейту тәсілі ретінде қалыптасты. Жалпы орта және кәсіптік білім негізінен орта таптағы балаларға арналған.

Университет алдындағы және университеттік білім болашақ әлеуметтік элитаның дамуына ықпал етті.

Швейцариядағы университеттердің автономды болуы Нидерландыдағыдай әсерлі масштабтарға жете алмады, алайда мұнда да жоғары білім беру жүйесін «мемлекет иелігінен алу» тенденциясын және оны басқаруда либерализациялануды байқауға болады. Нидерландыдағы сияқты, Швейцарияда да жоғары оқу орындарының «әлеуметтік жеткіліксіздігі» анықталды. Әлеуметтену институтынан университет өзінің әлеуметтік функцияларын жоғалтып, «әлеуметтену» объектісіне айналады.

Швейцариядағы білім Les Roches, EHL, Glion және т.б. сияқты мектептердегі қонақ үй бағдарламаларымен танымал.

Білім беру жауапкершілігі үш деңгей – мемлекет, кантондар мен қауымдастықтар арасында бөлінеді, көбінесе ол кантондарда (Швейцариядағы әкімшілік-саяси бөлініс бірлігі) жатыр.

Швейцариядағы әрбір кантонның өзіндік мектеп заңнамасы болғандықтан, бірыңғай ұлттық білім беру жүйесі жоқ, ұлттық білім министрлігі де жоқ. Мұндай орталықтандырылмаған жүйе әртүрлі мәдениеттер мен тілдердің болуына байланысты дамыды.

Швейцарияда жоғары білім алудың бірнеше мүмкіндігі бар. Сатып алынған жетілу сертификатына («Matura») байланысты жоғары оқу орындарында (университеттерде, федералдық жоғары политехникалық мектептерде, жоғары кәсіптік оқу орындарында, педагогикалық институттарда) оқуды жалғастыруға немесе жоғары арнайы мектептерде оқуға баруға болады.

Университет рейтингтері университеттерді әртүрлі критерийлер бойынша бағалау және рейтинг құралы болып табылады. Олар студенттерге, зерттеушілерге, жұмыс берушілерге және басқа да мүдделі тұлғаларға оқу, жұмыс немесе ынтымақтастық үшін университетті таңдауға қатысты саналы шешімдер қабылдауға көмектеседі.

Осы тәсілдерді ұстанатын университеттерді бағалау кезінде әртүрлі әдістер мен критерийлер қолданылады.

Алайда, университеттерді бағалауға жалпы көзқарас және университеттерді бағалау кезінде ескерілуі мүмкін бірнеше типтік тәсілдер келтіріледі.

Университеттерді бағалаудың жалпы тәсілі:

1. *Академиялық беделі:* сараптамалық пікірлер, жетекші ғалымдар, академиктер, оқу персоналы өкілдерінің негізінде бағалау.

2. *Оқыту және оқу сапасы*: бағалау оқытушылар құрамының біліктілігі, оқытудың инновациялық әдістері, студенттердің қолжетімділігі және оқу материалдарының сапасы сияқты критерийлерге негізделген.

3. *Зерттеу белсенділігі және инновация*: бағалау ғылыми зерттеулерге, рецензияланған журналдардағы жарияланымдарға, патенттерге және т.б. негізделген.

4. *Инфрақұрылым және ресурстар*: бағалау заманауи аудиториялардың, кітапханалардың, ғылыми зертханалардың, компьютерлік техниканың және оқыту мен зерттеуге ықпал ететін басқа ресурстардың болуына негізделген.

5. *Халықаралық ықпал және тартымдылық*: бағалау университеттің халықаралық студенттер мен зерттеушілер үшін тартымдылығына, сондай-ақ халықаралық мекемелермен академиялық байланыстардың болуына негізделген.

Университеттерді бағалаудың типтік тәсілдері:

1. *Университет рейтингтері*: танымал ұйымдар (мысалы, QS World University Rankings, Academic Ranking of World Universities – ARWU, Times Higher Education World University Rankings) университеттерді бағалау әдістемелерін әзірлейді және әртүрлі параметрлер негізінде рейтингтер жариялайды.

2. *Университеттерді аккредиттеу*: тәуелсіз ұйымдар университеттерді оқыту және зерттеу саласындағы сапа стандарттарына сәйкестік тұрғысынан бағалайды.

3. *Университет аудиті*: басқару тиімділігін, қаржылық тұрақтылықты, оқыту мен зерттеу саласындағы нормалар мен стандарттардың сақталуын бағалау үшін университет аудитін жүргізу.

4. *Өзін-өзі бағалау және өзін-өзі талдау*: университеттер өздерінің мақсаттары, стратегиялары мен үміттері негізінде бағалау әдістерін жасай алады.

5. *Сараптамалық бағалау*: университет деңгейін бағалау үшін білім және ғылым саласындағы сарапшылар арасында сауалнама, сұхбат және сауалнама жүргізу.

Сонымен қатар, әр тәсілдің өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері бар екенін және университеттерді бағалаудың ең жақсы тәсілі нақты мақсаттар мен бағалау контекстіне байланысты екенін ескеру қажет.

Университеттердің рейтингіне қатысты олардың кейбіреулеріне тоқталуға болады:

1. *QS World University Rankings*: бұл рейтинг университеттерді академиялық беделі, жұмыс

берушілердің беделі, оқыту сапасы, инновация, халықаралық әртүрлілік және т.б. сияқты көптеген критерийлер бойынша бағалайды. Оны ағылшын Quacquarelli Symonds (QS) компаниясы шығарады.

Мысалы, QS World University Rankings пікірінше, 2021 жылы университеттер арасында көшбасшылардың бірі әлемдегі ең беделді және ықпалды университеттердің бірі болып табылатын Массачусетс технологиялық институты (Massachusetts Institute of Technology, MIT) болды. MIT ғылым, технология, инженерия және математика (STEM) саласындағы көшбасшылардың бірі болып саналады. Оның академиялық беделі өте жоғары және университетті әртүрлі салаларда жетекші сарапшылар мойындайды. MIT технология, инженерия, бизнес, ғылым, өнер және гуманитарлық ғылымдар сияқты әртүрлі салаларда бакалавриат, магистратура және докторантура бағдарламаларының кең ауқымын ұсынады. MIT инновациялар мен кәсіпкерлікті дамытады. Табысты технологиялық стартаптардың едәуір бөлігін MIT ғалымдары мен түлектері құрды. MIT халықаралық тануға ие және әртүрлі елдердегі университеттермен, ғылыми ұйымдармен және компаниялармен ынтымақтасады.

2. *Academic Ranking of World Universities* (ARWU) немесе *Shanghai Ranking*: Шанхай университеті жасаған рейтинг. Негізгі критерийлерге зерттеу белсенділігі, оқыту сапасы, зерттеулерге сілтеме жасау және ғалымдардың Нобель/салалық марапаттары кіреді.

Academic Ranking of World Universities (ARWU) сайтынан алынған ақпаратқа сәйкес, 2022 жылы *Гарвард университеті* көшбасшы болды. Американдық жоғары білім беру жүйесінде Гарвард элиталық, ең беделді университеттердің бірі болып табылады. Гарвардқа бәсекелес ретінде онымен бірге Шырмауық лигасы (*Ivy League*) деп аталатын университеттерден тұрады және дәстүрлі түрде элиталық болып саналады: Дартмут, Йель, Принстон, Браун университеті, Колумбия, Корнелл, Пенсильвания, сондай – ақ лигадан тыс, бірақ әйгілі университеттер – Стэнфорд және Беркли. Гарвард өнер, ғылым, технология, инженерия, бизнес, медицина, құқық, әлеуметтік ғылымдар және т.б. салаларда бакалавриат, магистратура және докторантура бағдарламаларын ұсынады. Гарвард университеті студенттерге жоғары сапалы білім мен ғылыми зерттеулерге белсенді қатысу мүмкіндіктерін ұсынады.

3. *Times Higher Education World University Rankings (THE)*: Times Higher Education журналы әзірлеген рейтинг. Бағалау оқыту сапасы, зерттеу белсенділігі, зерттеулерге сілтеме жасау, халықаралық әртүрлілік және өнеркәсіптік байланыстарды қамтитын критерийлерге негізделген.

The Times басылымы «Higher Education Supplement» (THES) жыл сайынғы әлемдік рейтингтерінде 2005-2008 жылдардағы бүкіл әлемдегі ең жақсы университет деп Гарвардты (бұған дейін ол Солтүстік Америка рейтингінде 1-ші орында болған) атайды. Бұл рейтингті әзірлеуге әлемнің ондаған елдерінен жоғары білім беру саласындағы мыңнан астам жетекші ғалымдар қатысады, бұл «Higher Education Supplement» бүкіл әлемдегі жоғары оқу орындарының ең объективті және беделді рейтингі ретінде көрсетеді (https://vuzlit.com/).

Университет қоғам мен экономикаға айтарлықтай әсер ете отырып, инновацияларды дамытуға, жаңа технологиялар мен ғылыми жаңалықтарды енгізуге ықпал етеді. Гарвард университеті Ғылыми зерттеулердің, инновациялардың және білімнің әртүрлі салаларында білікті мамандарды даярлаудың орталығы бола отырып, жоғары білім берудің әлемдік жүйесінде шешуші рөл атқарады.

4. *US News & World Report best Global universities Ranking*: университеттерді зерттеулердегі жаһандық көріну және әсер ету бойынша бағалайтын рейтинг. Критерийлерге зерттеу беделі, зерттеу дәйексөздерінің саны, халықаралық ынтымақтастық және т.б. кіреді.

Осы рейтинг бойынша 2022-2023 оқу жылында Массачусетс технологиялық институты, Гарвард және Стэнфорд университеттері ғаламдық көріну және зерттеулердегі ықпал бойынша көшбасшы атанды.

5. *QS EECA University Rankings (QS Emerging Europe and Central Asia):* бұл рейтинг Шығыс Еуропа және Орталық Азия елдерінің университеттерін бағалайды.

2022 жылы Шығыс Еуропа және Орталық Азия елдеріндегі университеттер арасында Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті және Чарльз университеті (Univerzita Karlova) көшбасшы болды. Чарльз университетінде гуманитарлық ғылымдар, әлеуметтік ғылымдар, жаратылыстану ғылымдары, медицина, құқық және т.б. сияқты әртүрлі салаларда білім беру бағдарламаларын ұсынатын әртүрлі факультеттер бар. Университет ғылыми зерттеулерге белсенді қатысады және оның көптеген

факультеттері мен институттары академиялық зерттеу орталықтары болып табылады.

6. *CWTS Leiden Ranking*: Лейден университетінің ғылым және технология студиясы орталығы (CWTS) әзірлеген рейтинг. Ол университеттерді ғылыми өнімділігі мен ғылыми басылымдардың әсеріне қарай бағалайды.

Айта кету керек, әр рейтингтің өзіндік әдіснамалық және фокустық ерекшеліктері болуы мүмкін, сондықтан шешім қабылдау кезінде бірнеше ақпарат көздерін қарастырған пайдалы.

Университеттерді аккредиттеу – бұл білім беру стандарттары мен деңгейін қамтамасыз ету мақсатында оқу орындарының сапасын бағалау процесі. Бұл процесс университеттің оқыту, зерттеу, басқару және басқа салалардағы белгіленген стандарттарға сәйкес келуін қамтамасыз етуге бағытталған.

Университеттерді аккредиттеудің маңызды аспектілеріне мыналар жатады:

1. *Сапаны тәуелсіз бағалау*: аккредиттеу органдары университеттердің қызметін, құрылымын, процестері мен нәтижелерін талдай отырып, тәуелсіз бағалау жүргізеді.

2. *Сапа стандарттары*: аккредиттеу білім деңгейіне, ғылыми зерттеулерге, басқаруға және университет қызметінің басқа аспектілеріне қойылатын минималды талаптарды анықтайтын белгіленген стандарттарға негізделген.

3. *Сапаны жақсарту процесі*: аккредиттеу университеттердің білім сапасы мен қызметін үнемі жақсартуға ықпал етеді, өйткені университеттер белгіленген стандарттарға сай болуы керек және олардың әдістері мен тәсілдерін үнемі жаңартып отыруы керек.

4. *Өзін-өзі реттеуді қолдау*: аккредиттеу процесі университеттерге білім беру жүйесінің дамуы мен нығаюын ынталандыру арқылы өздерінің стандарттары мен процестерін бағалауға мүмкіндік береді.

5. *Сенім және тану*: аккредиттеу студенттердің, ата-аналардың, жұмыс берушілердің және жалпы қоғамның университет ұсынатын білім сапасына деген сенімін арттырады.

Әр түрлі елдерде университеттерді аккредиттеу процесіне жауапты әртүрлі органдар бар. Олар мемлекеттік, мемлекеттік емес немесе халықаралық ұйымдар болуы мүмкін. Аккредиттеу процедуралары мен критерийлері аккредиттеуді жүргізетін ел мен ұйымға байланысты өзгеруі мүмкін.

Аккредиттеу университеттердің стандарттары мен беделін арттыруға ықпал ететін жоғары білім сапасын қамтамасыз етудің маңызды тетігі болып табылады.

Университет аудиті – бұл университеттің қаржылық, басқару, операциялық және бағдарламалық қызметін жүйелі бағалау процесі. Бұл басқарудың тиімділігін бағалау, сәйкестік, қаржылық ашықтық пен жауапкершілікті тексеру үшін жүзеге асырылатын қаржылық және ұйымдастырушылық аудиттің мамандандырылған түрі.

Университет аудитінің негізгі аспектілері:

1. *Қаржылық аудит*:

- *Қаржылық есептілікті тексеру:* аудиторлар университеттің қаржылық есептілігін халықаралық стандарттар мен қолданыстағы заңдар мен бухгалтерлік есеп нормаларына сәйкестігін тексереді.

- *Қаржылық жағдайды бағалау*: университеттің өтімділігін, қарызын, активтері мен міндеттемелерін бағалау.

2. *Басқарушылық аудит:*

- *Басқару процестері мен жүйелерін бағалау*: басқару, Корпоративтік басқару, Стратегиялық жоспарлау және бақылау жүйесінің тиімділігін тексеру.

- *Тәуекелдерді талдау*: университетті басқарумен байланысты тәуекелдерді бағалау және оларды басқару бойынша ұсыныстар әзірлеу.

3. *Бағдарламалар мен білім беру процестерінің аудиті*:

- Оқу бағдарламаларының сапасын бағалау: бағдарламалардың өзектілігін, сапасын және оқу стандарттары мен еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкестігін талдау.

- Білім беру процестерінің тиімділігін бағалау: оқыту әдістерін, студенттердің білімін бағалаудың сәйкестігін және білім беру процесінің жалпы тиімділігін тексеру.

4. *Нормалар мен стандарттарды сақтау*:

- Нормативтер мен заңдардың сақталуын тексеру: университеттің білім беру және университет қызметі саласындағы барлық қолданыстағы заңдардың, нормалар мен стандарттардың сақталуын тексеру.

5. *Ақпараттық қауіпсіздік*:

- Ақпараттық қауіпсіздікті тексеру: деректерді қорғау жүйесін бағалау, киберқауіпсіздік деңгейін талдау және ақпаратты қорғауды жақсарту бойынша ұсыныстар.

Университеттердің аудиті жоғары білімнің өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, халықаралық аудиторлық стандарттарға және мамандандырылған әдістемелерге сәйкес жүргізіледі.

Бұл процесс университеттің ашықтығын, тиімділігі мен сапасын қамтамасыз етуге көмектеседі және стейкхолдерлердің сенімін арттыруға көмектеседі.

Университеттердің өзін-өзі бағалауы мен өзін-өзі талдау – бұл оқу орындары өздерінің күшті және әлсіз жақтарын бағалайтын, білім беру жүйесіндегі өз орнын білетін, өз қызметінің тиімділігін талдайтын және білім беру сапасы мен университеттің жалпы жұмысын жақсарту стратегияларын жасайтын процестер. Бұл процестер білім деңгейін көтеру және студенттер мен қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін маңызды. Толығырақ қарастырайық:

Университеттердің өзін-өзі бағалауы:

1. *Білім беру сапасын талдау*:

- Оқу бағдарламаларының тиімділігін, оқыту сапасын, оқу процесін ұйымдастыруды және оқытудың күтілетін нәтижелерін бағалау.

2. *Ғылыми-зерттеу қызметін бағалау*:

- Ғылыми зерттеулерді, жарияланымдарды, жобаларға қатысуды, гранттар тартуды және халықаралық ынтымақтастықты талдау.

3. *Инфрақұрылым мен ресурстарды бағалау*:

- Оқу үй-жайларының, кітапханалардың, зертханалардың, техникалық базаның болуы мен жай-күйін, оқыту мен зерттеуге арналған заманауи технологиялар мен материалдардың қолжетімділігін талдау.

4. *Басқару процестерін бағалау*:

- Басқару жүйесін талдау, әкімшілік жұмысты ұйымдастыру, бюджеттеу және қаржылық бақылау.

5. *Халықаралық ынтымақтастықты бағалау*:

- Университеттің халықаралық аренадағы белсенділігін талдау, оның ішінде басқа университеттермен серіктестік, алмасу бағдарламалары мен халықаралық жобаларға қатысу.

Университеттердің өзін-өзі талдауы:

1. Күшті және әлсіз жақтарын анықтау:

- Университеттің артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтау үшін өзін-өзі бағалау нәтижелерін талдау.

2. *Жақсарту стратегиясын әзірлеу:*

- Әлсіз жақтарын жою және күшті жақтарын күшейту, сондай-ақ білім беру мен ғылыми қызмет сапасын арттыру үшін жоспарлар мен стратегияларды әзірлеу.

3. *Мүдделі стейкхолдерлерді тарту:*

- Университетті жан-жақты бағалауды қамтамасыз ету үшін студенттердің, оқытушылардың, әкімшіліктің және басқа да мүдделі тараптардың өзін-өзі талдау процесіне қатысуы.

Өзін-өзі бағалау және өзін-өзі талдау білім беру сапасын жақсартуда, қоғамның өзгеретін қажеттіліктеріне бейімделуде және университетті тиімді басқаруда шешуші рөл атқарады. Олар мекемелерге өздерінің күшті және әлсіз жақтарын анықтауға, сондай-ақ стратегиялық мақсаттарға жету және бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жақсарту жолдарын әзірлеуге көмектеседі.

Университеттердің сараптамалық бағалауы оқу орындарының сапасын бағалау үшін білім, ғылым және жоғары білім саласындағы сарапшылардың пікірлерін жинау және талдау процесін білдіреді. Бұл бағалаулар академиялық беделі, оқыту сапасы, зерттеу белсенділігі, инфрақұрылым, халықаралық ықпал және т.б. сияқты әртүрлі аспектілерді бағалауды қамтуы мүмкін. Университеттердің сараптамалық бағалауының кейбір тәсілдері мен әдістері:

1. *Сарапшылардың сауалнамасы*: ғалымдарды, оқытушыларды, зерттеушілерді, әкімшілерді және басқа мамандарды қамтитын сарапшылар университеттерді әртүрлі критерийлер бойынша бағалайтын сауалнамаларды толтырады. Содан кейін бұл бағалар жиналады, талданады және рейтингтер құру үшін құрастырылады.

2. *Сараптамалық сұхбат*: сарапшыларды сұхбатқа шақыруға болады, онда оларға университеттердің сапасы мен беделі, оқыту аспектілері, ғылыми зерттеулер және оқу орнының басқа да салалары туралы сұрақтар қойылады.

3. *Дөңгелек үстелдер мен пікірталастар*: сарапшылар университеттерді өздерінің білімдері мен тәжірибелеріне сүйене отырып талқылайтын және бағалайтын дөңгелек үстелдер мен пікірталастар ұйымдастыру.

4. *Сараптамалық комиссиялар*: университеттерге жан-жақты бағалау жүргізу үшін беделді мамандардан тұратын сараптамалық комиссияларды қалыптастыру.

5. *Сарапшылар желілері және онлайн бағалау жүйелері*: әртүрлі елдер мен салалардағы сарапшылардың университеттерді бағалауы үшін онлайн платформалар мен желілерді пайдалануы.

6. *Дельфи әдісі*: Дельфи әдісін қолдану, мұнда сарапшылар өз пікірлері мен бағалауларымен бөліседі, содан кейін оларды басқа сарапшылардың дәлелді аргументтеріне сүйене отырып қайта қарайды.

Сараптамалық бағалау университет рейтингтерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады және студенттерге, зерттеушілерге, жұмыс бе-

рушілерге және басқа да мүдделі тараптарға оқу орнын таңдау және онымен ынтымақтастық туралы ақпараттандырылған шешімдер қабылдауға көмектеседі.

Атлантикалық тәсілге негізделген университеттер әртүрлі практикалық дағдыларға бағытталған және студенттерді қазіргі әлемдегі нақты қиындықтарға дайындайтын білім береді. Дегенмен, кез келген басқа білім беру жүйесі сияқты, атлантикалық тәсіл университетінің студенттері әртүрлі мәселелерге тап болуы мүмкін. Міне, олардың кейбіреулері:

1. Қаржылық қиындықтар: жоғары білім көбінесе қымбат және студенттер қаржылық қиындықтарға тап болуы мүмкін, соның ішінде стипендия төлеу және оқу материалдары мен түру шығындарын жабу.

2. Академиялық жүктемелер: Атлантикалық тәсіл университетіндегі оқу процесі қарқынды және талапты болуы мүмкін.

Білім берудің континентальды тәсіліне негізделген университеттердің өзіндік ерекшеліктері мен олардың студенттері кездесетін қиындықтары бар. Континентальды тәсіл университетінің студенттері тап болуы мүмкін кейбір мәселелер:

Теориялық бейімділік: континентальды университеттер әдетте теориялық білімге көп көңіл бөледі, бұл оқудың практикалық тәсілін қалайтын студенттерге қиындық тудыруы мүмкін.

Қатаң оқу жоспары: континентальды тәсіл университеттеріндегі оқу бағдарламалары қарқынды және талапты болуы мүмкін, бұл студенттерге стресс пен шамадан тыс жүктеме әкелуі мүмкін.

Шектеулі тәжірибелік дайындық: Атлантикалық тәсілден айырмашылығы, континентальды тәсіл қазіргі әлемдегі нақты мәселелерді шешуге қажетті практикалық дайындық пен дағдыларға аз көңіл бөлуі мүмкін.

Бұл тәсілдер бірегей және оқыту әдістері мен әдістемелері, сондай-ақ оқу бағдарламасы мен мамандықтары бойынша бір-бірінен ерекшеленетініне қарамастан, олардың ортақ проблемалары бар екенін атап өткен жөн.

Екі тәсілде де әмбебаптық тепе-теңдігі (яғни әртүрлі мәдени контексттерде бірдей нормалар мен құндылықтарды қолдану) және этикалық және мәдени айырмашылықтарды тану мәселесі бар. Континентальды тәсіл мәдениеттердің әртүрлілігін, сондай-ақ олардың тарих пен саясатқа әсерін тануға тырысады.

Қорытынды

Жоғарыда айтылған университеттік тәсілдер университеттік басқаруға оның құқықтық мәртебесіне айтарлықтай әсер етеді. Үйымдастырушылық құрылым, басқару, сондай-ақ университеттің дербестігі көбінесе таңдалған университеттік тәсілге және сол елде қолданылатын заңнамаға байланысты.

Университеттік тәсіл мынаны білдіруі мүмкін:

- *Университеттің автономиясы*: университеттік тәсіл әдетте оқу орындары үшін белгілі бір дәрежеде автономияны қамтиды. Бұл оқу жоспары, ғылыми жұмыс, қаржы және персоналды басқару мәселелері бойынша өз бетінше шешім қабылдауды қамтуы мүмкін.

- *Оқытушылар мен студенттердің басқаруға қатысуы*: университет жүйесінде әр түрлі кеңестер мен комитеттер арқылы университетті басқаруға профессор-оқытушылар құрамы мен студенттердің қатысу дәстүрі жиі кездеседі.

- *Шешім қабылдаудағы дербестік*: басқа білім беру мекемелерінен айырмашылығы, университеттік тәсілмен жұмыс істейтін жоғары оқу орындары оқу бағдарламаларын әзірлеу мен іске асыруда, ғылыми зерттеулер жүргізуде және өз қызметінің басқа аспектілерінде үлкен еркіндікке ие.

- *Қаржылық тәуелсіздік*: кейбір жағдайларда университеттік тәсіл жоғары оқу орындарына бюджетті дербес қалыптастыруға, қаржыландыруды тартуға және қаржыны басқаруға мүмкіндік беретін үлкен қаржылық тәуелсіздік береді.

Осы орайда, автономияға қол жеткізу үшін, оқытушылар мен студенттерді басқаруға қатыстыру үшін, дербес шешім қабылдау үшін және қаржы жағынан тәуелсіз болуы үшін Университет коммерциялық емес акционерлік қоғам ретінде қызметін жалғастыру керек. Бірақ та, мемлекеттік жоғары оқу орындары үшін өзіндік тәуекелдері бар.

Жоғары оқу орындарының құқықтық мәртебесі едәуір дәрежеде елдің заңнамасымен айқындалады. Ол оқу орындарын құру, жұмыс істеу, аккредиттеу, қаржыландыру және басқару туралы ережелерді белгілейді. Университеттік тәсілге негізделген университеттер жағдайында заңнама оларға білім беру мекемелерінің басқа түрлеріне қарағанда көбірек автономия мен ерекше құқықтар бере алады.

Осылайша, университеттік тәсіл басқару принциптері мен білім беру мақсаттарына сәйкес оның мүмкіндіктері мен қызмет аясын анықтай отырып, университеттің құқықтық мәртебесіне айтарлықтай әсер етеді деп қорытынды жасауға болады.

Сонымен қатар, Джамиль Салмидің өз еңбектерінде айтатын Әлемдік класстағы университет (https://iqaa.kz/) мәселесінде олардың құқықтық мәртебесі әр елдің заңнамасына сәйкес өзгеріп отырады.

«Әлемдік университеттер» өрнегі әдетте халықаралық танылған және ықпалды оқу орындарын білдіреді. Дегенмен, олар орналасқан елге байланысты құқықтық мәртебенің әртүрлі нысандарына ие болуы мүмкін. Мысалы, мемлекеттік университеттер: кейбір елдерде мемлекеттік мекемелер болып табылатын Әлемдік университеттер бар. Олар ұлттық білім бөлімдері белгілеген ережелер мен заңдарға бағынуы мүмкін.

Басқа әлемдік университеттер жеке білім беру мекемелері бола алады, яғни олардың жұмыс істеуі мен ұйымдастырылуын реттейтін өзіндік жарғысы бар. Олар сондай-ақ арнайы жеке немесе коммерциялық емес заңдарға бағынуы мүмкін.

Кейбір университеттер халықаралық болуы мүмкін немесе әртүрлі елдерде филиалдары болуы мүмкін. Олар ұлттық және халықаралық заңдармен реттелетін ерекше құқықтық мәртебеге ие болуы мүмкін.

Әлемдік университеттер өздерінің ықпалына, халықаралық аккредиттелуіне және беделіне байланысты ерекше артықшылықтарға, автономияға немесе арнайы құқықтарға ие болуы мүмкін екенін ескеру маңызды. Олар сондай-ақ білім беру сапасының халықаралық стандарттарына бағынуы және әртүрлі келісімдермен немесе ұйымдармен реттелуі мүмкін.

Әр университеттің ұлттық заңнамамен және мекеменің жарғысымен анықталатын өзіндік құқықтық мәртебесі бар. Белгілі бір университеттің құқықтық мәртебесі туралы нақты ақпарат алу үшін оқу орындарының ресми веб-сайттары немесе мемлекеттік білім беру органдары сияқты ресми дереккөздерге жүгіну керек.

Дүние жүзіндегі көптеген университеттер халықаралық бағдарлануға және әртүрлі елдерден студенттерді тартатын бағдарламаларды ұсынуға тырысады. Алайда, мұндай оқу орындарының құқықтық мәртебесі олар орналасқан елге байланысты өзгеруі мүмкін. Олар мемлекеттік, жеке, халықаралық университеттердің филиалдары болуы мүмкін немесе жергілікті заңдармен анықталған басқа құқықтық мәртебеге ие болуы мүмкін.

Халықаралық бағыттағы университет жағдайында маңызды аспект ол жұмыс істейтін елдің заңдары мен нормативтерін, сондай-ақ халықаралық білім беру стандарттарын сақтау болып табылады. Сондай-ақ университеттердің, әсіресе халықаралық аудиториясы бар университеттердің қызметі визаларға, көші-қонға, білім беру сапасына және т.б. қатысты жергілікті және халықаралық заңдарға бағынуы мүмкін екенін ескеру маңызды.

Әдебиеттер

Когда, как и зачем появились первые университеты. // https://zaochnik.ru/blog/kogda-kak-i-zachem-pojavilis-pervye-universitety/

Вахштайн В. Две модели образовательных систем. // http://www.intelros.ru/pdf/prognosis/321-352_vahshtain.pdf

Петов В.В. За пределами болони: перспектива развития отечественных университетов в условиях локализации. //https://agency-sphera.ru/modeli-universitetov-i-ih-veroyatnoe-budushhee/

Гарвард как модель американского элитного исследовательского университета (начало XXI века). // https://vuzlit.com/2309234/vvedenie

Financial Report Fiscal Year 2022. (Финансовый отчет за 2022 финансовый год (PDF) (Отчет). Гарвардский университет. Октябрь 2022. Стр. 7.) //https://finance.harvard.edu/files/fad/files/fy22_harvard_financial_report.pdf

Endowment per Student for 2024. // https://www.collegeraptor.com/college-rankings/details/EndowmentPerStudent/ «Рейтинги / Самый большой фонд колледжа на одного студента – Самый высокий фонд на одного студента». www.collegeraptor.com

Rosovsky Henry. Governing Harvard A Harvard Magazine Roundtable. // https://www.harvardmagazine.com/2006/05/governing-harvard.html

https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-education

Салми Дж. Создание университетов мирового класса. Пер.с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2009–132 с. ISBN 978-5-7777-0448-1 // https://iqaa.kz/images/Создание_университетов_мирового_класса.pdf

References

Kogda, kak i zachem pojavilis' pervye universitety [When, How, and Why the First Universities Emerged.]. // https://zaochnik.ru/blog/kogda-kak-i-zachem-pojavilis-pervye-universitety/

Vahshtajn V. Dve modeli obrazovatel'nyh system [Two Models of Educational Systems.]. // http://www.intelros.ru/pdf/prognosis/321-352_vahshtain.pdf

Petov V.V. Za predelami boloni: perspektiva razvitija otechestvennyh universitetov v uslovijah lokalizacii [Beyond Bologna: The Prospects for the Development of Domestic Universities in the Context of Localization.]. //https://agency-sphera.ru/modeli-universitetov-i-ih-veroyatnoe-budushhee/

Garvard kak model' amerikanskogo jelitnogo issledovatel'skogo universiteta (nachalo XXI veka) [Harvard as a Model of an American Elite Research University (Early 21st Century).]. // https://vuzlit.com/2309234/vvedenie

Financial Report Fiscal Year 2022. (Финансовый отчет за 2022 финансовый год (PDF) (Отчет). Гарвардский университет. Октябрь 2022. стр. 7.) [Financial Report Fiscal Year 2022. (Financial Report for Fiscal Year 2022 (PDF) (Report). Harvard University. October 2022. Page 7.)]. // https://finance.harvard.edu/files/fad/files/fy22_harvard_financial_report.pdf

Endowment per Student for 2024. // https://www.collegeraptor.com/college-rankings/details/EndowmentPerStudent/ "Рейтинги / Самый большой фонд колледжа на одного студента – Самый высокий фонд на одного студента" [Endowment per Student for 2024. // https://www.collegeraptor.com/college-rankings/details/EndowmentPerStudent/ "Rankings / Largest College Endowment Per Student – Highest Endowment Per Student."]. www.collegeraptor.com

Rosovsky Henry. Governing Harvard A Harvard Magazine Roundtable. // https://www.harvardmagazine.com/2006/05/governing-harvard.html

https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-education

Salmi Dzh. Sozdanie universitetov mirovogo klassa. per.s angl. – M.: Izdatel'stvo «Ves' Mir», 2009–132s. ISBN 978-5-7777-0448-1. [Building World-Class Universities. Translated from English.]. // https://iqaa.kz/images/ Создание_университетов_мирового_класса.pdf

Авторлар туралы мәлімет:

Мырзахметов Нұрмұхаммед Дәулеткелдіұлы – заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: mxametinur@mail.ru).

Махмадинов Дәулеткелді Мырзаханұлы (корреспондент автор) – СДУ университетінің докторанты (Қазақстан, Қаскелең қ., e-mail: daylekkelid@mail.ru).

Турсынова Балжан Бериковна – СДУ университетінің докторанты (Қазақстан, Қаскелең қ., e-mail: bal-banu11@mail.ru).

Османова Динара Бақтиярқызы – заң ғылымдарының кандидаты, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің доценті (Қазақстан, Көкшетау қ., e-mail: o_dinara82@mail.ru).

Капсалямова Сауле Серикпаевна – заң ғылымдарының кандидаты, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің доценті (Қазақстан, Көкшетау қ., e-mail: berkut_kapsalyam@mail.ru).

Information about the author:

Myrzakhmetov Nurmuhammed Dauletkeldiuly – Candidate of Law, Al-Farabi atyndagy Kazakh university and okytushysy (Kazakhstan, Almaty, e-mail: mxametinur@mail.ru).

Makhmadinov Dauletkeldi Myrzakhanuly (corresponding author) – SDU university doctoral students (Kazakhstan, Kaskelen k., e-mail: daylekkelid@mail.ru).

Tursynova Balzhan Berikovna – SDU university doctoral students (Kazakhstan, Kaskelen k., e-mail: bal-banu11@mail.ru).

Osmanova Dinara Baktiyarkyzy – Candidate of Law, Abay Myrzakhmetov Kokshetau University Associate Professor (Kazakhstan, Kokshetau c., e-mail: o_dinara82@mail.ru).

Kapsalyamova Saule Serikpaevna – Candidate of Law, Abay Myrzakhmetov Kokshetau University associate professor (Kazakhstan, Kokshetau c., e-mail: berkut_kapsalyam@mail.ru).

Сведения об авторах:

Мырзахметов Нурмухаммед Даулеткельдиулы – кандидат юридических наук, старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: mxametinur@mail.ru).

Махмадинов Даулеткельди Мырзаханулы (автор-корреспондент) – докторант Университета СДУ (Каскелен, Казахстан, e-mail: daylekkelid@mail.ru).

Турсынова Балжан Бериковна – докторант Университета СДУ (Каскелен, Казахстан, e-mail: bal-banu11@mail.ru).

Османова Динара Бахтияровна – кандидат юридических наук, доцент Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова (Кокшетау, Казахстан, e-mail: o_dinara82@mail.ru).

Капсалямова Сауле Серикпаевна – кандидат юридических наук, доцент Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова (Кокшетау, Казахстан, e-mail: berkut_kapsalyam@mail.ru).

Тіркелді: 22 желтоқсан 2024 жыл
Қабылданды: 20 қыркүйек 2025 жыл

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

«ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясында» материалдарды жариялау Open Journal System арқылы, онлайн жіберу жүйесі және сараптамалық бағалауды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Тіркелу және жүйеге кіру материалдарды жіберу бөлімінде қол жетімді.

Корреспонденция авторы журналға жариялау үшін ілеспе хат үсынуға міндетті.

Журналдың тақырыптық бағыттары

Журнал материалдары заң ғылымының, мемлекет және құқық теориясының, сондай-ақ қазақстандық және халықаралық юриспруденцияның барлық салаларының өзекті мәселелерін қамтиды.

Мақалалар заң ғылымының келесі бөлімдерінде жарияланады

- Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы.
- Конституциялық және әкімшілік құқық.
- Азаматтық құқық және еңбек құқығы.
- Табиғи ресурстар және экологиялық құқық.
- Қылмыстық құқық және процесс, сот сараптамасы.
- Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық.

Мақалаға қойылатын талаптар:

- Редакциялық коллегия журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала журналдың функционал сайтына жүктеу арқылы ҒАНА (Open Journal System) электронды форматта (doc, .docx, .rtf форматында) қабылданады.
- Шрифт кеглі – 12 (аңдатпа, кілт сөздер, әдебиеттер тізімі – 10, кесте мәтіні – 9-11), шрифт – Times New Roman, мәтін беттің ені бойынша тегістеу арқылы теріледі, аралығы – бір, абзац бойынша шегініс – 0,8 см, шеттері: үстіңгі және астыңғы – 2 см, сол және оң жақ – 2 см.
- Сурет, кесте, графика, диаграмма және т.б. мәтін ішінде нөмір және атаумен белгіленеді. (Мысалы, 1-сурет – Сурет атауы). Суреттердің, таблица, графика мен диаграммалардың саны мақала көлемінің 20% -нан (кейбір жағдайда 30%) артық болмауы керек.
- Мақала көлемі (атауы, авторлар бойынша ақпарат, аңдатпа, кілт сөз, әдебиеттер тізімін қоспағанда) әлеуметтік және гуманитарлық бағытта 3 000 сөзден кем, 7 000 сөзден артық емес болуы шарт.
- Авторлар жіберіліп отырған мақаланың/қолжазбаның бұрын соңды еш жерде жарияланбағаны, мақалада/қолжазбада басқа жұмыстардың мәтіндеріне сілтемесіз алынған кірме фрагменттердің жоқ екендігі туралы Open Journal System немесе Editorial Manager жүйесіндегі ілеспе хатта МІНДЕТТІ түрде жазу керек.

Мақала құрылымы (мақаланы рәсімдеу үшін ҮЛГІ-ні қолданыңыз):

Бірінші бет:

- Бірінші жол –ҒТАМР нөмірі (ерекше жағдайда ӘОЖ), мәтін беттің сол жақ шетімен тегістеледі, қаралау шрифт.
- Мақала атауы (Тақырып) мақаланың мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырманның назарын аудару керек. Тақырып қысқа әрі ақпараттық, жаргондар мен Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатурасыз жазылуы тиіс. Тақырыптың орташа ұзындығы 5-7 сөз (кей жағдайда 10-12 сөз). Мақаланың тақырыбы орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде берілуі керек. Тақырып қаралау шрифтті кіші әріптермен, беттің ортасымен тегістеледі.
- Мақала автор(лар)ы – аты-жөнінің бірінші әріптері және тегі, жұмыс істейтін орны (аффилиация), қала, мемлекет, e-mail – орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде жазылады. Авторлар туралы ақпарат қалыпты шрифтті кіші әріптермен жазылып, беттің ортасында тегістеледі.
- Аңдатпа көлемі 150 сөз орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде жазылады.

- Аңдатпа құрылымында келесі ақпарат МІНДЕТТІ түрде болуы керек:
- Зерттеу тақырыбы бойынша кіріспе сөз.
- Ғылыми зерттеудің мақсаты, негізгі бағыттары мен идеялары.
- Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы бойынша қысқа ақпарат.
- Зерттеу әдістемесі бойынша қысқа ақпарат.
- Ғылыми зерттеудің негізгі нәтижелері, талдау және тұжырымдама.
- Жүргізілген зерттеу жұмысының маңыздылығы (аталған жұмыстың ғылымның сәйкес саласына енгізген үлесі)
- Жұмыс қорытындысының практикалық маңыздылығы.

- Кілт сөздер/сөз тіркестері – орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде 3-5 сөз аралығында.

Келесі бет (жаңа бет):

- Кіріспе келесіде берілген негізгі элементтерден тұрады:
- Таңдалған тақырыптың негіздемесі; тақырып өзектілігі мен зерттеу проблемалары. Таңдалған тақырыптың негіздемесінде алдыңғы зерттеушілердің тәжірибелері негізінде проблемалық жағдайдың (зерттеу жұмыстарының жоқтығы, жаңа зерттеу нысанының пайда болғаны және т.б.). бар екендігі айтылады. Тақырыптың өзектілігі аталған зерттеу нысанының қойылған сұрақтарға толық жауаптардың болмаған жағдайда, тақырыптың теориялық және практикалық маңыздылығы арқылы дәлелденіп жалпыға ортақ мүдде арқылы анықталады.
- Жұмыстың нысанын, пәнін, мақсаттарын, міндеттерін, тәсілдерін, әдістер, гипотезасын анықтау. Зерттеудің мақсаты тезисті дәлелдеумен, яғни зерттеу тақырыбын автор таңдаған аспектімен көрсетумен байланысты.
- Материал мен әдістер – материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасынан, сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек

Зерттеу материалының сипаттамасы оның сапалық және сандық көрінісін қамтиды. Материалдың сипаттамасы – тұжырымдар мен зерттеу әдістерінің сенімділігін анықтайтын факторлардың бірі.

Бұл бөлімде проблеманың қалай зерттелгені сипатталады: бұрын жарияланған рәсімдеулерді қайталамай егжей-тегжейлер ақпарат беріледі; материалдар мен әдістерді қолдану кезінде міндетті түрде енгізілген жаңалықтар арқылы жабдықты сәйкестендіруді (бағдарламалық жасақтама) және материалдардың сипаттамасы қолданылады.

Ғылыми әдістеме келесілерден тұруы қажет:

- зерттеу сұрақтар(ы);
- алға қойлыға гипотеза (тезис);
- зерттеу кезеңдері;
- зерттеу әдістері;
- зерттеу нәтижелері.

- Әдебиеттерге шолу жасау бөлімінде – зерттеу тақырыбы бойынша ағылшын тілінде шетелдік авторлардың іргелі және жаңа еңбектер (кемінде 15 жұмыс) тізімі, олардың ғылыми мақалаға үлесі түрғысынан талдау, сондай-ақ сіздің мақалаңызда қолданылған деректер беріледі.
- Жұмысқа қатысы жоқ көптеген сілтемелердің болуы немесе сіздің жетістіктеріңіз туралы, алдыңғы жұмыстарыңызды көрсететін сілтемелерді қосуға БОЛМАЙДЫ.
- Нәтижелер мен Талқылау бөлімінде сіздің зерттеу нәтижелеріңізді талдауы және талқылауы беріледі. Зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы қорытынды беру арқылы негізгі мәні айқындалады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі болып саналады. Онда жұмысыңыздың нәтижелерінің талдауы және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және тұжырымдамаларымен салыстыру арқылы сәйкес нәтижелерді талқылау беріледі.
- Қорытынды, тұжырымдама – жұмыстың осы кезеңдегі нәтижелерін жалпылау және қорытындылау; автор алға қойған тұжырымның растығын және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысын растау. Қорытынды абстрактілі болмауы керек, оларды ұсыныстарды немесе одан әрі жасалатын жұмысты сипаттай отырып белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін қолдану керек.

Қорытындының құрылымында келесі сұрақтар болуы керек: Зерттеудің мақсаттары мен әдістері қандай? Нәтижелері қандай? Қандай тұжырымдар бар? Зерттемені енгізу, қолдану перспективалары мен мүмкіндіктері қандай?

- Пайдаланылған әдебиеттер тізімі немесе библиографиялық тізім әлеуметтік және гуманитарлық бағыттарға 15 атаулардан тұрады, ал ағылшын тіліндегі жалпы атаулар саны 50%-дан кем болмауы керек. Егер сілтемелер тізімінде кириллицада берілген еңбектер болса, сілтемелер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі – түпнұсқада, екіншісі – романизацияланған алфавитте (транслитерация – http://www.translit.ru).

Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесідей болуы керек: автор (лар) (транслитерация) → (жақшадағы жыл) → транслитерацияланған нұсқадағы мақала тақырыбы [мақала тақырыбының ағылшын тіліндегі аудармасы төрт бұрышты жақшада], орыс тіліндегі дереккөздің атауы (транслитерация немесе бар болған жағдайда ағылшын тілінде), шығыс деректер ағылшын тілінде белгілеулер арқылы жазылады.

Мысалы: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі алфавиттік тәртіпте және тек мәтінге сілтеме жасалған жұмыстар ҒАНА жазылады.

- Орыс және қазақ тілдеріндегі әдебиеттер тізімінің стилі ГОСТ1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және құрастыру ережелері» сәйкес жасалады (БҒСБ тізіміне енген басылымдарға қойылатын талап).
- Әлеуметтік және гуманитарлық бағытта романизацияланған әдебиеттер тізімін, ағылшын тіліндегі (басқа шет тіліндегі) дереккөздер рәсімдеу стилі – American Psychological Association (http://www.apastyle.org/).
- Берілген бөлімде төмендегілерді ескеру қажет:
- Ғылымның осы саласында қолданылатын және автордың жұмысы негізделген ғылыми басылымдар, алдыңғы қатарлы зерттеу әдістерінен дәйексөздер келтіріледі.
- Өзіңіздің жұмысыңыздан дәйексөздерді келтіруді шамадан тыс қолданудан аулақ болыңыз.
- Сілтемелерді ТМД / КСРО авторларының басылымдарына шамадан тыс келтіруден аулақ болыңыз, әлемдік тәжірибені қолданыңыз.
- Библиографиялық тізімде мақала тақырыбы бойынша белгілі шетелдік авторлар мен зерттеушілер шығарған іргелі және ең маңызды жұмыстар болуы керек.

Әлеуметтік және гуманитарлы бағыттағы мәтіндерде дәйексөз келтірілген сілтемелер жұмыстың бірінші авторы, шыққан жылы: бет нөмір(лер)і жақша ішінде көрсетіліп беріледі. Мысалы, (Залесский 1991: 25). Әдебиеттер тізімінде бір автордың бір жылда жарық көрген бірнеше жұмысы келтірілген жағдайда, шыққан жылдың тұсына «а», «б» және т.б. әріптерді қосып жазу керек. Мысалы, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Жаратылыстану бағытындағы мақалаларда сілтемелер сілтеме жасалған жұмыстардың мақала мәтінінде кездесетін кезеңіне байланысты нөмірленіп тік жақшада беріледі.

Библиографиялық сілтемелерді рәсімдеу үшін Mendeley Reference Manager құралын пайдалана аласыз.

Төлем мақаланы жариялауға және редакцияның хабарламасына қабылдағаннан кейін ғана жүргізіледі.
Жарияланым құны – 60 000 теңге/WORD форматындағы бет (қаріп 12, Times New Roman).
Реквизиттер:
«Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы
Индекс 050040
Мекенжай: Алматы қ., Әль-Фараби даңғылы 71
БИН 990140001154
КБЕ 16
АО «First Heartland Jýsan Bank»
ИИК KZ19998CTB0000567141 – теңге
ИИК KZ40998CTB0000567151 – USD
БИК TSESKZKA

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Публикация материалов в «Вестнике КазНУ. Серия юридическая» осуществляется с использованием Open Journal System, системы онлайн-подачи и экспертной оценки. Регистрация и вход в систему доступны в разделе Отправка материалов.

Автор для корреспонденции обязан предоставить сопроводительное письмо на публикацию в журнале.

Тематические направления журнала

Материалы журнала освещают широкий круг актуальных проблем юридической науки, теории государства и права, а также всех отраслей казахстанской и международной юриспруденции.

Статьи публикуются по следующим разделам юридической науки:

- Теория и история государства и права;
- Конституционное и административное право;
- Гражданское право и трудовое право;
- Природо-ресурсовое и экологическое право;
- Уголовное право и процесс, криминалистика;
- Международное отношение и международное право.

Требования для оформления статьи:

- Редакционная коллегия принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала. Статья представляется в электронном формате (в форматах .doc, .docx, .rtf) ТОЛЬКО посредством ее загрузки через функционал сайта журнала (Open Journal System).
- Кегль шрифта – 12 (аннотация, ключевые слова, литература – 10, текст таблиц – 9–11), шрифт – Times New Roman, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзацный отступ – 0,8 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое и правое – 2 см.
- Рисунки, таблицы, графики, диаграммы и др. представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации и заглавия (Например, Рисунок 1 – Название рисунка). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).
- Объем статьи (без учета названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов, библиографического списка) должен составлять не менее 3 000 слов и не превышать 7 000 слов для социогуманитарных направлений.
- Авторы в ОБЯЗАТЕЛЬНОМ порядке должны указать в сопроводительном письме в системе Open Journal System или Editorial Manager о том, что направляемая статья/рукопись нигде ранее не публиковалась, и что в статье отсутствуют заимствованные фрагменты текста из других работ без ссылок на них.

Структура статьи (для оформления статьи используйте ШАБЛОН):

Первая страница:

- Первая строка – номер МРНТИ (в исключительных случаях УДК), выравнивание – по левому краю, шрифт – полужирный.
- Название статьи (Заголовок) должно отражать суть и содержание статьи и привлекать внимание читателя. Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатур. Оптимальная длина заголовка – 5–7 слов (в некоторых случаях 10–12 слов). Название статьи должно быть представлено на русском, казахском и английском языках. Название статьи представляется полужирным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.
- Автор(ы) статьи – Инициалы и фамилия, места работы (аффилиация), город, страна, e-mail – на русском, казахском и английском языках. Сведения об авторах представляются обычным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.
- Аннотация объемом не менее 150 слов на русском, казахском и английском языках.

Структура аннотации включает в себя следующие ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ пункты:

- Вступительное слово о теме исследования.
- Цель, основные направления и идеи научного исследования.
- Краткое описание научной и практической значимости работы.
- Краткое описание методологии исследования.
- Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы.
- Ценность проведенного исследования (внесенный вклад данной работы в соответствующую область знаний).
- Практическое значение итогов работы.
- Ключевые слова/словосочетания – количеством 3–5 на русском, казахском и английском языках.

Последующая страница (новая):

Введение состоит из следующих основных элементов:

- Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. В обосновании выбора темы на основе описания опыта предшественников сообщается о наличии проблемной ситуации (отсутствие каких-либо исследований, появление нового объекта и т. д.). Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.
- Определение объекта, предмета, целей, задач, методов, подходов, гипотезы и значения вашей работы. Цель исследования связана с доказательством тезиса, то есть представлением предмета исследования в избранном автором аспекте.
- Материал и Методы – должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

Характеристика или описание материала исследования включает его представление в качественном и количественном отношении. Характеристика материала – один из факторов, определяющий достоверность выводов и методов исследования.

В этом разделе описывается, как проблема была изучена: подробная информация без повторения ранее опубликованных установленных процедур; используется идентификация оборудования (программного обеспечения) и описание материалов, с обязательным внесением новизны при использовании материалов и методов.

Научная методология должна включать в себя:

- исследовательский вопрос(-ы);
- выдвигаемую гипотезу (тезис);
- этапы исследования;
- методы исследования;
- результаты исследования.

- В секции обзор литературы – должны быть охвачены фундаментальные и новые труды по исследуемой тематике зарубежных авторов на английском языке (не менее 15 трудов), анализ данных трудов с точки зрения их научного вклада, а также пробелы в исследовании, которые Вы дополняете в своей статье.
- НЕДОПУСТИМО наличие множества ссылок, не имеющих отношения к работе, или неуместные суждения о ваших собственных достижениях, ссылки на Ваши предыдущие работы.
- В разделе Результаты и Обсуждение – приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.
- Заключение, выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

Структура заключения должна содержать следующие вопросы: Каковы цели и методы исследования? Какие результаты получены? Каковы выводы? Каковы перспективы и возможности внедрения, применения разработки?

- Список используемой литературы, или Библиографический список состоит из 15 наименований для социогуманитарных направлений, и из общего числа наименований на английском языке должно быть не менее 50%. В случае наличия в списке литературы работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированным алфавитом (транслитерация – http://www.translit.ru).

Романизированный список литературы должен выглядеть в следующем виде: автор(-ы) (транслитерация) (год в круглых скобках) название статьи в транслитерированном варианте [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках], название русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть), выходные данные с обозначениями на английском языке.

Например: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Список литературы представляется в алфавитном порядке, и ТОЛЬКО те работы, которые цитируются в тексте.

- Стиль оформления списка литературы на русском и казахском языке согласно ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (требование к изданиям, входящих в перечень КОКСОН).
- Стиль оформления Романизированного списка литературы, а также источников на английском (другом иностранном) языке для социогуманитарных направлений – American Psychological Association (http://www.apastyle.org/).
- В данном разделе необходимо учесть:
- Цитируются основные научные публикации, передовые методы исследования, которые применяются в данной области науки и на которых основана работа автора.
- Избегайте чрезмерных самоцитирований.
- Избегайте чрезмерных ссылок на публикации авторов СНГ/СССР, используйте мировой опыт.
- Библиографический список должен содержать фундаментальные и наиболее актуальные труды, опубликованные известными зарубежными авторами и исследователями по теме статьи.

Ссылки на цитируемые работы в тексте социогуманитарного направления даются в скобках, с указанием первого автора работы, год издания: номер страниц(-ы). Например, (Залесский 1991: 25). В случае наличия в списке литературы несколь-

ких работ одного и того же автора, изданных в один год, то дополнительно к году издания добавляется буква «а», «б» и т. д. Например, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Для естественнонаучных статей ссылки оформляются в квадратных скобках с указанием нумерации по мере появления цитируемых работ в тексте.

Для оформления библиографических ссылок также можете использовать инструмент – Mendeley Reference Manager

Оплата производится только после принятия статьи к публикации и сообщения редакции.

Стоимость публикации – 60 000 тенге/страница в формате WORD (шрифт 12, Times New Roman).

Реквизиты:

Некоммерческое акционерное общество «Казахский национальный университет имени аль-Фараби»

Индекс 050040

Адрес: г. Алматы, пр. Аль-Фараби 71

БИН 990140001154

КБЕ 16 АО «First Heartland Jýsan Bank»

ИИК KZ19998CTB0000567141 – тенге

ИИК KZ40998CTB0000567151 – USD

БИК TSESKZKA

INFORMATION FOR AUTHORS

Submissions to the Journal of actual problems of jurisprudence are made using Open Journal System, the online submission and peer review system. Registration and access is available at Submissions

The author for correspondence is obliged to provide a cover letter for publication in the journal.

Manuscript requirements:

- The Editorial Board accepts previously unpublished articles in research areas of journal. The paper should be submitted in electronic format (in .doc, .docx, .rtf) ONLY by submitting it through the function (Open Journal System) at the journal's website
- Font size -12 (abstract, keywords, references – 10, table text – 9-11), font -Times New Roman, alignment – text width, spacing – single, paragraph indentation – 0.8 cm, margins: top and bottom – 2 cm, left and right – 2 cm.
- Figures, tables, graphs, diagrams, etc. are presented directly in the text, indicating the number and title (for example, Figure 1 – The name of the figure). The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of total volume of the article (in some cases up to 30%).
- The volume of the article (excluding title, information about authors, abstract, keywords, references) should be at least 3,000 words and not exceed 7,000 words.
- Authors must indicate in the cover letter in the Open Journal System or Editorial Manager that the submitted article/manuscript has not been published anywhere before, and that the article does not contain borrowed text fragments from other papers without referencing them.

The structure of the article (You can use the TEMPLATE for preparing your manuscript):

First page:

- The first line is the IRSTI (Interstate rubricator of scientific and technical information number) (in exceptional cases, UDC), alignment is left, the font is bold.
- The title of the article (Title) should reflect the essence and content of the article and attract the reader's attention. The name should be short, informative and not contain any jargon or abbreviations. The optimal length of the title is 5-7 words (in some cases 10-12 words). The title of the article should be presented in Russian, Kazakh and English. The title of the article is presented in bold, lowercase letters, and alignment is centered.
- Author (s) of the article – Initials and surname, place of work (affiliation), city, country, email – in Russian, Kazakh and English. Information about authors is presented in an ordinary font in lowercase letters, alignment is centered.
- Abstract of at least 150 words in Russian, Kazakh and English

The structure of the abstract includes the following MANDATORY items:

- Introduction to the research topic.
- Purpose, main directions and ideas of research.
- A brief description of the scientific and practical significance of the paper.
- A brief description of the research methodology.
- Main results and analysis, conclusions of the research.
- Research value (contribution of this work to the relevant field of knowledge).
- The practical significance of research results.
- Keywords are words/collocations – 3-5 words in Russian, Kazakh and English.

Next page (new):

- Introduction consists of the following main elements:
- Justification for the topic chosen; relevance of topic or problem. The chosen topics should be based on description of our predecessors' experience and report a problem to solve (lack of any research, emergence of a new object, etc.). The relevance of topic is due to general interest to the research object with lack of comprehensive answers on relevant questions, which is proved by theoretical or practical importance of the topic.
- Defining the object, subject, goals, objectives, methods, approaches, hypothesis, and meaning of your work. The purpose of study is related to proof of thesis, that is presentation of research subject in the aspect chosen by the author.
- Materials and Methods should consist of description of materials and progress of work, as well as full description of methods used.

Characteristics or description of research materials includes its presentation in qualitative and quantitative terms. Characteristic of material is one of the factors determining the reliability of research conclusions and methods.

This section describes how the problem was investigated: detailed information without repeating previously published established procedures; identification of hardware (software) and description of materials used, with mandatory introduction of novelty when using materials and methods.

Research methodology should include:

- research question(s);
- proposed hypothesis (thesis);
- research stages;
- research methods;

- research results.

• The literature review section should cover fundamental and new papers on the subject under study by foreign authors in English (at least 15 references), analysis of these works from the point of view of their scientific contribution, as well as gaps in research that authors supplement in their article.

• It is UNACCEPTABLE to have a lot of links which are not related to research, or inappropriate judgments about your own achievements, links to your previous work.

• In the Results and Discussion section, authors can analyze and discuss results of their research. Conclusions on results obtained in the course of study are presented, main essence is revealed. In addition, this is one of the most important sections of the article. It is necessary to analyze results of research and discuss relevant results in comparison with previous work, analyses and conclusions.

• Conclusions section covers generalization and summing up of work at this stage; truth confirmation of statements put forward, expressed by the author, and author's conclusion about change in scientific knowledge, taking into account the results obtained. Conclusions should not be abstract, they should be used to summarize the results of research in a particular research area, with description of proposals or opportunities for further work.

The structure of conclusions should contain the following questions: What are objectives and methods of research? What results were obtained? What are conclusions? What are prospects and opportunities for implementation and application of developments or research results?

• The list of references consists of at least 15 titles for socio-humanitarian areas. Total number of titles in English should be at least 50%. If there are references presented in Cyrillic in the list of references, it is necessary to present the list of references in two versions: first – in the original language, second – in the Romanized alphabet (transliteration -http://www.translit.ru).

• The Romanized list of references should look like this: author (s) (transliteration) → (year in parentheses) → title of article in transliterated form [translation of article title into English in square brackets], name of Russian language source (transliteration, or English title – if any), output data with notation in English.

Example: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. The list of references is presented in alphabetical order, and ONLY those papers which are cited in the text.

• In this section authors should take into account:

• Style of reference list in Russian and Kazakh according to GOST 7.1-2003 "Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation" (requirement for publications included in the CCSES list).

• Style of the Romanized list of references, as well as sources in English (another foreign language) for social and humanitarian areas – American Psychological Association (http://www.apastyle.org/).

• In this section authors should take into account:

• Main scientific publications, advanced research methods are cited, which are used in this field of research and on which the author's work is based.

• Avoid excessive self-citations.

• Avoid excessive references to publications of authors from CIS/USSR period, use world research experience.

• References should contain fundamental and most relevant research papers published by well-known foreign authors and researchers on the topic of the article.

References to cited works in the text of socio-humanitarian areas are given in parentheses, indicating the first author of work, year of publication: page number (s). For Example, (Zaleski, 1991: 25). If there are several works of the same author published in the same year in the list of references, then letters «a», «b», etc. are added in addition to the year of publication. For example, (Saduova, 2001a: 15), (Saduova, 2001b, 22). For natural science articles, references should be placed in square brackets, indicating the number as the cited works appear in the text.

For bibliographic references, you can also use the Mendeley Reference Manager.

Payment is made only after the acceptance of the article for publication and the message of the editorial board.
The cost of publication is 2000 tenge/page in WORD format (font 12, Times New Roman). Bank details:
Non-commercial Joint-Stock Company « Al-Farabi Kazakh National University»
Index 050040
Address: 71 al-Farabi Ave., Almaty
BIN 990140001154
KBE 16
JSC « First Heartland Jýsan Bank»
IIC KZ19998CTB0000567141-tenge
IIC KZ40998CTB0000567151-USD
BIC TSESKZKA

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім
Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы

Section 1
Theory and history of state and law

Раздел 1
Теория и история государства и права

С.М. Ильясова, Н.А. Алдабергенова
Правоприменительная практика противодействия коррупции в государственных закупках общеобразовательных школ (на примере Кызылординской области) 4

2-бөлім
Конституциялық және әкімшілік құқығы

Section 2
Constitutional and administrative law

Раздел 2
Конституционное и административное право

Е. Оңдашұлы, Е.К. Нурпеисов, Л.Б. Нусипова, Б.Ж. Куандыков, А.С. Байкенжеев
Теоретические и законодательные основы конституционной юстиции в Республике Казахстан 16

B.N. Bokayev, Z.T. Torebekova, M.D. Nauryzbek, A.D. Baktiyarov
Legal status and regulatory framework of digital nomads: an analysis in the context of global migration 28

К.А. Байжомартова, А.А. Мұқашева, А.А. Сейтжан
Big data дәуіріндегі экологиялық өлшем және сот төрелігін цифрландыру 35

А.С. Салимгерей, Е.Э. Дуйсенов, А.И. Байдаулетова, Н.С. Жұмадилова
Закон Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте»: проблемы реализации и образованности населения 43

3-бөлім
Азаматтық құқық және еңбек құқығы

Section 3
Civil law and labor law

Раздел 3
Гражданское право и трудовое право

I.S. Nessipbayeva, A.I. Rzabay, O.Zh. Nessipbayev
Some issues of legal protection of objects of historical and cultural heritage in the Republic of Kazakhstan 54

G.K. Rasheva, G.T. Aigarinova, Zh.B. Akshatayeva, G.M. Sarsenbiyev
Legal issues of digital transformation in the field of phytosanitary safety 63

4-бөлім
Табиғи ресурс және экологиялық құқық

Section 4
Natural resource and environmental law

Раздел 4
Природоресурсовое и экологическое право

Ж.А. Битабарова, А.Е. Бектүрганов, Г.Б. Телеуев
Қазақстан Республикасындағы су тасқындарының алдын алуды құқықтық реттеу мәселелері 76

B. Kalymbek, Zh.K. Kalymbekova, A.N. Myrzakarim
Issues of legal regulation of organic agricultural production in the context of sustainable development: comparative analysis of of the legislation of the Republic of Kazakhstan and foreign countries 87

5-бөлім
Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

Section 5
Criminal law and criminal procedure

Раздел 5
Уголовное право и уголовный процесс

Т.С. Смагулова, С. Маликов, Б. Әбдіразақ
Научно-теоретические и методические основы профилактики домашнего насилия в отношении женщин и девочек-подростков 96

Қ.Р. Усеинова, А.А. Тоқтыбаев, А.М. Жапарбек, С.Д. Данияров
Дропперы как инструмент киберпреступности: история, функции, вызовы для правоохранительных органов 109

Т.Б. Хведелидзе, Э.П. Кенжибекова
Процедуры в досудебном производстве по уголовным делам: проблемы их упрощения (на примере допроса по законодательству Республики Казахстан) 118

Н.М. Мұратова, Б.Б. Сарсенбаева
Құқық қорғау қызметінің цифрлық трансформациясы жағдайында криминалист-маманның кәсіби құзіреттерін дамыту....127

6-бөлім Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық	Section 6 International relationships and international law	Раздел 6 Международные отношения и международное право

Г.Г. Турысбекова, С.К. Есетова
Сравнительный анализ проблем доступа матерей-мигранток к информации о правах и медицинской помощи в ЕС и США....138

Н.Д. Мырзатаев, Д.М. Махмадинов, Б.Б. Турсынова, Д.Б. Османова, С.С. Капсалямова
Мамандарды даярлаудағы университеттік тәсілдердің олардың құқықтық мәртебесіне әсері....145

Авторларға арналған ақпарат.... 161